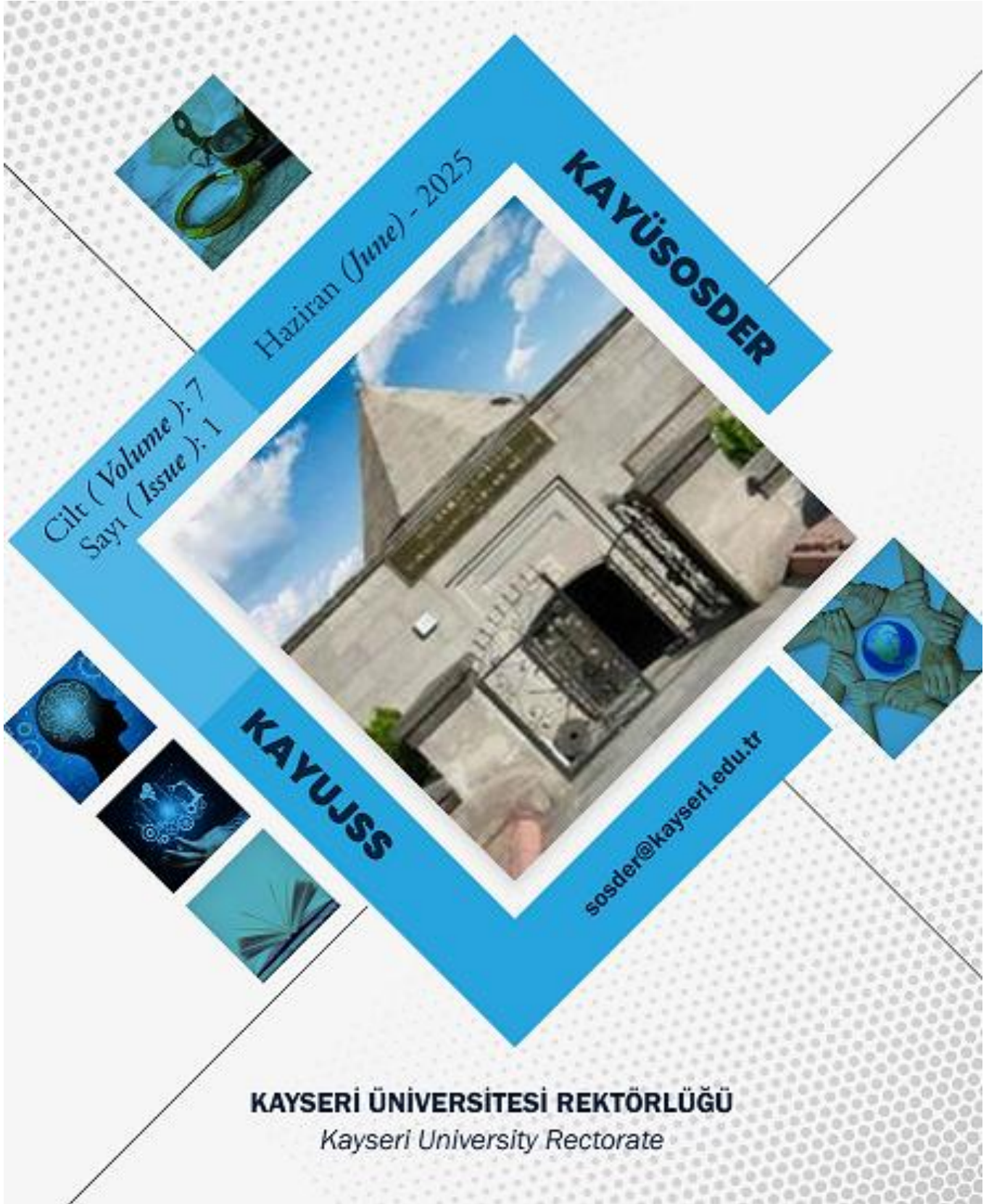

İmtiyaz Sahibi / License Owner
Kayseri Üniversitesi adına Rektör
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA

Editör / Editor
Prof. Dr. Hatice ERKEKOĞLU
Kayseri Üniversitesi

Yardımcı Editör / Co-Editor
Doç. Dr. Ebru SÖNMEZ KARAPINAR
Kayseri Üniversitesi

Yayın Sorumlusu / Broadcast Manager
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan DURAK
Kayseri Üniversitesi

Mizanpaj Editörü / Layout Editor
Dr. Öğr. Görevlisi Nagihan KANTARCI
Kayseri Üniversitesi
Dergi Sekreteryası / Journal Secretary
Arş. Gör. Dr. Ayşegül BOZDOĞAN
Kayseri Üniversitesi

Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kayseri Üniversitesi Rektörlüğü tarafından yayımlanan hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>).

Kayseri University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Kayseri University Rectorate. All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim, scope and other full details <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>.

Dergimiz TR Dizin, Asos, Asian Science, ResearchBib, ISAM ve Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

Our journal is indexed by TR Index, Asos, Asian Science, ResearchBib ISAM and Google Scholar

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Unvan, Ad-Soyad <i>Title, Name-Surname</i>	Üniversite-Kurum <i>University-Institution</i>	Ülke <i>Country</i>
Prof. Dr. Adem Üzümcü	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali Deran	Tarsus Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Bayram Zafer Erdoğan	Anadolu Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Derviş Boztosun	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Doğan Gürsoy	Washington State University	ABD
Prof. Dr. Ebru Aykan	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan Yazıcıoğlu	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Kemal Birdir	Mersin Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Sarıışık	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Muhsin Halis	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Neslihan Demirel	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz Öcal	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ömer Torlak	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Semra Aksoylu	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan Çil Koçyiğit	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Tuncay Çelik	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yüksel Ekinci	University of Portsmouth	Birleşik Krallık
Prof. Dr. Zeki Tekin	Kayseri Üniversitesi	Türkiye

Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır. /

Editorial board members are listed by academic titles and alphabetically by the first names

	KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Dergisi İletişim Bilgileri / Contact information
	sosder@kayseri.edu.tr
	+90 352 432 38 38
	+90 352 504 38 37
	https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder_https://enstitu.kayseri.edu.tr/HM/Hizli-Menu/26
	Kayseri Üniversitesi Rektörlüğü, Mevlana Mah. 15 Temmuz Yerleşkesi, No: 5, 38030 Kayseri Türkiye

Bu Sayının Alan Editörleri
Field Editors of This Issue

Cilt: 7	Sayı: 1	Haziran	2025
---------	---------	---------	------

Unvan, Ad-Soyad Title, Name-Surname	Alan Field
1. Doç. Dr. Ahmet TERZİ	İİBF Alan Editörü
2. Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL	İslami İlimler Alan Editörü
3. Doç. Dr. Reha Kılıçhan	Turizm Alan Editörü
4. Dr. Öğr. Üyesi Cihangir KAÇMAZ	Eğitim Bilimleri Alan Editörü

Bu Sayının Hakemleri/Blind Referees of This Issue

Cilt: 7	Sayı: 1	Haziran	2025
---------	---------	---------	------

Unvan

Ad-Soyad

Üniversite-Kurum

Title

Name-Surname

University-Institution

1.	Prof. Dr.	Ali Apalı	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
2.	Prof. Dr.	Ali Rıza Sandalcılar	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
3.	Prof. Dr.	Elif Gazioğlu Terzi	Erciyes Üniversitesi
4.	Prof. Dr.	Fehmi Karasioğlu	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
5.	Prof. Dr.	Ömer İskenderoğlu	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
6.	Prof. Dr.	Serkan Yılmaz Kandır	Çukurova Üniversitesi
7.	Prof. Dr.	Şaban Uzay	Erciyes Üniversitesi
8.	Doç. Dr.	Abdullah Topçuoğlu	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
9.	Doç. Dr.	Ahmet İlhan	Bayburt Üniversitesi
10.	Doç. Dr.	Ali Yıldırım	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
11.	Doç. Dr.	Altuğ Çağatay	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
12.	Doç. Dr.	Bülent Aydın	Batman Üniversitesi
13.	Doç. Dr.	Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
14.	Doç. Dr.	Hüseyin Mertol	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
15.	Doç. Dr.	Kıvanç Bozkuş	Artvin çoruh üniversitesi
16.	Doç. Dr.	Kürşad Emrah Yıldırım	Anadolu Üniversitesi
17.	Doç. Dr.	Levent Değirmencioğlu	Erciyes Üniversitesi
18.	Doç. Dr.	Meral Bektaş	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
19.	Doç. Dr.	Mustafa Caner Timur	Ardahan Üniversitesi
20.	Doç. Dr.	Namık Kemal Erdemir	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
21.	Doç. Dr.	Ümit Harun Akkaya	Kayseri Üniversitesi
22.	Doç. Dr.	Özden Demirkan	Gazi Üniversitesi
23.	Doç. Dr.	Yılmaz Arı	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
24.	Doç. Dr.	Zeynep Çokal	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Blind Referees of This Issue

Cilt: 7	Sayı: 1	Haziran	2025
Unvan Title		Ad-Soyad Name-Surname	Üniversite-Kurum University-Institution
24.	Dr. Öğr. Üyesi	Ahmet Ateşyürek	Amasya Üniversitesi
25.	Dr. Öğr. Üyesi	Canan Yılmaz	Sakarya Üniversitesi
26.	Dr. Öğr. Üyesi	Çağrı Sürücü	Çankiri Karatekin Üniversitesi
27.	Dr. Öğr. Üyesi	Elif Özel	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
28.	Dr. Öğr. Üyesi	Enver Türksoy	Ahi Evran Üniversitesi
29.	Dr. Öğr. Üyesi	Fesih Bayraktar	Ardahan Üniversitesi
30.	Dr. Öğr. Üyesi	İrem Ceyhan	İnönü Üniversitesi
31.	Dr. Öğr. Üyesi	Mesut Erzi	Hakkari Üniversitesi
32.	Dr. Öğr. Üyesi	Mukaddes Güler	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
33.	Dr. Öğr. Üyesi	Olcay Kocatürk	Selçuk Üniversitesi
34.	Dr. Öğr. Üyesi	Onur Demirci	Ardahan Üniversitesi
35.	Dr. Öğr. Üyesi	Orkun Oral	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
36.	Dr. Öğr. Üyesi	Osman Murat Deniz	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
37.	Dr. Öğr. Üyesi	Recep Yılmaz	Muş Alparslan Üniversitesi
38.	Dr. Öğr. Üyesi	Samet Karahüseyin	Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
39.	Dr. Öğr. Üyesi	Zeynep Çokal	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
40.	Dr. Öğr. Gör.	Fatma Nalbant	Artvin Çoruh Üniversitesi
41.	Dr. Arş. Gör.	Ahmet Selim Demiryürek	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Hakem listesi unvana ve alfabetik olarak da ada göre sıralanmıştır. /
Blind referees are listed by academic titles and alphabetically by the first names.

İçindekiler / Contents

Makale Sıra No Paper Number	Makale Başlığı Paper Title	University-Institution	Makale Türü Paper Type	Sayfalar Pages
1	Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression, and social skills levels of preschool children <i>Anne çalışma durumunun okul öncesi dönem çocuklarının anksiyete, depresyon ve sosyal beceri düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi</i>	Dicle Üniversitesi Dicle University	Tez Özeti Thesis Summary	1–23
2	Dış ticaret firmalarında çalışanların ekosentrik, antroposentrik ve çevreye yönelik antipatik tutumlarının değerlendirilmesi <i>Evaluation of ecocentric, anthropocentric and environmentally antipathetic attitudes of employees in foreign trade firms</i>	Sinop Üniversitesi Sinop University Beykent Üniversitesi Beykent University	Araştırma Research	24–41
3	A qualitative study on Turkish-Islamic Literature theses <i>Türk-İslam Edebiyatı tezleri üzerine nitel bir çalışma</i>	Millî Eğitim Bakanlığı Ministry of Education	Derleme Compilation	42–51
4	Bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler üzerine bir araştırma <i>A research on regional sustainable development and local governments</i>	Bağımsız Araştırmacı Independent Researcher	Derleme Compilation	52–69
5	İbn Teymiyye'ye göre Ef'âli'l-İbâd <i>The concept of human actions (Af'âl Al- 'Ibâd) according to Ibn Taymiyyah</i>	Kayseri Üniversitesi Kayseri University	İnceleme Review	70–85
6	Sürekli denetim konusunda yapılmış çalışmalara ilişkin bir analiz <i>An analysis of studies on continuous auditing</i>	Kayseri Üniversitesi Kayseri University	Araştırma Research	86–105

7	Âmirî'nin felsefesinde sevgi ve ülfet <i>Love and Intimacy in the Philosophy of al-Amiri</i>	Milli Eğitim Bakanlığı Ministry of Education	İnceleme Review	106–124
8	Çevre alanındaki dijital ikiz çalışmalarının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi <i>Examination of digital twin studies in the environment field with bibliometric analysis method</i>	Bitlis Eren Üniversitesi Bitlis Eren University	Araştırma Research	125–149
9	Kâr performanslarının kalıcılığı: BİST100 işletmeleri üzerine bir inceleme <i>The persistence of profit performance: an examination of BIST100 companies</i>	Kayseri Üniversitesi Kayseri University	Araştırma Research	150–163
10	Kaizen felsefesinin insan kaynakları fonksiyonuna etkisi: sağlık çalışanlarında bir uygulama <i>Evaluating the impact of Kaizen philosophy on human resource management functions: a field study in the healthcare sector</i>	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sivas Cumhuriyet University	Araştırma Research	164–187
11	A study on tourism Bachelor's education at public universities in Türkiye and the educational profiles of deans and directors <i>Türkiye’de turizm alanında lisans düzeyinde eğitim veren kamu üniversiteleri ve görevli dekan/müdürlerin eğitim profilleri üzerine bir araştırma</i>	Aksaray Üniversitesi Aksaray University	Araştırma Research	188–201
12	Evden çalışan çiftlerde iş – yaşam dengesinin bulanıklaşması: Fırsatlar ve zorluklar üzerine nitel bir analiz <i>The blurring of work–life balance in couples working from home: A qualitative analysis of opportunities and challenges</i>	Süleyman Demirel Üniversitesi Süleyman Demirel University	Araştırma Research	202–223
13	Avrupa Birliği döngüsel ekonomi modelinde sürdürülebilir atık yönetimi <i>Sustainable waste management in the European Union circular economy model</i>	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Nuh Naci Yazgan University Antalya Belek Üniversitesi Antalya Belek University	Araştırma Research	224–246

14	Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri <i>Curriculum evaluation for the sustainability of curriculum higher education Design proposals for Eisner's Educational Connoisseurship and Alkin's UCLA Models</i>	Erciyes Üniversitesi Erciyes University Gazi Üniversitesi Gazi University	Araştırma <i>Research</i>	247-271
15	Reenkarnasyon söylemlerinde bazı vakalar üzerine değerlendirmeler <i>Assessments on some cases in reincarnation discourses</i>	- -	Derleme <i>Compilation</i>	272-285

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Tez Özeti	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	08.08.2024	Cilt	7
Kabul Tarihi	13.01.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	1-23
DOI	10.51177/kayusosder.1530514		

Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression, and social skills levels of preschool children *^Δ

Anne çalışma durumunun okul öncesi dönem çocuklarının anksiyete, depresyon ve sosyal beceri düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi

Murat GENÇ¹
 Yunus Emre AYNA²

Abstract

The mother's employment status is a condition that can affect the mental health of children in a critical period such as 0-6 years of age. The study aimed to examine to what extent the mother's employment status can affect preschool children's emotional states and social skills. In the study conducted with 325 preschool children (4-6) living in the city center of Muş, data were collected using scales filled out by parents. The Family Information Form, The Child Anxiety and Depression Scale, and The Social Skills Assessment Scale were applied to the parents who agreed to participate in the study. The research indicated that children of working mothers were more prone to exhibiting obsessive-compulsive behaviours (OCD), while demonstrating superior self-control skills compared to their counterparts with unemployed mothers. In addition, living in a low-income family and using technological devices for more than five hours a day were associated with more frequent symptoms of anxiety and depression. While it was found that children with a mother or father with a high school or lower education level exhibited more generalized anxiety and OCD symptoms than others, a significant relationship was determined between living in a large family and panic disorder, and between living in a detached house and self-control skills. Finally, a negative

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

* Bu makale "Annesi çalışan ve çalışmayan okul öncesi dönem çocuklarının anksiyete, depresyon ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünden üretilmiştir.

¹Araştırma Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Dil ve Konuşma Terapisi Bölümü, m.genç@alparslan.edu.tr

²Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, yunusemreayna@gmail.com

Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.

relationship was observed between children's anxiety and depression levels and their social skills. Some suggestions were made based on the results obtained.

Keywords: Pre-school Period, Mother's Employment Status, Social Skills, Depression, Anxiety

Öz

Annenin çalışma durumu, 0-6 yaş gibi kritik bir evredeki çocukların ruh sağlığını etkileyebilen bir durumdur. İlgili çalışmada, annenin çalışma durumunun okul öncesi dönemdeki çocukların duygularını ve sosyal becerilerini ne derecede etkileyebileceğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Muş il merkezinde yaşayan toplam 325 okul öncesi dönem (4-6) çocuğuyla yapılan çalışmada, veriler ebeveynler tarafından doldurulan ölçeklerle toplanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden ebeveynlere Aile Bilgi Formu, Çocuklarda Anksiyete ve Depresyon Ölçeği ve Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği uygulanmıştır. Araştırma neticesinde, annesi çalışan çocuklarla karşılaştırıldığında annesi çalışmayanların çocukların daha sık obsesif kompulsif (OCD) davranışlar sergilediği bulunurken, kendini kontrol etme becerilerinde ise daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Bu sonuçlara ek olarak, düşük ekonomik gelire sahip ailelerde olmak ile gün içinde beş saatten fazla teknolojik alet kullanmanın daha sık anksiyete ve depresyon belirtisi sergilemekle ilişkili olduğu bulunmuştur. Lise ve altı eğitim düzeyinde bir anne veya babaya sahip olan çocukların diğerlerine göre daha fazla yaygın anksiyete ve okb belirtisi sergilediği bulunurken, geniş ailede yaşamakla panik bozukluk arasında; müstakil evde yaşamakla kendini kontrol etme becerileri arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Son olarak çocukların anksiyete ve depresyon düzeyleri ile sosyal becerileri arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Dönem, Anne Çalışma Durumu, Sosyal Beceriler, Depresyon, Anksiyete

1. Introduction

The preschool period is the critical time when the foundations for children's physical, emotional, social, and cognitive development are laid (Conti-Ramsden & Durkin, 2012). During this period, as children continue to develop their personalities through active achievement, they also begin gaining a social identity. While they define and perceive the outside world more precisely thanks to their developing psychomotor skills, they also take on new roles in social contexts thanks to their cognitive, and emotional development (Özdemir et al., 2012, pp. 567-568). This process of gaining social identity, which involves many stressors, requires children to have advanced problem-solving skills (Newland & Crnic, 2011, p. 373). Undoubtedly, children's most incredible supporters against the problems they may encounter during social interaction processes are play and family members. While games improve children's interpersonal skills, parents, as role models, provide readiness for children's functional responses to external stressors (Akaroğlu et al., 2019, p. 210). In this context, research on the importance of parental attitudes for forming healthy personalities in preschool children is increasing daily (Parsak & Kuzucu, 2020, p. 345).

Parenting attitudes are the behaviors of mothers and fathers toward children's feelings, thoughts, and behaviors (Yılmaz et al., 2021, p. 3). These parenting attitudes deeply influence family interactions and children's relationships with their environment (Peterson et al., 2018, p. 194). Parental attitudes that directly affect the academic, cognitive, and social development of preschool children have been defined in the literature under different headings, such as democratic, authoritarian, overprotective, and permissive attitudes. When the relevant literature is examined in general, it is easy to see that democratic attitudes are the healthiest, and authoritarian attitudes are the most coercive and damaging parental attitudes (Gerrig & Zimbardo, 2012, p. 153-160). Much

research has been done on the factors that influence these parental attitudes, which are crucial for child development. In addition to factors such as parents' educational level, socio-economic level, age, geographical location, and number of children, recent studies have highlighted the direct influence of mothers' employment status on parental attitudes and argued that this issue should be emphasized (Dhar et al., 2019, p. 2573; Pedersen, 2012, p. 243). In addition to the development of industry and technology, the entry of women into business life has accelerated with the increase in the educational level of society, and the number of working mothers has increased at the same rate (Durmaz, 2016, p. 44). There is a growing body of research on how attitudes towards childrearing are affected by the entry of women into business life, whose traditional role from early times until the last hundred years has been seen as childrearing. Indeed, some studies in the literature argue that stressors that mothers may experience due to employment conditions and reduced mother-child interaction time may negatively impact the development of early children (Harris & Morgan, 1991, p. 540); some studies have argued that the good social relationships that working mothers can establish in the work environment and the economic income they receive may improve their parenting attitudes (Bornstein & Zlotnik, 2008, p. 499).

In addition to these few conflicting results in the literature, the need to investigate this issue has emerged in light of recent domestic studies that show that children whose mothers work show more aggressive behavior than children whose mothers do not work (Tuzcuoğlu et al., 2020, p. 5). This study is expected to contribute to the relevant literature by providing relatively more precise and more up-to-date data on the conflicting views on the potential effects of mothers' employment status on preschool children. Another important aspect of our study is that it will contribute to the general literature on the economic situation of working mothers, their parenting attitudes, and the possible effects of the methods they use to care for their children. The results of this study are expected to provide a clinical picture of the risk factors that have not yet been identified for the children of working mothers in developed and developing countries, especially in Turkey.

This study aims to examine how anxiety, depression, and social skills levels in preschool children are affected by their mothers' employment status, to identify risk groups, and to provide clinicians and researchers working in this field with valuable suggestions for protective/preventive treatment practices. In addition, we will also seek answers to our problem statement questions about whether mothers' employment status creates significant differences in children's mood (depression-anxiety) and social skills levels.

The literature suggests that there are differences between children whose mothers work and those whose mothers do not work in terms of anxiety, depression, and social skills. For example, while some studies suggest that children whose mothers work may have an advantage in terms of independence and social skills, other studies suggest that these children may have higher levels of anxiety and depression (Bornstein & Zlotnik, 2008, p. 499; Harris & Morgan, 1991, p. 540). However, these findings are inconsistent and depend on variables such as the population studied, the cultural context, mothers' employment status, and children's differences. These uncertainties suggest that the effects of mothers' employment status on children should be addressed more comprehensively. Moreover, the limited number of studies conducted in the Turkish context makes it necessary to examine this issue from a local perspective. Especially in the preschool period, identifying the effects of mothers' employment status on children's anxiety, depression, and social skills levels will guide both families and educators. At this point, we have identified some issues in the planning of our study. Some examples of these problem questions are "Does the employment status of mothers affect the anxiety, depression, and social skills levels of preschool children?", "Do the anxiety levels of

children whose mothers work show a significant difference compared to children whose mothers do not work? "Do the levels of social skills of children whose mothers work differ from those of children whose mothers do not work?", "Is the relationship between mothers' employment status and children's anxiety, depression, and social skills impacted by factors such as children's gender, age group, or mothers' working hours?

2. Method

2.1. *Model of the research*

This study was conducted as a cross-sectional study after the necessary infrastructure had been established, and was designed as both descriptive and correlational.

2.2. *Participants*

The study population consists of 4-6-year-old children living in Turkey attending preschool education in 2020-2021. The research group consists of children aged 4-6 who participate in private or public kindergartens under the Ministry of Education in Muş or do not attend any formal preschool education. In forming the research group, no sample was taken from the population; all kindergartens/nurseries in Muş city center were visited, and in this context, the parents who were reached were offered to participate in the study. Online surveys were shared in a virtual environment with a simple sampling method for students who did not attend any educational institution, and data were collected from parents. While children diagnosed with a neurodevelopmental disorder, children with communication difficulties, and children receiving special educational assistance were excluded from the study, a total of 325 children, 155 girls (47.7%) and 170 boys (52.3%), whose parents agreed to participate in the study and who met our research criteria, were included.

2.3. *Measurements*

2.3.1. *Family information form*

The Family Information Form was created by reviewing other studies in the literature to determine the demographic information of preschool children and their parents. The principal investigator designed this form, which includes various questions such as children's age, gender, parents' employment status, economic status, caregiver characteristics, educational status, and occupations.

2.3.2. *Revised child anxiety and depression scale*

This scale was created by Chorpita et al. (2000) to detect symptoms of anxiety and depression that can be observed in groups of children and adolescents (p. 837-839). While the adaptation research was conducted in Turkish by Görmez et al. (2017), the scale consists of 47 items in total and is a 4-point Likert-type scale (p. 84). Individuals completing the scale can score a minimum of 0 and a maximum of 141 points. While the original scale developed by Chorpita et al. (2000) had an internal consistency coefficient of 0.94, the total internal consistency coefficient in the adaptation study was 0.95. Subscale internal consistency coefficients ranged from 0.75 to 0.86 (p. 840-850). In addition to total anxiety (sum of anxiety subscales), and total anxiety-depression (sum of all subscales), the scale has six distinct dimensions: [separation anxiety (.77), generalized anxiety (.81), panic disorder (.83), OCD (.75), social phobia (.85) and major depression (.86)]. The Cronbach alpha coefficient of this study was found to be .74 for major

depression, .68 for generalized anxiety, .66 for separation anxiety, .69 for panic disorder, .79 for social phobia, .70 for OCD, .91 for total anxiety, and .91 for total anxiety and depression.

2.3.3. Social skills evaluation scale

The Social Skills Assessment Scale (4-6) is a 62-item scale developed by Avcioğlu (2007) for use with children in preschool education (p. 93). There are 5 items on the scale that participants can answer: 5 = always, 4 = very often, 3 = usually, 2 = rarely, 1 = never. A maximum of 310 and a minimum of 62 points can be achieved on the scale. While high scores indicate high social skills, low scores indicate inadequate social skills. It was found that this scale, which has nine sub-dimensions, has a Cronbach alpha coefficient of .98, a two-tailed reliability coefficient of .89, and a test-retest reliability coefficient of .83 (Avcioğlu, 2007, p. 97). In this study, the Cronbach alpha coefficients were as follows: Interpersonal skills .88; controlling angry behaviors, and adapting to changes .80; coping with peer pressure .87; verbal explanation skills .90; self-control skills .71; goal setting skills .84; listening skills .84; completing tasks skills .92; acceptance of consequences skills .82, and social skills total score coefficient .96.

2.4. Statistical analysis

The research was analyzed using the IBM SPSS 24.00 package program. To test the hypotheses, data analysis included descriptive statistics (arithmetic mean, standard deviation, frequency/percentage), a normal distribution test (Kolmogorov-Smirnov test), t-tests (Mann-Whitney U test) for pairwise comparisons, and analysis of variance (Kruskal-Wallis H test) for multiple comparisons. Following the analysis of variance, the Bonferroni correction was applied to avoid Type I errors that could result from pairwise comparisons intended to identify significant group differences. In the Mann-Whitney U test conducted after the variance test analyses, the significance level (0.05) was divided by the quantity, and the significance level was determined as 0.016 for 3-category variables, 0.008 for 4-category variables, and 0.005 for 5-category variables.

2.5. Data collection process

Participants were contacted after obtaining permission from the Ethics Committee of Muş Alparslan University. In this context, parents with preschool children in the 2020-2021 academic year were asked to complete the relevant scales. During data collection, the children were acknowledged to be between 4 and 6 years old and residing in Muş. The data was collected online using Google Forms, due to the COVID-19 pandemic. The study did not include the data of the participants (21) who participated in the application but did not meet the age and city criteria. Before completing the scales, they were given a detailed explanation of the aim and scope of the study, and the data were collected by obtaining written consent from the participants through an informed consent form. This study, which emphasized that participation was entirely voluntary, took an average of 10 minutes to complete. After completing the application, all collected data were analyzed using the IBM SPSS 24.00 package.

2.6. Ethical aspect of research

Ethics committee permission for this study was obtained by applying to the Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee. The research ethics committee number is 10879717-050.01.04-2530. The research permit was obtained from the Muş Directorate of National Education, and the research permit number is

Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.

32026198-605.99-21659961. Parents voluntarily participated in the study, which was conducted online. All parents completed an informed consent form.

3. Results

This section presents the results of the data collected from the parents of preschool children living in Muş Provincial Center and continuing their educational activities. The socio-demographic data of the relevant participants and quantitative data on anxiety, depression, and social skills levels are tabulated and presented.

Table 1: *Descriptive Statistics of The Participants*

Variables	n	%		n	%
Person filling out the form			Gender of Child		
Father	261	80.3	Girl	155	47.7
Mother	64	19.7	Boy	170	52.3
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
Age of Child			Sibling Ranking		
4 Age	87	26.8	First child	190	58.5
5 Age	137	42.2	Second child	82	25.2
6 Age	101	31.1	Third and above	53	16.3
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
Structure of Living Place			Structure of Home		
Village	29	8.9	Detached	53	16.3
City	296	91.1	Apartment	272	83.7
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
Mother Graduate			Structure of Family		
High school and below	163	50.2	Nuclear family	265	81.5
University and above	162	49.8	Extended family	60	18.5
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
Perceived Eco. Situation			Special time allocated to child		
Low	22	6.8	1 hour and less	120	36.9
Middle	262	80.6	Between 2-3 hours	106	32.6
High	41	12.6	4 hours and above	99	30.5
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
Edu. About Child Develop.			Father's Educational Status		
Yes	109	35.5	High school and below	130	40.0
No	216	66.5	University and above	195	60.0
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>

Table 1 (*Continued*)

Variables	n	%		n	%
Employment Status of Father			Employment Status of Mother		
Yes	309	95.1	Yes	116	35.7
No	16	4.9	No	209	64.3
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
Marital Status of Parents			Caregiver (oth. than mother)		
Married	321	98.8	Caregiver	12	3.7
Divorced	2	0.6	Kindergarten	131	40.3
Separated parents	1	0.3	Grandma, Grandpa	79	24.3
Widow	1	0.3	None	103	31.7
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>
	n	%	<i>Statistics</i>		
Daily Tech. Device Use			Children Age		
2 hour or less	86	26.5	Average		5.04
Between 3-4 hours	182	56.0	Standart Deviation		0.40
5 hours and above	57	17.5	Minimum		4
<i>Total</i>	<i>325</i>	<i>100.0</i>	Maximum		6

In our study, 80.3% of the participants were mothers and 19.7% were fathers; 47.7% of the children were girls and 52.3% were boys; 42.2% of the children were 5 years old, 58.5% were the first child, 91.1% of the participants lived in the city, and 83.7% lived in an apartment; 98.8% of the participants were married, 81.5% had a nuclear family structure, 80.6% lived in a middle-level economy, and 66.5% had not received any education about child development; 36.9% of the parents spent one hour or less of daily private time with their children, 41.2% of the children did not spend any time with their caregivers, and 56.0% spent 2–4 hours a day with technological devices; 64.3% of the children's mothers were non-working, 9.2% were employed in the private sector, and 50.2% had completed high school or less; all of the children's fathers were alive and 60.0% had completed a university or higher education program; and the average age of the children was 5.04 years, the average number of children among participants was 2.10, the average age of the mothers was 32.5 years, and the average age of the fathers was 36.07 years (see Table 1).

Table 2: *Comparison of Social Skills, Anxiety-Depression Levels According to Demographic Variables*

Variables	Gender	n	Rank Av.	Rank Sum.	U	p
Interpersonal Skills	1. Girl	155	174.27	27012.50	111427.500	0.39
	2. Boy	170	152.72	25962.50		
	Structure of the House	n	Rank Av.	Rank Sum.	U	p
Self-Control Skills	1.Detached	53	192.96	10227.00	5620.000	.011
	2.Apartment	272	157.16	42748.00		
	Family Structure	n	Rank Av.	Rank Sum.	U	p
Panic Disorder	1. Elementary family	265	158.10	41897.50	6652.500	.041
	2. Extended Family	60	184.63	11077.50		

Table 2 (*Continued*)

Variables	Economical situation	n	Rank Av.	SD	χ^2	p
Anxiety and Depression Total Score	1. Low	22	208.18	2	8.52	.014
	2. Medium	262	163.46			
	3. High	41	135.84			
Interpersonal Skills	1. Low	22	144.07	2	7.49	.024
	2. Medium	262	158.92			
	3. High	41	199.23			
Verbal Explanation Skills	1. Low	22	150.02	2	10.88	.004
	2. Medium	262	157.06			
	3. High	41	207.95			
Goal Setting Skills	1. Low	22	148.18	2	9.00	.011
	2. Medium	262	157.94			
	3. High	41	203.28			
Listening Skills	1. Low	22	164.23	2	6.09	.047
	2. Medium	262	157.66			
	3. High	41	196.48			
Daily Technological Device Usage Time						
Anxiety and Depression Total Score	1. 2 hours and under	86	135.53	2	17.53	.001
	2. 3-4 hours	182	163.55			
	3. 5 hours and above	57	202.68			
Social Skills Total Score	1. 2 hours and under	86	186.77	2	8.57	.014
	2. 3-4 hours	182	157.99			
	3. 5 hours and above	57	143.13			
Mother's Educational Status		n	Rank Av.	Rank Sum.	U	p
Generalized Anxiety Disorder	1. H. Sch. and under	163	173.82	28332.00	11440.0	.035
	2. Univ. and above	162	152.12	24643.00		
OCD	1. H. Sch. and under	163	181.74	29623.00	10149.0	.001
	2. Univ. and above	162	144.15	23352.00		
Father's Educational Status		n	Rank Av.	Rank Sum.	U	p
Generalized Anxiety Disorder	1. H. Sch. and under	130	175.82	22856.50	11008.50	.042
	2. Univ. and above	195	154.45	30118.50		
OCD	1. H. Sch. and under	130	179.81	23375.00	10490.0	.008
	2. Univ. and above	195	151.79	29600.00		

Several analyses were carried out to determine which socio-demographic variables affected the social skills, anxiety, and depression levels of the preschool children, and all the results are shown in Table 2.

As a result of the Mann-Whitney U test, a statistically significant difference was detected between the child's gender variable and the interpersonal skills sub-dimension, according to the gender variable ($U = 111427.500$, $p < 0.05$). According to the relevant results, girls scored higher than boys in interpersonal skills (see Table 2).

The Mann-Whitney U-test was used to test whether there was a difference in the level of children's social skills according to the structure of the home variable. A statistically significant difference was found between the structure of the home variable and the sub-dimension of self-control skills ($U=5620.000$, $p< 0.05$) (see Table 2).

As a result of the Mann-Whitney U test, which was carried out to determine whether there was a difference in children's anxiety and depression levels according to the family structure variable, a statistically significant difference was detected between the family structure variable and the panic disorder sub-dimension ($U = 6652.500$, $p < 0.05$) (see Table 2).

A Kruskal-Wallis H-test was performed to test whether there was a significant difference in the children's anxiety and depression scores according to the family's perceived economic situation variable. The results show that there is a difference between the variable family perceived economic situation, and the total score of anxiety and depression ($\chi^2(\text{sd}= 2, n= 325)= 8.525, p< 0.05$). Similarly, a statistically significant difference was found between perceived economic situation, and interpersonal skills $\chi^2(\text{sd}= 2, n= 325)=7.490, p< 0.05$, verbal explanation skills $\chi^2(\text{sd}= 2, n= 325)= 10.882, p< 0.05$, goal setting skills $\chi^2(\text{sd}= 2, n= 325)= 9.002, p< 0.05$, listening skills $\chi^2(\text{df}= 2, n= 325)= 6.097, p< 0.05$) (see Table 2).

The Kruskal-Wallis H-test was used to test whether there was a significant difference in children's anxiety and depression levels according to the daily technological device use time variable. According to these results, a difference was found between the daily technological device use time variable and the total score for anxiety, and depression $\chi^2(\text{sd}= 2, n= 325)= 17.535, p< 0.05$, and the total score for social skills $\chi^2(\text{sd}= 2, n= 325)= 8.572, p< 0.05$) (see Table 2).

As a result of the Kruskal-Wallis H test, which was carried out to test whether there was a significant difference in the children's social skills, anxiety, and depression levels according to the variable of the mother's educational status, a significant difference was found between the variable of the mother's educational status, and the subscales of generalized anxiety disorder ($U= 11440.000, p< 0.05$), and OCD ($U= 10149.000, p< 0.05$) (see Table 2).

As a result of the Mann-Whitney U-test conducted to test whether there was a significant difference in children's social skills, anxiety, and depression levels according to the variable of father's educational status, a significant difference was observed between the variable of father's educational status, and the subscales of generalized anxiety disorder ($U= 11008.500, p< 0.05$), and OCD ($U= 10490.000, p< 0.05$) (see Table 2).

Table 3: *Correlation Table of Anxiety and Depression Sub-Dimensions According to The Social Skills Sub-Dimension*

	Child's Age	Total Number of Children	Mother's Age	Father's Age	Anxiety Total Score	Anxiety and Depression Total Score
Social Skills Total Score	.036	.000	-.062	-.033	-.118*	-.153**

A Spearman correlation test was conducted to determine whether there was a significant relationship between the children's total anxiety score, total anxiety, and depression score, and total social skills score. According to the test results, there was a statistically significant low-level negative relationship between the total anxiety score, and the total social skills score ($r= -.118; p< 0.05$), and between the total anxiety, and depression score and the total social skills score ($r= -.153; p< 0.01$) (see Table 3).

Table 4: *Comparison of Levels of Anxiety and Depression by Mother's Employment Status Variable*

Mother's employment status		n	Range av.	Range sum.	U	p
Major Depressive Disorder	1. Yes	116	162.48	18848.00	12062.000	.941
	2. No	209	163.29	34127.00		
Generalized Anxiety Disorder	1. Yes	116	155.69	18059.50	11273.500	.290
	2. No	209	167.06	34915.50		
Seperation Anxiety Disorder	1. Yes	116	157.37	18254.50	11468.500	.419
	2. No	209	166.13	34720.50		
Panic Disorder	1. Yes	116	157.95	18322.50	11536.500	.454
	2. No	209	165.80	34652.50		
Social Phobia	1. Yes	116	169.14	19620.50	11409.500	.378
	2. No	209	159.59	33354.50		
OCD	1. Yes	116	141.20	16379.00	9593.000	.002
	2. No	209	175.10	436596.00		
Anxiety Total Score	1. Yes	116	155.34	18020.00	11234.000	.274
	2. No	209	167.25	34955.00		
Anxiety and Depression Total Score	1. Yes	116	155.68	18058.50	11272.500	.295
	2. No	209	167.06	34916.50		

*p<0.05; N (325)

A Mann-Whitney U test was conducted to determine if there were any significant differences in the levels of anxiety and depression in children based on the variable of the mother's employment status. The findings indicate that there were no statistically significant differences between the mother's employment status, and major depressive disorder (U=m12062.000, $p > 0.05$), generalized anxiety disorder (U= 11273.500, $p > 0.05$), separation anxiety disorder (U= 11468.500, $p > 0.05$), panic disorder (U= 11536.500, $p > 0.05$), social phobia (U= 11409.500, $p > 0.05$) subscales, total anxiety score (U=11234.000, $p > 0.05$), and total anxiety, and depression score (U= 11272.500, $p > 0.05$). However, a statistically significant difference was found between maternal employment status and the OCD subscale (U= 9593.000, $p < 0.05$) (see Table 4).

Table 5: *Comparison of Social Skill Levels According to Mother's Employment Status Variable*

Mother employment	Status	n	Range av.	Range Sum.	U	p
Interpersonal skills	1. Yes	116	173.28	20100.00	10930.000	.142
	2. No	209	157.30	32875.00		
Anger behaviors control and adapt to changes skills	1. Yes	116	164.35	19064.50	11965.500	.847
	2. No	209	162.25	33910.50		
Peer Pressure Coping Skills	1. Yes	116	154.89	17967.00	11181.000	.246
	2. No	209	167.50	35008.00		
Verbal Explanation Skills	1. Yes	116	174.77	20273.00	10757.000	.092
	2. No	209	156.47	32702.00		
Self-Control Skills	1. Yes	116	146.19	16957.50	10171.500	.016
	2. No	209	172.33	36017.50		
Goal Setting Skills	1. Yes	116	172.69	20031.50	10998.500	.162
	2. No	209	157.62	32943.50		

Table 5 (Continued)

Mother employment	Status	n	Range av.	Range Sum.	U	p
Listenin Skills	1. Yes	116	172.88	20054.50	10975.500	.156
	2. No	209	157.51	32920.50		
Task Completion Skills	1. Yes	116	167.09	19382.50	11647.500	.553
	2. No	209	160.73	33592.50		
Consequences Acceptance Skills	1. Yes	116	160.84	18658.00	11872.000	.756
	2. No	209	164.20	34317.00		
Social Skills Total Score	1. Yes	116	166.56	19321.00	11709.000	.611
	2. No	209	161.02	33654.00		

*p<0.05; N (325)

The Mann-Whitney U-test was used to test whether there was a significant difference in children's social skills levels according to the variable of mothers' employment status. The results show a statistically significant difference between the mother's employment status variable and the sub-dimension of self-control skills (U= 10171.500, p< 0.05). On the other hand, there was no statistically significant difference between mother's employment status, and interpersonal skills (U= 10930.000, p> 0.05), anger behaviors control, and adapt to changes skills (U= 11965.500, p> 0.05), peer pressure coping skills (U= 11181.000, p> 0.05), verbal explanation skills (U= 10757. 000, p> 0.05), goal setting skills (U= 10998.500, p> 0.05), listening skills (U= 10975.500, p> 0.05), task completion skills (U= 11647.500, p> 0.05), consequences acceptance skills (U= 11872.000, p> 0.05) subdimensions, and total social skills score (U= 11709.000, p> 0.05) (see Table 5).

4. Discussion

This research examined the psychosocial effects of decreased mother-child interaction times on children due to women taking on more and more roles in business life. In this context, symptoms of anxiety and depression were sought in preschool children whose mothers were working or not, and their social skills level was determined. As a result of the analyses carried out for this purpose, it was first examined whether there was a difference in social skills depending on the structure of the house they lived in, and children who lived in apartments were weaker in their self-control skills than children living in detached houses. It is estimated that this situation arises from the fact that children cannot spend enough time in environments (gardens, playgrounds, etc.) where they can appropriately express their increasing physical energy during the preschool period, which includes play activities. These research results parallel the literature findings (Burkey, 2016, p. 78; Çakırer-Özservet, 2014, p. 64). When the relationship between family structure and anxiety-depression levels was analyzed, children living in extended families were shown to exhibit more symptoms of panic disorder than those growing up in nuclear families. One of the most significant predictors of this situation may be the high number of potential stressors due to the large number of family members. Studies in the literature have stated that children living in extended families cannot show the performance expected from them in their interfamily communication and that these processes create intense anxiety and stress in children (Işık & Güven, 2007, p. 79; Kang & Cohen, 2017, p. 65). When the relevant literature is examined, some studies support these findings and our results (Wikle & Hoagland, 2020).

As a result of the analyses carried out depending on the economic level perceived by the family, it was seen that the group with low economic income received a higher score

in the field of total anxiety and depression than the group with medium and high-income levels. In other words, it is understood that children living in families with low perceived economic levels exhibit more common symptoms of anxiety and depression than other children. It is thought that the failure to provide rich living spaces for children and parental attitudes were effective in the emergence of this negative clinical picture. It has been supported in many studies that keeping preschool children away from opportunities such as healthy nutrition, complicated education, and mental health services, as well as accessible playgrounds, prevents the development of a healthy personality (Luby, 2013, p. 350). In addition, it is known that parents in families with low socio-economic levels often exhibit authoritarian attitudes in family relationships (Sümer, Aktürk & Helvacı, 2010, p. 53). Our idea that not being able to benefit from mental health opportunities and authoritarian parental attitudes trigger symptoms of anxiety, and depression in children, and our research results in this direction, have also been supported by different literature studies (Kozan, 2020: pp. 68-74; LeCuyer & Swanson, 2017, p. 838-840; Thompson, Hollis & Richards, 2003, p. 85). When the effect of the family's perceived economic level in terms of social skills is examined, it has been found that children growing up in families with high-income levels are more successful in the areas of interpersonal skills, verbal explanation skills, goal setting skills, and listening skills than children in middle, and low-income families. Families with high economic income are advantageous in that they can easily provide rich vital resources that will support their children's emotional, social, and psychological development. Children's ability to spend more time in academic and artistic contexts where they can socialize from an early age can enable their social skills to develop further (Erler, 2011, pp. 138-150). Indeed, different studies in the country support these views (Erler, 2011, pp. 138-150; Tanrıöğen, 2014, p. 117).

Several analyses were conducted to see what kind of effect the duration of technological device use had on children's anxiety, depression, and social skills levels. As a result of these analyses, children who use technological devices for 5 hours or more a day were found to exhibit symptoms of anxiety and depression more frequently than those who use technological devices for 2 hours or less a day. This strong link between technological device use and anxiety and depression can be explained by the fact that children are deprived of social-emotional learning processes during the time they are busy with technological devices. Moreover, devices such as phones/tablets seem to keep children in a passive position during the learning process, contributing to the isolation of children whose expressive language development is weakened from the outside world.

In addition to all this, the fact that children who spend a long time with technological devices are away from rich vital stimuli paves the way for the weakening of their physical, cognitive, and emotional development, and in this case, can leave children vulnerable to psychopathologies such as anxiety and depression, which have a heavy disease burden. Studies concluding that staying in front of the screen for too long time such as 6-7 hours during the day, triggers problems such as obesity, depression, and anxiety, confirm our research results (Goldfield et al., 2011; p. 5). In the study conducted by Patel (2013), it was concluded that children who use technological devices for a long time exhibit symptoms of anxiety, and depression more frequently than other children (p. 512). In addition to these findings, different studies conducted in our country have presented results that support our research findings (Mustafaoğlu & Yasacı, 2019, p. 55; Yılmaz, 2010, pp. 38-40). In analyses conducted in the context of social skills as well as anxiety, and depression, we see that children who use technological devices for less than 2 hours have much more successful results in the field of social skills than other children. These results prove that children who spend less than 2 hours with technological devices have better social skills and, in parallel with the results above, also show that their anxiety, and depression levels are lower. When examining the relationship between these

results and similar studies in the literature, excessive time spent with technological devices generally appeared to be associated with low levels of social skills (İşçibaşı, 2011, p. 127; Kabul, 2019, pp. 145-147; Zamani et al., 2010, p. 63).

When examining the effect of parents' educational status on children's anxiety and depression levels, children whose parents graduated from high school or lower were found to exhibit higher levels of generalized anxiety and OCD symptoms compared to those whose parents had a university or higher education degree. It is known that parents who graduated from university or higher education programs commonly exhibit democratic parental attitudes, interact with social contexts more frequently, are well-equipped about child development, and receive social support outside the family more often than parents with lower education levels (Porumbu & Necsoi, 2013, p. 709). This whole situation led to the idea that parents with higher education levels have metacognitive parenting skills. Therefore their children are more advantaged in terms of anxiety, and depression, and our results supported this idea. Although there are studies (Liman, 2020, p. 17) that contradict our results that children with a parent with a high school education level or less exhibit more generalized anxiety, and OCD symptoms than other children, there are also similar studies that support our research (Morris & Oosterhoff, 2016, p. 2912; Terzioğlu, 2015, p. 94; Uygun & Kozikoğlu, 2019, p. 319). There are also studies stating that children whose parents have a high school education or lower are more likely to encounter conditions such as attention deficit, low academic success, and externalized conduct disorder, and as a result, they exhibit OCD, and anxiety symptoms more frequently (Torvik et al., 2020, p. 1016; Zhang, 2014, p. 35). ($r^2=0.02$).

In order to better examine the relationship between anxiety, depression, and social skills, which are the two important variables of our research, a correlation analysis was carried out, according to the analysis results, a statistically significant negative relationship was found between these two variables. When we examine the coefficient of determination between the anxiety and depression total score and the social skills total score ($r^2=0.02$), it can be interpreted that a 1-unit increase in children's anxiety levels causes a decrease of only 02% in their social skills level. The development of these skills, which can directly affect children's emotional states, such as the ability to accept consequences and interpersonal skills, can play critical roles in children's social and psychological competencies. Children with improved social skills are expected to be less affected by events that cause anxiety and stress than other children and subsequently exhibit relatively fewer behavioral problems (DiPrete & Jennings, 2012, p. 12-13). Tanış (2019) and Saitoğlu (2020) supported these findings in their studies and emphasized that there is a negative relationship between social skills and anxiety, depression, and behavioral problems (pp. 59-61; pp. 101-102). In addition to these studies, studies are proving that children with improved social skills have a stronger resilience to anxiety disorders (Koçyiğit et al., 2015, pp. 296-297; Yarah & Özkan, 2016, pp. 358-359). All these results are parallel to our research findings.

While no significant difference was found between the anxiety and depression total scores of the children according to the employment status of the mother, it was observed that the OCD sub-dimension scores of the children with non-working mothers were higher. Children with non-working mothers have higher OCD scores than other children, which may be related to the fact that the education levels of non-working mothers may be relatively lower than working mothers (Teze & Arslan, 2016, pp. 421-422) and that they prefer protective or authoritarian parenting practices that apply harsh discipline (Baumrind, 1971, pp. 101-102; Işık & Güven, 2007, p. 79; Yavuzer, 2017, pp. 65-68). In fact, working mothers with a certain level of education are expected to be relatively more

Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.

conscious about child development than other mothers (Gürsoy, 2002, p. 13-14) and to use these skills purposefully in the child-raising process (Şanlı & Öztürk, 2012, p. 45).

In addition to the mother's educational status, the financial income of working mothers provides various advantages to parents in areas such as providing quality education to their children, meeting their special needs promptly, and taking preventive health measures when necessary. This strengthens the prediction that children's mental health may be better. In fact, various studies found in the literature corroborate this situation (LeCuyer & Swanson, 2017, pp. 838-840; Ogelman, 2011, pp. 225-227).

In the extensive literature review, no studies were found that supported or refuted our research results that the OCD subdimension scores of preschool children whose mothers do not work are higher than those of other children. Although studies on the effect of the mother's employment status on the depression and anxiety levels of preschool children are rare in the literature, both in Turkey and abroad, conflicting results have been found in the studies that have been conducted using different variables (Akdeniz, 2020, p. 66; Côté, 2008, p. 163, Demir et al., 2011, pp. 173-175; Aghdam et al., 2015, p. 83-84). In the study conducted by Aghdam et al. (2015), they concluded that children whose mothers do not work show symptoms of anxiety and depression more frequently than children whose mothers work (pp. 83-84). In another study conducted by Côté et al. (2008), they determined that children whose mothers worked had more anxiety and depression problems than children whose mothers did not work (p. 163-164). On the other hand, a study conducted by Akdeniz (2020) found that the employment status of mothers had no significant effect on children's levels of anxiety and depression (p. 66).

Another research topic on the effects of the mother's employment status on children is social skills. Studies in the literature argue that mothers can not spend enough time with their children because they are at work for a long time during the day, which may affect children's social skills (Atmaca et al., 2020, p. 168; Özyürek, 2015, p. 177). Preschool children learn to adapt to changes, control their behavior, get to know the outside world better, and appropriately respond to stressors thanks to goal setting and communication skills. While this information is supported in different studies conducted with early childhood children (Maleki et al., 2019, p. 86; Vitiello & Williford, 2016, p. 142); It has been determined that children whose social skills do not develop have self-confidence problems and cannot exactly fulfill the developmental tasks expected of them (Besi & Sakellariou, 2019, p. 35; Dincer et al., 2019, p. 891-893). In addition to these studies, there has been frequent research on the factors affecting social skills. It has been concluded that factors such as the child's age, gender, the socioeconomic status of the family, attachment styles, the structure of the place of residence, and parental attitudes affect early social skills (Karoğlu & Ünüvar, 2017, p. 249; Tolan, 2017, p. 223). Our current research investigated how a mother's employment status affects social skills in early childhood. The results showed that the mother's employment status did not significantly affect general social skills.

However, children with a non-working mother scored higher in the self-control skills sub-dimension. It is thought that children whose mothers do not work can control themselves better than children whose mothers work, related to the fact that they have more frequent contact with their mothers at home, and their mothers quickly limit them despite dysfunctional behaviors during these interaction processes. For example, the prevailing hypothesis is that children who do not spend frequent time with their mothers stay further away from their parents than other children. This gap weakens their self-control skills and leads children to more uncontrolled behaviors. In addition, it has been known for a long time that working mothers display a more permissive attitude towards their children than non-working mothers in order to compensate for the time spent at work

and to ease their conscience (Cherry & Eaton, 1977, p. 163). This permissive attitude is an alternative causal factor explaining why children whose mothers work have more limited self-control skills than children whose mothers do not. In a study conducted by Baum (2003), similar to ours, it was concluded that children whose mothers work have weaker communication and self-control skills than children whose mothers do not work (p. 241). In another study on early social skills, the researchers reported that the mother's employment status had no significant effect on general social skills (Ekici & Göger, 2018, p. 842). Contrary to this study, another study conducted in Turkey emphasized that children whose mothers work exhibit lower adaptation and controlled behavior skills to external stimuli than children whose mothers do not work (Özyürek, 2015, p. 177). These studies, which reach different results, show that many causal factors may be effective on early social skills and that it is necessary to conduct comprehensive and controlled studies to determine these etiological factors.

In light of the findings obtained from this study, it is suggested that working mothers be informed about the mother-child activities they can engage in during their time spent with their children outside of work. Thus, it is expected that children whose mothers work will be more aware of their own and others' limits and better able to control themselves more successfully. Additionally, it is recommended that children living in apartments or large families be taken to playgrounds, such as gardens and parks, and exposed to nature to express their accumulated physical energy healthily. Finally, it is recommended that all preschool children be allowed to use technological devices for a maximum of two hours a day.

As with any academic research, our study has some limitations. For instance, the study data were collected from parents residing in the Muş provincial center, which limits the generalizability of the study's results to the entire population. On the other hand, data on children are limited to parent self-reports. Not being able to include teacher reports and parent observations is another study limitation. Finally, the fact that the long-term effects of the relevant independent variables could not be examined due to the study's cross-sectional nature is also considered a limitation.

5. Conclusion

When examining the effect of parents' educational status on children's anxiety and depression levels, children whose parents graduated from high school or lower were found to exhibit higher levels of generalized anxiety and OCD symptoms compared to those whose parents had a university or higher education degree. In our study, which aimed to examine the social skills, anxiety, and depression levels of preschool children with working and non-working mothers, children whose mothers did not work were more likely to exhibit OCD symptoms and appeared to have greater advantages in self-control skills; similarly, preschool children living in detached houses demonstrated stronger self-control than those living in apartments, and children in extended families showed panic disorder symptoms more frequently than those in nuclear families.

When the economic situation perceived by the family was examined, it was determined that the anxiety and depression levels of children growing up in families with low economic income were higher than in other groups. At the same time, children living in families with high economic income are more successful in interpersonal skills, verbal expansion skills, goal-setting skills, and listening skills than other children.

In terms of daily use of technological devices, it has been observed that children who use technological devices for 5 hours or more exhibit more anxiety and depression

Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.

symptoms than other children. On the social skills side, it has been found that the social skills of children who use technological devices for 2 hours or less develop more than those of other children.

Analyses based on the educational status of the parents showed that children with a mother or father who had an education level of high school or less exhibited symptoms of generalized anxiety and OCD more frequently than other children.

Finally, the relationship between anxiety and depression levels, the two dependent variables in our study, and social skills were examined; as a result of this analysis, a low-level negative relationship was found between anxiety and depression levels and social skills.

6. Ethical aspects of the research

The Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee granted permission for the study. The ethics committee number for the research is 10879717-050.01.04-2530.

7. Conflict of interest

The authors of the study clearly declare that they have no competing interests in the research.

8. Contribution rate

The text of the article was written by Res. Asst. Murat Genç, under the supervision of Dr. Lecturer Yunus Emre Ayna.

9. Copyright Declaration

The authors' works published in the journal are published under the CC BY-NC-ND 4.0 license.

10. Financial Support

This study was not financially supported by any institution or organization.

REFERENCES

- Aghdam, F. B., Ahmadzadeh, S., Hassanalizadeh, Z., Ebrahimi, F., Sabzmakan, L., & Javadivala, Z. (2015). The effect of maternal employment on the elementary and junior high school students' mental health in maku. *Glob J Health Sci*, 7(2), 379–385. <https://doi.org/10.5539/gjhs.v7n2p379>
- Akaroğlu, G., Nadire, D., Beserek, S., Selvi, M., & Altıparmak, Ş. (2019). Ebeveyn-çocuk iletişiminde oyunun rolü. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(Güz), 208–228. ISSN: 2651-4605. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karataysad/issue/54875/751614>
- Akdeniz, G. (2020). *Çalışan annelerin okul öncesi çocuklarında anne tutumlarının yıkıcı davranışlar üzerine etkisinin incelenmesi* (Tez no. 642326) [Yüksek Lisans Tezi, Gelişim Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

- Atmaca, R. N., Akduman, G. G., & Sarıbaş, M. Ş. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal beceri düzeylerinin bazı demografik özelliklere göre incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 157–173. <https://doi.org/10.47714/uebt.768067>
- Avcıoğlu, H. (2007). Sosyal becerileri değerlendirme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması (4-6 yaş). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 93–103. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aibuefd/issue/1494/18070>
- Baum, C. L. (2003). Does early maternal employment harm child development? An analysis of the potential benefits of leave-taking. *Journal of Labor Economics*, 21(2), 409–448. <https://doi.org/10.1086/345563>
- Baumrind, D. (1971). Harmonious parents and their preschool children. *Developmental Psychology*, 4(1), 99–102. <https://eric.ed.gov/?id=EJ034708>
- Besi, M., & Sakellariou, M. (2019). Transition to primary school: The importance of social skills. *International Journal of Humanities and Social Science (Ssrg-Ijhss)*, 6(1), 33–36. <https://doi.org/10.14445/23942703/IJHSS-V6I1P107>
- Bornstein, M., & Zlotnik, D. (2008). Parenting styles and their effects. *National Institutes of Health*. 496–509. https://scholar.google.com/scholar?cluster=1746826717802260661&hl=tr&as_sdt=2005&scioldt=0,5
- Burkey, M. D., Ghimire, L., Adhikari, R. P., Wissow, L. S., Jordans, M. J., & Kohrt, B. A. (2016). The ecocultural context and child behavior problems: A qualitative analysis in rural Nepal. *Social Science & Medicine*, 159, 73–82. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.04.020>
- Cherry, F. F., & Eaton, E. L. (1977). Physical and cognitive development in children of low-income mothers working in the child's early years. *Child Development*, 158–166. <https://doi.org/10.2307/1128895>
- Chorpita, B. F., Yim, L., Moffitt, C., Umemoto, L. A., & Francis, S. E. (2000). Assessment of symptoms of dsm-iv anxiety and depression in children: a revised child anxiety and depression scale. *Behaviour Research and Therapy*, 38(8), 835–855. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00130-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00130-8)
- Conti-Ramsden, G., & Durkin, K. (2012). Language development and assessment in the preschool period. *Neuropsychology Review*, 22, 384–401. <https://doi.org/10.1007/s11065-012-9208-z>

- Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.
- Côté, S. M., Borge, A. L., Geoffroy, M. C., Rutter, M., & Tremblay, R. E. (2008). Nonmaternal care in infancy and emotional/behavioral difficulties at 4 years old: moderation by family risk characteristics. *Developmental Psychology*, 44(1), 155–168. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.1.155>
- Çakırer-Özservet, Y. (2014). Katılım merdiveni ve çocukları kente katma çabalarımız/. The 'Participation ladder' and our efforts to incorporate children into urban life. *Marmara Life (Marmara Belediyeler Birliği Dergisi)*, 1(35), 60–63. <https://www.researchgate.net/publication/265915544>
- Demir, T., Karacetin, G., Demir, D. E., & Uysal, O. (2011). Epidemiology of depression in an urban population of Turkish children and adolescents. *Journal of Affective Disorders*, 134(1-3), 168–176. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2011.05.041>
- Dhar, D., Jain, T., & Jayachandran, S. (2019). Intergenerational transmission of gender attitudes: Evidence from India. *The Journal of Development Studies*, 55(12), 2572–2592. <https://doi.org/10.1080/00220388.2018.1520214>
- Dinçer, Ç., Baş, T., Teke, N., Aydın, E., İpek, S., & Göktaş, İ. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarının kişiler arası problem çözme ve sosyal becerileri ile akran ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 882–900. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.49440-478714>
- DiPrete, T. A., & Jennings, J. L. (2012). Social and behavioral skills and the gender gap in early educational achievement. *Social Science Research*, 41(1), 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2011.09.001>
- Durmaz, Ş. (2016). İşgücü piyasasında kadınlar ve karşılaştıkları engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 37–60. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeusbed/issue/26794/282028>
- Ekici, F. Y., & Göger, G. (2018). Ebeveynlerin kişilik özellikleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasındaki ilişki. *Ulakbilge*, 6, 841–873. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-06-26-02>
- Erlor, Ö. (2011). *Ebeveyn kabul reddi ile 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez no. 296650). [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Gerrig, R. J., & Zimbardo, P. G. (2012). *Psikoloji ve yaşam* (G. Sart, Çev.; A. A. Özdoğru, Ed.; 19. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık. (Oriinal eser 2003'te yayımlandı).

- Goldfield, G. S., Kenny, G. P., Hadjiyannakis, S., Phillips, P., Alberga, A. S., Saunders, T. J., & Sigal, R. J. (2011). Video game playing is independently associated with blood pressure and lipids in overweight and obese adolescents. *Plos one*, 6(11), 1–6. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0026643>
- Görmez, V., Kılınçaslan, A., Orengul, A. C., Ebesutani, C., Kaya, I., Ceri, V., Nasıroğlu, S., Filiz, M., & Chorpita, B. (2017). Psychometric properties of the Turkish version of the revised child anxiety and depression scale–child version in a clinical sample. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*. 27(1), 84–92. <https://doi.org/10.1080/24750573.2017.1297494>
- Gürsoy, F. (2002). Annesi çalışan ve çalışmayan çocukların saldırganlık eğilimlerinin incelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 1(6-7), 7–15. scholar.google.com/scholar
- Harris, K. M., & Morgan, S. P. (1991). Fathers, sons, and daughters: Differential paternal involvement in parenting. *Journal of Marriage and The Family*, 53, 531–544. <https://doi.org/10.2307/352730>
- Işık, B., & Güven, Y. (2007). Okul öncesi çocukların aile işlevlerinin incelenmesi: Anne açısından aileye genel bakış. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*. 7(3), 77-82. <https://hdl.handle.net/20.500.12415/1092>
- İşçibaşı, Y. (2011). Bilgisayar, internet ve video oyunları arasında çocuklar. *Selçuk İletişim*, 7(1), 122–130. <https://doi.org/10.18094/si.13259>
- Kabul, N. D. Ö. (2019). *Üç yaş çocuklarda teknolojik alet kullanımının sosyal beceri, oyun becerisi ve dil gelişimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi* (Tez no. 551368). [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Kang, J., & Cohen, P. N. (2017). Extended kin and children's behavioral functioning: family structure and parental immigrant status. *Social Science & Medicine*, 186, 61–69. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.04.033>
- Karoğlu, H., & Ünüvar, P. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının gelişim özellikleri ve sosyal beceri düzeyleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 231–254. <https://doi.org/10.21764/efd.12383>

- Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.
- Koçyiğit, S., Sezer, T., & Yılmaz, E. (2015). 60-72 aylık çocukların sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri ile oyun becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hayef*, 12(1), 287–300. <https://doi.org/10.18094/si.13259>
- Kozan, D. (2020). *Ebeveyn tutumları ile okul öncesi dönem çocukların okul olgunlukları arasındaki ilişki* (Tez no. 603180). [Yüksek Lisans, Uludağ Üniversitesi]. Uludağ Üniversitesi. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Lecuyer, E. A., & Swanson, D. P. (2017). A within-group analysis of african american mothers' authoritarian attitudes, limit-setting and children's self-regulation. *Journal of Child and Family Studies*, 26, 833–842. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0609-0>
- Liman, B. (2020). 60-72 aylık çocukların sosyal yetkinlik ve davranış durumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(37), 8–19. <http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.2020.136>
- Luby, J. L. (2013). Treatment of anxiety and depression in the preschool period. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 52(4), 346–358. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2013.01.011>
- Maleki, M., Mardani, A., Mitra Chehrzad, M., Dianatinasab, M., & Vaismoradi, M. (2019). Social skills in children at home and in preschool. *Behavioral Sciences*, 9(7), 74–89. <https://doi.org/10.3390/bs9070074>
- Morris, T. L., & Oosterhoff, B. (2016). Observed mother and father rejection and control: association with child social anxiety, general anxiety, and depression. *Journal of Child and Family Studies*, 25(9), 2904–2914. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0448-z>
- Mustafaoğlu, R., & Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 51–58. <https://doi.org/10.17652/bd.432939>
- Newland, R. R., & Crnic, K. A. (2011). Mother–child affect and emotion socialization processes across the late preschool period: Predictions of emerging behaviour problems. *Infant and Child Development*, 20(6), 371–388. <https://doi.org/10.1002/icd.729>

- Ogelman, H. G. (2011). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal konumlarının aile değişkenlerine bağlı olarak incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 213–230. <https://doi.org/10.16984/cii.002>
- Özdemir, O., Özdemir, P. G., Kadak, M. T., & Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 4(4), 566–589.
- Özyürek, A. (2015). Okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeyleri ile anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(206), 106–120.
- Parsak, B., & Kuzucu, Y. (2020). Ebeveyn tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarında saldırganlık arasındaki ilişkide çocukların empati ve sosyal becerilerinin rolü. *Humanistic Perspective*, 2(3), 347–374. <https://doi.org/10.47793/hp.778702>
- Patel, V. (2013). Why adolescent depression is a global health priority and what we should do about it. *Journal of Adolescent Health*, 52(5), 511–512. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.03.003>
- Pedersen, D. E. (2012). The good mother, the good father, and the good parent: Gendered definitions of parenting. *Journal of Feminist Family Therapy*, 24(3), 230–246. <https://doi.org/10.1080/08952833.2012.648141>
- Peterson, J., Bruce, J., Patel, N., & Chamberlain, L. J. (2018). Parental attitudes, behaviors, and barriers to school readiness among parents of low-income latino children. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(2), 188–197. <https://doi.org/10.3390/ijerph15020188>
- Porumbu, D., & Necşoi, D. V. (2013). Relationship between parental involvement/attitude and children's school achievements. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 76, 706–710. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.191>
- Saitoğlu, R. (2020). *Okul öncesi çocukların sosyal becerileri ile problem davranışlar ve akran ilişkilerinin sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmesi* (Tez no. 621223). [Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E., & Helvacı, E. (2010). Anne-Baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye'de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 42–59. <https://www.tpd.com.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120100000m000131.pdf>

- Genç, M. & Ayna, Y. E. (2024). Examining the effect of mother's employment status on anxiety, depression and social skills levels of preschool children.
- Şanlı, D., & Öztürk, C. (2012). Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 31–48. <https://dergipark.org.tr/en/pub/deubefd/issue/25119/265238>
- Tanış, B. B. (2019). *Depresyon ve sosyal destek ilişkisinde sosyal beceri ve duygusal farkındalığın aracı rolünün incelenmesi*. (Tez no. 608997). [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultah Mehmet Vakıf Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Tanrıoğlu, Y. (2014). *Okul öncesi dönemindeki çocukların yaşadıkları sosyo kültürel ortamların onların sosyal becerileri ile olan ilişkisini değerlendirilmesi* (Tez no.375690) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Terzioğlu M. A. (2015). *Çocuk ve ergenlerde obsesif kompulsif bozukluğun klinik özellikleri ve eşlik eden bozukluklar* (Tez no. 427001). [Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Teze, S., & Arslan, E. (2016). Annesi çalışan 6 yaş çocukların ayrılık kaygısının bağlanma stilleri açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 52, 417–435. <https://doi.org/10.16992/ASOS.10056>
- Thompson, A., Hollis, C. & Richards, D. (2003). Authoritarian parenting attitudes as a risk for conduct problems. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 12(2), 84–91. <https://doi.org/10.1007/s00787-003-0324-4>
- Tolan, Ö. (2017). Üniversite öğrencilerinde bağlanma biçimleri, stresle başa çıkma ve bazı psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 221–242. <https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed/issue/61633/920462>
- Torvik, F. A., Eilertsen, E. M., McAdams, T. A., Gustavson, K., Zachrisson, H. D., Brandlistuen, R., & Ystrom, E. (2020). Mechanisms linking parental educational attainment with child adhd, depression, and academic problems: A study of extended families in the norwegian mother, father and child cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(9), 1009–1018. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13197>
- Tuzcuoğlu, N., Cengiz, Ö., & Küsmüş, G. İ. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının saldırganlık yönelimleri ile annelerinin ilgi düzeylerinin belirlenmesi. *Erken*

Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 4(1), 3–28. <https://doi.org/10.24130/eccdjecs.1967202041145>

Uygun, N., & Kozikoğlu, İ. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların sosyal yetkinlik davranışlarının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 305–321. <https://doi.org/10.12984/egeefd.526276>

Vitiello, V., & Williford, A. P. (2016). Relations between social skills and language and literacy outcomes among disruptive preschoolers: Task engagement as a mediator. *Early Childhood Research Quarterly*, 36, 136–144. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2015.12.011>

Wikle, J. S., & Hoagland, A. (2020). Adolescent interactions with family and emotions during interactions: Variation by family structure. *Journal of Family Psychology*, 34(5), 544–554. <https://doi.org/10.1037/fam0000625>

Yaralı, K. T., & Özkan, H. K. (2016). Çocukların (60-72 Aylık) sosyal problem çözme becerileri ile sosyal yetkinlik ve davranış durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 345–361. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/24724/261472>

Yavuzer, H. (2017). *Anne-baba okulu* (23. Basım). Remzi Kitabevi.

Yılmaz, D. (2010). *Çocuk ruh sağlığı ve hastalıkları anabilim dalına başvuran çocuk ve ergenlerde bilgisayar oyunu ve internet kullanımı ile utangaçlık ve sosyal fobi ilişkisinin incelenmesi* (Tez no. 307247). [Uzmanlık Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Yılmaz, L., Yazar, R., & Tolan, Ö. (2021). Prediction of social anxiety in adolescence in the context of parental attitudes and emotion regulation. *International Online Journal of Educational Sciences*, 13(4), 1–20. <https://doi.org/10.15345/iojes.2021.04.026>

Zamani, E., Kheradmand, A., Cheshmi, M., Abedi, A., & Hedayati, N. (2010). Comparing the social skills of students addicted to computer games with normal students. *Addiction & Health*, 2(3-4), 59-65. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(12\)74212-8](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(12)74212-8)

Zhang, X. (2014). Family income, parental education and internalizing and externalizing psychopathology among 2–3-year-old chinese children: The mediator effect of parent–child conflict. *International Journal of Psychology*, 49(1), 30–37. <https://doi.org/10.1002/ijop.12013>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma Makalesi	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	23.10.2024	Cilt	7
Kabul Tarihi	13.01.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	24-41
DOI	10.51177/kayusosder.1572591		

Dış ticaret firmalarında çalışanların ekosentrik, antroposentrik ve çevreye yönelik antipatik tutumlarının değerlendirilmesi^Δ

Evaluation of ecocentric, anthropocentric and environmentally antipathetic attitudes of employees in foreign trade firms

Günseli ACAR¹
 Serap ÖZBAŞ²

Öz

Günümüz dünyasında, küresel ticarete işletmelerin sürdürülebilirliğe uyum sağlaması ana kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir. Firma yöneticilerinin paydaşlarına olan sorumlulukları sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde daha da artmıştır. İşletmeler faaliyetlerinde, ekolojik dengeye zarar vermeyen ve enerji kaynaklarının dengeli bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir strateji izlemek zorundadır. Özellikle uluslararası alanda faaliyet gösteren firmalarda çevre bilinci yüksek personelin olması, işletmelerin bu süreci daha etkili bir şekilde yürütebilmesini ve uluslararası alanda rakiplerine karşı avantaj sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dış ticaret firmalarında çalışanların çevreye yönelik tutumlarını ve bazı değişkenlerin (eğitim düzeyi, cinsiyet vb.) çevresel tutum üzerindeki rolü incelemektir. Bu çalışmada, Ekosentrik, Antroposentrik ve Çevrenin Korunmasına Yönelik Antipati Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Dış ticaret firmalarında çalışan 222 bireye ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda, dış ticaret firma çalışanlarının ekosentrik tutum puanlarının, antroposentrik tutum ve antipati tutum puanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca firma çalışanlarının eğitim düzeyinin, statü, mesleki deneyimin çevresel tutum üzerinde anlamlı

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Ayancık Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, gunseliacar@sinop.edu.tr

² Prof. Dr. Beykent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, serapozbas@beykent.edu.tr

bir rol oynadığı, cinsiyetin ve çevre konulu eğitimin çevresel tutumları üzerinde anlamlı bir rol oynamadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Çevre, Ekosentrik, Antroposentrik, Antipatik Tutum.

Abstract

In today's world, it is accepted as one of the main criteria for businesses to comply with sustainability in global trade. The responsibilities of company managers to their stakeholders have increased even more within the framework of sustainability principles. Businesses have to follow a strategy that does not harm the ecological balance and ensures the balanced use of energy resources in their activities. It is important to have environmentally sensitive personnel, especially in companies operating in the international arena, for businesses to carry out this process more effectively and gain an advantage over their competitors in the global arena. The study aims to examine the environmental attitudes of employees in foreign trade firms in Turkey and the role of some variables (education level, gender, etc.) on environmental attitudes. The Ecocentric, Anthropocentric and Antipathetic Attitude Scale was used in this study. The participants are 222 employees. According to the results, it was determined that the ecocentric attitude scores of the employees were higher than the anthropocentric and antipathy attitude scores. In addition, it was shown that the education degree, status, and experience of the employees have a significant effect on environmental attitudes while gender, and environmental education do not.

Keywords: Foreign Trade, Environment, Ecocentric, Anthropocentric, Antipathic Attitude

1. Giriş

Çevre etiği, insanların doğal çevre ve içindeki diğer canlılarla ilişkilerinde ortaya çıkan ahlaki sorunları inceleyen ve değerlendiren bir etik alanıdır. Çevre etiği, etik teoriler ve prensipler kullanarak çevre sorunlarının etik boyutlarını değerlendirir ve çevresel kararlar alır (Ergün & Çobanoğlu, 2012, s. 111; Gülersoy & Burkan Akyol, 2024, s. 25). Ekosentrik ve Antroposentrik yaklaşımlar insanoğlunun doğaya karşı taşıdığı etik anlayışlarını göstermektedir. Antroposentrik ve Ekosentrik tutumlar arasında farklı anlayışlar vardır. Bu iki tutum arasındaki temel fark doğanın değerini nasıl algıladığımızla ilgilidir. Antroposentrik çevre anlayışında doğa, insana sağladığı faydalar nedeni ile değerli kabul edilirken, ekosentrik anlayışta doğa sadece var olması hali bile değerlidir (Erten, 2007, s. 69; Kasalak vd, 2018, s. 27). Thompson & Barton (1994, ss. 151-152), oluşturdukları ankette çevreye karşı oluşan antipatileri yani çevre konularına olan iticiliği, ilgisizliği ve duyarsızlığı da ele almışlardır. Bu çerçevede bireylerin çevrenin bozulması halindeki değer yargıları ölçülmüş, çevrenin korunmasının nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çevre bilincine sahip olan insanlar Ekosentrik veya Antroposentrik yaklaşıma sahip olabilir. Fakat çevre bilinçlerinin temelini, birisinde çevrenin korunması diğerinde ise yarar sağlama vardır (Erten, 2007, ss. 69-70).

Günümüz dünyasında, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak için çevresel, ekonomik ve sosyal açılarından sürdürülebilir çözümlerin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Küresel tehdit olarak karşımıza çıkan iklim değişikliği, çevre kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi birçok çevre sorununun arttığı bir dünyada çevre etiği, farkındalığın artırılması ve sürdürülebilir bir çevre oluşturabilmek için bireylere, işletmelere ve hükümetlere büyük sorumluluk düşmektedir. Erkal vd. (2011, s. 153) göre, sürdürülebilir çevre ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ortak temel hedefinin gelecek neslin karşılaşılabileceği sorunlara çözüm bulabilmektir. Bilinçlenmiş bir toplum sürdürülebilirliğin önünde büyük engeldir. Çevreye zarar veren de onu koruyan da bireydir. Dolayısıyla bireylerin bu konudaki tutum ve davranışları tüm toplumu etkileyecektir (Erkal vd., 2011, s. 148).

Literatürde dış ticaret ve çevre arasındaki ilişkiye bakıldığında, çok yönlü etkileri olduğu ifade edilmiştir. Gül (2015, s. 15), çevre ile ilgili düzenlemelerin dış ticareti etkilediği kadar, dış ticaret ve onunla ilgili düzenlemeler de çevre korumasını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Orman vd. (2019, s. 1491) ise, dış ticaret ve çevre kirliliği üzerine yaptığı araştırmada; gelişmekte olan ülkelerde dış ticarete serbestleşmenin ortaya çıkardığı dış ticaret dengesizliklerinin çevre için olumsuz sonuçlar doğurduğunu tespit etmiştir. Arslan vd. (2021, s. 358) yapmış olduğu çalışmada da Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış ticaret yoğunluğundaki artış çevre kirliliğini artırıcı yönde etkilediğini tespit edilmiştir. Gedik (2020, s. 203), işletmelerin hayatta kalabilmesinin sürdürülebilirliğe bağlı olduğunu çalışmasında vurgulamıştır. Sürdürülebilirliğin işletmelere rekabet avantajı, kurumsal imajı güçlendirme, maliyetleri azaltma gibi etkileri olacağı sonucuna ulaşmıştır.

İşletmeler faaliyetlerinde, ekolojik dengeye zarar vermeyen ve enerji kaynaklarının dengeli bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir strateji izlemek zorundadır. Özellikle uluslararası alanda faaliyet gösteren firmalarda çevre bilinci yüksek personelin olması, işletmelerin bu süreci daha etkili bir şekilde yürütülmesini ve uluslararası alanda rakiplerine karşı avantaj sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dış ticaret firmalarında çalışanların çevreye yönelik tutumlarını incelemektir. Bu çalışmada, Thompson & Barton (1994, ss. 153-154) tarafından geliştirilen, Siegrist (1996, ss. 291-292) tarafından Almanca’ya ve sonrasında Erten (2007, ss. 69-71) tarafından Türkçe’ye uyarlanan “Ekosentrik, Antroposentrik ve Çevrenin Korunmasına Yönelik Antipati Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Bu araştırmada betimsel tarama modeli kullanılarak, Türkiye’de dış ticaret firmalarında çalışanların çevresel tutumları tespit edilmiş ve bu tutumları çeşitli değişkenler (cinsiyet, eğitim, yaş, işletme türü, işletmenin büyüklüğü, mesleki deneyim, statü...vb.) açısından incelenmiştir. Bu araştırmada elde edilecek sonuçların, dış ticaret yapan karar vericilere, bilimsel çalışmalara ışık tutması beklenilmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama aracına, veri toplama sürecine ve veri analizine yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, olayları doğal koşullar içinde var olduğu şekliyle tanımlamaktır (Balcı, 1989, s. 412). Bu araştırmada betimsel tarama modeli kullanılarak dış ticaret yapan şirketlerdeki bireylerin çevresel tutumları ve bu tutumları çeşitli değişkenler (cinsiyet, eğitim, yaş vb.) açısından incelenmiştir.

2.2. Araştırma Örnekleme

Araştırmanın evreni Türkiye’de dış ticaret yapan şirketlerde çalışan bireylerdir. Örnekleme yönteminde, kolay örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolay örnekleme, hedef gruptan en kolay, hızlı ve ekonomik olarak verilerin toplanmasını sağlar (Büyüköztürk vd., 2015, s. 83). Kolay örnekleme yöntemin uygulandığı araştırmada, ilk araştırmacının tanıdığı firma çalışanları, örneklem grubunu oluşturmuştur. Gönüllülük ilkesinin esas alındığı araştırmada, Google form aracılığıyla, random olarak 222 bireye ulaşılmıştır. Katılımcıların %43,7’si (97) kadın, %56,3’ü (125) erkektir [Cinsiyet için Ortalama (Ort.)=1,56; Standart Sapma (SS)=,497]. Katılımcıların yaş aralığı incelendiğinde,

%20,3'ü (45) 18-30 yaş arasında, %30,6'sı (68) 30-40 yaş arasında, %36'sı (80) 41-50 yaş arasında ve %13,1'i (29) 51 yaş ve üzerindedir [Yaş için Ort.=2,42; SS=,956]. Katılımcıların %34,2'si (76) ticaret sektöründe, %21,2'si (47) hizmet sektöründe ve %44,6'sı (99) sanayi sektöründedir [İşletme türü için Ort.=2,47; SS=,884]. Katılımcıların çalıştığı işletmelerin %9,5'i (21) küçük ölçekli, %34,2'si (76) orta ölçekli ve %56,3'ü (125) büyük ölçeklidir [İşletmenin büyüklüğü için Ort.=2,10; SS=,663]. Katılımcıların %15,3'ü (34) ilköğretim, %11,3'ü (25) ortaöğretim, %21,6'sı (48) ön lisans, %37,8'si (84) lisans. %11,7'si, (26) yüksek lisans ve 2,3'ü (5) doktora düzeyinde eğitim derecelerine sahiptir [Eğitim durumu için Ort.=3,26; SS=,309]. Katılımcıların %24,8'i (55) 5 yıl ve altında, %29,7'si (66) 6 ile 10 yıl arasında, %17,6'si (39) 11 ile 15 yıl arasında, %13,1'i (29) 16 ve 20 yıl arasında ve %14,9'u (33) 21 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahiptir [Mesleki deneyim için Ort.=2,64; SS=,374]. Katılımcıların %43,7'si (97) çalışan, %19,4'ü (43) alt düzey yönetici, %18,9' u (42) orta düzey yönetici ve %18'ü (40) üst düzey yöneticidir [Mesleki deneyim için Ort.=2,11; SS=,158]. Katılımcıların çalıştıkları işyerinde %73,9'u (164) çevre konulu eğitim aldıklarını, %26,1'si (58) eğitim almadıklarını belirtmişlerdir [Eğitim alma durumu için Ort.=1,26; SS=,440].

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim vb. kişisel özelliklerini içeren demografik form yer almaktadır. İkinci bölümde "Ekosentrik. Antroposentrik ve Çevreye Yönelik Antipatik Tutum Ölçeği" yer alacaktır. Ölçek, Thompson & Barton (1994, ss. 153-154) tarafından geliştirilmiştir. Siegrist (1996, ss. 291-292) tarafından ölçek, Almanca diline uyarlanmıştır. Ölçeğin Almanca dilinden Türkçe diline uyarlanması ise Erten (2007, ss. 69-71) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlama analizleri sonucunda 26 maddeli ölçek, ekosentrik tutum (11 madde), Antroposentrik tutum (8 madde) ve Antipati tutum (7 madde) olmak üzere üç boyutludur. Ölçek 7'li Likert tipinde derecelendirilmiştir (1= hiç katılmıyorum. 7= tamamen katılıyorum). Erten (2007) ölçeğin güvenirliği açısından Cronbach alfa (α) değerine bakmış ve ekosentrik tutum boyutunu ,77, antroposentrik tutum boyutunu ,78 ve çevrenin korunmasına yönelik antipatik tutum boyutunu ise ,92 olarak hesaplamıştır. Bu araştırmada madde ayırt edicilik ve güvenirlik için ölçeğin madde toplam korelasyon ve Cronbach alfa değerlerine bakılmıştır (Tablo 1). Madde toplam korelasyonun kabul edilebilir alt değeri, ,30 değeri dikkate alınmıştır (Ferketrich, 1991, s. 166). Madde toplam korelasyon değerlerine göre ekosentrik boyutta 9. madde, ,273 olarak hesaplanmış ve kabul edilebilir alt değerin altında olduğu için 9. madde analizden çıkarılarak tekrar hesaplanmıştır. Böylece bu araştırmada ekosentrik boyut, 10 madde, antroposentrik boyut 8 madde ve antipati boyut 7 madde içermektedir. Ekosentrik boyutun maddeleri ,509 ile ,821 arasında değerlere sahip iken; antroposentrik boyuttun maddeleri ,530 ile ,749 ve çevrenin korunmasına yönelik antipati boyuttun maddeleri ,675 ile ,760 değerler arasındadır. Güvenirlik için Cronbach alfa değerleri sırası ile ekosentrik boyutta ,920, antroposentrik boyutta ,876 ve çevre korunmasına yönelik antipati boyutta ,914 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Madde Toplam Korelasyon ve Cronbach Alfa Değerleri

Ekosentrik Boyut	r	α (alfa)	Antroposentrik Boyut	r	α (alfa)	Antipati Boyut	r	α (alfa)
Madde 1	,694		Madde 12	,553		Madde 20	,731	
Madde 2	,776		Madde 13	,672		Madde 21	,760	
Madde 3	,778	,920	Madde 14	,530	,876	Madde 22	,753	,914
Madde 4	,772		Madde 15	,712		Madde 23	,738	
Madde 5	,759		Madde 16	,749		Madde 24	,750	
Madde 6	,719		Madde 17	,699		Madde 25	,753	
Madde 7	,821		Madde 18	,582		Madde 26	,675	
Madde 8	,634		Madde 19	,633				
Madde 10	,619							
Madde 11	,509							

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 27 programı kullanılmıştır. Betimsel analizde Ortalama (Ort.), Standart Sapma (SS), Frekans (N) ve Yüzde (%) oranlarına bakılmıştır. Çıkarımsal analizlerde T Testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Çıkarımsal analizi öncesinde normallik için verilerin dağılımı açısından Skewness (Skew) ve Kurtosis (Kurt) değerleri incelenmiştir. Normallik için Skewness (-1 ve +1) ve Kurtosis (-2 ve +2) değerlerinin kabul edilebilir değerler (Kim, 2013, s. 53) kabul edilmiş ve bu araştırmada, dağılımın normal olduğu gözlenmiştir. Tek yönlü ANOVA’da gözlemlenen anlamlı farklılıkları saptamak üzere varyansların homojen dağılımlarına bakılmış ve varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir ($p < ,00$). Bu nedenle hangi gruplarda farklılığın olduğunu belirlemek için varyansların homojen dağılmadığı ve grupların eşit olmadığı hallerde kullanılan Tamhane’s T2 testi kullanılmıştır.

2.5. Veri Toplama Süreci

Araştırmada 2024 yılı içerisinde Eylül ve Ekim ayında dış ticaret firmalarının yer aldığı çeşitli online platformlar üzerinden Google Form aracılığıyla Ekosentrik, Antroposentrik ve Çevreye Yönelik Antipatik Tutum Ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır. Veri toplama süreci öncesinde bu araştırma için Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 29.07.2024 tarihli, 2024/205 sayılı kararı ve 193-213 nolu oturum karar sayısı ile alınan izinle yürütülmüştür.

3. Bulgular

Bu bölümde betimsel analiz ve çıkarımsal analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Betimsel Analiz Sonuçları

Araştırmaya katılan bireylerin ekosentrik, antroposentrik ve çevrenin korunmasına yönelik antipatik tutumlarına ait ortalama değerler sırasıyla tablolarda gösterilmiştir. Tablo 2’de katılımcıların ekosentrik tutumlarına ait ortalama değerler gösterilmektedir.

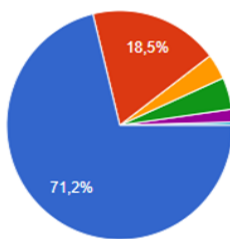
Tablo 2: Katılımcıların Ekosentrik Tutuma Ait Ortalama Sonuçları

Ekosentrik Tutum Maddeleri	$\bar{x}$	ss
1. Tatillerde zamanımın büyük bir kısmını doğadan zevk almak için doğada geçiriyorum.	5,77	1,330
2. Ormanların yok olduğunu (kesimlerle, yangınlarla vb.) gördüğüm zaman çok üzülüyorum.	6,51	,950
3. Mutlu olmak istediğim zamanlar vaktimi doğada geçirmek zorunda olduğumu hissediyorum.	5,80	1,240
4. Mutsuzluk hissettiğim bazı zamanlar teselliyi doğada buluyorum.	5,78	1,304
5. Doğal çevrenin ne kadar (nasıl) bozulduğunu gördüğüm zaman üzülüyorum.	6,50	,828
6. Doğa da tek başına değerli bir varlıktır.	6,47	,854
7. Doğada bulunduğum zamanlar streslerimden kurtuluyorum.	6,19	1,06
8. Doğayı korumanın en önemli sebeplerinden bir tanesi doğallığın korunmasıdır.	6,37	,946
10. Hayvanların korunması en azından insanların sağlığı kadar önemlidir.	6,36	,810
11. Doğa, insanların ihtiyaçlarının kısıtlanması uğruna olsa dahi korunmalıdır.	6,17	,915
Genel	6,19	,793

Tablo 2’e göre ekosentrik tutuma ait ortalama değerler, $6,51 \pm ,95$ ile $5,77 \pm 1,33$ arasında değişmektedir. En yüksek ortalama değer, “Ormanların yok olduğunu (kesimlerle, yangınlarla vb.) gördüğüm zaman çok üzülüyorum.” (Madde 2) maddesi iken; en düşük ortalama değer, “Tatillerde zamanımın büyük bir kısmını doğadan zevk almak için doğada geçiriyorum” (Madde 1) maddesine aittir. Ekosentrik tutuma ait genel ortalama $6,19 \pm ,79$ değerindedir. Madde 2 ve Madde 10’nun katılım oranları Grafik 1’de gösterilmiştir.

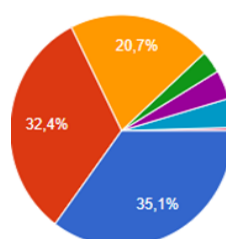
Grafik 1: Katılımcıların Katılım Oranları

Madde 2. Ormanların yok olduğunu (kesimlerle, yangınlarla vb.) gördüğüm zaman çok üzülüyorum.

● Tamamen katılıyorum
● Katılıyorum
● Biraz katılıyorum
● Kararsızım
● Çok az katılmıyorum
● Katılmıyorum
● Hiç katılmıyorum

Madde 1. Tatillerde zamanımın büyük bir kısmını doğadan zevk almak için doğada geçiriyorum.

● Tamamen katılıyorum
● Katılıyorum
● Biraz katılıyorum
● Kararsızım
● Çok az katılmıyorum
● Katılmıyorum
● Hiç katılmıyorum

Grafik 1 incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık dörtte üçü, “ormanların yok olduğunu gördüğüm zaman çok üzülüyorum” maddesine tamamen katılırken; üçte biri “Tatillerde zamanımın büyük bir kısmını doğadan zevk almak için doğada geçiriyorum.” maddesine tamamen katılmaktadır. Tablo 3’te katılımcıların antroposentrik tutumlarına ait ortalama değerler verilmiştir.

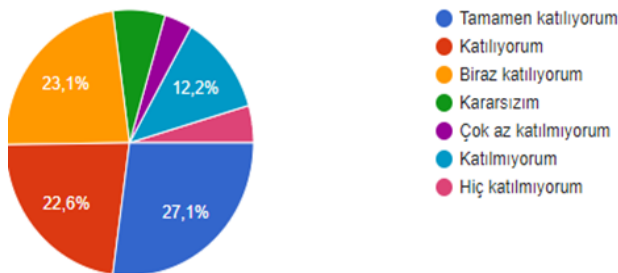
Tablo 3: Katılımcıların Antroposentrik Tutuma Ait Ortalama Sonuçları

Antroposentrik Tutum Maddeleri	$\bar{x}$	ss
12. Doğayı korumanın en önemli sebeplerinden bir tanesi insanlığın ömrünü uzatmaktır.	5,89	1,38
13. Maddelerin geri dönüşümündeki en önemli gayelerden bir tanesi para tasarrufudur.	5,08	1,83
14. Doğa, insan sağlığı ve mutluluğunda yararı olduğu için önemlidir.	6,06	1,24
15. Biz doğal kaynakları rahat yaşamamız için korumak zorundayız.	6,03	1,26
16. Doğayı korumanın en önemli sebeplerinden bir tanesi konforlu yaşantımızı garanti altına almak içindir.	5,24	1,76
17. Sürekli olarak toprakların ürün elde etmek için işlenmesi rahat yaşantımız için iyidir.	5,48	1,49
18. Ormanları keserek yok etmenin en kötü yanı değerli doğal kaynakların yok edilmesindendir.	5,95	1,30
19. Doğayı, yarar sağlamak için aşırı derecede kullandığımı düşündüğüm zaman beni asıl ilgilendiren yaşamımız için gerekli olan temel maddelerin bozulmasıdır.	5,44	1,54
Genel	5,64	1,09

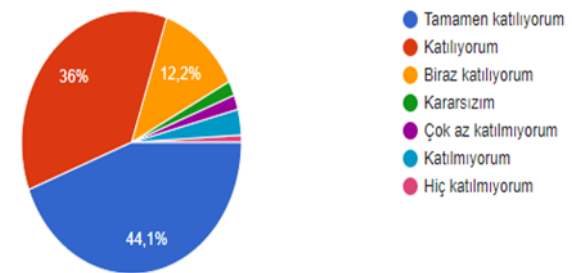
Tablo 3’e göre antroposentrik tutuma ait ortalama değerler, $5,08 \pm 1,83$ ile $6,06 \pm 1,24$ arasında değişmektedir. En yüksek ortalama, “Doğa, insan sağlığı ve mutluluğunda yararı olduğu için önemlidir.” (Madde 14) maddesine ait iken; en düşük ortalama, “Maddelerin geri dönüşümündeki en önemli gayelerden bir tanesi para tasarrufudur.” (Madde 13) maddesine aittir. Antroposentrik tutuma ait genel ortalama, $5,64 \pm 1,09$ değerindedir. Madde 13 ve Madde 14’ün katılım oranları Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2: Katılımcıların Katılım Oranları

Madde 13. Maddelerin geri dönüşümündeki en önemli gayelerden bir tanesi para tasarrufudur.

Madde 14. Doğa, insan sağlığı ve mutluluğunda yararı olduğu için önemlidir.

Grafik 2'e göre, katılımcıların yarısına yakını "Maddelerin geri dönüşümündeki en önemli gayelerden bir tanesi para tasarrufudur." maddesine katılırken; dörtte üçü "Doğa, insan sağlığı ve mutluluğunda yararı olduğu için önemlidir." maddesine katılmaktadır.

Tablo 4'te katılımcıların çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumlarına ait ortalamalar yer almaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların Antipati Tutuma Ait Ortalama Sonuçları

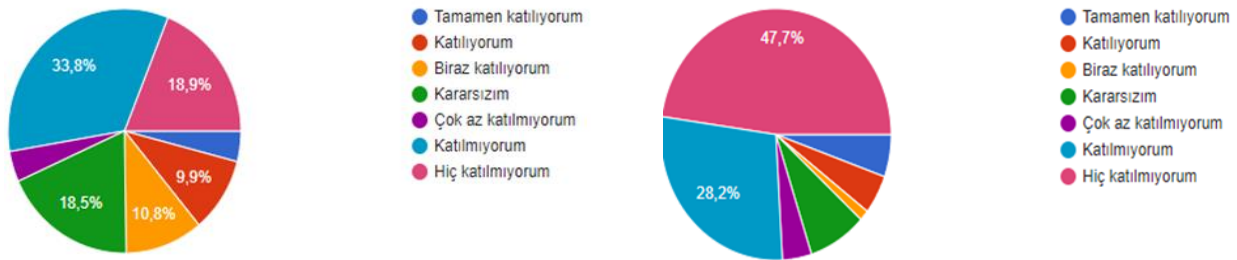
Antipati Tutum Maddeleri	$\bar{x}$	ss
20. Yok olan ormanlar ve zarar görmekte olan ozon tabakası gibi çevreden gelecek tehlikelerle ilgili iddialar abartılıdır.	2,90	1,85
21. Bana öyle geliyor ki çevrecilerin büyük bir kısmı kötümser bir kısmı da paranoid.	3,14	1,80
22. Doğal kaynakların iddia edildiği gibi ciddi bir şekilde azaldığına inanmıyorum.	2,69	1,81
23. Çevre sorunlarıyla ilgilenmek bana zor geliyor.	2,81	1,68
24. Çevre sorunlarıyla ilgilenmiyorum.	2,46	1,64
25. Doğal hayatı ve doğal kaynakları korumak ve çevre kirliliğini azaltmak için devletin bir program dahilinde çalışmalar yapmasının karşısındayım.	2,40	1,72
26. Doğaya gereğinden fazla değer veriliyor.	2,25	1,76
Genel	2,67	1,42

Tablo 4'e göre çevrenin korunmasına yönelik antipati tutuma ait ortalama değerler, $2,25 \pm 1,76$ ile $3,14 \pm 1,80$ arasında değişmektedir. En yüksek ortalama, "Bana öyle geliyor ki çevrecilerin büyük bir kısmı kötümser bir kısmı da paranoid." (Madde 21) maddesine ait iken; en düşük ortalama, "Doğaya gereğinden fazla değer veriliyor." (Madde 26) maddesine aittir. Madde 21 ve madde 26'nın katılım oranları, Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Katılımcıların Katılım Oranları

Madde 21. Bana öyle geliyor ki çevrecilerin büyük bir kısmı kötümser bir kısmı da paranoid.

Madde 26. Doğaya gereğinden fazla değer veriliyor.

Grafik 3 incelendiğinde, katılımcıların yarıdan fazlası “Bana öyle geliyor ki çevrecilerin büyük bir kısmı kötümser bir kısmı da paranoid” maddesine katılmıyor iken; üçte ikisi “Doğaya gereğinden fazla değer veriliyor.” maddesine katılmamaktadır.

3.2. Çıkarımsal Analiz Sonuçları

Araştırmada katılımcıların yanıtları, cinsiyet, yaş vb. demografik özellikleri açısından karşılaştırılmıştır. Tablo 5’e göre cinsiyetin çevresel tutum üzerindeki rolü gösterilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyete Göre T Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	ss	t	sd*	p*
Ekosentrik	Kadın	97	6,28	,74	1,36	220	,18
	Erkek	125	6,13	,83			
Antroposentrik	Kadın	97	5,76	1,01	1,40	220	,16
	Erkek	125	5,56	1,14			
Antipati	Kadın	97	2,56	1,47	-,96	220	,33
	Erkek	125	2,75	1,39			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

Tablo 5 incelendiğinde, cinsiyetin ekosentrik, antroposentrik ve çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile kadın ve erkeklerin çevresel tutumları arasında anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Tablo 6’da yaşın çevresel tutum üzerindeki rolü sunulmuştur.

Tablo 6: Yaşa Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Boyut	Yaş	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Ekosentrik	18-30	45	6,25	,60	3,61	3	,01
	31-40	68	6,21	,78			
	41-50	80	6,01	,95			
	51-51+	29	6,56	,39			
Antroposentrik	18-30	45	5,74	1,01	,430	3	,78
	31-40	68	5,60	1,12			
	41-50	80	5,58	1,05			
	51-51+	29	5,76	1,28			
Antipati	18-30	45	2,69	1,60	3,51	3	,02
	31-40	68	2,92	1,65			
	41-50	80	2,70	1,24			
	51-51+	29	1,92	,65			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

Tablo 6'a göre yaştan ekosentrik ($F=3,61$, $p<,05$) ve çevrenin korunmasına yönelik antipati ($F=3,61$, $p<,05$) tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi var iken; antroposentrik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Tamhane's T2 testine ($p<,00$) göre 51 yaş ve üzeri katılımcılar ile 30 ile 50 yaş arasındaki katılımcıların ekosentrik tutumları arasında anlamlı bir fark var iken; 51 yaş ve üzeri katılımcıların diğer yaş gruplarıyla antipati tutumları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. 51 yaş ve üzeri katılımcıların ($6,56\pm,60$) ekosentrik eğilimleri, 30-50 yaş arasındaki katılımcılara (31-40 yaş grubu= $6,21\pm,78$; 41-50 yaş grubu= $6,01\pm,95$) göre daha fazla iken; 51 yaş ve üzeri çevrenin korunmasına yönelik antipati eğilimlerinin diğer yaş gruplarına (18-30= $2,69\pm1,60$ 31-40= $2,92\pm1,65$; 41-50= $2,70\pm1,24$) daha azdır. Tablo 7'e göre, işletme türünün çevresel tutuma etkisi belirtilmiştir.

Tablo 7: İşletme Türüne Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Boyut	İşletme Türü	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Ekosentrik	Ticaret	76	5,75	1,06	21,60	2	,00
	Hizmet	47	6,39	,48			
	Sanayi	99	6,44	,47			
Antroposentrik	Ticaret	76	5,80	,92	1,90	2	,15
	Hizmet	47	5,72	1,10			
	Sanayi	99	5,49	1,19			
Antipati	Ticaret	76	3,06	1,48	7,50	2	,00
	Hizmet	47	2,85	1,71			
	Sanayi	99	2,27	1,11			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p<,05$

Tablo 7'e göre işletme türünün ekosentrik ve çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmakta iken; antroposentrik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Tamhane's T2 testine ($p<,00$) göre, ticaret sektöründe çalışanlar hem sanayi hem hizmet sektörlerinde çalışanlar ile ekosentrik tutumları arasında anlamlı fark bulunurken; ticaret sektörü ile sanayi sektöründe çalışanların antipati tutumları arasında anlamlı bir fark söz konusudur. Yani sanayi ve hizmet sektöründe çalışan katılımcıların ekosentrik eğilimleri, ticaret sektöründe çalışan katılımcılardan daha fazla (Hizmet= $6,39\pm,48$; Sanayi= $6,44\pm,47$; Ticaret= $5,75\pm1,1$) iken; ticaret sektöründe çalışan katılımcıların çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları, sanayi sektöründe çalışan katılımcılardan daha fazladır (Ticaret= $3,06\pm1,48$; Sanayi= $2,27\pm1,11$). Tablo 8'e göre işletme büyüklüğü ile çevresel tutum arasında fark durumu gösterilmiştir.

Tablo 8: *İşletme Büyüklüğüne Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları*

Boyut	İşletme Büyüklüğü	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Ekosentrik	Küçük Ölçekli	21	6,45	,50	7,37	2	,00
	Orta Ölçekli	76	6,41	,51			
	Büyük Ölçekli	125	6,02	,92			
Antroposentrik	Küçük Ölçekli	21	5,89	,96	3,43	2	,34
	Orta Ölçekli	76	5,85	1,05			
	Büyük Ölçekli	125	5,48	1,11			
Antipati	Küçük Ölçekli	21	2,92	1,65	2,46	2	,09
	Orta Ölçekli	76	2,38	1,22			
	Büyük Ölçekli	125	2,80	1,48			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

Tablo 8 incelendiğinde, firmanın büyüklüğü, ekosentrik tutumu üzerinde anlamlı bir etkisi var iken; antroposentrik ve çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Tamhane's T2 testine ($p < ,00$) göre, küçük ölçekli ($6,45 \pm ,50$) ve orta ölçekli ($6,41 \pm ,51$) işletmelerin ekosentrik eğilimleri, büyük işletmeye ($6,02 \pm ,92$) göre daha fazladır. Tablo 9'a göre eğitim durumunun çevresel tutum üzerindeki rolü sunulmuştur.

Tablo 9: *Eğitim Durumuna Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları*

Boyut	Eğitim	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Ekosentrik	İlköğretim	34	5,14	1,02	25,05	5	,00
	Ortaöğretim	25	5,97	,82			
	Ön Lisans	48	6,57	,46			
	Lisans	84	6,37	,52			
	Yüksek Lisans	26	6,41	,43			
	Doktora	5	6,72	,27			
Antroposentrik	İlköğretim	34	5,46	,67	2,34	5	,43
	Ortaöğretim	25	5,85	,89			
	Ön Lisans	48	6,05	,97			
	Lisans	84	5,47	1,25			
	Yüksek Lisans	26	5,47	1,24			
	Doktora	5	5,80	,94			

Tablo 9 (Devamı)

Boyut	Eğitim	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Antipati	İlköğretim	34	3,82	1,24	14,81	5	,00
	Ortaöğretim	25	3,81	1,52			
	Ön Lisans	48	2,50	1,42			
	Lisans	84	2,14	1,05			
	Yüksek Lisans	26	2,31	1,27			
	Doktora	5	1,34	,41			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

Tablo 9'a göre katılımcıların eğitim durumları, ekosentrik, ve çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunurken; antroposentrik tutumları üzerinde anlamlı bir etki bulunmamaktadır. Tamhane's T2 testine ($p < ,00$) göre, ilköğretim mezunu katılımcıların diğer eğitim derecelerine sahip katılımcıların ekosentrik tutumları arasında anlamlı fark bulunurken; ilköğretim mezunu katılımcılar ile lisans ve lisansüstü eğitim derecelerine sahip katılımcıların çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Yani ilköğretim derecesine sahip katılımcıların ($5,14 \pm 1,02$) ekosentrik eğilimleri, diğer eğitim derecelerine sahip (Ortaöğretim= $5,97 \pm ,82$; Ön lisans= $6,57 \pm ,46$; Lisans= $6,37 \pm ,52$; Doktora= $6,72 \pm ,27$) katılımcılardan daha az iken; ilköğretim mezunlarının ($3,82 \pm 1,24$) çevrenin korunmasına yönelik antipati eğilimleri, lisans ve lisansüstü eğitim derecelerine sahip katılımcılardan (Lisans= $2,10 \pm 1,42$; Yüksek Lisans= $2,31 \pm 1,27$; Doktora= $1,34 \pm ,41$) daha fazla olduğu saptanmıştır. Tablo 10'da mesleki deneyimin çevresel tutum üzerindeki etkisi gösterilmiştir.

Tablo 10: Mesleki Deneyime Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Boyut	Mesleki Deneyim	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Ekosentrik	0-5	55	6,15	,75	4,34	4	,00
	6-10	66	5,94	,98			
	11-15	39	6,18	,81			
	16-20	29	6,47	,48			
	21-21+	33	6,54	,35			
	0-5	55	5,63	,99			
Antroposentrik	6-10	66	5,71	1,03	,36	4	,84
	11-15	39	5,63	1,04			
	16-20	29	5,75	1,03			
	21-21+	33	5,46	1,46			

Tablo 10 Devamı

Boyut	Mesleki Deneyim	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Antipati	0-5	55	2,65	1,44	6,83	4	,00
	6-10	66	3,29	1,60			
	11-15	39	2,60	1,35			
	16-20	29	2,06	1,08			
	21-21+	33	2,03	,76			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

Tablo 10'a göre mesleki deneyimin ekosentrik ve çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmakta iken antroposentrik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Tamhane's T2 testine ($p < ,00$) göre, 21 yıl ve üzeri deneyime sahip katılımcıların ile 10 yıl ve altı deneyime sahip katılımcıların ekosentrik tutumları arasında anlamlı fark varken; 6 ve 10 arasında deneyim sahip katılımcılar ile 21 yıl ve üzeri deneyime sahip katılımcıların çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları arasında farklılık anlamlıdır. Yani 21 yıl ve üzeri deneyime sahip bireylerde ($6,54 \pm ,35$) ekosentrik eğilim, 10 yıl ve altı deneyime sahip bireylerden (0-5 yıl deneyim= $6,15 \pm ,98$; 6-10 yıl deneyim= $5,94 \pm ,98$) daha fazla iken; 6 ve 10 arasında mesleki deneyime sahip bireylerde ($3,29 \pm 1,60$) çevrenin korunmasına yönelik antipati eğilimi, 21 yıl ve üzeri deneyime sahip bireylerden ($2,03 \pm ,76$) daha fazladır. Tablo 11'de katılımcıların statülerine göre çevresel tutumlarının değişmediği gösterilmiştir.

Tablo 11: Statüye Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Boyut	Statü	n	$\bar{x}$	ss	F	sd*	p*
Ekosentrik	Çalışan	97	5,83	,95	14,97	3	,00
	Alt düzey yönetici	43	6,39	,54			
	Orta düzey yönetici	42	6,44	,42			
	Üst düzey yönetici	40	6,61	,46			
Antroposentrik	Çalışan	97	5,48	1,00	5,02	3	,00
	Alt düzey yönetici	43	5,61	1,04			
	Orta düzey yönetici	42	5,51	1,30			
	Üst düzey yönetici	40	6,23	,95			
Antipati	Çalışan	97	2,85	1,39	1,65	3	,18
	Alt düzey yönetici	43	2,59	1,44			
	Orta düzey yönetici	42	2,28	1,15			
	Üst düzey yönetici	40	2,70	1,68			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

Tablo 11 incelendiğinde, katılımcıların statülerinin ekosentrik ve antroposentrik tutumlar üzerinde anlamlı bir etkisi var iken çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Tamhane's T2 testine ($p < ,00$) göre, çalışan katılımcılar ile yöneticilerin ekosentrik tutumları arasında farklılık anlamlı iken; üst düzey yöneticiler ile diğer yöneticiler ve çalışanların antroposentrik tutumları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu sonuca göre, çalışanların ($5,83 \pm ,95$) ekosentrik eğilimleri, yönetici gruplarına göre (alt düzey yönetici= $6,39 \pm ,54$; orta düzey yönetici= $6,44 \pm ,42$; üst düzey yönetici= $6,61 \pm ,46$) daha az iken; üst düzey yöneticilerin ($6,23 \pm ,95$) antroposentrik eğilimleri, çalışanlardan ($5,48 \pm 1,00$) ve diğer yöneticilerden (alt düzey yönetici= $5,61 \pm 1,04$; orta düzey yönetici= $5,41 \pm 1,30$) daha fazladır.

Tablo 12'e göre çevre konulu eğitimin çevresel tutum üzerindeki rolü sunulmuştur. Tablo 12'e göre, katılımcıların çalıştıkları firmalarda çevre eğitim alma durumlarına göre ekosentrik, antroposentrik ve çevrenin korunmasına yönelik antipati tutumları arasında anlamlı fark bulunmamaktadır.

Tablo 12: Çevre Eğitimine Göre T Testi Sonuçları

Boyut	Eğitim Durumu	n	$\bar{x}$	ss	t	sd*	p*
Ekosentrik	Evet	164	6,18	,85	,55	220	,58
	Hayır	58	6,24	,61			
Antroposentrik	Evet	164	5,62	1,09	,65	220	,52
	Hayır	58	5,72	1,09			
Antipati	Evet	164	2,77	1,46	1,78	220	,08
	Hayır	58	2,38	1,28			

* sd: serbestlik derecesi, p: anlamlılık düzeyi, $p < ,05$

4. Sonuç ve Tartışma

Son çeyrek asırdır ciddi çevre sorunlarının yaşandığı görülmektedir. Bu çevre sorunlarının kökenin insan kaynaklı olduğu bilinmekte ve çevre sorunlarının artmasıyla birlikte insanoğlunun yaşamının zorlaşacağı ifade edilmektedir (Newhouse, 1990, ss. 27-28). Oysa yaşam ya da varlığımızı sürdürmek için çevre sorunlarının çözümü önemlidir. Küresel kuruluşlar (Birleşmiş Milletler vb.) çevre sorunlarının çözümü için toplantılar, konferanslar düzenlemekte ve acil eylem planları ortaya koymaktadır. Bu toplantılardan çevre sorunlarının çözümü için her bireyin sorumluluk taşıdığı vurgulamaktadır (Stockholm konferansı, 1972, Prensip 19). Bu noktada, bireylerin çevreyi korumaları ve/veya çevre sorunlarının çözümüne yönelik davranışları önemlidir. Bu açıdan baktığımızda dış ticaret yapan firma çalışanları da sürdürülebilir çevre için önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmada, dış ticaret yapan firma çalışanlarının çevresel tutumları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar bu bölümde tartışılmıştır. Araştırmada firma çalışanlarının ekosentrik tutum puanlarının, antroposentrik ve antipatik tutum puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Özellikle firma çalışanlarının ormanların yok olması (kesim, yangın vb.) ile ilgili üzüntüye katılırken; doğaya gereğinden fazla değer verilmesine katılmadıkları saptanmıştır. Bu sonuçlardan firma çalışanlarının çevreci bir eğilime sahip oldukları söylenebilir.

Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç, firma çalışanlarının sosyo-demografik yapılarının çevresel tutumları üzerindeki etkileridir. Cinsiyetin ve firma tarafından verilen çevre eğitimin çevresel tutum üzerinde rolü bulunmaz iken; yaşın, eğitim düzeyinin, mesleki deneyimin, firmanın statüsü ve büyüklüğü firma çalışanlarının çevresel tutumları üzerinde anlamlı bir rolü olduğu saptanmıştır. Kadın çalışanların ve erkek çalışanların çevresel tutumlarını birbirine benzer olduğu görülmüştür. Bu sonuç bazı çalışmalar ile paralellik gösterirken (Örn. Demirtaş & Tapki, 2016 s. 724); bazı araştırma sonuçları ile çelişmektedir (Örn. Kasalak vd., 2018, s. 28). Aynı zamanda firmanın çevre üzerine verdiği eğitimi alan çalışanlar ile bu eğitimi almayan çalışanlarında çevresel tutumlarının benzer olduğu görülmektedir. Yani firması tarafından verilen çevre eğitimine katılan bireyler ile bu eğitime katılmayan arasında çevresel eğilimleri arasında anlamlı bir fark yoktur. Bu durum eğitimin hedefi, içeriği ve çalışanların bu eğitimi almaya yönelik istekleri ile ilgili olabilir.

Araştırmada 30 yaş ve üzeri çalışanların ekosentrik tutumları, 30 yaş altı çalışanlarına göre daha yüksek iken, 50 yaş ve üzeri çalışanların çevreye yönelik iticilik (antipatik) eğilimleri, 50 yaş altı çalışanlarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Benzer şekilde daha fazla mesleki deneyimi sahip bireylerin ekosentrik tutumları, daha az deneyime sahip bireylerin daha yüksek iken; antipatik tutumları daha düşüktür. Bu sonuçtan deneyime bağlı olarak bireylerde çevreye yönelik eğilimlerinde olumlu yönde bir değişim olduğu söylenebilir. Bu durum yaşam deneyiminin tutum üzerindeki rolü ile ilgili olabilir.

Çalışanların eğitim durumları ekosentrik ve antipatik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi var iken; sahip oldukları statü de ekosentrik ve antroposentrik tutum üzerinde rol oynamaktadır. Eğitim seviyesi arttıkça ekosentrik eğilimleri daha yüksektir. Eğitim seviyesi çevresel tutum üzerindeki rolü birçok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur. Bu araştırmada da eğitimin bireyin bilinçlenmesindeki rolü görülmektedir. Statüsü yüksek olan çalışanların hem ekosentrik eğilimleri hem antroposentrik eğilimi, daha alt yöneticiler ve çalışanlara göre daha yüksektir. Statü eğitim ile ilgili olduğu için bireyin aldığı eğitim statüsüne etkisi olduğu gibi çevresel eğilimine de etki etmektedir. Bununla birlikte üst düzey statü sahibi bireylerde antroposentrik tutumun daha fazla olması firmanın hedefleri ve bu hedefleri üstlenme sorumluluğu ile ilgili olabilir.

Son olarak, firmanın türü hem ekosentrik hem de antipatik tutum üzerinde anlamlı bir rol oynarken; firmanın büyüklüğü sadece ekosentrik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Ticaret sektörüne dayalı firma ve büyük ölçekli firma çalışanlarının ekosentrik tutumları oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum ticaret sektörüne dayalı firmaların rekabet, maliyet durumları ile ilgili olabilir.

Araştırmanın dış ticaret yapan firma çalışanlarının çevresel tutumlarını ve bu tutumlarını sosyodemografik değişkenlerine göre incelemiş ve sonuçları tartışılmıştır. Sonuçlar çerçevesinden şunlar önerilebilir. Firmalar, sunduğu çevresel eğitiminin içeriğini, hedeflerini ve katılımcıların bu eğitimi alma konusundaki motivasyonları açısından yeniden gözden geçirebilir. Eğitim seviyesi düşük olan çalışanların çevre bilincini arttırılabilmesi için, insan kaynakları yönetimi aracılığıyla gerek kurum içindeki yetkili kişilerce gerekse kurum dışı yetkili kişilerce sürdürülebilir çevre, çevre bilinci, atık yönetimi, emisyonlar ...vb. konularda eğitimler verilmeli, önemi vurgulanmalıdır. Kişileri aktif olarak gönüllü çevre ile ilgili faaliyetlere yönlendirilmeli, farkındalık oluşturulmalıdır. Ayrıca çalışanların günlük iş yaşamında enerji tasarrufu yapabilecekleri, israftan kaçınabilecekleri davranışların alışkanlık haline getirilebilmesi için işyerinin uygulayacağı politikalar ve koyacağı kurallarla sağlanabilir. Her çalışanlarının bu yönde sorumluluğunun olduğu vurgulanması gerekir. Bu durum

sağlanması özellikle yöneticilerin tetikleyici ve motive edici stratejiler ile mümkündür. Diğer bir öneri rol-model faydasından yola çıkarak, İşletmenin izleyeceği stratejilerde, vereceği eğitimlerde veya gönüllülük projelerinde özellikle mesleki deneyimi fazla olan kişilerin aktif olarak katılımı sağlanmalıdır.

Günümüz uluslararası ticarete özellikle gelişmiş ülkeler kendi sürdürülebilir kalkınma planlarını uygulamakta ve uluslararası sözleşmelerle de bunu geliştirmekte olan ülkelere şart olarak koşturmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerle dış ticaret yapabilmek için işletmelere büyük sorumluluk düşmektedir. Ülkemizin 12.Kalkınma Planında (2023,43-45) da şirketlerin sürdürülebilirliği sağlamak, uluslararası pazar payını genişletmek, rekabet düzeyini arttırmak için yeşil dönüşümün sağlanması, şirketlerin yeşil sanayisinin arttırılması, sürdürülebilir üretimin arttırılması ...vb. birçok konuda politikalar ve tedbirler belirlemiştir. Bu süreçte kamu-özel sektör ve üniversitelerin iş birliği içinde olması vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın özel sektörde farkındalık yaratması ve 12. Kalkınma Planındaki politikalara katkıda bulunması beklenmektedir.

5. Araştırmanın etik yönü

Çalışma “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”ne uygun olarak yapılmıştır. Yönergenin ikinci bölümünde “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırmada 2024 yılı içerisinde Eylül ve Ekim ayında dış ticaret firmalarının yer aldığı çeşitli online platformlar üzerinden Google Form aracılığıyla “Ekosentrik. Antroposentrik ve Çevreye Yönelik Antipatik Tutum Ölçeği” kullanılarak veriler toplanmıştır.

Veri toplama süreci öncesinde bu araştırma için, Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 29.07.2024 tarihli, 2024/205 sayılı kararı ve 193-213 No’lu oturum karar sayısı ile alınan izinle yürütülmüştür.

6. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

7. Katkı Oranı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır. Makale metni, Prof. Dr. Serap Özbaş’ın gözetiminde Dr. Öğr. Üyesi Günseli Acar tarafından yazılmıştır.

Bu çalışmaya ait veriler Prof. Dr. Serap Özbaş ve Dr. Öğr. Üyesi Günseli Acar tarafından toplanmıştır.

8. Telif beyanı

Yazarların dergide yayınlanan çalışmaları CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

9. Finansal Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Arslan, İ., Şengül, O., & Künc (2021). Türkiye’de dış ticaret ve çevre kirliliği ilişkisinin kirlilik sığınağı hipotezi bağlamında değerlendirilmesi. *The Journal of Social Sciences*, 54(54), 347–365. <https://doi.org/10.17755/esosder.1297440>
- Balcı A, (1989). Eğitimsel araştırmanın eğitimsel sorunların çözümüne uygulanması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 22(1), 411–420. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000868
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö.E., Demirel, F., Karadeniz, Ş. & Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınevi. <https://doi.org/10.14527/9789944919289>
- Demirtaş, B., & Tapkı, N. (2016). Ziraat fakültesi öğrencilerinin ekolojik dünya görüşlerinin belirlenmesi. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 4(8), 719–727. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v4i8.719-727.793>
- Ergün, T., & Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre etiği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 97–123. https://doi.org/10.1501/sbeder_00000000041
- Erkal, S., Şafak, Ş., & Yertutan, C. (2011). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre bilincinin oluşturulmasında ailenin rolü. *Sosyoekonomi*, 14(14), 146–157. <https://doi.org/10.17233/se.58341>
- Erten, S. (2007). Ekosentrik. antroposentrik ve çevreye yönelik antipatik tutum ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (28), 67–74. <https://toad.halileksi.net/olcek/ekosentrik-antroposentrik-ve-cevreye-yonelik-antipatik-tutum-olcegi/>
- Ferketich, S. (1991). Focus on psychometrics: aspects of item analysis. *Research in Nursing & Health*, 14(2), 165–168. <http://dx.doi.org/10.1002/nur.4770140211>
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196–215. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijephss/issue/54205/722850>
- Gül, E. (2015). GATT/WTO çerçevesinde uluslararası ticaret ve çevre ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 1–20. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/4751/65264>

Acar, G., & Özbaş, S. (2025). Dış ticaret firmalarında çalışanların ekosentrik, antroposentrik ve çevreye yönelik antipatik tutumlarının değerlendirilmesi.

Gülersoy, A. E., & Burkan Akyol, H. (2024). Sosyal bilgiler öğretmenliği yüksek lisans öğrencilerinin çevre etiği yaklaşımlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 10(1), 23–45. <https://doi.org/10.47615/issej.1446720>

Kasalak, M. A., Yurcu, G., & Akıncı, Z. (2018). Üniversite öğrencilerinin ekosentrik, antroposentrik ve çevreye yönelik antipatik tutumlarının değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF örneği. Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(2), 24–33. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jtis/issue/41750/504129>

Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: Assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative Dentistry & Endodontics* 38(1), 52–54. <https://doi.org/10.5395/rde.2013.38.1.52>

Newhouse, N. (1990). Implications of attitude and behavior research for environmental conservation. *The Journal of Environmental Education*, 22(1), 26–32. <https://doi.org/10.1080/00958964.1990.9943043>

Orman, H. L., Ceylan, S., & Yılmaz Şahin, B. (2019). Dış ticaret ve çevre kirliliği ilişkisi: panel veri analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(71), 1483–1496. <https://doi.org/10.17755/esosder.538757>

Siegrist, M. (1996). Fragebogen zur Erfassung der ökozentrischen und anthropozentrischen Umwelteinstellung [Questionnaire of ecocentric and anthropocentric attitudes toward the environment]. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*. 27(4), 290–294. <https://psycnet.apa.org/record/1997-90027-004>

Stockholm Declaration. (1972). Stockholm declaration on the human environment, in the report of the United Nations Conference on the human environment. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/30829>

Thompson, S.C.G. & Barton, M.A. (1994). Ecocentric and anthropocentric attitudes toward the environment. *Journal of Environmental Psychology*, 14(2), 149–157. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80168-9](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80168-9)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). *On ikinci kalkınma planı 2024–2028*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Derleme	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	02.10.2024	Cilt	7
Kabul Tarihi	02.02.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	42-51
DOI	10.51177/kayusosder.1560187		

A qualitative study on Turkish-Islamic literature theses

Δ*

Türk-İslam Edebiyatı tezleri üzerine nitel bir çalışma

© Tansu ÇİNİCİ¹

© Ayşe Hilal KALKANDELEN²

Abstract

This study, which examines the methodologies of graduate theses conducted in the field of Turkish-Islamic Literature between 1984 and 2021, emphasizes the significance of qualitative research methods widely used in social sciences. A total of 306 master's theses and 57 doctoral dissertations were analyzed. These theses were classified according to years, subjects, and universities. The theses were categorized into five main topics: biography, concept analysis, text analysis, translation-Ottoman texts-transcription-critical edition, and Turkish-Islamic Literature genres. These topics were examined in detail in terms of content and methodology. Findings revealed that biography was the most researched topic, with 249 master's and 44 doctoral theses. Additionally, transcription studies were found to be concentrated on works from the pre-Republican period, while studies on concept analysis and Turkish-Islamic Literature genres were less frequent. A significant increase in the number of academic studies in Turkish-Islamic Literature was observed, reflecting both rising academic interest and expanding research opportunities. Most of these studies were conducted at the faculties of theology at Marmara

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir. Bu araştırma "Türk İslam Edebiyatı alanında 1984-2021 yılları arasında yapılan lisansüstü tezler üzerine bir analiz: Nitel çalışma" adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır. *Bu çalışma "Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi" tarafından desteklenmiştir. Proje numarası 10800-SYL2022'dir.

¹ Öğretmen, MEB, ttansu234@gmail.com

² Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı, ahilal@atauni.edu.tr

University and Ankara University. However, it was noted that many theses did not adequately address qualitative research methods and designs. The findings highlight the importance of qualitative research methods and designs in interdisciplinary fields like Turkish-Islamic Literature. Narrative research and case study designs were identified as the most commonly employed approaches, which correlates with the prevalence of biographical and text analysis studies. In conclusion, this research provides a methodological examination of graduate theses in the field of Turkish-Islamic Literature and outlines the current state and future directions of these theses.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Postgraduate Theses, Qualitative, Research, Analysis.

Öz

1984-2021 yılları arasında Türk-İslam Edebiyatı alanında yapılan lisansüstü tezlerin yöntemlerini inceleyen bu çalışma, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan nitel araştırma yönteminin önemini vurgulamaktadır. Araştırma kapsamında 306 yüksek lisans ve 57 doktora tezi incelenmiştir. Tezler, yıllara, konulara ve yapıldığı üniversitelere göre sınıflandırılmıştır. Tezler konularına göre; biyografi, kavram incelemesi, metin incelemesi, tercüme-Osmanlıca metinler-transkripsiyon-edisyon kritik ve Türk-İslam Edebiyatı türleri olmak üzere beş ana başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar, tezlerin içeriği ve kullanılan yöntemler açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bulgular, biyografi konusunun 249 yüksek lisans ve 44 doktora teziyle en çok çalışılan alan olduğunu göstermiştir. Ayrıca transkripsiyon çalışmalarının Cumhuriyet öncesi döneme ait eserlerde yoğunlaştığı görülmüştür. Kavram incelemesi ve Türk-İslam Edebiyatı türlerine yönelik çalışmaların ise daha az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Türk-İslam Edebiyatı alanında akademik çalışmaların sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Bu artış hem akademik ilginin hem de araştırma imkânlarının arttığını göstermektedir. En fazla çalışma Marmara Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültelerinde gerçekleştirilmiştir. Fakat tezlerin çoğunda nitel araştırma yöntemine ve desenlerine yer verilmediği görülmüştür. Elde edilen bulgular nitel araştırma yönteminin ve desenlerinin, disiplinler arası bir alan olan Türk-İslam Edebiyatı çalışmalarında önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada özellikle anlatı araştırması ve durum çalışması desenlerinin yaygın olarak tercih edildiği belirlenmiştir. Bu durum biyografik ve metin inceleme çalışmalarının fazlalığıyla ilişkilidir. Sonuç olarak bu araştırma, Türk-İslam Edebiyatı alanında yapılan lisansüstü tezlerin metodolojik incelemesini sunmaktadır. Ayrıca bu alandaki tezlerin mevcut durumunu ve gelecekteki yönelimlerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı, Lisansüstü Tezler, Nitel, Araştırma, Analiz.

1. Introduction

The role of research methodologies in scientific studies is of fundamental importance for the systematic and verifiable acquisition of knowledge. Particularly within the realm of the social sciences, the choice between qualitative and quantitative research methods directly influences the scope, depth, and reliability of the study's outcomes. In theses examining the rich and multi-layered field of Turkish-Islamic Literature, the significance of the chosen method becomes even more pronounced. Qualitative research methods play a critical role in delving deeply into the literature to understand the content, context, and intentions of texts. This approach allows for not merely a superficial analysis of texts but also unveils their historical, cultural, and sociological significance and placement. Therefore, in Turkish-Islamic Literature theses, the choice of methodology not only dictates the collection and analysis of information, but also influences the scope and depth of the study's academic impact. Consequently,

choosing the most effective method that aligns with the objectives of the study is a cornerstone in scientific inquiry when designing research.

With the Turks' conversion to Islam, there were many changes in literature. The subjects and forms of verse have changed. For this reason, Turkish-Islamic literature emerged as a new scholarly field (Satar, 2022, p. 135). The content of Turkish-Islamic Literature, which examines the works produced by the Turks from the 11th to the XXI centuries, is quite extensive. Turkish-Islamic Literature began in 1069 with Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hâcib in Hakaniye Turkish during the Karakhanid period. It continued to develop at the end of the 11th century with Kaşgarlı Mahmud's Dîvânu Lugâti't-Türk and in the 12th century with Edip Ahmet Yükneci's Atabetü'l-Hakayık. Enriched by new works during the Seljuk and Ottoman eras, Turkish-Islamic Literature maintained its presence in the Republican Period through works that retained an Islamic character (Nauruzbayev et al., 2023, p. 99). Turkish-Islamic literature developed under the influence of Islamic culture and civilization and adhered to the values of this cultural and civilizational basin (Keleş, 2020, p. 443). Literature is a branch of science that examines the knowledge of poets or writers who grew up or lived in the Turkish cultural geography, using Turkish, Arabic, or Persian, under the influence of Islamic culture and in harmony with Turkish cultural values, from a religious, mystical, and literary perspective (Hoşoğlu Doğan, 2023, p. 1612). Turkish-Islamic Literature was established as a sub-branch of Islamic History and Arts within the Faculty of Theology. Under the Islamic History and Arts branch, there are Islamic History, Turkish Religious Music, and Turkish-Islamic Arts disciplines, along with Turkish-Islamic Literature (Baş, 2019, p. 9). The history of Turkish-Islamic literature is based on the opening of theology faculties. The Ankara University Faculty of Theology first established this branch of science on June 4, 1949. The Istanbul Higher Islamic Institute and the Erzurum Faculty of Islamic Sciences then included this branch of science. The Higher Islamic Institutes taught the Turkish-Islamic Literature course under the name of Islamic Turkish Literature. The content of these courses was determined by scholars such as Prof. Dr. Mahir İz, Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Nihat Sami Banarlı, Prof. Dr. Abdulkadir Karahan, and Prof. Dr. Necla Pekolcay. There are bibliographic studies on postgraduate theses in the field of Turkish-Islamic literature. Alim Yıldız's article on studies in the fields of science was published in Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Yıldız, 2007, p. 549).

2. Method

This study uses qualitative research methods and a case study design to show results related to a specific situation. The key feature of the qualitative case study is to investigate one or more issues in depth by asking "how, why, what" questions. In other words, a holistic approach examines the factors related to the issue. When there are multiple data sources (Yıldırım & Şimşek, 2016), the case study design is used.

A case study is a qualitative approach in which the researcher collects detailed and in-depth information about multiple constrained systems (states) through multiple sources of information, describing situations or revealing situation themes. The case study starts with the identification of a specific case and continues with a description. At this stage, it is also important to determine the research boundaries. After determining the research limits, the selection of sources is also important. You should choose the research patterns quite broadly (Creswell, 2020).

This study examined postgraduate theses from 1984 to 2021 in the field of Islamic History and Arts at the Department of Turkish-Islamic Literature, revealing the qualitative study patterns through case studies.

3. Population and sample

Postgraduate theses published in the Department of Turkish-Islamic Literature of the Department of Islamic History and Arts, which will be examined in this research, were accessed using the YÖK National Thesis Center database. Three hundred sixty-three postgraduate theses written between 1984 and 2021 were examined. Three hundred six of these were master theses, and fifty-seven were doctoral dissertations.

We handled the research using the NVivo program. This program organized the studies into categories. We classify these studies based on their years, universities, and subjects.

The National Thesis Center (tez.yok.gov.tr) of the Council of Higher Education provided the data for this study. The research employed descriptive statistics derived from qualitative data analysis. We selected the "Department of Islamic History and Arts" and "Department of Turkish-Islamic Literature" from the "Detailed Scan" option on the national thesis center page on YÖK's official website. The year option is not available for filtering. We determined the department to be "Turkish-Islamic Literature," and scanned the completed theses. Afterwards, we collected 363 graduate theses in the computer environment, transferred them to the NVivo program, and created a list of master's and doctoral theses. The list created from both databases was checked over at the National Thesis Center according to the author and thesis name, and it was checked to see whether there was access to the theses. The program coded the targeted information after the necessary examinations, and presented the data obtained from the examination of 363 theses in the form of percentages, frequencies, and tables.

4. Findings

A total of 363 theses, of which 306 are master's and 57 are doctoral theses, were examined. The obtained results are shown in Table 1.

Table 1: *Distribution of Postgraduate Theses by Types*

<i>Type</i>	<i>Total</i>	<i>%</i>
Master	306	84,30
PhD	57	15,70
Total	363	100

Table 2 reveals the completion of the first thesis in the field of Turkish-Islamic Literature in 1984. Following the completion of the first master's thesis in 1984, no further thesis research took place until 1992. 1992 saw the completion of one doctoral thesis, and graduate studies continued uninterrupted until 2021. We did not conduct

doctoral thesis studies in 1994, 1995, 1997, 1999, 2008, or 2012. 2019 saw the most master's theses published. 2021 saw the most doctoral theses published. The year with the highest number of postgraduate studies is 2019, with 59 studies.

Table 2: *Distribution of Examined Graduate Theses by Years*

<i>Years</i>	Masters	PhD	Total	<i>Years</i>	Masters	PhD	Total
1984	1	0	1	2008	18	0	18
1992	0	1	1	2009	6	1	7
1993	2	0	2	2010	11	1	12
1994	2	0	2	2011	6	2	8
1995	4	0	4	2012	4	-	4
1996	7	1	8	2013	8	2	10
1997	3	0	3	2014	9	2	11
1998	2	1	3	2015	28	4	32
1999	4	0	4	2016	20	1	21
2000	3	1	4	2017	12	4	16
2001	5	0	5	2018	11	3	14
2002	4	1	5	2019	54	5	59
2003	4	5	9	2020	24	5	29
2004	9	1	10	2021	22	13	35
2005	6	1	7	Total	306	57	363
2006	8	1	9				
2007	9	1	10				

Table 3 shows the distribution of master's and doctoral theses in the field of Turkish-Islamic literature by university and year. Table 3 reveals that Ankara University and Marmara University Theology Faculties produced the majority of master's and doctoral theses. The two universities conducted a total of 69 postgraduate thesis studies. The Marmara University Faculty of Theology carried out 64 master's and five doctoral dissertations. The Ankara University Faculty of Theology conducted 48 master's and 21 doctorate studies. Universities with the highest total number of theses published in the field of Turkish-Islamic literature are Ankara University, Marmara University, and Uludağ University, respectively.

Table 3: *Distribution of Postgraduate Theses in the Field of Turkish-Islamic Literature by Universities*

University	Master Thesis	PhD Thesis	Total	University	Master Thesis	PhD Thesis	Total
Aksaray University	2		2	İnönü University	7		7
Ankara University	48	21	69	İstanbul University	11	3	14
Atatürk University	26	5	31	Marmara University	64	5	69
Bingöl University	1		1	Necmettin Erbakan University	20	5	25
Cumhuriyet University	20	8	28	Osmangazi University	1		1
Çukurova University	7		7	Recep Tayyip Erdoğan University	5		5
Dokuz Eylül University	8	1	9	Sakarya University	8		8
Düzce University	1		1	Selçuk University	10		10
Erciyes University	5	1	6	Süleyman Demirel University	12	3	15
Fırat University	1		1	Uludağ University	44	5	49
Harran University	1		1	Yüzüncü Yıl University	4		4
Total	306		57				363

We classify theses published in Turkish-Islamic literature into five headings based on their subjects. These titles are as follows: "Biographical, Concept Analysis, Text Analysis, Translation-Ottoman Texts-Transcription- Critical Edition and Turkish-Islamic Literature Types." Appendix 1 categorizes postgraduate studies in the field of Turkish-Islamic literature based on their subjects. We categorize these under multiple titles based on their respective topics. When we look at the subjects included in the theses, we see that the most common study, with 249, is "Biography." The second most studied subject is "Translation-Ottoman Texts-Transcription-Edition-Critic." This subject has been studied 193 times. There are 131 theses published on the topic of "text

analysis." There are 47 theses on "Types of Turkish-Islamic Literature." We determined that the subject of "Concept Analysis" included 37 theses.

Appendix 2 provides a classification of doctoral theses in the field of Turkish-Islamic literature according to their subjects. The most studied subject in doctorate theses is "biography," with 45 studies. Another of the subjects studied is "Translation-Ottoman Texts-Transcription, Critical Edition." Researchers have conducted 37 studies on this subject. Conversely, researchers conducted 32 studies on the topic of "text analysis." The title "Types of Turkish-Islamic Literature" encompassed 7 studies. The number of doctoral studies on "concept analysis" is six.

Table 4 shows the statistical results of the patterns used in the field's postgraduate thesis studies. Appendices 1 and 2 reveal that 195 postgraduates and 34 doctorates primarily utilized the narrative and situation patterns. 85 studies, comprising 74 master's and 10 doctoral degrees, used the case study design, while 8 master's theses employed the narrative research design. Twenty master's and eight doctoral theses combined the use of narrative research, case studies, and tracing research designs.

Table 4: *Patterns of Thesis Studies in the Field of Turkish-Islamic Literature*

	Master Thesis	PhD Thesis	Total
Narrative	8	0	8
Situation	74	11	85
Narrative + Situation	195	34	229
Narrative + Situation + Tracing	20	8	28
Status + Trace	5	1	6
Status + Ethnography	2	0	2
Narrative + Tracing	0	1	1
Narrative + Situation + Trace + Ethnography	1	0	1
Narrative + Tracing + Discourse	1	0	1
Narrative + Situation + Ethnography	0	1	0
Status + Phenomenology	0	1	1

5. Conclusion

This study frequently employs the qualitative research method. The method section of a scientific study must reveal the chosen method. The research first examines the history of Turkish-Islamic literature in the Faculty of Theology. The first part of the research includes the methods used in the field of Turkish-Islamic literature. We examined a total of 363 theses, including 306 master's and 57 doctoral dissertations. These are studies done between 1984 and 2021. The number of both master's and doctoral theses has increased every year. We can attribute this increase to the growing number of academicians and students in the field. The years with the lowest number of

thesis submissions were 1984 and 1992. 2019 saw a significant increase in thesis submissions. The faculties of theology at Marmara and Ankara universities in Turkey have the highest number of postgraduate studies in this field.

Five main headings categorize graduate theses in the field of Turkish-Islamic literature: biographical, concept analysis, text analysis, translation-Ottoman texts-transcription-critical edition, and types of Turkish-Islamic literature.

a) Biographical: The biographical heading classifies theses that include sections describing the author's life. This category encompasses studies that have titles or contents that incorporate phrases like "Life, Works, or Personality." For instance, a thesis titled "Za'fi-i Gülşeni's Life, Works, Literary Personality, and Analysis of His Divan" would fall under this classification. However, it should be noted that a single thesis can often fit into more than one category, as many studies include elements such as literary analysis, text transcription, or other interdisciplinary approaches.

b) Concept Analysis: Researchers conduct research on a specific concept. Occasionally, researchers delve into these concepts by scanning one or more existing works. Researchers should determine the concept before beginning these types of studies. Consider the title, "Mirror in the 16th Century: Love Mathnawis."

c) Text Analysis: These studies involve examining the entirety of the work. These studies analyze the concepts and topics contained in the work. This title includes theses entitled "(...) Religious and Sufi Elements, Analysis-Text, Content Analysis." Consider the title: "Religious and Sufi Analysis of the Sûzi Divan."

d) Translation-Ottoman Texts- Transcription-Critical Edition: This category includes studies that examine, translate, or transcribe copies of manuscripts or printed works. Studies with "(...) Edition Critique, Analysis Text, Text-Content-Assay, Critical Text" in the title of the study fall into this category. For instance, the study "Dictionary Production Studies in Turkish-Islamic Literature and Müstakim-zâde's Translation of Kânûn'î-Edeb (Tahkik Volumes 1 and 2)" falls into this category.

e) Types of Turkish-Islamic Literature: The subject's title provides information about the literary genres employed in religious Sufi writing. The studies that fall under this topic sometimes mention the literary genre in their titles and, at other times, in their content. "Forty Hadiths in Poetry (Examination-Text) in Turkish-Islamic Literature" serves as an example of a study that articulates its genre in its title. As an example of a study that explains the literary genre in its content, the work named "Hacı Nureddin Efendi and Hüseyin's Maktel" can be said.

In conclusion, there is extensive research on biography, including 249 master's and 44 doctoral theses. Studies discuss both the work and the author's life, making biography a dominant field. Furthermore, there is a significant focus on transcription studies in the works of the pre-Republican period. The low number of studies on concept analysis and Turkish-Islamic literature genres may be related to the higher priority given to translation or transcription studies. The most frequently used words in the titles of thesis studies in the field of Turkish-Islamic literature are "text" and "examination." It is of significant importance to examine the written works based on the postgraduate theses made in the field.

All of the postgraduate theses in the field of Turkish-Islamic literature are research-based qualitative methods. These studies employ one or more designs. Design is the element that helps build the work. The content shapes the study's design. A study with many subjects allows for the use of multiple patterns. This aspect of qualitative

research offers the researcher flexibility. The postgraduate theses in this study frequently employ narrative research and case studies as methods within their qualitative research designs. The high number of studies involving biographical and textual analysis explains this. The use of case study design in text analysis, transcription, text analysis and analysis, and translation studies is deemed appropriate due to the narrative research design employed in biographical studies. Researchers use the tracing research design for the same purpose when studying the works of writers and poets or in sections that explore their lives. Furthermore, in the past, researchers employed discourse analysis and phenomenological patterns. Studies that carry out cultural analysis typically use the ethnographic design. These are the qualitative research patterns identified in the theses made in the field of Turkish-Islamic literature.

It's important for field workers to use different designs and explain the study's method and design in the method section. When registering studies in the YK Thesis database, it's crucial to avoid incorrectly entering the index and subject headings.

6. Ethical aspects of the research

I/we declare that this research is one of the researches that do not require ethics committee permission.

7. Declaration of conflict of interest

The author(s) declare(s) that there are no financial or other material conflicts of interest in this study that may influence the results or interpretations.

8. Contribution rate

The authors declare that they have contributed equally to the article.

9. Copyright Declaration

The authors' works published in the journal is published under the CC BY-NC-ND 4.0 license.

10. Financial Support

This study was supported by Atatürk University Scientific Research Projects Coordination Unit within the scope of project number 10800-SYL2022.

BIBLIOGRAPHY

- Baş, M. Ş. (2019). Bir İlahiyat bilim dalı olarak Türk-İslâm Edebiyatı. *İslami İlimler Dergisi*, 14(2), 9–25. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.630666>
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Trans.; 5th ed.). Siyasal Kitabevi.
- Hoşoğlu Doğan, E. (2023). Islamic Literature: An attempt at a historical overview. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 1612–1630. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1353421>

- Çinici, T., & Kalkandelen, A. (2025). A qualitative study on Turkish-Islamic Literature theses.
- Keleş, R. (2020). Türk İslâm Edebiyatının muhteva kaynakları: Şeyh Gâlib örneği. *Bilimname*, 2020(41), 443–484. <https://doi.org/10.28949/bilimname.673704>
- Nauruzbayev, D., Altayev, Z., & Ryskiyeva, A. (2023). The concept of political leadership in Yusuf Balasaguni's Work "Kutadgu Bilig." *Adam Alemi*, 96(2), 99–111. <https://doi.org/10.48010/2023.2/1999-5849.11>
- Satar, N. A. (2022). Türk İslam Edebiyatı'nın akademik çehresi: Lisansüstü çalışmalar (1965-2021). *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (19), 135–153. <https://doi.org/10.16947/fsmia.1136447>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11th ed.). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2007). İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Edebiyatı bilim dallarında yapılan çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 549–588. <https://dergipark.org.tr/en/pub/talid/issue/43481/530790>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Derleme	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	03.01.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	06.05.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	52-69
DOI	10.51177/kayusosder.1612764		

**Bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler üzerine
bir araştırma*^Δ**
**A research on regional sustainable development and
local governments**

Aylin TEPECİK¹

Öz

Yerel yönetimler; bölgesel ekonomilerin gelişmesinde, çevreyi koruma ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlama sorumluluklarının yanında sürdürülemez sorunlarla mücadele etme, karbon emisyonlarını azaltmada önemli rol oynamaktadır. Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimleri teorik çerçevede inceleyerek bilimsel araştırmaların farklı görüşlerini sunmayı amaçlamaktadır. Literatürde bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimlerin ilişkilendirilmesinde araştırma boşlukları bulunmaktadır. Bu çalışma bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimlerin ilişkisini anlamaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için, araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden sistematik literatür taraması kullanılmıştır. Bu çalışmalara ulaşmada Web of Science, Scopus, DergiPark, Google Akademik, Research Gate, Science Direct, Taylor & Francis Online ve TR Dizin veri tabanları kullanılmış, bu veri tabanlarında “bölgesel sürdürülebilir kalkınma” ve “yerel yönetimler” anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Taramada yerli ve yabancı literatürde yer alan çalışmalar incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre sürdürülebilir kalkınmada yerel yönetimlerin önemli rol aldığı görülmüştür. İncelenen araştırmalar, genel olarak eğilimlerin belirlenmesi, sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerisi sunmak için yürütülmüştür. Bu sebeple yapılan araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda yerel yönetimlerin bölgelerin gelişimi ve kalkınması noktasında kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanılması, temel hizmetlerin sağlanması rollerinin yanı sıra alandaki güncel çalışmalar yerel yönetimlerin yeşil sürdürülebilirlik ve yeşil kalkınmayı çeşitli görev ve yetki alanlarına dahil ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Sürdürülebilir Kalkınma, Yerel Yönetimler.

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Bağımsız Araştırmacı, Yüksek Şehir Plancısı, aylin.tpck9@gmail.com

Abstract

Local governments play an important role in the development of regional economies, protecting the environment and ensuring the sustainability of natural resources, as well as addressing unsustainable problems and reducing carbon emissions. This study aims to present different views of scientific research by examining sustainable development and local governments within a theoretical framework. There are research gaps in the literature in the relationship between regional sustainable development and local governments. This study aims to contribute to understanding the relationship between regional sustainable development and local governments. In order to achieve this goal, systematic literature review, which is one of the qualitative research methods, was used in the research. Web of Science, Scopus, DergiPark, Google Scholar, Research Gate, Science Direct, Taylor & Francis Online and TR Index databases were used to access these studies, and the keywords “regional sustainable development” and “local governments” were used in these databases. Studies in domestic and foreign literature were examined in the review. According to the research findings, it was seen that local governments play an important role in sustainable development. The reviewed studies were generally conducted to determine trends, identify problems and offer solutions. For this reason, it is thought that the research conducted will contribute to the literature. As a result of the research, in addition to the roles of local governments in the efficient and sustainable use of resources and the provision of basic services in the development and progress of regions, current studies in the field reveal that local governments include green sustainability and green development in various areas of duty and authority.

Keywords: Regional Development, Sustainable Development, Local Governments.

1. Giriş

Sanayileşme ve küreselleşmenin gelişmesiyle birlikte gelişen aşırı kaynak tüketimi, yüksek nüfus seviyeleri, çevre kirliliği, iklim değişikliği, kentsel genişleme, gıda güvenliği, yoksulluk, ormansızlaşma gibi sorunlar sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için önemli zorlukları temsil etmektedir (Shi vd., 2019, s. 1; Wang vd., 2020, s. 1). Başarılı bir sürdürülebilir kalkınma küresel ve yerel düzeyde hükümetler, özel sektör ve sivil toplum gibi kurum ve kuruluşların ortaklığına işaret etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı hem bölgesel hem şehir düzeyinde ulusal kalkınmanın temel ilkesi olmuştur. Son zamanlarda dijital teknolojilerin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla literatürde akıllı şehir, akıllı uzmanlaşma, akıllı kalkınma gibi kavramlar ortaya çıkmış; inovasyon, yaratıcılık, bilgi, iletişim ve etkileşimin dahil edilmesiyle sürdürülebilir kalkınmanın kapsamını genişletmiştir.

Dünya üzerindeki farklı bölgelerin gelişmişlik seviyeleri farklılık göstermektedir. Bölgeler gelişmişlik düzeyleri açısından az gelişmiş ve gelişmiş bölge olarak sınıflandırılabilir (Işık vd., 2010, s. 6). Bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıkların saptanmasında kalkınma derecesini ölçen göstergelerden yararlanılmaktadır. Bu göstergeler; yaşam standardı, toplumsal mal ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi, sosyal ve kültürel etkinlikler, doğal ve coğrafi faktörler, demografik veriler, kurumsal ve politik yapılar şeklinde sıralanabilmektedir (Arslan, 2005, s. 282). Bölgeler arası gelişmişlik farklarının dengeli yapıya kavuşturulması, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında çeşitli politika ve araçlar kullanılmıştır. Bu araçlardan başlıcaları; bölge kalkınma planları, yatırım teşvikleri, kalkınmada öncelikli yöre, organize sanayi bölgeleri, kurumsal sosyal sorumluluk, kırsal kalkınma projeleridir (Tutar & Demiral, 2007, s. 71). Politikaların temel amacı ekonomik açıdan geri kalmış bölgelerin kalkınmasının sağlanmasıdır. Günümüzde bölgesel kalkınma hareketleri tavandan tabana olan geleneksel modelden kurtulup tabandan tavana yenilikçi modele geçiş yapmış; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası aktörlerin katılımıyla

gerçekleşebilecek süreç haline gelmiştir (Tutar & Demiral, 2007, s. 65; Işık vd., 2010, s. 10). Devletlerin gelişmişlik seviyelerini artırma yolunda yerel aktörlere önem verilmesi ve yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılması gerektiği belirtilmektedir (Zengin vd., 2014, s. 97). Yerel yönetimler, üniversiteler, kamu kurum ve kuruluşları, firmalar, araştırma merkezleri ve sivil toplum örgütleri bölgenin ekonomik kalkınmasında ana faktörleri oluşturmaktadır. Yerel yönetimler tüm bölgesel birimlerin daha dinamik ekonomik kalkınması için dengeli kalkınmayı sağlamakla görevlidirler. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma soruları: (1) bölgesel sürdürülebilir kalkınmada yerel yönetimlerin rolleri nelerdir? (2) bölgesel sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden yerel girişimler nelerdir?” şeklinde iki adet alt soru geliştirilmiştir. Çalışma, bölgesel sürdürülebilir kalkınmada yerel yönetimlerin rolünün önemine dikkat çekmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçevesini bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler kavramları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak giriş bölümüne yer verilmiştir. Ardından literatür taramasının yapıldığı bölümde bölgesel kalkınma, bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimlere ilişkin genel açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler ilişkisine odaklanılmıştır. Çalışmada sistematik literatür taraması yapılarak bulgulara ulaşılmıştır. Son bölüm olarak tartışma ve sonuç kısmında, araştırmalardan elde edilen bulgular değerlendirilmekte gelecekteki çalışmalar için öneriler sunulmaktadır.

2. Literatür taraması

Bölgesel kalkınma; ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler veya dünya ile karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünüdür (Devlet Planlama Teşkilatı, 2003, s. 250). Bir başka tanıma göre bölgesel kalkınma; belirli bir bölgede yedi boyut sunan bütünsel topluluk kalkınmasını temsil etmektedir; sosyal, ekonomik, çevresel, tıbbi, teknolojik, kültürel ve rekreasyonel (Davidescu vd., 2020, s. 3). Bölgeler arasında iktisadi, fiziki, sosyal ve politik açılardan farklar bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle dünya üzerinde herhangi bir bölge içerisindeki farklı ülkelerde veya herhangi bir ülke içerisindeki farklı bölgelerde gelişmişlik farklılıkları görülmektedir. Az gelişmiş bölgelerde ekonomik yapının tarıma dayalı, sermayenin kıt, nüfus artışının yüksek olması ve dışarıya sürekli göç vermesi gibi nedenler bu tür bölgelere sahip ülkeler için bölgesel kalkınmanın önemini ortaya koymaktadır (Tutar & Demiral, 2007, s. 67). Bölgesel kalkınma anlayışının temelini, bölgelerarası gelişmişlik düzeyi ve gelir farklılıklarını en aza indirme amacı oluşturmaktadır (Sevinç, 2011, s. 40). Bu amaçla özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, gelişmişlik farklılıklarını en aza indirecek politika düzenlemelerine gitmişlerdir. Bu politikaların en önemlileri; geri kalmış bölgelere yönelik teşvik ve özendirme, özel yatırım desteklemeleri ve bölgelerin içsel potansiyellerine yönelik yatırımların desteklenmesine yönelik oluşturulan politikalar (Sevinç & Azgün, 2012, s. 17). Bölgesel kalkınma politikası; bölgelerin ve yerel potansiyelin değerlendirilmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi yoluyla sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasını ve az gelişmişliği azaltmayı amaçlayan yerel ve merkezi hükümetler tarafından farklı aktörlerin iş birliğiyle planlanan ve desteklenen bir dizi önlemleri temsil eden mekanizmadır (Popa & Popescu, 2013; Sabic & Vujadinovic, 2017, s. 470). Günümüz bölgesel kalkınma politikaları yerel/bölgesel dinamiklerin tespiti ve harekete geçirilmesine vurgu yapmaktadır.

Bölgesel kalkınma, ekonomik kalkınmanın hem bir ürünü hem de bir süreci olarak değerlendirilmektedir (Sevinç, 2011, ss. 40-41). Ekonomik kalkınmanın bir ürünü olarak değerlendirildiğinde; bir bölgenin iş olanaklarının, demografik göstergelerinin, refah seviyesinin, yatırım hacminin, yaşam kalitesinin, çalışma koşullarının eskisine göre daha iyi duruma gelmesini ifade etmektedir. Bir süreç olarak değerlendirildiğinde; endüstrinin desteklenmesi, altyapının iyileştirilmesi, işgücü ve pazarın geliştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Stimson vd., 2006, s. 4).

Sürdürülebilir bölgesel kalkınma göstergeleri üç temel değişkene dayanmaktadır: a) Ekonomik büyümeye ilişkin olarak bölgesel gayri safi yurt içi hasılanın ölçülmesi, b) sosyal boyuta ilişkin olarak bölgesel işsizlik düzeyinin ölçülmesi, c) çevresel boyutuna ilişkin bölgesel CO2 emisyon düzeyinin belirlenmesidir (Romao & Neuts, 2017, s. 67). Bölgeler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak için geri kalmış bölgelerin gelişmesi ülke ekonomisi için önemlidir. Bölgesel kalkınmada ekonomik paradigma ele alınırken istihdam, sosyal ilerleme, yaşam kalitesi, doğaya saygı ilkeleriyle yeniden değerlendirmek gerekmektedir (Davidescu vd., 2020, s. 4).

Nijkamp vd. (1990) bölgesel sürdürülebilir kalkınmayı mekân ve refah açısından tanımlamış; mekân açısından bölgesel sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların ve çevrenin potansiyel ve kısıtlamalarını yansıtırken, refah açısından bölgesel nüfusun kabul edilebilir refah seviyesine ulaşmasını sağlayan kalkınmayı içermektedir. Giaoutzi ve Nijkamp (1993) bölgesel sürdürülebilir kalkınmayı belirli bir coğrafi alanda kritik olarak kabul edilen üç genel alana göre tanımlamaktadır: a) ekonomik sürdürülebilirlik; b) sosyal adalet; c) çevrenin korunması. Smutko (1994) bölgesel sürdürülebilir kalkınma; bölgenin çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinin göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Clement vd. (2003) sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin bölgesel kalkınma uygulamalarına entegre edilmesi olarak tanımlamışlardır. Çetin (2006) bölgesel düzeyde uygulanabilme özelliğine sahip ekolojik bir sürdürülebilir kalkınma anlayışı olarak tanımlamaktadır. Jovovic vd. (2017) bölgesel kalkınmada sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için çevrenin önemini vurgulamıştır.

Kamu yönetimi yapılanması içinde birden fazla yönetim birimi bulunmaktadır. Ülkelerin benimsemiş oldukları yönetsel yapıda kamusal mal ve hizmetlerin sunum alanlarından birisini yerel yönetimler oluşturmaktadır. Bu yapılanma içindeki bir diğer hizmet birimi merkezi yönetimdir. Merkezi yönetim; ülke genelindeki hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu iken alt kademedeki yönetim birimleri bölgesel ya da yerel hizmetlerin yürütülmesinden sorumludur (Kaya & Güler, 2022, s. 41). Ülkenin çeşitli bölgelerindeki yerel yönetim birimlerinin dengeli, hukuka uygun ve verimli kamu hizmeti sunmasını sağlamak merkezi yönetimin başlıca görevleri arasında yer almaktadır (Mutlu, 2015, ss. 474-475).

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yerelleşme sürecinin etkisiyle kamu hizmetlerinin sunumunda önemli dönüşümler meydana gelmiş, kamusal hizmetlerin sunumunda yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarına ve özel sektör kuruluşlarının rollerinde genişleme olmuştur (Sezer & Vural, 2010, s. 217). Ek olarak iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, kent nüfusunun hızla artması, vatandaşların kamusal hizmet taleplerinin artması ve çeşitlenmesi kentsel hizmetlere olan talebi artırmıştır. Yerel yönetimler; merkezi yönetimin dışında yerel topluluğun ortak ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan karar organlarını halkın seçtiği özerk bir yönetim biçimidir (Çiçek, 2014, s. 54). Yerel yönetimlerin özerkliğinin temelinde; merkezi yönetimin sakıncalarının azaltılmak istenmesi, yürütecekleri hizmetleri kendi

sorumlulukları ve ülke yararları doğrultusunda düzenleme hakları yer almaktadır (Parlak, 2014, s. 18).

Yerel toplumların kendilerini en yakından ilgilendiren işler hakkında karar aldıkları bir örgütlenme biçimi olan yerel yönetimler, bu nitelikleriyle demokrasinin doğup geliştiği ve pratiğe dönüştüğü platformlardır. Hemen her toplumda örgütlenmiş kurumlar olarak yer alan yerel yönetimler, demokratik yönetim yapısının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Ülkelerin demokrasi seviyesi yerel yönetimlerin gücü ve etkinliği ile ilişkilendirilmektedir. Bir başka açıdan yerel toplulukla ilgili karar alma süreçlerinde halkın katılımına olanak verilmesi yerel yönetimlerin demokrasiyle ilişkilendirilmesinin önemli bir nedenidir (Parlak, 2014, s. 18). Demokratik bir yerel yönetim, yerel toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve yerel hizmetler sunmak için kurulan, genel bir yetkiyle yerel halkın yararına hiçbir ayırım gözetmeden yerine getirmektedir (Türk, 2024, s. 434). Kentlerin yönetiminde etkin kuruluşlar olan yerel yönetimler; kentin ve kentlinin ihtiyaçlarını potansiyelini bilen, kentlerdeki kaynakların nasıl planlanıp etkin kullanılabileceğine dair kentsel bilgiyle donatılmış aktörlerdir.

3. Bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler ilişkisi

Bölgesel sürdürülebilir kalkınma sürecinde bölgesel aktörler hayati fonksiyona sahiptir (Çetin, 2006, s. 16). Bölgesel aktörler (sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, yerel sanayi, araştırma kuruluşları) bölgesel potansiyel ve dinamiklerle kurdukları iş birliği ve ortaklıklarla bölgesel sürdürülebilir kalkınma faaliyetlerinin temelini oluşturmuşlardır. Belirli bölgede yaşayan bireyler arasındaki sosyal etkileşim, vatandaş katılımı, girişimcilerin mekânsal olarak yakınlığı, yerel kimlik duygusu, yerel aktörlerle yakın sosyal ilişkiler, bölgesel işletmelerle iş birliği bölgelerin gelişmesi ve ilerlemesi için çok önemlidir (Sabir & Vujadinovic, 2017, s. 467). Sürdürülebilirlik uygulamalarında finansal kapasiteyi sağlamak için vatandaş katılımı önemlidir (Rodriguez-Plesa vd., 2022, s. 4).

Kentlerin ya da bölgelerin kalkınma süreçlerinde göz önüne alınması gereken unsurlar; kent kimliğinin belirlenmesi, yerel yönetimin hizmet alanını ve hedef kitlesini doğru tanımlaması ve strateji tespitinin iş birliğine dayalı oluşturularak iyi uygulama örneklerinin sergilenmesidir (Zengin vd., 2014, s. 107). Sınırları tanımlanmış alanda bölgelerin rekabet edebilirliği ve kalkınmayı sağlamak için bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları belirlenmiştir. Bu çerçevede bölgesel eşitsizliklerin azaltılması için rekabet ve istihdamda iyileştirmeyi teşvik eden projeler geliştirilmeye başlanmıştır. Küreselleşme süreci ile gelişen yerelleşme anlayışında yerel kimlik özelliklerinin ve dinamiklerinin ön plana çıkartılması vurgulanmaktadır. Bir bölgedeki bireye ait olma duygusu bölgesel ilerlemeye katkıda bulunmaktadır (Sabir & Vujadinovic, 2017, s. 469).

Bölgesel büyümenin sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gerçekleştirilmesi için istihdam, araştırma ve geliştirme, iklim değişikliği, eğitim, enerji sürdürülebilirliği, yoksulluk, sosyal dışlanma ile mücadele edilmesi gerekmektedir (Romao & Neuts, 2017, s. 64). Üretim süreçlerinde ve enerji arzında küresel şirketlere bağımlılığın yüksek olmasının doğal kaynakları ve çevre kalitesini etkilemesi muhtemeldir. Bu noktada yerel yönetimlerin yerel ekonomiyi geliştirmeye yönelik projeler geliştirme, toplumun sürdürülebilir dönüşümünü kolaylaştırma, yönetme, planlama, teşvik etme, etkin ve verimli şekilde kullanılmasına yönelik uygulamalar geliştirme sorumlulukları bulunmaktadır.

Yerel yönetimler; topluluklarındaki sosyal, ekonomik ve çevresel sorunları ele almaktan, refahı sağlamaktan sorumludur. Yerel yönetimlerin; bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, sera gazı emisyonlarının azaltımı, enerji tasarrufu, atık yönetimi, çevre dostu ulaşım sistemlerinin kullanımı gibi çevresel uygulamaları teşvik etmenin yanında kurumsal kapasiteyi geliştirmek ve yaygın olarak benimsenmesini sağlama çabaları bulunmaktadır. Du vd. (2024) yerel yönetimlerin daha fazla sürdürülebilirliğe ulaşması için temel strateji olarak yeşil kalkınma davranışını tanımlamışlardır. Yeşil kalkınma davranışıyla; sera gazı emisyonlarını azaltmayı, enerji verimliliğini, işletmelerin üretim yöntemlerini yeşillendirmeyi, yerel halkı sürdürülebilir yaşam tarzına teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Yeşil kalkınma davranışını uygulamada yerel yönetimler kritik rol almalarına rağmen, sürdürülebilirlik politikalarının söylemi ve uygulanması arasında hala kalıcı bir kopukluk bulunduğu dikkat çekmişlerdir. Birçok ülke iklim değişikliğine tepki vermek için yeşil kalkınma planları ve strateji geliştirme yönünde adımlar atmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların analizine ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: *Sürdürülebilir Kalkınma ile Yerel Yönetimler İlişkisine Dair Literatür Tarama Tablosu*

Araştırmacı(lar)	Araştırmanın Başlığı	Araştırmanın Bulgusu
Çetin (2006)	Teori ve uygulamada bölgesel sürdürülebilir kalkınma	Bölgelerde ortak bir sürdürülebilir kalkınma anlayışına sahip olabilmek için yerel ve bölgesel aktörler ile dinamikler arasındaki iş birliği ve ortaklıkların bölgesel sürdürülebilir kalkınma faaliyetlerinin temelini oluşturduğu sonucuna varmıştır.
Horlings & Padt (2013)	Leadership for sustainable regional development in rural areas: bridging personal and institutional aspects	Çalışmada, bölgesel sürdürülebilir kalkınmanın başarılı şekilde uygulanması için güçlü siyasi liderin önemi vurgulanmıştır.
Sabic & Vujadinovic (2017)	Regional development and regional policy	Çalışmada, özel ve kamu kurumları, üniversiteler ve yerel sanayi arasında, hükümetle yerel şirketler ve firmalar arasındaki iş birliğinin bölgenin refahının artmasında önemli olduğu belirtilmektedir.
Romao & Neuts (2017)	Territorial capital, smart tourism specialisation and sustainable regional development: Experiences from Europe	Doğal ve kültürel özellikler, inovasyon kapasiteleri ve uzmanlaşma kalıpları (akıllı uzmanlaşma) ile ilgili bölgesel hassas kaynakların, bölgesel sürdürülebilir kalkınmaya katkıları incelenmiş; çalışma sonucunda bilgi ve iletişim teknolojileri, akıllı turizm deneyimlerini (akıllı kalkınma) ve ilgili sektörlerle bağlantılarını içeren ürün ve hizmetlere bilgi ve yeniliklerin entegrasyonu yoluyla katkıda bulunabileceği sonucuna varmışlardır.

Tablo 1 (Devamı)

Araştırmacı(lar)	Araştırmanın Başlığı	Araştırmanın Bulgusu
Shi vd. (2019)	An Integrated Indicator System and Evaluation Model for Regional Sustainable Development	Bölgelerin sosyal ve üretim altyapısı durumu, bölgeye gıda, yakıt ve enerji kaynaklarının sağlanmasının sürdürülebilir bölgesel kalkınmayı sağlamada en önemli konular olduğu belirtilmektedir.
Liu vd. (2020)	Analyzing government role in rural tourism development: an empirical investigation from China	Çalışmada merkezi ve yerel düzeydeki hükümetlerin kırsal turizm gelişimindeki rolleri incelenmiş, yerel yönetimlerin kırsal turizmin gelişmesinde hizmet rolü üstlendiği ve bu gelişmeyi desteklemek amacıyla merkezi ve yerel yönetimlerin birbiriyle iş birliği yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.
Wang vd. (2014)	Sustainability leadership in a local government context: the administrator's role in the process	Yerel yöneticilerin sürdürülebilirlikteki rolü vatandaşları vizyon ve planlamaya dahil etme, uygulamada teknik uzmanlığı artırma, finansal kaynakları harekete geçirme, yönetsel uygulama kapasitesi geliştirme faaliyetleri ve alt rolleri olduğu sonucuna varılmıştır.
Revell (2013)	Promoting sustainability and pro-environmental behaviour through local government programmes: examples from London, UK	Sürdürülemez sorunları ele almada, karbon emisyonlarını azaltmada, yerel çevre politikaları oluşturma ve düzenlemede yerel yönetimlerin önemli rol üstlendiği belirtilmiştir.
Raszkowski & Bartniczak (2018)	Towards sustainable regional development: economy, society, environment, good governance based on the example of polish regions	Sürdürülebilir kalkınma kavramının bölgesel kalkınma için teşvikler sağlayan çok sayıda bileşeni içerdiği belirtilmiştir. Bunlar; gayri safi yurt içi hasılanın büyümesi, Ar-ge harcamalarının artması, istihdam artışı, yoksulluğun önlenmesi, doğurganlık oranının artması, doğal çevreye odaklanma, STK'ların etkin işleyişidir.
Du vd. (2024)	What drives the green development behavior of local governments? A perspective of grounded theory	Yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma davranışlarını gerçekleştirmede etkili olan unsurları incelemiş, yerel yönetimlerin yeşil politikaların yürürlüğe konulması ve uygulanmasında, sürdürülemez konuları ele almada, karbon emisyonlarını azaltmada, iş dünyasının ve toplumun sürdürülebilir dönüşümünü kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1 (Devamı)

Araştırmacı(lar)	Araştırmanın Başlığı	Araştırmanın Bulgusu
Azzahiroh vd. (2021)	Local government understanding in regional development planning: systematic literature review	Yerel yönetimlerin bölgesel kalkınma planlamasındaki rolü incelenmiş, çalışmada bir alanda konut gelişiminin planlanmasında, destinasyonların gelişimini yönetmek ve koordine etmek, kentsel dayanıklılığı kurumsallaştırmada, turizm sektörünü geliştirmek ve kentsel gelişmeyi hızlandırmak için planlamada aktif rol oynadığı sonucuna varmışlardır.
Meng vd. (2024)	Urban resilience under local government competition: A new perspective on industrial resilience	Yerel yönetimlerin rekabetçi davranışlarının kendi bölgelerindeki ekonomik büyümeye olumlu ve olumsuz katkılarını incelemiş, yerel yönetimlerin altyapı, inşaat ve gayrimenkul yatırımı, arazi finansmanı, sosyal sermaye çekme, ileri teknoloji yoluyla yerel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu sonucuna varmışlardır.
Ergen (2021)	Ekolojik dengeyle uyumlu yeşil bütçeler ve yerel yönetim uygulamaları	Çalışmada yerel yönetimler için sürdürülebilir bir yöntem olarak geliştirilen yeşil bütçeleme sistemi incelenmiş, yeşil bütçeleme sisteminin kaynak yönetimini daha verimli hale getirmeyi amaçlayan uygulamalardan olduğu sonucuna varmıştır.
Hayta & Demiren (2024)	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kapsamında Faaliyetleri	Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini uygulamak için yerel yönetimlerin temel rolleri; sürdürülebilir kalkınma hedeflerine dair farkındalık oluşturmak, sürdürülebilir kalkınma amaçlarını veya ilkelerini stratejik planlarına entegre etmek ve paydaş yönetiminin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.
Şamat & Demirel (2024)	Stratejik Planlama ve Sürdürülebilirlik İlişkisinin Yerel Yönetimlere Yansıması	Çalışmada stratejik planlama ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki ilişkinin yerel yönetimler üzerindeki etkileri incelenmiş, sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yerel yönetimlerle doğrudan bağlantılı olduğu sonucuna varmışlardır.
Sabet & Haksar (2024)	The performance of local government, social capital and participation of villagers in sustainable rural development	Çalışmada sosyal sermayenin sürdürülebilir kırsal kalkınma üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yerel yönetimler tarafından, sosyo-ekonomik planların yürütülmesine duyulan toplumsal güvenin artması, köylülerin planlama sürecine katılımı, köylülerin sosyal faaliyetlere katılımı bu sürece etki eden önemli faktörlerden olduğu belirtilmiştir.

Tablo 1 (Devamı)

Araştırmacı(lar)	Araştırmanın Başlığı	Araştırmanın Bulgusu
Kaya & Alptürker (2023)	Yerel kalkınma ve turizmde yerelleşme sürecinde turizm taşıma kapasitesinin önemi üzerine bir değerlendirme	Çalışmada sürdürülebilirlik perspektifinde yerel kalkınma ve yerelleşmenin turizm için önemi incelenmiş, yerel kalkınmada önemli aktörlerden biri olan yerel yönetimlerin turizmin gelişmesinde etkin role sahip olduğu belirtilmiştir.
Arslan & Çetiner (2021)	Bölgesel kalkınmada yerel yönetimlerin rolü: Konya örneği	Çalışmada kalkınmada yerel yönetimlerin üstlendikleri roller ve karşılaşılan sorunlar analiz edilmiş, yerelde hizmet sağlama noktasında yerel aktörlerin kaynak sıkıntısı çekme ve ortaklaşa çalışmada zorluklar yaşadığı sonucuna varmışlardır.
Çelik Efşan & Yılmaz (2021)	Yerel yönetim birimi olarak belediyelerin kentlerin yerel kalkınmasındaki etkilerinin değerlendirilmesi üzerine bir inceleme	Yerel yönetim birimi olarak belediyelerin sürdürülebilir yerel kalkınmaya etkileri incelenmiş, belediyelerin kalkınmadaki rolüne değinilmiş ve kalkınma konusunda belediyelerin yapabileceği hususlara dair öneriler geliştirmişlerdir.
Parlak Ünlü & Karadağ (2022)	Sürdürülebilir kalkınma ve sosyal belediyeçilik kapsamında batı Karadeniz belediye hizmetlerinin incelenmesi	Çalışmada Batı Karadeniz bölgesinde yer alan belediyelerin dezavantajlı gruplara yönelik hizmetleri sürdürülebilir kalkınma ve sosyal belediyeçilik kapsamında incelenmiş, araştırma sonucunda belediyelerin dezavantajlı gruplarına yönelik belli oranlarda sosyal hizmet ve sosyal yardım çalışmalarının bulunduğu, hizmetlerin çeşitliliği, güncelliği ve sürdürülebilirliği konusunda belediyeler arasında farklılıklar olduğu sonucuna varmışlardır.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda, kalkınma sürecinde yerel yönetimlerin rolüne ilişkin yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde kırsal ve kentsel bölgelerin gelişimi, işleyişi ve geleceğinde, sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında yerel yönetimlerin belirleyici rolünün bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanılması, temel hizmetlerin sağlanması rollerinin yanı sıra literatürdeki güncel çalışmalar yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma davranışlarını gerçekleştirmede, sürdürülemez konuları ele almada, yeşil sürdürülebilirlik, yeşil politika ve yeşil kalkınmayı çeşitli görev ve yetki alanlarına dahil ettiğini ortaya koymakta bu bakımdan literatürdeki diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

Yerel yönetimler arasındaki GSYİH rekabetinin etkileşimi, mali politikaların iyileştirilmesini teşvik ettiği, kurum vergilerini azaltma ve işletmelerde teknolojik yeniliği teşvik etmede dolaylı da olsa yerel ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sağlamaktadır (Meng vd., 2024, s. 2). Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için yerel

yönetimler önlemler almakta ve sürdürülebilirliği teşvik etmek için politika, strateji, plan ve programlar geliştirmektedir. Bunlara ek olarak hükümetler yerel toplulukların dayanıklılığını artırmaya yönelik önemli girişimlerde bulunmaktadır.

Çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik yerel yönetimlerin önemini vurgulayan çalışmalar; 1972'de İsveçre'nin Stockholm Kenti'nde BM Çevre Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta dolaylı olarak da olsa yerel yönetimlerin sürece ilişkin önemi "bütün düzeyde insanlar, topluluklar ve girişimler" ifadesi ile; Habitat I Konferansı'nda yerel yönetimlerin siyasi ve mali açıdan güçlendirilmesini, 1987'de yayımlanan Brundtland Raporu'nda yerel yönetimlerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi gerektiği, 1992'de gerçekleşen Rio Yeryüzü Zirvesi'nde sürdürülebilir kalkınma 21. Yüzyılın ortak hedefi benimsenmiş, bu hedefe ulaşılmasına yönelik Gündem 21 imzalanmış, merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin eşit roller üstlenmeleri gerektiği, Gündem 21 başlıklı Eylem Planı'nda yerel yönetimlerin sorumluluk alanlarının genişletilmesi, 1996 yılında BM Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansı'nda merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ortaklık meselesi ele alınmış, bu konferans ile eş zamanlı olarak Yerel Gündem 21 uygulamaları başlatılmıştır (Kutluay-Tutar vd., 2022, s. 474; Yücel, 2022, s. 33). Gündem 21 eylem planında 28. Bölümde "Gündem 21'in desteklenmesinde yerel yönetimlerin girişimleri" ifadesi kullanılmış, Gündem 21'de ele alınan problemlerin ve çözümlerin büyük bölümünün yerel düzeydeki faaliyetlere dayalı olması nedeniyle belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimlerin katılımı ve iş birliği temel dayanak kabul edilmiştir. Yerel Gündem 21 Projesi, yerel düzeyde kalkınma sorunlarının çözümü için uzun dönemli stratejik planların hazırlanması ve uygulanması yoluyla katılımı ön planda tutan çok sektörlü bir süreç olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla yerel toplulukların kalkınma girişimlerinin yönetimi ve kontrolünde yerel aktörler önemli role sahiptir. Bu noktada yerel girişimler, firmaların bölgeye gelmesini, sosyal ekonominin büyümesini ve yerel girişimcilik kapasitesinin artmasını teşvik etmekle birlikte projelerin tasarımı ve uygulanmasında yerel katılımın artmasına ve kalkınma ajansları gibi kuruluşların oluşturulmasına da katkıda bulunmaktadır (Vazquez-Barquero & Rodríguez-Cohard, 2016, s. 1140). Yerel kalkınmaya yönelik projelerde kalkınma ajanslarının yanında sivil toplum kuruluşları, özel şirketler, yerel yönetimler, yerel sanayi, yerel bankalar, araştırma kuruluşları, üniversiteler yer almaktadır. Nitekim bölgesel sürdürülebilir kalkınma dinamik bir kavram olup, belirli bir alana ait yerel topluluklar içinde faaliyet gösteren tüm kuruluşlarla gerçekleştirilir (Botha vd, 2020, s. 6). Diğer yandan bölgelerin sürdürülebilir kalkınması için bölgesel ekonomik sektörlerle bağlantıları güçlendirmek ve turizmde katma değeri artırmak önemli görülmektedir (Romao & Neuts, 2017, s. 64).

1990 yılında kurulan Uluslararası Yerel Çevre Girişimleri Konseyi tarafından yerel yönetimler için sürdürülebilirlik politikalarının uygulanmasını destekleyen bir yöntem olarak yeşil bütçeleme yaklaşımı geliştirilmiştir (Ergen, 2021, s. 62). Yeşil bütçeleme sistemi, yerel yöneticilerin için çevreye duyarlı bütçeleme sistemi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada yeşil bütçe sisteminin geleneksel bütçe sisteminden farkı birinin ekonomik etkinliğe odaklanırken diğerinin daha az çevresel maliyetle sürdürülebilirliğe ve toplumsal refaha odaklandığı ifade edilmiştir. Wang vd. (2012) Amerikan şehirlerinde sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasında kapasite geliştirmenin önemli bir girişim olduğunu vurgulamaktadır. Kalkınma sürecinde başarıya ulaşmak için bölgenin rekabetçi üstünlüğünün olduğu alanların belirlenmesi, bu alanlarda uygulanabilir kalkınma stratejilerinin oluşturulması amacıyla akıllı uzmanlaşma stratejileri uygulanmaya başlamıştır (Kutgi & Maden, 2018, s. 143). Bu strateji kapsamında bölgenin yüksek potansiyel taşıyan faaliyetlerde uzmanlaşması ve

yüksek teknolojiye sahip olmayan bölgelerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma açısından akıllı uzmanlaşma stratejisi, bölge ekonomisi kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Diğer taraftan, Cömertler (2024, s. 101)'e göre akıllı uzmanlaşma, kentsel bölgelerden ziyade kırsal bölgeler için çok daha önemlidir. Çalışmada günümüzde akıllı uzmanlaşma kavramının kırsal alanlarda uygulanmaya başlandığı ve akıllı yaklaşımlarla kırsal kalkınmaya katkıda bulunabileceği belirtilmiştir. Diğer yandan, kırsal alanların sürdürülebilir gelişmesine yönelik akıllı paradigmlar ve bu alanları cazip hale getirmeye yönelik politikalar ve girişimler başlatılmıştır. Akıllı köy girişimleri bunlardan biridir. Kırsal alanlarda akıllı uzmanlaşma ile ilgili bir kavram olan akıllı köyler, sürdürülebilir uygulamalara öncelik veren, çevrenin korunmasını sağlamanın yanında erken uyarı sistemleri ile acil ve afet durumlarında müdahale etmeye yardımcı olan ve doğal afetlere karşı kırsal toplulukları dirençli kılma gibi faydaları bulunmaktadır (Cömertler, 2024, s. 104).

4. Tartışma ve sonuç

Tüm dünyada, yaşanan değişim dönüşümlerle birlikte nüfus artmaya devam etmekte gerek insan faaliyetlerinden gerek ulaşımdan kaynaklanan karbon emisyonları da günden güne artmaktadır. Gerçekleştirilen bu faaliyetler iklim değişikliği sorununa kaynaklık etmektedir. Bölgelerde dengeli ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi, toplum sağlığının iyileştirilmesi için yalnızca iklim değişikliğiyle değil istihdam, eğitim, yoksulluk, sosyal dışlanma, enerji tüketimi gibi çevre üzerinde negatif etki oluşturan sorunlarla da mücadele edilmesi gerekmektedir. Geniş bir perspektiften bakıldığında çevresel etkileri azaltmak için çevre dostu akıllı uygulamalar önerilmektedir. Bu noktada yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir.

Araştırma bulgularına bakıldığında, alandaki güncel çalışmalar yerel yönetimlerin iklim değişikliğine tepki vermek için yerelde çevresel sürdürülebilirliği sağlayabilen yeşil kalkınma uygulamalarına ve yeşil bütçeleme sistemlerine yer verdiği görülmektedir. Bununla birlikte, dünya üzerindeki birçok yerel yönetim, sürdürülebilir enerji ve iklim değişikliği eylem planları hazırlayarak sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Ancak, yerel yönetimlerin karbon emisyonlarını azaltma, çevreyle dost politikalar üretme, yeşil sürdürülebilirlik stratejilerini uygulamadaki kritik rollerine rağmen söylem ile uygulama arasında kopukluk yaşandığı belirtilmiştir. Yerel yöneticiler, eylem ve söylem birliğini sağlamalı, yeşil kalkınmayı çeşitli görev ve yetki alanlarına dahil ederek kısa, orta ve uzun vadeli hedef ve stratejiler geliştirmelidir. Yerel yönetimler yeşil büyüme stratejileri oluşturabilir, çevre üzerinde hasara neden olan olumsuz etkilere karşı karbon vergisi uygulayabilirler. Literatürde, son yıllarda gerek yerel ölçekte gerek bölgesel ölçekte sürdürülebilir gelişmeye yönelik inovasyonu, uzmanlaşmayı ve girişimciliği öneren politika ve stratejiler geliştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda yerel yöneticilerin sürdürülebilir kalkınma davranışlarını gerçekleştirme çabaları oldukça önemlidir. Böylelikle halkın hizmetlere daha kolay ulaşmasını sağlayabilecek ve hizmet maliyetlerini azaltabileceklerdir.

Bununla birlikte çalışmalardan elde edilen bir diğer tespit, yerel yönetimler kamusal hizmet sunumunda dijital teknolojilerin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel yönetim anlayışından modern yönetim anlayışına geçilmesi yönünde radikal değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin teknolojiyi etkin kullanmaları hizmet sunumunda oldukça önemlidir. Akıllı şehir uygulamalarıyla; zamandan tasarruf sağlama, ucuz ve erişilebilir olma, iş, eğitim, sosyal açılardan

fırsatlar sunma, yaşam kalitesinde iyileşme gibi sorunlara çözüm getirme potansiyelleri artacaktır. Bu doğrultuda yerel yönetimler akıllı şehir uygulamalarını hayata geçirmelidir. Yerel yönetimler akıllı şehir uygulamalarının yanında yönetim sistemine sürdürülebilir uygulamaları da dahil etmelidir. Bu uygulamalardan biri yeşil bütçeleme uygulamalarıdır. Yerel yönetimler yeşil bütçeleme sistemi ile çevre dostu politikalar üreterek hem çevresel değerleri hem de mali değerleri koruyarak kaynakların etkin kullanımı sağlanabilir. Doğal kaynakların tahribatını önleme, koruma, politika araçlarıyla cezai yaptırımlar uygulanarak yerel düzeyde çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilir. Yöneticiler topluluklarındaki halkın ihtiyaç duyduğu kamusal hizmetlerin belirlenmesi ve önceliklendirilmesinde hem bir politika aracı hem çevre yönetimi için bir araç olan yeşil bütçeleme uygulamalarını kendi yerel sınırları içinde uygulamalıdır. Uygulamanın daha etkin olabilmesi için yerel yöneticiler, diğer bölgesel aktörleri ve vatandaşları gerek uygulama sürecinde gerek kararların alınmasında sürece dahil etmelidirler.

Bölgelerin kendilerine özgü kaynaklarını ve dinamiklerini en verimli şekilde değerlendirerek kalkınmalarını vurgulayan akıllı uzmanlaşma stratejisi yoluyla, bölgede yer alan aktörler arasındaki etkileşim sürecinin başarı ile sağlanmasının bölgesel kalkınmayı da beraberinde getireceği değerlendirilmektedir. Bölgesel gelişim stratejilerini içeren akıllı uzmanlaşma kentsel alanlar kadar kırsal alanlar için de önemlidir. Kırsal alanlarda akıllı uzmanlaşma ile ilgili kavram olan akıllı köylerin, yerel olanaklar ile girişimciliği, yerel kaynakları ve yerel iş gelişimini teşvik etmesi ile bölgesel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacaktır.

Yapılan araştırmaların analizine göre, yerel yönetimlerin sorumluluklarını yerine getirmede çeşitli zorluklar olduğu belirtilmiştir. Bunlar; kurumlar arası görev, yetki ve koordinasyon sorunları, insan kaynakları, mali ve teknik kaynak sorunları, araç gereç ve personel konusunda yaşanan sorunlardır. Bu sorunlar yerel yönetimlerin sorumluluklarını yerine getirmelerini sınırlamaktadır. Bu doğrultuda yerel yönetimlerin; mali, teknik, insan kaynakları, kurumsal kapasitelerini artırmaları ve proje kapasitelerini güçlendirmeleri gerekmektedir. Ek olarak, yerel yönetimler bilgi ve teknolojileri uygulama kapasitelerini geliştirmelidir. Yerel birimler tek başına çözümü zor olan ortak sorunlarını ya da hizmetlerini ilgili kurumlarla kuracakları iş birlikleri ile sorunların ya da hizmetlerin daha etkin ve hızlı gerçekleşmesine olanak sağlayabileceğinden yerel ve bölgesel kalkınmaya olumlu katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak yerel yönetimler üstlendikleri roller ve yerel girişimlerle bölge ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayan, bölgesel rekabet gücünü artıran aktörlerden biridir. Kalkınma sürecinde başarıya ulaşmak için yerel yönetimlerin yönetsel ve mali kapasitelerini geliştirmesi, finansman olanaklarını artırması, bilgi ve iletişim teknolojilerini uygulama kapasitelerini geliştirmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bölgesel ve yerel kaynakların daha verimli ve daha yeşil kullanıldığı, rekabet gücünü artıracak projeler ve kalkınma stratejilerinin oluşturulması gerekmektedir. Akıllı şehir uygulamaları ve sürdürülebilir kalkınma uygulamalarını birlikte ele almaları gerekmektedir.

Bu noktada yerel yönetimlere merkezi yönetimden bağımsız kendi yerel sınırları içinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yerel yeşil kalkınma, yeşil ekonomi, yeşil bütçeler gibi konular ile ilgili yeşil kamu politika ve stratejiler geliştirmesi önerilmektedir.

5. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

6. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazarı bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

7. Katkı oranı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

8. Finansal Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Arslan, E., & Çetiner, T. (2021). Bölgesel kalkınmada yerel yönetimlerin rolü: Konya örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 89–103. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.883281>
- Arslan, K. (2005). Bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesinde etkin bir araç: bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 275–294. <https://acikerisim.ticaret.edu.tr/items/03e597cd-a1b9-41fc-a043-0c61873ced8f>
- Azzahiroh, M., Salahudin, S., & Roziqin, A. (2021). Local government understanding in regional development planning: Systematic literature review. *Jurnal Studi Sosial Dan Politik*, 5(2), 177 –188. <http://dx.doi.org/10.19109/jssp.v5i2.8722>
- Botha, I., Botezatu, M. A., & Coanca, M. (2020). Innovative calculation model for evaluating regional sustainable development. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 54(3), 5–24. <http://dx.doi.org/10.24818/18423264/54.3.20.01>
- Clement, K., Hansen, M., & Bradley, K. B. (2003). Sustainable regional development: learning from nordic experience; *Nordregio*: Stockholm, Sweden, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:700461/FULLTEXT01.pdf>
- Cömertler, S. (2024). Kırsal alanlara yönelik gelişmekte olan akıllı paradigmalar. *Urban 21 Journal*, 2(2), 96–112. <https://dergipark.org.tr/en/pub/urbanjournal/issue/87847/1538826>

Tepecik, A., (2025). Bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler üzerine bir araştırma.

- Çelik Efşan, N., & Yılmaz, V. (2021). Yerel yönetim birimi olarak belediyelerin kentlerin yerel kalkınmasındaki etkilerinin değerlendirilmesi üzerine bir inceleme. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 96–113. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beuiibfaidd/issue/61094/877715>
- Çetin, M. (2006). Teori ve uygulamada bölgesel sürdürülebilir kalkınma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 1–20. <https://www.researchgate.net/profile/Murat-Cetin-5/publication/268400247>
- Çiçek, Y. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye’de yerel yönetimler. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 53–64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10272/126028>
- Davidescu, A. A., Apostu, S. A., Pantilie, A. M., & Amzuica, B. F. (2020). Romania’s South-Muntenia Region, towards sustainable regional development. Implications for regional development strategies. *Sustainability*, 12, 5799. <https://doi.org/10.3390/su12145799>
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2003). *Bölgesel gelişme stratejisi, hedef ve operasyonel programlar*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/inceleme-83.pdf>
- Du, J., Zhu, X., Li, X., & Ünal, E. (2024). What drives the green development behavior of local governments? A perspective of grounded theory. *Heliyon*, 10, 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27744>
- Ergen, Z. (2021). Ekolojik dengeyle uyumlu yeşil bütçeler ve yerel yönetim uygulamaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 62–73. <http://doi.org/10.35379/cusosbil.944665>
- Giaoutzi, M., & Nijkamp, P. (1993). *Decision support models for regional sustainable development: An application of geographic information systems and evaluation models to the Greek Sporades Islands*. Avebury.
- Hayta, Y., & Demiren, Y. (2024). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerelleşmesi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Kent Akademisi Dergisi*, 17, 319–333. <https://doi.org/10.35674/kent.1507579>
- Horlings, I., & Padt, F. (2013). Leadership for sustainable regional development in rural areas: Bridging personal and institutional aspects. *Sustainable Development*, 21, 413–424. <http://dx.doi.org/10.1002/sd.526>

- Işık, N., Baysal, D., & Ceylan, O. (2010). Bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesinde bir politika aracı olarak kalkınma ajansları. *Niğde Üniversitesi Dergisi İ.İ.B.F Dergisi*, 3(2), 1–18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niguiibfd/issue/19747/211356>
- Jovovic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., & Jovovic, M. (2017). The concept of sustainable regional development-Institutional aspects, policies and prospects. *Journal of International Studies*, 10, 255–266. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2017/101/18>
- Kaya, M., & Alptürker, H. (2023). Yerel kalkınma ve turizmde yerelleşme sürecinde turizm taşıma kapasitesinin önemi üzerine bir değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 177–190. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turek/issue/82320/1333057>
- Kaya, Ş. M., & Güler, H. (2022). Yerel yönetimlerde güncel gelişmeler ve yerel siyaset tartışmaları. A. Belli, A. Aydın & A. Tunç (Ed.), *Türkiye’de yerel yönetimlerin mali yapısı ve sosyal harcamaları* (ss. 37–64) içinde. Orion Akademi.
- Kutgi, D., & Maden, S. I. (2018). Bölgesel yenilik sistemlerinde yeni bir yaklaşım: Akıllı uzmanlaşma stratejisi ve teorik temelleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 142–156. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/428807>
- Kutluay Tutar, F., Canbulut, S., & Tutar, N. F. (2022). Yerel ekonomik kalkınmada sürdürülebilir bir hayat için akıllı şehirler. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(43), 472–495. <http://dx.doi.org/10.2922>
- Liu, C., Dou, X., Li, J., & Cai, L. (2020). Analyzing government role in rural tourism development: an empirical investigation from China. *Journal of Rural Studies*, 79(1), ss. 177–188. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.08.046>
- Meng, X., Ding, T., & Wang, H. (2024). Urban resilience under local government competition: A new perspective on industrial resilience. *Cities*, 155, 105409. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105409>
- Mutlu, F. (2015). Yerel yönetimlerde katılımcı demokrasi anlayışı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 473–486. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.555>

Tepecik, A., (2025). Bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler üzerine bir araştırma.

Nijkamp, P., Van den Bergh, C. J. M., & Soeteman, F. J. (1990). Regional sustainable development and natural resource use. *World Bank Economic Review*, 4, 153–88. https://doi.org/10.1093/wber/4.suppl_1.153

Parlak, B. (2014). Avrupa Birliği perspektifinden merkezi yönetim yerel yönetim ilişkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 1, 7–40. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tesamakademi/issue/12943/156410>

Parlak Ünlü, E., & Karadağ, F. (2022). Sürdürülebilir kalkınma ve sosyal belediyeçilik kapsamında batı karadeniz belediye hizmetlerinin incelenmesi. *UNIKA Toplum ve Bilim Dergisi*, 2(2), 100–115. <https://dergipark.org.tr/en/pub/unikatoplumvebilim/issue/85516/1506768>

Popa, I., & Popescu, D. I. (2013). The importance of innovative clusters' proliferation for sustainable economic growth of Romania [Conference presentation]. In *Proceedings of the 7th International Management Conference New Management for the New Economy (pp. 583–595)*, Bucharest, Romania, 7–8 November, 2013.

Raszkowski, A., & Bartniczak, B. (2018). Towards sustainable regional development: Economy, society, environment, good governance based on the example of Polish regions. *Transformations in Business & Economics*, 17(2-44), 225 –245. <https://www.researchgate.net/publication/326056858>

Revell, K. (2013). Promoting sustainability and pro-environmental behaviour through local government programmes: examples from London, UK. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 10(3-4), 199–218. <https://doi.org/10.1080/1943815X.2013.858752>

Rodriguez-Plesa, E., Dimand, A. M., & Alkadry, M. G. (2022). Community social capital, political values, or organizational capacity? Indicators of engagement in sustainable public procurement at the local level. *Journal of Cleaner Production*, 338(2022), 1–11. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130556>

Romao J., & Neuts, B. (2017). Territorial capital, smart tourism specialisation and sustainable regional development: Experiences from Europe. *Habitat International*, 68, 64–74. <https://sapiencia.ualg.pt/entities/publication/8bfd737c-5bcb-44e1-b29f-cbbaab9d6b31>

- Sabet, N. S., & Khaksar, S. (2024). The performance of local government, social capital and participation of villagers in sustainable rural development. *The Social Science Journal*, 61(1), 1–29. <https://doi.org/10.1080/03623319.2020.1782649>
- Sabic, D., & Vujadinovic, S. (2017). Regional development and regional policy. *Zbornik radova- Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 65(1a), 463–477. <https://doi.org/10.5937/zrgfub1765463V>
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 39–41. https://acikerisim.comu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12428/370/haktan_sevinc_makale.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Sevinç, H., & Azgün, S. (2012). Bölgesel Kalkınmada ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 17–21. <https://ijses.org/index.php/ijses/article/view/80>
- Sezer, Ö., & Vural, T. (2010). Kamu hizmetlerinin sunumunda devletin değişen rolü ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yetki ve görev paylaşımı. *Maliye Dergisi*, 159, 203– 219. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/%C3%96zcanSEZER.pdf>
- Shi, Y., Ge, X., Yuan, X., Wang, Q., Kellett, J., Li, F., & Ba, K. (2019). An Integrated Indicator System and Evaluation Model for Regional Sustainable Development. *Sustainability*, 11(7), 2183. <https://doi.org/10.3390/su11072183>
- Smutko, L. S. (1994). Building a sustainable landscape: The costs and benefits of non-regulatory land protection [Conference presentation]. Presented at the *Community Economic Benefits from Land Conservation, Non-Regulatory Approaches to Coastal Resource Protection, NC Coastal Land Trust and NC Coastal Federation*, Pine Knoll Shores, NC, November 1994.
- Stimson, R. J., Stough, R. R., & Roberts, B. H. (2006). *Regional economic development: Analysis and planning strategy* (2nd ed.). Springer Science & Business Media.
- Şamat, M. Z., & Demirel, N. (2024). Stratejik Planlama ve Sürdürülebilirlik İlişkisinin Yerel Yönetimlere Yansımaları. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 12(1), 18–28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jimeep/issue/85965/1487386>

Tepecik, A., (2025). Bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetimler üzerine bir araştırma.

- Tutar, F., & Demiral, M. (2007). Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 65–83. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880385.pdf>
- Türk, S. M. (2024). Yerel yönetimler ve demokrasi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 20(66), 430–444. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4080168>
- Vazquez-Barquero, A., & Rodríguez-Cohard, J. C. (2016). Endogenous development and institutions: Challenges for local development initiatives. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 34(6), 1135–1153. <https://doi.org/10.1177/0263774X15624924>
- Wang, X., Hawkins, C.V., Lebrede, N., & Berman, E. M. (2012). Capacity to sustain sustainability: A study of US cities. *Public Administration Review*, 72(6), ss. 841–853. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02566.x>
- Wang, X., Van Wart, M., & Lebrede, N. (2014). Sustainability leadership in a local government context: the administrator's role in the process. *Public Performance & Management Review*, 37(3), ss. 339–364. <http://dx.doi.org/10.2753/PMR1530-9576370301>
- Wang, X. Y., Gao, P. C., Song, C. Q., & Cheng, C. X. (2020). Use of entropy in developing SDG-based indices for assessing regional sustainable development: A provincial case study of China. *Entropy*, 22, 406–420. <https://doi.org/10.3390/e22040406>
- Yücel, S. (2022). *Sürdürülebilir kentleşme bağlamında yerel yönetimlerin rolü ve dönüşümü* (Tez No. 759522). [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	İnceleme Makalesi	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	17.03.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	11.05.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	70-85
DOI	10.51177/kayusosder.1659182		

İbn Teymiyye'ye göre Ef'âlî'l-İbâd*^Δ

The concept of human actions (Af'âl Al-'Ibâd) according to Ibn Taymiyyah.

Ubade KORC ¹

Ahmet YALÇIN ²

Öz

Bu çalışma, İbn Teymiyye'nin insan fiilleri konusundaki yaklaşımını ele almakta ve onun İslam düşüncesindeki özgün konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. İbn Teymiyye, Hanbeli mezhebi içerisinde yetişmiş olmakla birlikte, geleneksel görüşlere eleştirel bir bakış getirmiş ve özgün bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Cebriyye'nin insan iradesini tümüyle reddeden görüşü ile Kaderiyye'nin insanı tamamen özgür gören anlayışı arasında orta bir yol benimsemiştir. Ona göre, Allah'ın ilmi ve kudreti her şeyi kuşatır; ancak insan, tercih yapabilme yetisine sahiptir. İnsan fiilleri, onun iradesiyle meydana gelir; fakat bu fiillerin yaratılması Allah'a aittir. Araştırmada, İbn Teymiyye'nin akıl ve nakil arasında kurduğu denge esas alınarak meseleye yaklaşılmıştır. Çalışmanın yöntemi, literatür taraması ve metin çözümlemesi olup, onun kader anlayışının klasik yaklaşımlara eleştirel bir alternatif sunduğu ortaya konmuştur. Sonuç olarak İbn Teymiyye'nin görüşleri hem insanın sorumluluğunu hem de Allah'ın mutlak kudretini esas alarak İslam düşüncesinde dengeli bir kader tasavvuru geliştirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Kulların Fiilleri, Cebriyye, Mu'tezile, İbn Teymiyye

Abstract

This study examines Ibn Taymiyyah's approach to human actions and aims to highlight his unique position within Islamic thought. Although Ibn Taymiyyah was raised within the Hanbali

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, DİİF, obadakorj@yahoo.com

² Doç. Dr. Kayseri Üniversitesi, DİİF, ahmetyalcin@kayseri.edu.tr

school, he brought a critical perspective to traditional views and developed an original system of thought. He adopted a middle path between the views of the Jabriyyah, who completely denied human will, and the Qadariyyah, who asserted absolute human freedom. According to him, Allah's knowledge and power encompass everything; however, human beings possess the ability to make choices. Human actions occur through their own volition, yet their creation ultimately belongs to Allah. In this study, the issue is approached based on the balance Ibn Taymiyyah established between reason ('aql) and revelation (naql). The method of the study involves literature review and textual analysis, aiming to demonstrate that his understanding of divine decree offers a critical alternative to classical approaches. The findings reveal that Ibn Taymiyyah's views establish a balanced conception of predestination, affirming both human responsibility and the absolute power of Allah within Islamic thought.

Keywords: Kalam, Human Actions, Jabriyya, Mu'tazila, Ibn Taymiyya

1. Giriş

İslam düşüncesinde insanın fiilleri (ef'âli'l-ibâd) meselesi, tarih boyunca kelim ekolleri arasında önemli tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmaların merkezinde, insanın eylemlerinin kendi iradesiyle mi yoksa Allah'ın mutlak kudreti altında mı gerçekleştiği sorusu bulunmaktadır. Bu bağlamda, Cebriyye insanın fiillerinde irade sahibi olmadığını ve her şeyin Allah'ın mutlak takdiriyle gerçekleştiğini ileri sürerken, Mu'tezile insanın tamamen özgür iradeye sahip olduğunu savunmuştur. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye gibi Sünnî kelim ekolleri ise bu iki uç görüş arasında bir denge kurmaya çalışmıştır.

İbn Teymiyye (1263-1328), klasik kelim ekollerine eleştirel bir yaklaşım sergileyerek, insan fiilleri konusundaki tartışmalara özgün katkılar sunmuştur. Ona göre insanın fiilleri, ne tamamen Allah'ın zorlayıcı kudreti altında ne de mutlak anlamda insanın bağımsız iradesine tabidir. İbn Teymiyye, insanın irade sahibi olduğunu ancak bu iradenin Allah'ın bilgisi ve kudreti ile uyumlu bir şekilde gerçekleştiğini savunarak, dengeli bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yönüyle hem Cebriyye gibi insan iradesini reddeden hem de Mu'tezile gibi insan iradesini aşırı vurgulayan akımlarla fikişel bir mücadele girişmiştir.

Bu makalede, İbn Teymiyye'nin ef'âli'l-ibâd konusundaki temel görüşleri ele alınacak, onun irade, kader ve sorumluluk anlayışı derinlemesine incelenecektir. Aynı zamanda, İbn Teymiyye'nin bu görüşlerinin İslam düşüncesindeki diğer yaklaşımlar karşısındaki konumu değerlendirilecektir.

İbn Teymiyye'nin kader ve insan fiilleri konusundaki görüşleri, çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Geleneksel kaynaklar arasında, onun düşüncelerini içeren Mecmû'u'l-Fetâvâ gibi eserler öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, çağdaş araştırmacılar İbn Teymiyye'nin kelimî ve felsefî düşüncelerine dair farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Özellikle Muhammed Ebu Zehra ve Raşid Gannuşî gibi isimler, onun kelimî görüşlerini detaylı bir şekilde analiz etmiştir.

Bu çalışma, İbn Teymiyye'nin insan fiilleri konusundaki yaklaşımını incelerken hem klasik hem de modern literatürü dikkate alarak mevcut çalışmaların bir sentezini sunmayı amaçlamaktadır. Böylece, onun düşüncesinin tarihî bağlamı ve modern İslam düşüncesindeki etkisi kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. Öncelikle, İbn Teymiyye'nin birincil kaynakları incelenmiş ve onun ef'âli'l-ibâd konusundaki görüşleri doğrudan kendi eserlerinden tespit edilmiştir. Ardından, bu görüşlerin klasik kelim

ekolleriyle ilişkisi ele alınmış ve literatürdeki ikincil kaynaklar aracılığıyla karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında aşağıdaki yöntemler benimsenmiştir:

- Tarihsel Yöntem: İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin ilmî ve siyasî atmosferi göz önünde bulundurularak, düşüncelerinin şekillenme süreci analiz edilmiştir.
- Metin Analizi: İbn Teymiyye'nin eserleri incelenerek onun kader ve insan fiilleri konusundaki görüşleri belirlenmiştir.
- Karşılaştırmalı Yöntem: İbn Teymiyye'nin görüşleri, klasik kalam ekolleriyle karşılaştırılarak farklılıklar ve benzerlikler ortaya konmuştur.

Bu çalışma, İbn Teymiyye'nin kader ve insan fiilleri konusundaki görüşlerine odaklanmaktadır. Onun genel kelamî ve felsefî düşüncesi kapsam dışında tutulmuş olup, yalnızca irade, kader ve insan sorumluluğu çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca, çalışma İbn Teymiyye'nin birincil kaynakları ile modern akademik literatür çerçevesinde sınırlandırılmış olup, popüler veya spekülâtif yorumlara yer verilmemiştir.

Bu makalede, öncelikle İbn Teymiyye'nin hayatı ve kişiliği ele alınacak; yaşadığı dönem, nesebi, memleketi, bilimsel yetiştirme süreci ve kültürel çevresi ile eserleri genel hatlarıyla değerlendirilecektir. Ardından, kader ve insan fiilleri problemi incelenecek; kader meselesinin tarihsel gelişimi, farklı görüşler ve ilahi takdirin evrende ve insanda etkisi üzerinde durulacaktır.

Bu bağlamda, İbn Teymiyye'nin kader anlayışında benimsediği orta yol yaklaşımı detaylandırılacaktır. Son bölümde ise İbn Teymiyye'nin insan fiillerine (ef'âl-i ibâd) dair görüşleri eleştirel bir perspektifle ele alınacak; Cebriyye ve Kaderiyye görüşlerine yönelttiği eleştiriler ile kendi görüşü kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir. Özellikle Allah'ın kudreti, bilgisi (kaderin önceden belirlenmesi) ve insan iradesi arasındaki ilişki, İbn Teymiyye'nin özgün yaklaşımı çerçevesinde analiz edilecektir.

Bu çerçevede, İbn Teymiyye'nin insan fiilleri konusundaki özgün yaklaşımı, İslam düşüncesindeki yerini belirlemek amacıyla ele alınacaktır.

2. İbn Teymiyye'nin hayatı, kişiliği

2.1. Dönemi

İbn Teymiyye, Moğol istilasının İslam dünyasını sardığı, Müslümanların zor dönemler yaşadığı bir zamanda küçük yaşta ailesiyle birlikte Harran'dan Şam'a göç etmek durumunda kalmıştır. Burada ilmi çevrelerde yetişen ve zamanla kendisi de müderrislik yapmaya başlayan İbn Teymiyye etkin bir şahsiyete dönüştü (Hayreddin Zirikli, 1997, s. 486; Hilmi, 2014, s. 26; Kesir, 2007, s. 287; Kütübî, 1973, s. 74; Zeheri, 2007, s. 293). Bu dönemde Müslümanlar, kabile taassubu, mezhepler ve ayrışmalar üzerine kurulu devletçiklere bölünerek siyasi olarak parçalanmışlık içerisindeydi. Bu durum, düşüncede donukluk, genel olarak dini kültürün, özellikle de fıkıh ve kelamın, yenilenen gerçeklikten kopuşuna yol açmıştı. Bu ayrışma, Müslümanların güç kaynakları olan Kur'an ve sünnetten doğan hareket ve dinamiklerinden uzaklaşarak, eski âlimlerin sözlerini tekrarlamakla yetinmelerine neden olmuştur (Zehra, 2011, s. 509).

İbn Teymiyye ilim ve ıslah alanında gayretler gösteren bir şahsiyet olarak, İslami kültürün köklerine, kitap ve sünnet'e, selef-i salihin ve mezhep âlimlerinin eserlerine derinlemesine vakıf olunan bir ilmi ortamda yetişmiştir. Bu ilmi çevreyi özümseyen genç

bir entelektüel merakıyla yalnızca bunlarla yetinmeyip, dönemin diğer kültürel birikimlerine de yönelmiştir. Kelam, felsefe, mantık, tasavvuf, edebiyat, usul, mezhepler ve dinler tarihi gibi çeşitli alanlarda da derinlemesine bilgi sahibi olmuştur (Yalçın, 2020, s. 138).

Hanbelî mezhebine mensup bir aileden gelmesi sebebiyle rivayet esaslı din anlayışına sahip olan İbn Teymiyye, kendince Şam topraklarında ıslah ve tebliğ faaliyeti yürütmüştür. İbn Teymiyye'nin öncüsü olduğu, talebelerinin de desteklediği ıslah hareketi, bölgede ortaya çıkan ve bidat kabul edilen düşünce ve uygulamalara karşı mücadele etmeye odaklanmıştır. İbn Teymiyye'nin hayatı, batıl ya da bidat kabul ettiği düşünce ve oluşumlara karşı giriştiği tartışmalar ile sünnet müdafaası mahiyetindeki telif ettiği eserlerle doludur (Gannuşî, 1999, s. 21). İbn Teymiyye'nin düşünceleri ile sosyal, siyasi ve kültürel çevresi arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymak, dönemindeki düşünsel gelişmelerden haberdar olmayı gerekli kılar (Duman, 2018, s. 34). Hakkında detaylı bilgiler bulunan İbn Teymiyye'nin hayatı ve dönemine dair kısa bir özet ile yetinip, "kulların fiilleri" konusundaki düşüncelerini ele alırken bu noktaları derinleştireceğiz. (Zehra, 2011, s. 555).

Yedi yaşına kadar bu memleketinde kalan İbn Teymiyye, bu dönemde bölgeyi kasıp kavuran Moğol istilasının şiddetli saldırıları karşısında ailesiyle birlikte Şam'a doğru yola çıktı. Ailesi, gece yolculuk yaparak ve gündüzleri saklanarak, tehlikelerle dolu bu yolculukta azık ve binek kıtlığına rağmen kitapları yanlarında taşıdı. Ancak Şam'a vardıklarında güvenli bir sığınak bulabilen ailenin yaptığı bu tehlikeli yolculuk, İbn Teymiyye'nin kişiliğinde derin izler bırakmış, Moğol istilacılara karşı nefret duygusu beslemesine neden olmuştur (Gannuşî, 1999, s. 22).

Dolayısıyla, İbn Teymiyye'nin hayatını kalemi, dili ve kılıcıyla Moğol istilacılarına karşı direnerek geçirmesi şaşırtıcı değildir. O, hem yöneticileri hem de halkı işgalcilere karşı harekete geçmeye teşvik etmiş, Müslümanları bidatlar ve cibrî inançlardan kurtarmaya çalışmıştır. İbn Teymiyye'ye göre, bu bidatlar ve farklı inançlar Müslümanların enerjisini tüketen birer unsur olmuş, güçlerini zayıflatmış, cihad ve içtihad ruhunu öldürmüştür (Duman, 2018, s. 34).

Bu göçmen aile Şam'a yerleşir yerleşmez, İbn Teymiyye'nin babası Şeyh Şihabeddin'in ilimdeki şöhreti hızla yayıldı. Şam gibi köklü bir ilim merkezinde, halk onun derslerine ve vaazlarına ilgi gösterdi. Emevi Camii'nde ders verme yetkisi kazandı ve ayrıca oğlu Takiyyüddin'in yetiştiği Darülhadis Sükkeriyye Medresesi'nin de şeyhliğini üstlendi. Şeyh Şihabeddin, Hanbelî mezhebinin meşhur âlimlerinden biri olup, ilmi atalarından miras almıştı. Güçlü hafızası, geniş bilgi birikimi, keskin zekâsı ve ilim aşkıyla tanınmıştı. Bu özellikler, onun birinci dereceden hocası olduğu oğlu İbn Teymiyye'de de belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır (Gannuşî, 1999, s. 22).

2.2. İlmî ve kültürel ortam

Takiyyüddin İbn Teymiyye, bu aile ortamında yetişmiş, çocuk yaşta Kur'an'ı hıfzetmiş ve onunla iç dünyası aydınlanmıştır. Bu etki, hayatının son anına kadar kendisini derinden etkilemiştir. Babasından Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra hadis ve fıkıh dersleri almış; dil bilimleri, usul ve diğer dini ilimleri ise birçok farklı hocadan öğrenmiştir. Küçüklüğünden itibaren belirgin olan üç özelliği, büyüdüğünde olgunlaşarak meyvelerini vermiştir: Birincisi, ciddiyet ve gayretle ilme ve ilmi çalışmalara erken yaşta yönelmesi, çocuk oyunlarından ve eğlencelerinden uzak durması; ikincisi, etrafındaki her şeyi algılama ve anlama yeteneğinin açık olması; üçüncüsü ise keskin hafızası, derin zihni, düzgün düşünce yapısı ve zekâsıdır (Zehra, 2011, s. 557).

Döneminde Şam, ilim başkentlerinden biri olup, bu konuda dünyada sadece Kahire ile yarışabilecek düzeydeydi. Özellikle Bağdat'ın düşüşünden sonra birçok âlimin Şam'a sığınması, şehrin ilmi zenginliğini daha da artırmıştır. Takiyyüddin İbn Teymiyye, bu zengin kültürel ortamdan büyük ölçüde faydalanmış; ailesinin miras olarak aktardığı dil, şeriat ve akaid ilimlerine ek olarak, kelam, felsefe, matematik, cebir ve dinler tarihi gibi alanlarda da uzmanlaşarak derinlemesine incelemeler yapmıştır (Duman, 2018, s. 33).

İbn Teymiyye'nin mezhebi, birleştirme ve uzlaştırma temeline dayanan bir mezheptir; İslam'ın farklı mezheplerine haklarını veren bir yaklaşımdır. Bu, onun "el-Vâsıtiyye" ve "Minhâcü's-Sünne" adlı eserlerinde de belirttiği gibi, kendisinin de ifade ettiği bir özelliktir. İbn Teymiyye burada şöyle der: "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, ümmetin farklı fırkaları arasında orta bir yoldadır; tıpkı İslam milletinin diğer milletler arasında orta yol olması gibi. Allah'ın sıfatları konusunda, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Cehmiyye'nin ta'tilci anlayışı ile Müşebbihe'nin teşbihçi anlayışı arasında orta yoldadır. Kulların fiilleri konusunda ise Ehl-i Sünnet, Kaderiyye ile Cebriyye arasında bir denge kurar. Allah'ın vaadi ve tehdidi konusunda, Ehl-i Sünnet, Mürcie ile Vaidiyye'den farklı bir duruş sergiler. İman ve din konularında, Hariciler ve Mu'tezile ile Mürcie ve Cehmiyye arasında orta yolu benimserler. Aşhab-ı Kiram konusunda ise, Rafıziler ile Hariciler arasında bir denge kurarlar." Bu şekilde, İbn Teymiyye'nin reformcu yaklaşımı, selef ve halef ilimleri arasında, eskiyi koruma ile yenilik ve ilerlemeye yönelme arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır (el-Harrani, 2011).

İbn Teymiyye'nin düşüncesinde, İslam ümmeti bir vadide, saf İslam ise başka bir vadidedir. Bu ayrışma Müslümanların geri kalmışlığının ve çöküşünün gerçek sebebidir. İbn Teymiyye'nin ve ondan sonra gelen bütün reformcuların da iddia ettiği gibi, bu ümmetin ancak İslam'ın ilk dönemlerindeki yöntemle düzelebilecektir. Bu nedenle, İmam Malik'in şu sözünü şiar edinmiştir: "Bu ümmetin sonu, ancak ilk başı ne ile düzeldiyse onunla düzelir." (Gannuşî, 1999, s. 25).

İbn Teymiyye, filozofların yöntemlerine karşı, şeriatı aklın ve felsefenin üstünde tutan selefin yöntemini savunmuş, şeriat ile akıl ve felsefe arasında gerçek bir çelişkinin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca, fıkıhçıların katı ve bağnaz tutumlarına karşı içtihadı teşvik etmiş ve ihtilaflı meseleleri Kur'an ve Sünnet ışığında değerlendirmeye çağırmıştır.

2.3. Eserleri

İbn Teymiyye, ölümünden sonra geriye, geniş kapsamlı ve derin bir entelektüel miras bırakmıştır. Bu miras, iki yüzü aşkın eseri içermektedir. Tefsir alanında, Kur'an'a dair bir tefsir tamamlamamış olsa da çeşitli ayetler üzerine yazdığı kapsamlı tefsir çalışmaları ve metodolojik risaleleri önemli bir yer tutar. Akâid alanında, "Kitabül-İstikame", "Minhâc es-Sünne en-Nebeviyye" gibi eserlerle İslam akidesi üzerine derinlemesine görüşler sunmuştur. Felsefe ve mantıkla ilgili olarak, "Kitab en-Nakd el-Mantık" ve "Red ale'l-Mantikiyyin" gibi eserlerinde Yunan mantığının eleştirisini yapmıştır. Fıkıh ve usul alanındaki çalışmaları ise oldukça geniş bir yelpazeye yayılmakta olup, fetvalarını otuz ciltte toplamıştır. Bu eserlerin tümü, onun düşünsel derinliğini ve entelektüel çeşitliliğini gözler önüne serer. (Duman, 2018, s. 44; Gannuşî, 1999, s. 32; Zehra, 2011, s. 564).

3. Kader ve insan fiilleri problemi

Kader, Zorluk bir meseledir ve bu Zorluk, onun Allah'ın sıfatlarıyla, evrenle ve insanla ilişkilendirilmesinden kaynaklanır. Bu sıfatlar, Allah'ın birliği, yaratması, gücü, iradesi, bilgisi ve hikmeti gibi, insanın sınırlı aklının kuşatamayacağı kavram ve konulardır. Ayrıca, bu sıfatlar, kulların eylemleri ve evrenin hareketleriyle de ilişkilidir. Bu sebeple, meselenin sağlıklı temellendirilebilmesi için, bu konuyu oluşturan önemli unsurların analizi önem arz etmektedir. Bu sayede, kapalı yönlerin açıklığa kavuşması kolaylaşacaktır.

İnsanlar, doğada meydana gelen olaylar arasında sürekli ve düzenli bir ilişki olduğunu fark etmişlerdir. Bu ilişki, yağmurun bulutlarla ilişkilendirilmesi, yağmurun toprağı yeşertmesi ve üreme süreci ile cinsler arasındaki münasebet gibi, doğal olayların anlaşılmasına ve bunlarla etkileşime girilmesine yardımcı olmuştur. Bu, onlara bu düzenin ardındaki yaratıcı gücü kavramaları ve bu düzenin arkasındaki yaratıcı gücü sağlıklı algılamaları için bir fırsat sağlamıştır (Gannuşi, 1999, s. 35).

Metafizik yönü bulunan bir varlık olarak insanın, içinde yaşadığı düzenle ilişkisi sadece pratik faydalanma seviyesinde kalmamıştır. Bu düzenin yaratıcısını ve sebepler arasındaki ilişkinin doğasını sorgulamıştır. Bu, bir yandan sebepler arasındaki bağlantının zorunlu olduğu bir sistemde, diğer yandan yaratıcı güce karşı inançta, Allah'ın yaratma yetkisinin sınırsız olduğu ve Allah'ın zaman ve mekânın tamamını bildiği ve kontrol ettiği inancında nasıl bir uyum sağlanacağı sorusunu gündeme getirir. İnsanın bu durumda ne yapması gerekmektedir? Allah'ın iradesi her şeyi kapsar mı? Dünyada meydana gelen kötülükler Allah'ın iradesiyle midir? İnsanın sorumluluğu nedir? Bu sorun, Allah'ın zulmetmekten tenzih edilmesi gerektiği durumlarda nasıl çözülür?

Kader, evren ve insanı saran bu sistem, insan zihnini meşgul eden ve araştırmalara konu olan gizemli bir sorundur. İbn Teymiyye, bu konuda şöyle der: "İnsanların zihninde, bu mesele hakkında büyük bir tahayyül var." (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 2). Bu durum gerçekten insan aklını zorlayan bir meseledir. Bu konuda birçok akıl yürütülmüş, fikirler çatışmış ve neticede belirli bir düşünce üzerinde ittifak edilememiştir. İslam düşünce tarihinde bazı kesimler, bu konuyu Allah'tan gelen bir vahiy olmadan gündeme getirmenin uygun olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Kadercilerle yapılan tartışmalarda ise, onlara şu şekilde hitap etmiştir: (Bilmiyor musunuz ki, kader hakkında düşünen kişi, güneş ışığında gözlerini kamaştıran kimse gibidir. Ne kadar çok bakarsa, o kadar çok şaşkına döner) (Gannuşi, 1999, s. 37).

Kader konusu, varoluşundan beri insan zihninin karşılaştığı en zorlu problemlerden biridir. Tarih boyunca, insanlık bu konuda farklı fikirler ileri sürmüş, farklı görüşler benimsemiş ve bu konuda fikir birliği sağlayamamıştır. Bu, insan aklının karşı karşıya kaldığı en karmaşık problemlerden biridir. İslam düşüncesinde kader konusu nasıl ele alınmış ve İbn Teymiyye'nin bu konuda ne düşündüğüne geçmeden evvel tarihsel süreçte kadere dair gelişen düşüncelere bakmak konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

3.1. Kader konusu ve tarihsel gelişimi

Öncelikle kader kelimesinin dilsel (lügavi) anlamı, sözlüklerde "ölçmek, takdir etmek, bir şeyin miktarını belirlemek" gibi anlamlara gelir. Kader, Arapça "k-d-r" kökünden türemiştir ve bir işin belirli bir ölçü ve plana göre yapılmasını ifade eder.

Terimsel (ıstılahi) anlamda ise kader, Allah'ın ezelden ebede kadar olacak her şeyi ilmiyle bilmesi, takdir etmesi ve her varlığa belirli bir ölçü, şekil ve zaman tayin etmesi

anlamına gelir. İslam kelamında kader, sadece Allah'ın bilgisi değil, aynı zamanda iradesi, kudreti ve yaratmasıyla da ilişkilidir. Böylece kader, evrendeki her olayın Allah'ın iradesi ve bilgisi çerçevesinde belirlenmiş olduğunu ifade eden temel bir inanç ilkesidir.

Babiller: Babillilerin gökyüzüne büyük ilgisi vardı ve insanların kaderlerini yıldızların konumlarıyla ilişkilendirirlerdi. Bazı yıldızların insanlar için mutluluk getirdiğine, bazılarının ise talihsizliği getirdiğine inanırlardı (Gannuşı, 1999, s. 39).

Hintliler: Hintliler için kadere, "karma" deniliyordu ve zamana, mekâna, yaratıcıya ve yaratılmışlara mutlak bir hâkimiyet atfediliyordu (Gannuşı, 1999, s. 39).

Eski Mısırlılar: Eski Mısırlılar, ölüm sonrası mahkemeleri yöneten çok sayıda tanrının varlığına inanırlardı. Bu, insanın en azından bir ölçüde özgür olduğu anlamına geliyordu (Gannuşı, 1999, s. 39).

Farslar: Farslar arasında birçok farklı din yaygın olup, en önemlisi Zerdüştlüktür. Bu düşünce, mutlak iyinin ve mükemmelliğin nasıl mutlak kötülüğü ve eksikliği üretebileceği sorusuyla başa çıkmakta zorlandı. Bu zorluğu aşmak için, bu dünyada iyilik ve kötülük tanrılarının mücadelesiyle ilgili inançlar geliştirildi (Gannuşı, 1999, s. 39).

İslam Öncesi Araplar: İslam öncesi Araplar, putperestti ve bu putlara boyun eğip onları hoşnut etmek için birçok farklı yöntem kullanıyorlardı. Bu, onları bir tür bağımlılığa sürükledi ve Kur'an, bu durumu birçok yerde ele aldı ve onları akli devre dışı bırakan bu düşüncelerden kurtarmaya çalıştı (Gannuşı, 1999, s. 39).

Yunan mitolojisinde: Yunan mitolojisinde kader, insanları kovalayan ve onlara ceza veren zalim bir güç olarak tasvir edilir (Gannuşı, 1999, s. 39).

Platon, öğretmeni Sokrates gibi, bilginin iyilik olduğuna ve cehaletin kötülük olduğuna inanıyordu. İnsanın kötülük yapmasının nedeni, cehaleti ve karmaşayı anlamamasıydı. Bu nedenle, dünyadaki kötülüğün kaynağı cehaletti ve tanrılar, iyiliğin kendisi oldukları için, kötülükten sorumlu tutulamazdı. Tanrı, kötülüğü istememiş olsa da izin vermiştir, çünkü kötülük mevcuttur, lakin Tanrı'nın tasarrufundan değildir (İmara, 1998, s. 21).

Aristoteles, Tanrıyı, evrendeki hareketi başlatan ilk neden olarak görüyordu ve evrendeki olaylardan bağımsız olduğu için ne iyilik ne de kötülük yapabileceğini savunuyordu. Tanrı, mutlak mükemmelliğe sahip olduğu için, kendi varlığına odaklanır ve insanın özgür iradesine karışmaz. Bu nedenle, insan özgürdür ve kendi seçimlerini yapar (İmara, 1998, s. 21).

Tarihsel süreçte bu şekilde gelişme gösteren kader anlayışı, İslam düşüncesinde çözülmesi gereken büyük bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda, Allah'ın mutlak iradesi, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu arasında uyum ve uzlaşa sağlanması şeklinde farklı görüşler var olagelmıştır.

3.2. Kader meselesindeki farklı görüşler

Kader meselesi üzerinde aralarındaki farklılıklar nazarı itibara alınarak üç temel görüş belirlenebilir:

Birinci Görüş: İnsanın özgürlüğünün reddi, Müslümanlar arasında önemli bir rol oynamış olan Cehmîler tarafından yönlendirilen bir akımdır. Onlar, insanın fiil yapma yeteneğine ve iradesine sahip olmadığını savunurlar. İnsan, yaratılmış diğer varlıklar gibi davranmaya zorlanır ve eylemlerinin gerçek faili olarak Allah kabul edilir. Bu anlayışa göre insan, evrende hüküm süren zorunluluğa tabi kılınmıştır ve insan hayatı, tüm varlıklar gibi, zorunlu süreçlerin bir parçası olarak şekillenir. Cehmiyye'ye ait metinler,

insanın eylemlerinde gerçek bir etkiye sahip olduğunu reddeder ve fiillerin insan iradesine dayandığı düşüncesini kabul etmez (Yeprem, 1984, s. 72).

İkinci Görüş: İnsan iradesinin özgürlüğüne, görevlendirme, ödüllendirme ve cezalandırmaya ilişkin meşruiyete büyük bir tutkuyla bağlı olan Ma'bed el-Cuhenî(ö 80 h) ve Geylân ed-Dimeşkî (ö 106 h) ile başlar. Bu çağrının gerisinde siyasi bir arka plan vardır. Emevilerin, iktidarlarını güçlendirmek için kader prensibini benimsemeyenlerin ayaklanmasını bastırmak amacıyla örgütlediği bir isyan olarak algılanır, bu iki adam yakalanır ve işkence edilerek öldürülür (Yeprem, 1984, s. 115). İslam düşüncesinde makbul görülen ekolün kurucusu Vasıl bin Atâ'dır (ö. 131 h). Muhalifleri, bu ekolü "Kaderiyye" olarak adlandırmış ve öğretilerini sapkınlık olarak değerlendirmiştir. Çünkü onların, iki yaratıcı kabul ettiklerini iddia ederler: Allah insanı yaratır ve insan da eylemlerini yaratır. Ancak, onlar bu adlandırmayı reddeder ve rakiplerine bu adla yüklenirler (Abdulgabbar, s. 65).

Üçüncü Görüş: İbn Teymiyye, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, insanın ise eylemlerini gerçekleştirmek için Allah tarafından bilgi ve iradeyle donatıldığını savunur. Allah'ın iradesi ve eylem yeteneğiyle meydana getirilen bu eylem, kulun yeteneği ve iradesi içinde bir kazanç/kesb olur. Bu sebeple eylem, Allah tarafından yaratılan bir şey iken, kulun yeteneği ve iradesi için de bir kazanç olarak adlandırılır. İbn Teymiyye, insanın, yaratıcılıkta Allah'a ortak olması şeklinde anlaşılan Mu'tezile anlayışa karşı çıkar (Işık, 2018, s. 164).

3.3. İlâhi takdir: Evren ve insanda etki ve nedensellik

Evrenle ilâhi takdir arasındaki ilişki, özellikle evrenin ve insanın hareketini yöneten nedensellik düzeni altında ele alındığında, sorgulanmaktadır. Bu ilişkiyi anlamak, takdir ile nedensellik sistemi arasındaki bağlantıyı araştırmayı gerektirir.

Bu bağlamda, Müslüman düşünürlerin Allah'ın niteliklerini ve bunların evren ve insanla olan ilişkilerini keşfetmeye yönelik çabaları, onları nedensellik meselesini derinlemesine incelemeye yönlendirdi. Bu çerçevede, Cehmî düşünce, nedenselliği tamamen reddeden bir pozisyon benimsedi ve Allah'ın yüceliği, O'nun dışında hiçbir şeyin veya bireyin etkisinin olmadığını gerektirdiği için, Allah'ın tek faal olduğunu ilan etti (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 70).

Öte yandan, Mu'tezile, sebep ve sonuç arasındaki zorunlu ilişkiyi vurguladı. Sebeplerin dışsal bir etkiye ihtiyaç duymadan etkin olduğunu, kendi başına hareket kabiliyetine sahip olduğunu ve sebebin her zaman sonucundan önce geldiğini belirtti; sonucun sebebinin öncesinden alması imkânsız olduğundan, aralarındaki ilişki üretim ve etkileşimle nitelendirilir (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 76).

Bu düşünce ve inanç bağlamında, İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem, fıkhî taklit, akaitte cebir, siyasi ve sosyal alanda zayıflık ve çözülmenin hâkim olduğu ilk dönemdi. İbn Teymiyye, bu zorluklarla mücadele etmek için Müslüman aklını taklit ve cebrin bağlarından kurtararak, aklın ve şeriatın etkinliğini selevin yöntemiyle canlandırmaya çalıştı. Nedensellik meselesi etrafında cebircilerin saldırılarına karşı İbn Teymiyye, düşünce ve inanç sahasındaki yozlaşmanın köklerini kazımak için akıl ve şeriatı kullanarak fikrî bir ıslah hareketi başlattı (Gannuşî, 1999, s. 71).

İbn Teymiyye'nin nedensellik meselesine yaklaşımı, sebeplerin varlığını inkâr eden cebrî pozisyonu reddetmesiyle karakterizedir. Sebeplerin tamamen inkârı, onların varlığını yokluğuna eşitleyeceği için, bu durumu dünyada gerçekleşen olaylar ile ilâhi irade arasındaki ilişkiyi anlamada ciddi bir hata olarak görür (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

3.4. İbn Teymiyye'nin ilahî takdir anlayışı: Orta bir duruş

İslam düşünürlerinin takdir konusundaki farklı görüşlerine bakıldığında, ortaya üç temel pozisyon çıkmaktadır: Cebri (zorlayıcı) pozisyon, Mu'tezile pozisyonu ve orta/vasat bir duruş.

Mu'tezile mezhebi, hayvanların ve diğer varlıkların eylemleri ile insan eylemleri arasında bir ayrım yapmıştır. Onlara göre, canlılar bağımsız bir irade tarafından yaratılan eylemlerde bulunurken, cansız varlıkların eylemleri doğal zorunluluktan kaynaklanmaktadır (Abdulcabbar, s. 329; Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99; Gannuşi, 19994, s. 71).

İbn Teymiyye, bu iki pozisyonu dinî, aklî ve selefî (İslam'ın ilk dönemleri) görüşlerle uyumsuz olarak değerlendirmiştir. Çünkü sadece sebeplerin varlığı, sonucun meydana gelmesini garanti etmez. Örneğin, yağmur yağarsa ve tohum ekilirse, bitkinin büyümesi garanti değildir. Bu durumda, Allah'ın izni olmadan ve onun kararına göre her şeyin gerçekleşmesi için koşulların tamamlanması ve engellerin ortadan kaldırılması gerekir. İbn Teymiyye, sebeplerin etkinliğini ve onların sonuçlarla sıkı sıkıya bağlılığını vurgular. Bu ilişki sadece alışılmış bir ardışıklık değil, aynı zamanda etki ve neden arasında bir ilişkidir (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 76).

İbn Teymiyye, bu noktada örnekler kullanır. İnsan, yemek ve içmek suretiyle su ihtiyacını giderir ve doyar. Allah, susamanın giderilmesi ve doyunluğun, içmenin ve yemenin birer sonucu olduğuna sıkı sıkıya bağlamıştır. Ancak bu, evrenin mekanik bir görüşünü ya da tabiatı Allah'ın varlığından bağımsız olan zorunluluğu doğrulamaz. Eğer Allah isteseydi, insanı yemek yemeden veya içmeden doyurabilir ve sulayabilirdi. Bu nedenle, doyumun, yemeğin ardından meydana gelmesi tamamen insanın etkisi altında değildir. Eğer insan, sonuçları belirleyen nedenleri olarak sebeplere bağımsız bir güç atfederse, bu Allah'a ortak koşmak ve dinin kutsallığını zedelemek anlamına gelir. Çünkü sebepler, akılda bir eksiklik olarak görülür ve sebeplerden yüz çevirmek, dini değerleri zedeleyen bir eylem olarak görülür. Bu nedenle, kişinin kalbi, sebeplerden ziyade Allah'a dayanmalıdır. Allah, dünya ve ahirette onu iyileştirecek sebepleri kolaylaştırır. Eğer kişiye, o sebeplerin etkisi altında olduğu ve onları yerine getirmesi gerektiği emredilmişse, o zaman kişi, Allah'a güvenerek bu sebepleri kullanır. Bu, farzları yerine getirmek veya düşmanla mücadele etmek için silah kullanmak gibi, Allah'ın emirlerini yerine getirme çabasıdır. Sebeplerden kaçınmak, kişiyi aciz, sorumsuz ve kınanmış kılar (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 77).

4. İbn Teymiyye'de Ef'al-i İbad

Ef'al-i İbad, varlıkların doğasına yerleştirilmiş nedenler olduğunu görmüştük, yani tüm varlıkları yöneten ilahi düzeni ifade eder (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 76). Ancak bu düzen insan üzerinde nasıl tezahür eder, insan bu ilahi düzenin bir parçası olarak bu düzenle nasıl bir ilişki içindedir? İslam fırkaları, insan eylemi ve kader konusunda farklı görüşler serdetmiştir. Bu da yüzyıllar boyunca süregelen geniş çaplı tartışmalara yol açmış ve neticede üç ana görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Cebriyye görüşü ve Mu'tezile görüşü. İbn Teymiyye konuya dair eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur.

4.1. Eleştirel yaklaşım

Selefî yöntemden hareketle İbn Teymiyye, bu görüşlerin akıl ilkeleri, Kitap ve Sünnet metinleri ve bu ümmetin en hayırlı asırlarında salih selef üzerindeki

uygulamalarla çeliştiğini belirtmiştir. Bu nedenle, içlerindeki gerçek payını kabul ederken, bu görüşleri çürütmek ve kusurlarını göstermek için büyük çaba harcamıştır.

4.1.1. Cebriyye görüşünün eleştirisi

İbn Teymiyye, Cebriyye'nin görüşünü şöyle tanımlar: Bunlar, kaderi doğrulayan ve Allah'ın her şeyin Rabbi olduğuna, Allah'ın dilediği şeyin olduğuna ve dilemediği şeyin olmadığına, her şeyin yaratıcısının O olduğuna inanan âlimler, ibadet edenler, kelam ve tasavvuf ehli bir topluluktur. Bu, kendiliğinden doğru bir yaklaşımdır ancak emir ve yasak, vaat ve tehditlere bağlı kalma hususunda yetersiz kalmışlardır (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

İbn Teymiyye, Cebriyye'nin görüşünün kökeninin, Allah'ın sıfatlarının iptal edilmesi, cebir ve ircâ hakkındaki düşünceleriyle tanınan Cehm b. Safvan'a dayandığını belirtir. Cehm'in görüşü, Emevi Devleti'nin sonlarına doğru, Kaderiyye, Mu'tezile ve diğerlerinin ortaya çıkışından sonra belirmiştir. Selef ve imamlar, Cehm'in Kaderiyye ve Mu'tezile'nin görüşlerine karşı çıktığı gibi, onun görüşünü de reddetmiş ve her iki grubu da sapkın ilan etmiştir. İbn Teymiyye, ilahi irade konusunda "Allah'ın dilediği oldu ve dilemediği olmadı" (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 78). İfadesiyle Cehmîyye ile aynı fikirde olmasına rağmen, onların insanın zorunlu olarak hareketsiz olduğu ve hiçbir eylemi veya eylem yapma kapasitesi olmadığı yönündeki düşüncelerini reddeder.

İbn Teymiyye, Kur'an'ın insanların inanıp inkâr ettiklerini, eylemde bulunup çalıştıklarını, kazanç sağlayıp itaat ve isyan ettiklerini, namaz kılıp zekât verdiklerini, hac ve umre yaptıklarını, öldürüp zina ettiklerini, çaldıklarını, doğru söyleyip yalan söylediklerini, yediklerini, içtiklerini, savaştıklarını ve savaşa katıldıklarını bildirdiğini vurgular. Seleften ve sonraki imamlardan hiçbiri, insanın eylemde bulunmadığını, seçim yapma yetkisine veya iradesine sahip olmadığını söylememiştir; hiçbiri insanın mecazi anlamda bir eylemci/fail olduğunu söylememiş, tam tersine tümü insanın gerçek bir eylemci/fail olduğunu ve Allah'ın yaratıcının kendisi olduğunu kabul etmiştir (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

İbn Teymiyye'nin bu ılımlı yaklaşımı, onun Cehm'i aşırılık ve sapkınlık örneği olarak görmesine neden olmuştur. Zira Cehm, şeriat metinlerini kendi yorumlarıyla değiştirmiş, Allah'ı önceden bilgi, merhamet ve hikmetten yoksun soyut bir kavram olarak sunmuş ve insanı özgürlükten yoksun, sorumluluktan bağımsız bir varlık olarak tasvir etmiştir. Bu yaklaşım, çoklu tanrılar fikrinden sakınma iddiasıyla ortaya konulmuştur (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

4.1.2. Kaderiyye görüşünün eleştirisi

Kaderiyye, İslam'a mensup olan ve kaderin, emir ve yasakların ifası konusunda sorumluluğun, fiilleri bizzat işleyenlere ait olduğunu savunan topluluktur. İbn Teymiyye, bu grubun yalnızca arzularına uyduğunu belirtir. Eğer kader bir mazeret olsaydı, kimse yaptığı işlerden dolayı kınanmaz ve dünya ile ahirette ceza olmazdı; bu ise genel bir bozulmaya yol açar. İbn Teymiyye, bu grubu emir ve yasakları düşüren mübahiye olarak tanımlar ve onların Yahudi ve Hristiyanlardan, hatta Arap müşriklerinden bile daha kötü durumda olduklarını söyler (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

İbn Teymiyye, hadis-i şerifte "*Bu ümmetin Mecusileri Kaderiyye mensuplarıdır*" (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99). İfadesiyle kastedilen Mu'tezile'nin, kaderi inkâr ettikleri için eleştiriye ve kınanmayı hak ettiklerini düşünür. İbn Teymiyye, Mu'tezile ile birçok konuda ve metodolojilerinde farklılık göstermesine rağmen, onlara yöneltilen ikilik suçlamasını reddeder. İbn Teymiyye'ye göre, Mu'tezile'nin, Allah'ın itaati yarattığını ve kulun ise günahı yarattığını söylemesi yanlış anlaşılmıştır. Kaderiyye mensupları, kulun

hem itaatın hem de günahın faili olduğunu kabul ederler. Onlara göre Allah, itaati emrederken günahı yasaklamıştır (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin emir ve yasaklara, vaad ve vaide, Allah ve Rasulü'ne itaate verdikleri önemi takdir ederken, kader konusundaki hatalarını eleştirir. Mu'tezile, genel bir irade ve her şeyi kapsayan bir kudretin varlığını kabul etmenin Allah'ın adaletine ve hikmetine aykırı olduğunu düşünerek yanılmışlardır. İbn Teymiyye, Cebriyye gibi onların da Allah'ın iradesinin sevgisiyle bağlantılı olduğunu düşünmelerini eleştirir ve irade-i şer'iyye (Allah'ın emrine bağlı irade) ile irade-i kâinât (Allah'ın yaratma iradesi) arasında ayırım yapmanın önemini vurgular (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin sebeplerin etkisi ve sonuçlarıyla bağlantısını kabul etmesi ve ilahi bilginin önceliğini savunması konusunda onlara katılır (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99). Ancak, insanın fiillerinin yaratıcısı olduğunu söylemelerini eleştirir; çünkü bu, tevhidle uyumlu olmayan bir ikiliğe yol açar.

İbn Teymiyye, her iki düşüncenin (Cebriyye ve Mu'tezile) yenilik içerdiğini, ancak bu yeniliklerin farklı olduğunu açıklar. Cebriyye, kişinin fiillerinden sorumlu olmadığını, çünkü yalnızca Allah'ın fail olduğunu söylerken, Mu'tezile, kişinin fiillerini kendi iradesiyle yaptığı için aralarında bir fark olmadığını savunur. Bu denklik, temel olarak taat ve günah işleyenin aynı seviyede olmasına neden olur ve sonraki aşamada yalnızca amellerle fark yaratılır. (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99).

Sonuç olarak, İbn Teymiyye, doğru metodun, Allah'ın genel iradesini ve yaratma iradesini kabul etmek, aynı zamanda sebepleri dikkate almak ve kişisel sorumluluğu ve şer'i yükümlülükleri tanımak olduğunu düşünür. Bu, kader ve insan eylemleri arasında bir denge kurmak anlamına gelir.

4.2. İbn Teymiyye'nin görüşü

İslam düşüncesinde ve İbn Teymiyye'nin anlayış biçiminde göre genel olarak ef'âl-i ibâd konusu; en zengin, en karmaşık ve en önemli kavramlardan biridir. Bu mesele hem inanç hem de davranış düzeyinde büyük bir öneme sahiptir. Bu konuyu İbn Teymiyye'nin perspektifinden tam anlamıyla kavrayabilmek için, onun ciltler dolusu eserinin değerlendirilmesi ve bu çalışmanın boyutlarını aşacak miktarda doküman elde edilmesi sebebiyle onun ef'âl-i ibad konusundaki olumlu yaklaşımı özetlenmiş ve üç ana başlıkta ele alınmıştır.

4.2.1. Allah'ın kudreti

Allah'ın kudreti ve iradesinin genişliği, müminin ilk olarak bilmesi gereken şeydir. Allah, her şeyin Rabbi ve yaratıcısıdır; O'ndan başka Rabb ve yaratıcı yoktur. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz. Göklerde ve yerde olan her şey O'nun mahlûkudur, O'nun kudreti altındadır ve O'nun iradesine tâbidir. Hiçbir şey O'nun kudreti ve mülkünden çıkamaz. Mülk O'nundur, hamd O'na aittir ve O, her şeye kadirdir. Müslümanlar Allah'ın her şeye kadir olduğunu kabul etmişlerdir. Kur'an da bu gerçeği birçok ayette dile getirmiştir.

Ancak, Allah'ın genel iradesi ve kudreti bağlamında şu sorular ortaya çıkabilir: Allah kötü fiiller yapabilir mi? Emir ve yasakladığı her fiil insanların yararına mıdır? İyilik ve kötülük, varlıkların özsel bir niteliği midir yoksa şer'i bir özellik midir? Allah zulüm yapabilir mi? Yoksa sadece en iyisini mi yapar? Allah'ın kudreti mutlak mıdır, yoksa iyilik ve doğrulukla mı sınırlıdır? Yaratılan her şeyin bir hikmeti var mıdır?

İbn Teymiyye, Müslümanların ve diğer inanç sahiplerinin, Allah'ın zulümden münezzeh olduğunda hemfikir olduklarını belirtir. Ancak, zulmün ne anlama geldiği

konusunda tartışmalar vardır. Mu'tezile, Allah'ın zulmünü, yaratılanların zulmüyle aynı tutarak, Allah'a yaratılanlara yükledikleri sorumlulukları yüklerler. Buna karşılık, Cehmiyye ve diğer bazı gruplar, Allah'ın yapamayacağı bir şey olmadığını, her türlü fiilin O'nun kudreti dâhilinde olduğunu savunurlar. İbn Teymiyye, bu görüşlerin hem akla hem de vahye aykırı olduğunu, Allah'ın hikmeti ve adaletini göz ardı ettiğini belirtir. (Gannuşi, 1999, s. 71; Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99). Allah'ın yarattığı her şeyde büyük bir hikmet ve adalet vardır; insanların bu hikmeti her zaman anlayamayacakları bir gerçektir. Ancak bu, yaratılışın temel amacını ve Allah'ın kudretini değiştirmez (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 96).

İbn Teymiyye, fiillerin, onları iyi veya kötü kılan niteliklere sahip olduğunu ve akıl yoluyla bu niteliklerin anlaşılabilirliğini savunur. Ancak, şeriat bir şeyi emrettiğinde o şey iyi, yasakladığında ise kötü olur. Akıllar, bu fiillerin içindeki iyiliği veya kötülüğü anlasın veya anlamasın, bu böyledir (Gannusi, 1999, s. 80; Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 99). İbn Teymiyye, selef-i salihînin görüşlerini savunarak, kader konusundaki iki uç noktadan uzak durur: Mu'tezile'nin kulların fiillerini inkâr eden görüşü ve Cebriyye'nin insan iradesini reddeden görüşü. O, bu iki aşırı uç arasındaki dengeyi koruyarak, İslamî metinlerin zahirî ve kapsamlı anlamlarını dikkate alır. Bu çerçevede, kader ve insanın sorumluluğu konusu, İbn Teymiyye'nin İslamî düşünceye katkıları arasında yer alır. Onun yaklaşımı, inananların hem kaderin ilahi bilgisine iman etmelerini hem de sebeplere sarılarak sorumluluklarını yerine getirmelerini gerektirir.

4.2.2. Allah'ın bilgisi veya kaderin önceden belirlenmesi

İbn Teymiyye'ye göre, Allah'ın kulların fiillerini bilmesi ve yazması, ilahi kadere iman etmenin temel unsurlarındandır. Allah Teâlâ, olmuş ve olacak her şeyi biliyorsa, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu nerede kalmaktadır?

İbn Teymiyye, kaderin önceden belirlenmesine iman etmenin, Hz. Peygamber'den gelen sahih rivayetlere dayandığını vurgular. İmran b. Husayn'dan (ö 52 h) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Herkes, yaratıldığı şey için kolaylaştırılmıştır."* (el-Nisâbûrî, s. 97). Allah'ın ilminin ve kaderin, yaratılmadan önce belirlendiğini anlatan birçok nas vardır ve bu, saadet veya şekavet belirleyen fiillerin varlığı ile çelişmez. Saadet ehli olan kimse, saadet ehlinin amellerine kolaylaştırılır; şekavet ehli olan kimse ise şekavet ehlinin amellerine kolaylaştırılır (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 85).

İbn Teymiyye, kaderin önceden takdir edilmesini gerekçe göstererek amelleri terk etmeyi sert bir şekilde eleştirir ve bu tutumu, dünya hayatında çabaları boşa çıkan kimselerin özelliklerinden biri olarak değerlendirir. Ona göre, ameli terk etmek, aslında yapılması gereken bir fiilin bir tür ihmali olup, kadere dayandırılarak yasaklanmış fiillerin işlenmesi ise şekavet ehline özgü bir tavidir (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 88).

Allah'ın önceden bilmesi ile sebeplerin etkinliği, insanın kudreti ve sorumluluğu arasında bir uyum bulunur. İbn Teymiyye, bu uyumu şu hadislerle destekler: "Ya Resulallah: Tedavi için kullandığımız ilaçlar, koruma için kullandığımız dualar ve korunma yolları, Allah'ın kaderini değiştirir mi?" Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Onlar da Allah'ın kaderindendir."* (et-Tirmîzî, 1998, s. 98).

Allah, bir şeyin belirli sebeplerle meydana geleceğini bildiyse, o şey bu sebepler olmadan gerçekleşmez. Eğer Allah, bu iki ebeveynin bir çocuk doğacağını bilmiş ve yazmışsa, bu, ebeveynlerin evlilikleri ve suyun (menin) inmesi ile ilişkilidir. Bir şeyin, sadece Allah'ın bilmesi ve yazmasıyla gerçekleşeceğini, failerin ve diğer sebeplerin gereksiz olduğunu düşünen kimse, açıkça sapkınlık içindedir (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 86).

Dolayısıyla, Allah'ın bir şeyin meydana geleceğini bilmesi ve yazması, o şeyin sebeplerinden ayrı değildir; bilakis, bunların hepsi ilahi kaderin bir parçasıdır, yani kâinatı ve nefisleri yöneten ilahi sistemdir. Allah'ın iradesi, bu sistemde etkin bir unsurdur. Saadet, Allah'ın kaderiyle gerçekleşir, ama bu, saadeti getiren amellerle olur. Şekavet de Allah'ın kaderiyle gerçekleşir, ama bu, şekaveti getiren amellerle olur, bunlardan biri de kadere dayanarak amelleri terk etmektir.

Sonuç olarak, İbn Teymiyye şöyle der: "Allah'ın önceden bilgisine iman etmek ve sebeplere sarılmak, her ikisi de gereklidir ve bunlar mutluluğa giden yoldur. Bunlar, ilahi kaderin iki ucudur. Sebepsiz iyiliğe sahip olabileceğini düşünen kimse yanılır; bilakis, Allah sebepleri ve sonuçları kolaylaştırandır ve geçmişte de böyle takdir etmiştir."

4.2.3. İnsanın ve Allah'ın kudreti

İnsanın kudreti ve iradesi, insan fiillerinde açıkça görülür, ancak bu kudret Allah'ın üstün kudretiyle ilişkilidir. İbn Teymiyye'ye, kulun kudretinin fiilin varlığında etkili olup olmadığı, bunun şirk mi yoksa cebir mi gerektirdiği sorulduğunda, "etki" kavramının çeşitli şekillerde anlaşılabileceğini belirtmiştir.

Eğer "etki" kavramıyla, kulun kudretinin tek başına icat ve yaratmada bağımsız olduğu kastediliyorsa, bu tamamen reddedilir ve Ehl-i Sünnet tarafından sapkın bir görüş olarak kabul edilir. Ancak, "etki" kavramı, fiilin niteliklerinde veya yönlerinde bir tür yardım veya ortaklık olarak anlaşılırsa, bu da yanlıştır ve bir tür şirktir. Ancak, "etki" kavramıyla, fiilin yokluktan varlığa çıkmasının Allah tarafından yaratılan kulun kudreti aracılığıyla olduğu kastediliyorsa, bu kabul edilebilir ve doğrudur. Bu, Allah'ın yarattığı sebepler ve sonuçlar arasındaki ilişkiyi yansıtır ve şirk sayılmaz (Gannusi, 1999, s. 91; Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 91).

Sebeplerin tamamen bağımsız olarak çalıştığına inanmak sapkınlıktır, ancak etkilerini tamamen reddetmek de imkânsızdır. Sebepler, kalemin etkisi gibi, araçlar olarak etkiye sahiptir, ancak icat ve yaratmada bağımsız değildirler. İnsan bu sebeplere ihtiyaç duyar ve onlarsız hareket edemez; Allah, sebepleri ve sonuçlarını yaratmış ve bazılarını diğerlerinin yaratılmasının şartı yapmıştır.

İnsan sadece bir araç, kalem veya sopa gibi değildir; o, gerçek bir faildir, iradesi, kararlı bir isteği ve fiili gerçekleştirmek için uygun bir gücü vardır. Ehl-i Sünnet, insan fiillerinde irade ve isteği reddeden cebir kavramını kabul etmez ve insanın namaz kılması, cihad etmesi, zina yapması ve hırsızlık yapması gibi iradeli fiillerin, felçli bir kişinin titremesi gibi iradesiz hareketlerden temel olarak farklı olduğunu savunur (Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 98).

İnsanın, etkili sebepler zincirinde özel bir yeri vardır:

1. Allah, insana fiil sırasında zorunlu hareketlerle (korku veya hastalık nedeniyle titreme gibi) isteğe bağlı hareketler (ayağa kalkma, oturma, namaz kılma, zina yapma ve hırsızlık gibi) arasındaki farkı hissedebileceği bir kudret ve irade vermiştir.

2. İnsan, aklı sayesinde bilgi edinir, ayırt eder ve bu yolla emir ve yasakları alır.

3. Bir beden olarak, insan Allah'ın kozmik iradesine ve doğa yasalarına tabidir, bu bakımdan iradesizdir. Ancak ruh, akıl veya kalp açısından, Allah'ın iradesi ve kudreti içinde özgürdür (Gannusi, 1999, s. 92; Mecmuu'l-Fetava, 2011, s. 97).

Bu kudret, irade ve ruh, Allah'ın insanlara bahsettiği nimetlerdir ve insanın özgürlüğünün kapsamını sorgulatır. Ancak, bu doğal özgürlük eksiktir ve tamamlanması için çalışma ve mücadele gerektirir. Gerçek özgürlük, Allah'ın kaderi ile Allah'ın kaderine karşı mücadele eden, hastalığı ilaçla, cehaleti bilgiyle, zayıflık sebeplerini güç

sebepleriyle, yenilgi sebeplerini zafer sebepleriyle, geri kalmışlık sebeplerini ilerleme sebepleriyle ve sapkınlık sebeplerini hidayet sebepleriyle savmaya çalışan özgürlüktür.

5. Sonuç

İbn Teymiyye, ef'âl-i ibad meselesinde selevin görüşünü nasıl anladığını açıklamıştır. İnsanın özgürlüğünü kanıtlama konusunda, Allah'a karşı cesaretlerini eleştirse de Mu'tezile'ye yakın bir tutum benimsemiştir ve Cebriyye'yi de eleştirmiştir. İbn Teymiyye, her iki gruptan farklı olarak birkaç noktaya vurgu yapmıştır: Evrenin sebep-sonuç ilişkisi içinde olduğu ve bu sebeplerin Allah'tan bağımsız olmayan bir etkiye sahip olduğu; kaderin ve bilginin önceden belirlenmiş olmasıyla birlikte, sebeplerin etkinliği ve sonuçlarıyla bağlantılı olması; Allah'ın mutlak kudretiyle birlikte, imkânsızlık, zulüm ve abesle ilgisizliği. Ayrıca, Allah'ın iradesinin kozmik ve şer'i olmak üzere ikiye ayrıldığını ve O'nun adil ve hikmet sahibi olduğunu belirtmiş, mülkünde sevdiği ve sevmediği her şeyin O'nun kaderiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Kulun kendisine verilen özgürlük çerçevesinde gerçek bir fail olduğunu ve dünya ile ahiretteki kaderinden sorumlu olduğunu vurgulamış; insanın etkinliğinin sebeplerin düzenini anlamakta ve onları kontrol etmekte yattığını, akıl ve ruhu sayesinde zorunluluktan kurtulup mükemmelliğe doğru ilerlediğini, kaderin kabul edilip ona sığınılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, ahlaki değerin nesnellğine ve aklın, inceliklerini keşfetmede şeriata ihtiyaç duyduğuna dikkat çekmiştir.

İbn Teymiyye'nin sunduğu şekilde kader, bir sır değildir; evrende ve nefislerde olan her şeyi kuşatan, mükemmel bir hikmet ve düzenle donatılmış ilahi bir sistemdir. Bu sistem, düzensizliği ve karmaşayı engeller, kanunların sürekliliğini sağlar ve ahlak ile hukuk için güçlü ve nesnel bir dayanak sunar. Bu da ruha huzur verir ve hukuku ile ahlakı, onları yok edebilecek görelilikten korur. Ancak, evrenin ve nefislerin tüm verilerini kavramak yalnızca Yaratan'a mahsustur. İnsanın onuru, evrenin düzenini keşfetme ve onu en yüksek ideale hizmet edecek şekilde kullanma çabasında yatar. Bununla birlikte, İbn Teymiyye'nin belirttiği gibi, Allah'ın kaderinde yalnızca kendisine mahsus olan ve insan tarafından tam olarak kavranması mümkün olmayan gizli bir yön bulunmaktadır.

İbn Teymiyye'nin düşünce sistemi, Allah'ın mutlak iradesi ve kudretini kabul ederken, aynı zamanda insanın fiillerinden sorumlu olduğu gerçeğini de vurgular. O, Kur'an ve Sünnet'ten hareketle, insanın hem özgür iradesiyle hareket ettiğini hem de bu iradenin Allah'ın bilgisi ve takdiri çerçevesinde olduğunu belirtir. İbn Teymiyye'ye göre, insanlar kendi iradeleriyle iyi ya da kötü fiilleri seçebilirler, ancak bu fiillerin gerçekleşmesi Allah'ın izni ve yaratması ile mümkündür. Bu, Allah'ın her şeyin üzerinde mutlak hâkim olduğu gerçeği ile insanın sorumluluğu arasında bir denge kurar.

Bu dengeyi korumak için İbn Teymiyye, Cebriyye ve Mu'tezile gibi aşırı uçları eleştirir ve her iki görüşün de İslam'ın özüne uygun olmadığını savunur. Cebriyye, insanın fiillerinde tamamen zorunlu olduğunu ve hiçbir iradesi olmadığını ileri sürerken, Mu'tezile mezhebi ise insanın fiillerinde tamamen bağımsız olduğunu ve Allah'ın bu fiiller üzerinde hiçbir etkisi olmadığını iddia eder. İbn Teymiyye, bu iki görüşün de aşırılıklar içerdiğini ve İslam'ın dengeli yaklaşımına aykırı olduğunu belirtir.

Ayrıca, İbn Teymiyye, sebeplerin ve sonuçların Allah'ın iradesi ve kudretiyle gerçekleştiğini savunur. Ona göre, sebepler sonuçları doğuran araçlardır, ancak bu, sebeplerin bağımsız bir güç olduğu anlamına gelmez. Sebepler, Allah'ın takdiri ve yaratmasıyla etkili olurlar ve bu yüzden hiçbir sebep, Allah'ın iradesi olmadan kendi

başına bir sonuç doğuramaz. Bu, İbn Teymiyye'nin kader anlayışında merkezi bir yer tutar ve insanın sorumluluğu ile Allah'ın mutlak kudreti arasındaki ilişkiyi açıklar.

Sonuç olarak, İbn Teymiyye'nin ef'âl-i ibad konusundaki yaklaşımı, İslam'ın temel inançlarına ve ahlaki prensiplerine uygun, akıl ve nakil ışığında şekillenmiş, dengeli ve kapsamlı bir anlayıştır. Bu yaklaşım, hem Allah'ın mutlak iradesini kabul ederken hem de insanın sorumluluğunu vurgular ve böylece İslam düşüncesine önemli bir katkı sağlar.

6. Araştırmanın etik yönü

Bu çalışma herhangi bir etik kurul onayı gerektirmemektedir.

7. Çıkar çatışması beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. Katkı oranı

Makale metni, Doç. Dr. Ahmet YALÇIN'ın gözetiminde Ubade KORC tarafından yazılmıştır.

9. Finansal destek beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

Bağdâdî, İ. (1951). *Hediyetü'l-Arifin*.

Bin Teymiyye, T. & Ahmed el-H. (2011). *Mecmuu'l-Fetava*. Daru'l-Vefa.

Duman, S. (2018). *İbn Teymiyye'nin fıkıh düşüncesi*. Beka Yayınevi.

Ebû Zehra, M. (1988). *İmam İbn Teymiyye* (Çev. Nusreddin Bolelli vd.). İslamoğlu Yayınevi.

El-Nîsâbü'rî, Müslim bin, el-Haccâc ebu'l-Hasan & el-Kuşeyrî. (Tarih Yok). *Sahih-i Müslim*. Dâru'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Et-Tirmîzî & Muhammed B. İ. (1998). *Câmiu'l-kebîr veya Sünen et-Tirmîzî*. Daru'l-Garbu'l-İslamî.

Gannuşî, R. (1999). *İbn Teymiyye'de kader* (Çev. Mağrib Araştırma ve Çeviri Merkezi).

Korc, U., & Yalçın, A., (2025). İbn Teymiyye'ye göre Ef'âli'l-İbâd.

Hilmi, M. (2005). *Menhecü Ulemâi'l-Hadis ve's-Sünne fi Usûli'd-Din*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn, K. & Ebi'l-Fidâi, İ. (2007). *El-Bidâye ve'n-Nihâye*.

İbnü'l-Verdî, Z. & Ömer b. Muzaffer. (1996). *Târîhu İbni'l-Verdî*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İmara, M. (1988). *Mu'tezile ve insan özgürlüğü sorunu*. Daru's-şurûk.

Kâdi, A. (Tarih Yok). *El-Muğnî*. Kahire: Mısır Kamu Vakfı.

Kütübî, M. B. Ş. (1973). *Fevâtü'l-Vefeyât*. (Çev. İhsan Abbas). Dâru Sâdır.

Muhammed Ebû, Z. (2011). *Mezhepleri tarihi* (Çev. Mevlüt Karaca). Hisar Yayınevi.

Serdar, M. & Işık, H. (2018). *Kelam tarihi*. Kimlik Yayınevi.

Şerif, M. M. (2014). *İslâm düşünce tarihi*. İnsan Yayınları.

Yalçın, A. (2020). *Selefi düşüncenin tarihsel gelişmesinde İbn Teymiyye*. Kimlik Yayınevi.

Yeprem, S. (1984). *İrade özgürlüğü ve İmam El-Maturidi*. Vakıf Yayınevi.

Zehebî, (2007). *Kitâbü Tezkireti'l-Huffâz*. (Çev. Şeyh Zekeriyya Umeyrât). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ziriklî, H. (1997). *El-Âlâm-Kâmusu Terâcim*. Dâru'l-İlim Li'l-Melayîn.

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	08.04.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	30.05.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	86-105
DOI	10.51177/kayusosder.1672173		

Sürekli denetim konusunda yapılmış çalışmalara ilişkin bir analiz*^Δ

An analysis of studies on continuous auditing

Azize ESMERAY¹

Öz

Geleneksel denetim, geriye dönük işlemleri örneklem metodolojisi yoluyla tespit etmeye dayanan bir sistemdir. Gelişen teknoloji sayesinde, örneklem metodolojisi yerini tüm verilerin eş zamanlı olarak kontrolünü mümkün kılan sürekli denetim metodolojisine bırakmaya başlamıştır. Sürekli denetim, denetçilere proaktif bir yaklaşım sunan, veri analitiği sayesinde anormallikleri ve suistimalleri tespit etme imkânı sağlayan, kurumsal risk yönetiminin önemli bir destekçisidir. Bu çalışma sürekli denetim konusunda yapılmış akademik çalışmaların büyük resmini çizmek amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda Web of science (Wos) veri tabanında, sürekli denetim konusunda yapılmış akademik yayınların bir analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda; Wos veri tabanında sürekli denetim konusunda toplam 191 yayın bulunduğu, 2002 yılı itibariyle konuya ilişkin yayınların arttığı, en fazla çalışmanın 2016 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Yayınların çoğu (yaklaşık %71) dergilerde yayınlanan makaleler olup, yaklaşık %29 u diğer yayın türlerindenidir. Araştırmada ayrıca VoSViewer yazılımı kullanılarak veriler; yazar, ülke, atıf ve anahtar kelime bağlantıları ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda sürekli denetim konusunda çalışmaların yeterli sayıda olmadığını ortaya çıkarmıştır. Gelecekteki çalışmalarda, denetim süreçlerinin sürekli denetim ile nasıl iyileştirilebileceği, denetçilerin bilgi güvenliği, veri analitiği gibi sürekli denetim konularına ilişkin kazanımlarının ne olması gerektiği gibi konular ele alınabilir. Bu araştırmanın sürekli denetim konusunda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürekli Denetim, Geleneksel Denetim, Bibliyometri

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, esmeray@kayseri.edu.tr

Abstract

Traditional auditing is a system based on detecting retrospective transactions through sampling. Thanks to the developing technology, sampling methodology has started to be replaced by continuous auditing methodology, which makes it possible to control all data simultaneously. Continuous auditing is an important supporter of corporate risk management, offering auditors a proactive approach, providing the opportunity to detect anomalies and abuses through data analytics. This study was conducted in order to draw a big picture of the academic studies conducted on the subject of continuous supervision. In this direction, an analysis of the academic publications made on the subject of continuous auditing was carried out in the Web of science (Wos) database. As a result of the analysis; it was determined that there are a total of 191 publications on continuous audit in the Wos database, publications related to the subject have increased since 2002, and the most studies were conducted in 2016. Most of the publications (about 71%) are articles published in journals, and about 29% are from other types of publications. In addition, the data were analyzed with author, country, citation and keyword links using the VoSViewer software in the research. As a result of the analysis, it has been revealed that there are not enough studies on continuous supervision. In future studies, issues such as how audit processes can be improved with continuous audit, what should be the achievements of auditors related to continuous audit issues such as information security, data analytics, etc. can be discussed. It is aimed that this research will contribute to the studies to be carried out on continuous supervision.

Keywords: Continuous Auditing, Traditional Auditing, Bibliometry

1. Giriş

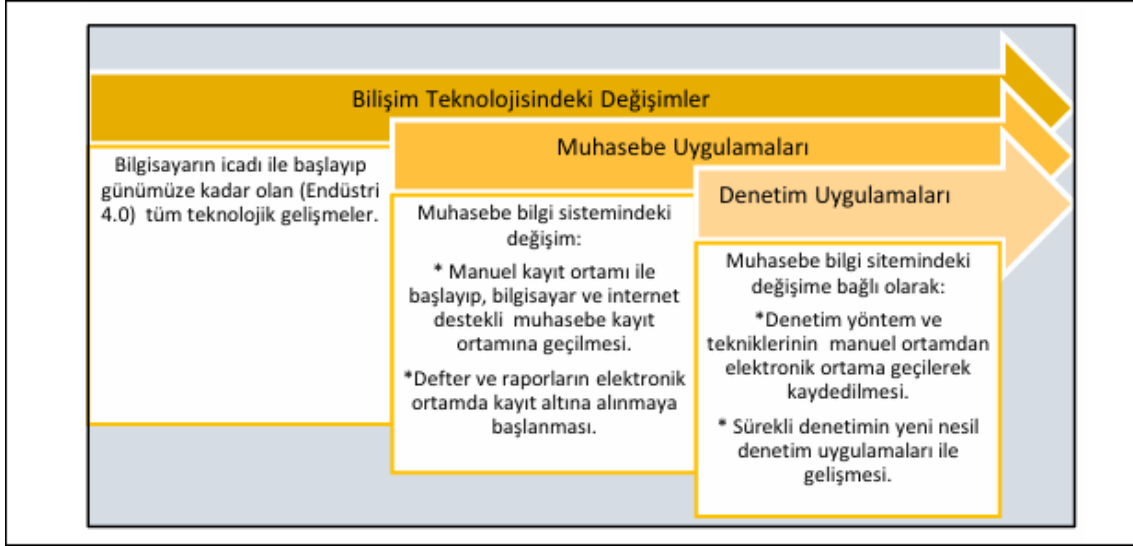
Bilgi teknolojilerindeki akıl almaz değişim, işletmeleri ve onların dışa açılan yüzü finansal tabloları olduğu kadar, onların güvenilirliğinin göstergesi denetim faaliyetlerinin usul ve yöntemlerini de etkilemiştir. Bu sayede denetimin geçmiş verileri örneklemeye dayanan geleneksel yapısı yerini veriye kolaylıkla ulaşmayı sağlayan gerçek zamanlı veri takibi yapan sistemlere bırakmıştır. Böylelikle eş zamanlı erişilebilir veriler vasıtasıyla gerek raporlama yapılırken gerekse bunların denetimi sağlanırken, zaman baskısından uzak sürekli ve hızlı bilgi akışı sağlanabilmektedir. Bu hız aynı zamanda verilerle ilgili anormallikleri de kolaylıkla tespit imkânı sağlar. Bilgi teknolojilerine dayalı bu süreç dinamik bir süreçtir ve denetim açısından farklı bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Hem veri toplama sürecini kolaylaştırmayı hem de hata ve hilelerin tespit ve takibini sağlayan bu yaklaşım, sürekli denetim adıyla denetim literatüründe yerini almıştır. Sürekli denetim veriyi toplamaya, analiz etmeye ve veri güvenliğini sağlayamaya katkı sağlayan bütünsel bir sistemdir. Bu çalışmada sürekli denetim kavramı açıklanarak, bu konuda yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi yapılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle sürekli denetim kavramı, sürekli denetim ihtiyacının ortaya çıkış nedenleri ve bu konuda yapılmış literatürden bahsedilmiş, daha sonra bu çalışmalara ilişkin analiz gerçekleştirilmiştir.

2. Sürekli denetime neden ihtiyaç duyuldu?

2000'li yılların başlarında meydana gelen global dolandırıcılık skandallarının finansal tablolara ve denetim mesleğine olan güveni sarsması nedeniyle, denetim mesleğinin güvenilirliğinin yeniden kazanılmasına yönelik bir yanıt olarak ortaya çıkan (Murcia, vd., 2008, s. 1) sürekli denetim, denetim alanında, devrim anlamına gelebilecek bir yaklaşımı gündeme getirmiştir (Ağca, 2006, s. 1). Bu yaklaşım finansal tabloların ve denetim süreçlerinin doğruluğunu güvence altına almak için bilgi/bilişim

teknolojileri (BT)'nin etkin kullanımına dayanır. BT'nin kullanımının muhasebe ve denetime etkileri Şekil 1' deki gibi gösterilebilir:

Şekil 1: BT'nin Muhasebe ve Denetim Uygulamalarına Etkisi

Kaynak: Esmeray, A. (2020). Geleneksel denetimden denetim 4.0'a geçiş. F. Yıldız (Ed.) içinde, *Endüstri 4.0 paradigması*, s. 315.

Şekil 1'de görüleceği gibi, BT'ndeki değişimler, muhasebe bilgi sistemi ile denetim yöntem ve tekniklerinin de değişimini zincirleme olarak etkilemektedir. Bu etkileşim sürekliliği olan dinamik bir süreçtir.

Denetim süreci, bir muhasebe sisteminin kâğıt belgeli geleneksel manuel denetiminden, bilgisayarlı denetim yöntemlerine dönüşmüştür. Bu süreç bilgi teknolojileri sayesinde kağıtsız, elektronik, çevrimiçi, gerçek zamanlı sürekli denetim metodolojilerine doğru evrilmiştir (Rezaee, vd., 2001, s. 150).

BT sistemleri işletme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olduğu için, stratejik planlama kararlarından günlük operasyonel kararlara kadar yönetime yardımcı olmak için finansal bilgileri yakalar ve hem finansal hem de işletme raporları oluşturur (Warren & Smith, 2006, s. 11).

Doğru ve zamanında karar vermek, kısmen verilerin kalitesine ve çevrimiçi ve gerçek zamanlı bilgilerin varlığına bağlıdır. Elektronik ve dijital ortamlardaki bilgi, kâğıt ortamındaki bilgilerden daha esnek, erişilebilir, aktarılabilir ve daha kolay saklanabilir, özetlenebilir ve düzenlenebilir. Bilgi teknolojileri, kuruluşların ticari işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştirmelerini ve finansal tablolarını çevrimiçi ve gerçek zamanlı bir sistem üzerinde hazırlamalarını sağlamıştır (Rezaee, vd., 2001, s.150). Gerçek zamanlı muhasebe raporlarının ortaya çıkması, denetim uzmanlarına, olayların meydana gelmesi ile denetçinin görüşünün sağlanması arasındaki sürenin kabul edilebilir bir düzeye indirildiği gerçek zamanlı denetim hizmetleri veya sürekli denetim sağlama konusunda artan bir baskı yaratmıştır. (Chou, vd., 2007, s. 2274).

Günümüzde farklı tanımların yapıldığı sürekli denetim hem iç hem dış denetim sürecinde karşılaşılabilecek bir olgudur (Uludağ, 2018, s. 147). Sürekli denetim kavramı ile ilgili tanımlardan bazıları Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Sürekli Denetim ile İlgili Tanımlar

Kaynaklar	Tanımlar
CICA/AICPA (1999).	Bağımsız denetçilerin, konunun altında yatan olaylarla eşzamanlı olarak veya kısa bir süre sonra yayınlanan bir dizi denetçi raporunu kullanarak bir konu hakkında yazılı güvence sağlamalarını sağlayan bir metodolojidir.
Rezaee, vd. (2001).	Mali tabloların gerçeğe uygun sunumuna ilişkin bir görüş oluşturmak için makul bir temel olarak elektronik denetim kanıtlarının toplanmasına yönelik sistematik bir süreçtir.
Coderre & Police (2005).	Sürekli denetim, kontrol güvencesi, risk değerlendirmesi, denetim planlaması, dijital analiz ve diğer denetim araçlarını, tekniklerini ve teknolojilerini bir araya getiren birleştirici bir yapı veya çerçevedir.
KPMG, (2008).	Sürekli denetim, bir işletmenin BT sistemlerinden, süreçlerinden, işlemlerinden ve kontrollerinden sık veya sürekli olarak bir iç veya dış denetçi tarafından denetim kanıtlarının ve göstergelerinin otomatik olarak toplanmasından oluşur.
De Aquino, vd., (2010).	Sürekli denetim, kontrol ve risk değerlendirmelerini daha sık gerçekleştirmek için kullanılan otomatik yöntem olarak tanımlanmaktadır
Vasarhelyi vd., (2012).	Sürekli denetim, denetim maliyetlerini düşürmek ve denetim otomasyonunu artırmak için modern firmanın teknolojik temelinden yararlanmanın bir yolu olarak denetim uygulamalarında mümkün olan maksimum denetim otomasyonu derecesine doğru ilerleyen bir değişimdir.
Serçemeli, (2015).	Sürekli denetim fiziki belgelere ihtiyaç duyulmaksızın, gerçek zamanlı muhasebe bilgi sisteminde üretilen bilgilerin denetlenmesine olanak sağlayan, ACL, IDEA gibi özel bilgisayar destekli denetim programları kullanılarak yapılan bir denetim türüdür.
Hazar, (2020).	Sürekli denetim, denetimin sürekli olarak gerçekleştirildiği herhangi bir denetim yöntemi olarak kabul edilir. Denetim kanıtlarında örneklemenin kullanıldığı denetimler, modern iş ortamında yılda bir kez yeterli değildir. Sürekli denetim kavramı bu paradigmanın cevabıdır.
Institute of Internal Auditors (2022).	Risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğinin değerlendirilmesinde sistematik ve disiplinli bir yaklaşımla kuruluşların hedeflerine ulaşırken değer katmak ve faaliyetlerini iyileştirmek için tasarlanmış bağımsız bir objektif değerlendirme ve danışmanlık faaliyetidir.

Tablo 1'e göre bu tanımların odak noktası üç nokta üzerinde toplanmaktadır: 1) Sürekli denetim, oluşturulan raporlara ek güvence sağlar 2) Raporlar, ilgili olayların kaydedilmesinden çok kısa bir süre sonra zamanında oluşturulur. 3) Belirli bir teknoloji seviyesini içerir (Aboa, 2014, s. 7).

Sürekli denetim geleneksel denetimin bir alternatifi olarak düşünülmemeli hem organizasyonların hem de süreçlerin etkinliğini arttıran bir yaklaşım olarak ele alınmalıdır. Tablo 2'de geleneksel denetim ve sürekli denetim metodolojisinin bir karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo 2: *Geleneksel Denetim ve Sürekli Denetim Metodolojisinin Karşılaştırılması*

Kriterler	Geleneksel denetim	Sürekli denetim
Zamanlama	Denetim periyodik olarak gerçekleşir	Denetim sürekli olarak gerçekleşir
Denetim Prosedürleri	Manuel denetim prosedürleri	Otomatik denetim prosedürleri
Denetçinin Rolü	İç denetçinin ve dış denetçinin bağımsız rolü	İç denetçi ve dış denetçinin rolü çakışabilir ve değişebilir
Doğası, Zamanlaması ve Kapsamı	* Testler analitik inceleme prosedürleri ve maddi testlerden oluşur (doğa) * Kontrol testleri ve ayrıntılı testler bağımsız olarak gerçekleşir (zamanlama) • Testte örnekleme (kapsam)	* Testler sürekli kontrollerin izlemesi ve sürekli veri güvencesinden oluşur. (doğa) * Detay testleri ve kontrol testleri aynı anda meydana gelir (zamanlama) * Tüm popülasyon teste dahil edilir (kapsam)
Denetim Testleri	İnsanlar tarafından yapılır • Planlama • Saha çalışması	Veri analitiği kullanılır * Denetim prosedürlerinin otomasyonu
Denetim Aşamaları	• Raporlama	* Veri modelleme ve kıyaslamanın gelişimi • Veri analizi • Raporlama

Kaynak: Chan, D. Y., & Vasarhelyi, M. A. (2018). Innovation and practice of continuous auditing. In M. A. Vasarhelyi (Ed.), *Continuous auditing*, s. 4.

Tablo 2'de görüleceği gibi, sürekli denetimde denetimler sürekli/ sık olarak gerçekleşir. Manuel denetim prosedürleri otomatiktir. İç ve dış denetçiler tarafından gerçekleştirilen rol ve görevler değişmiştir. Ayrıca sürekli denetim, geleneksel denetim testlerinin niteliğini, zamanlamasını ve kapsamını değiştirir Veri analitiği birincil test aracı olarak ve sürekli bir denetim görüşünü desteklemek için kanıt olarak kullanılır. Son olarak sürekli denetim dört denetim aşamasından oluşur; *denetim prosedürlerinin otomasyonu*, *veri modelleme* ve *kıyaslama geliştirme*, *veri analitiği* ve *raporlama*. Geleneksel denetim metodolojisindeki bu altı yenilik, gerçek zamanlı güvence

sağlamanın kısıtlamalarını hafifletmeye yardımcı olacaktır (Chan & Vasarhelyi, 2018, s. 9).

Sürekli denetimin geleneksel denetimin yerini alması amaçlanmamakta, bunun yerine denetim metodolojisini ve etkinliğini artırmak için belirli standart denetim prosedürlerinin uygulanmasında bir araç olarak kullanılması amaçlanmaktadır. Örneğin, varyansları veya itici güçleri belirlemek için gider hesaplarında eğilim analizi yapılarak ve denetim ekibini olası bir sorun konusunda uyararak sürekli denetim ile gerçekleştirilerek (Shilts, 2017) olası hata ve hileler tespit edilebilir.

Sürekli denetimin gücü, kontrollerin ve risklerin akıllı ve verimli bir şekilde sürekli olarak test edilmesinde yatar ve bu da derhal takip ve düzeltmeye izin vermek için boşlukların ve zayıflıkların zamanında bildirilmesine neden olur. Genel yaklaşımlarını değiştirerek bu şekilde hareket eden denetçiler, uyumluluğu desteklemek ve iş performansını artırmak için iş ortamını ve şirket için riskleri daha iyi anlama fırsatı bulacaktır (Coderre & Police, 2005).

İç denetim özelinde sürekli denetimde ise; artan kurumsal hesap verebilirlik ve düzenleyici baskılar, iç denetçileri işlerinde etkinlik ve verimliliği artırmanın yeni yollarını aramaya ve yönetime, yönetsel sorumluluklarını yerine getirmede yardım sağlamaya zorlar. Bu açıdan yılda bir kez yapılan incelemeler genellikle yetersizdir, bu nedenle bir işletmenin paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli denetim gereklidir. (Warren & Smith, 2006).

Profesyonel bir anlayış ile yönetilen işletmeler için iç denetim, görünürde var olan ancak kontrol amaçlı sadece yapılmış işlemlere “tık” atılan bir “kontrol listesi”nden çok fazlasıdır. Öyle ki, bugün artık iç denetçi, yönetsel açıdan stratejik bir ortak olarak görülmeye başlanmıştır.

Sürekli denetim, bir riskin yaygınlığını ve bir kontrolün etkinliğini test etmeye odaklanır. Teknoloji ile birlikte bir çerçeve ve ayrıntılı prosedürler, böyle bir yaklaşımı mümkün kılmanın anahtarıdır. Sürekli denetim, riskleri ve kontrolleri anlamının başka bir yolunu sunar ve periyodik incelemelerden devam eden testlere kadar örneklemeyi geliştirir (Shilts, 2017). Sürekli denetim, muhtemel bir kontrol hatasını geleneksel yaklaşımlara göre daha çabuk tespit etmek için bir erken uyarı sistemi görevi görebilir (KPMG, 2008). Sürekli denetim hizmetlerinin kapsamı Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) tarafından denetimden güvenceye doğru genişletilmiştir (Alles, vd., 2002, s.125).

Veri analitiği ve sürekli denetim, iç denetim fonksiyonlarının denetim süreçlerini basitleştirmesine ve iyileştirmesine yardımcı olarak, kaliteli ve katma değeri yüksek denetimlerin ve işletme açısından somut değerlerin kazanılmasını sağlayacaktır. (KPMG, 2018).

3. Literatür

Sürekli denetim konusunda yapılmış çalışmaların bazıları aşağıdaki gibidir:

Eulerich, vd. (2025), çalışmalarında sürekli denetimin sayısız faydasını gösteren araştırmalar bulunmasına rağmen, iç denetim işlevlerinde uygulanabilirliğinin oldukça yavaş olduğunu ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda yaptıkları çalışma kapsamında, çok uluslu bir şirkette örnek olay incelemesi yapılmış ve saha verileri kullanarak, sürekli denetime yavaş adaptasyonun iki olası nedeni tespit edilmiştir. Bunlar: (1) sürekli denetimin denetim risklerinde ölçülebilir azalmalara yol açması için

geçen süre ve (2) her risk türünün, sürekli denetimden eşit derecede iyileşme ihtimalinin olmaması. Şirketlerin, sürekli denetimin uygulanmasından kaynaklanan önemli risk azaltımlarını gözlemlemeden önce (ortalama olarak) üç yıl gerektiğini, sürekli denetimin uygulanmasının faydalarının risk faktörüne göre değiştiğini ve sürekli denetimin her ek kullanım yılı için iyileştirilmemesinden yüzde 51,6'ya kadar değiştiğini tespit etmişlerdir. Çalışmaların bulguları, iç denetçilere, sürekli denetimi benimserken faydaların gerçekleştirilmesi için zaman çizelgesinin yanı sıra faydalar ve sınırlamalar konusunda gerçekçi bir beklenti sağlanacağı yönündedir. Çalışmada bu teknolojinin benimsenmesini artırmak için daha düşük maliyetle uygulanabilecek sürekli denetim sistemlerinin tasarlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Karahan ve Çolak, (2019) çalışmalarını kavramsal olarak tasarlamışlar, çalışmanın amacını ise sürekli denetimin hile önlemedeki rolünü incelemek olarak ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda ilk olarak hata ve hile kavramları ve türleri ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturularak denetim ve sürekli denetim kavramı açıklanmıştır. Sonra hile önlemede sürekli denetimin rolü incelenmiştir. İşletmelerde hata veya hile ortaya çıkmadan kısa bir süre önce hata ve hile gerçekleşmeden haber veren bir sistem olan sürekli denetim tekniğinin öneminin artmaya başladığı, işletmelerde sürekli denetim faaliyeti ile hata ve hilelerinin önüne geçilebilmesi için güçlü bir otomasyon yapısına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.

Van Hillo ve Weigand, (2016), çalışmalarında bilgi teknolojisindeki gelişmelerin, yeni yasa ve yönetmeliklerin, hızla değişen iş koşullarının, etkin çalışma kontrolleri ile daha zamanında ve sürekli güvenceye ihtiyaç duyulmasına yol açtığını ifade etmişlerdir. Sürekli denetim ve sürekli izleme teknolojilerinin gerçek zamanlı denetim kanıtları elde ettiği ve kuruluşların kontrollerin ve sistemlerin amaçlandığı gibi çalışıp çalışmadığını sürekli olarak gözden geçirmelerini sağladığını belirtmişlerdir. Kuruluşların sürekli denetim ve izlemenin faydalarını anlasa da, sahiplenme durumlarının nispeten düşük olduğunu, çünkü kuruluşların bu faydaları ölçmeyi zor bulduklarını belirtmişlerdir. Söz konusu araştırmada, kuruluşların BT destekli iş süreçlerinde yeniden tasarlanan iç kontrollerin katma değerini ele alan bir çerçeve geliştirmek için bir tasarım araştırması yaklaşımı kullanmıştır. Sürekli denetimin değeri verimlilik, güvence ve kalite olmak üzere üç farklı alana ayrılmıştır. Şelale yöntemi, yeniden tasarlanan bir kontrolün olası maliyet tasarrufunu ve değer artışı net bir şekilde göstermek için görselleştirme yöntemi olarak önerilmiştir. Konu çerçeve bir vaka organizasyonu içinde test edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada çerçevenin sürekli denetim ve sürekli izleme değeri hakkında daha fazla bilgi sağlamak için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Serçemeli ve Orhan, (2016) çalışmalarında sürekli denetim ve denetimin geleceği üzerine denetçilerin bakış açılarını ortaya çıkarmak amacıyla, BIST-100 şirketlerinde anket uygulaması yapmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda denetçilerin sürekli denetime oldukça olumlu baktıkları ve gelecekte bu konunun gelişme potansiyeli taşıdığını ifade etmişlerdir.

Şen (2016), çalışmasında önemi gün geçtikçe artan sürekli denetim kavramını açıklamış, bu kavramın önemi ve üstünlükleri ile bağımsız denetimdeki yeri anlatılarak genişletilebilir işletme raporlama dili hakkında bilgiler vermiştir.

Zhang, vd., (2015) çalışmalarında; sürekli denetimde veri analitiğinde Büyük Veri zorluklarından bahsetmişler ve büyük veri analizinin mevcut yetenekleri arasındaki boşluklarına odaklanmışlardır. Büyük Veri boşlukları olarak; *veri tutarlılığı*, *veri bütünlüğü*, *veri toplanması*, *veri tanımlanması* ve *veri gizliliği* boyutları arasındaki boşluğu tanımlamışlardır. Çalışmada Büyük Veri çağında sürekli denetim

sistemlerine daha fazla uygulanabilecek geleneksel veri sistemlerinden türetilen zorlukları ve olası çözümleri açıklanmıştır. Son olarak, Büyük Veri, kalıcı bir fenomendir ve sürekli denetim sistemlerinin zorluklarına uyum sağlaması gereklidir yorumu yapılmıştır.

Hardy ve Laslett (2015); bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin, çok sayıda ve çeşitli riskleri, karmaşık ve değişen düzenleyici ortamları, sahtekarlığa karşı önlemleri, bütçe kısıtlamalarını ve oluşturulan verilerin hacmi, hızı ve çeşitliliğini, sürekli denetim ve sürekli izleme alanlarında dikkati yeniden canlandırdığını ifade etmişlerdir. Artan ilgiye rağmen, sürekli denetimin ve sürekli izlemenin uygulanma pratiklikleri ve aralarındaki farklar hakkında sınırlı rehberlik ve ampirik kanıtlar mevcut olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada, Avustralya'daki bir toptan dağıtım ve pazarlama şirketi olan Metcash'te sürekli denetim ve sürekli izlemenin nasıl yorumlandığına ve uygulandığına dair bir vaka çalışması yapmışlardır. Bu kuruluş: günlük gerçekleştirilen 100'den fazla otomatik test, tam entegre bir istisna yönetim sistemi, veriden tahmine dayalı analitiğe ilerleme ve raporlamayı geliştirmek için görselleştirme teknolojilerinin kullanımı sonuçlarını elde etmişlerdir. Ancak, bu sonuç zorluklar ile elde edilmiştir. Bu vakayı sunma amacı, üst düzey denetim ve işletme yöneticilerine, Metcash'teki uygulamaya yansıtarak sürekli denetim ve izlemenin benimsenmesinin uygulanabilirliğini göstermek ve bu kuruluşun deneyimlerinden teori ve pratiğe yönelik dersler sunmaktır.

Shin, vd., (2013) çalışmalarının amacını, sürekli izleme ve uygulama metodolojisine dayalı sürekli denetim sistemini tanıtmak, ayrıca finans sektöründe ve imalat sanayinde uygulanan fiili sürekli denetim sistemlerinin sistematik bir vaka çalışmasını sunmak olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada, kurumsal kaynak planlaması (ERP) ortamında sürekli denetim sisteminin uygulanması yöntemini incelemekte ve sürekli denetim sisteminin finans sektöründe ve imalat sanayinde başarılı bir şekilde tanıtılmasına bakarak sürekli denetim sisteminin nasıl sağlam bir şekilde kök salabileceğini önermektedir. Sürekli denetim sisteminin uygulanması için önerilen yöntem, ERP tabanlı ortamda çeşitli şirketlere uygulanabilecek iki aşamalı yaklaşımlara sahiptir. Ayrıca, önerilen vakalarda, finans sektöründe ve imalat sanayinde sürekli denetim sisteminin uygulanması sürecinde edinilen önemli pratikler bulunduğu ifade edilmiştir.

Çalışmalarında Murcia vd., (2008) makalelerin çoğunun ampirik olmadığını ve hatta 57 makaleden sadece birinin ampirik bir araştırma sunduğunu ifade etmişlerdir. Bugün de literatür çalışmalarına bakıldığında, sürekli denetim konusunda kavramsal çalışmaların çok olduğu görülmektedir.

4. Yöntem

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yapmak üzere, akademik çalışmalarda yaygın olarak tercih edilen VOSviewer programından faydalanılmış ve Web of Science (WoS) veri tabanı taranmıştır. Akademik çalışmalarda verinin güvenilirliği öncelikle veri kaynağına bağlıdır. Bu doğrultuda Web of Science (WoS), güvenilir bibliyografik veri tabanlarından birisi olarak nitelendirilebilir. Web of Science (eski adıyla Web of Knowledge), Eugene Garfield tarafından 1960'larda Bilimsel Bilgi Enstitüsü (ISI) olarak kurulan ilk bibliyografik veri tabanıdır ve 1992'de Thompson Reuters Şirketi tarafından satın alınmıştır. Şu anki adıyla— Web of Science (WoS) 2016'da, Clarivate Analytics tarafından satın alınmıştır. (Pranckuté, 2021).

Bibliyometrik analiz, büyük hacimli bilimsel verileri keşfetmek ve analiz etmek için popüler ve titiz bir yöntemdir (Donthu, vd., 2021). Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki örüntülerin, eğilimlerin ve etkilerin belirlenmesi için bilimsel literatür üzerinde yürütülen sistematik bir çalışmadır. Önemli adımlar arasında ilgili veri tabanlarından veri toplama, veri temizleme ve rafine etme ve verilerin çeşitli bibliyometrik yöntemlere tabi tutulması yer alır — bu, anlamlı bilgilerin oluşturulmasında takip eden bir adımdır. Bibliyometrik analiz, araştırmalarda giderek daha fazla kullanılan büyük miktarda bilimsel veriyi incelemek ve değerlendirmek için giderek daha popüler ve kapsamlı bir tekniktir (Passas, 2024).

Bibliyometrik analiz teknikleri iki kategoride kendini gösterir: (1) performans analizi ve (2) bilim haritalaması. Performans analizi, çoğu incelemede, bilim haritalaması uygulamayanlarda bile bulunabilir, çünkü alandaki farklı araştırma bileşenlerinin (örneğin yazarlar, kurumlar, ülkeler ve dergiler) performansını sunmak, tipik olarak katılımcıların geçmişine veya profiline benzeyen incelemelerde standart bir uygulamadır. Bilim haritalaması analizi, araştırma bileşenleri arasındaki entelektüel etkileşimler ve yapısal bağlantılarla ilgilidir. Bilim haritalama teknikleri arasında alıntı analizi, ortak alıntı analizi, bibliyografik birleştirme, ortak kelime analizi ve ortak yazarlık analizi bulunur. Bu tür teknikler, ağ ile birleştirildiğinde analiz, araştırma alanının bibliyometrik yapısını ve entelektüel yapısına odaklanır (Donthu vd., 2021).

Bibliyometrik analiz kapsamında, veri toplama aracı olarak Web of Science veri tabanı kalite ve kapsam arasında iyi bir denge sunar (Sönmez Karapınar, 2022). Bu bakış açısı ile bu çalışmada WoS veri tabanından ulaşılan veriler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması amacıyla VOSviewer yazılım programı kullanılarak bilimsel haritalama tekniklerinden atıf analizi, ortak atıf analizi, ortak yazar analizi gerçekleştirilmiştir.

4.1 Araştırmanın amacı

Bu çalışma, “sürekli denetim” konusundaki literatürün bilimsel yönden eğilimini ve dağılımını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma konusu; yayın yıllarına, yazarlara, dergilere, ülkelere, anahtar terimlere, atıflara ilişkin verileri tespit etmek ve bu verilerin birbirleri ile olan bağlantılarını ortaya koymak üzere bibliyometrik analiz yönetimi ile analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında “sürekli denetim” konusunda yazılmış akademik çalışmalar incelenmiştir.

4.2. Araştırmanın kısıtları

Araştırma WoS veri tabanında yayımlanan akademik çalışmalar üzerinde yapılmıştır. Araştırma yapılan konuya ilişkin akademik yayın sayısının beklenenden az olması sebebiyle bibliyometrik analiz sonucunda bağlantı kurulumu, tahmin edilen düzeyden daha az çıkmıştır.

4.3. Bulgular

Sürekli denetim konusunda yapılan analiz, 6 Nisan 2025 tarihinde, “başlık”, “özet” ve “anahtar kelimeler” alanları dahil olmak üzere tüm kayıtlar yani “all fields” seçeneği ile “continuous auditing” terimi arama anahtarları olarak kullanılarak yapılmıştır. İlgili çalışmalara ulaşmak için WoS veri tabanı kategorilerinde yer alan sosyal bilimler ile ilgili alt başlıklar seçilerek filtrelenmiştir.

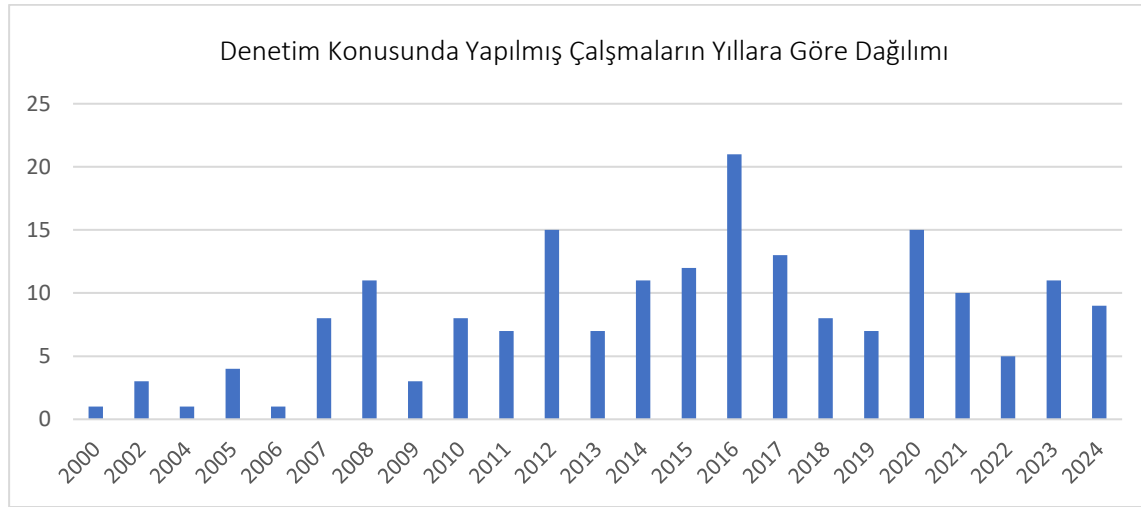
Sürekli denetim konusunun akademik yazımda çalışılma seyrini görebilmek için, tüm zamanlarda yıllar itibariyle yapılmış çalışmalar araştırmaya ilave edilmiştir (Grafik 1).

WoS veri tabanından ulaşılan sürekli denetim konusunda ilk makale 2000 yılı tarihlidir. Bu tarihten sonra çalışmalar yavaş seyirli de olsa artmaya başlamıştır.

4.3.1. Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen yayınların yıllara göre dağılımı Grafik 1'de gösterildiği gibidir.

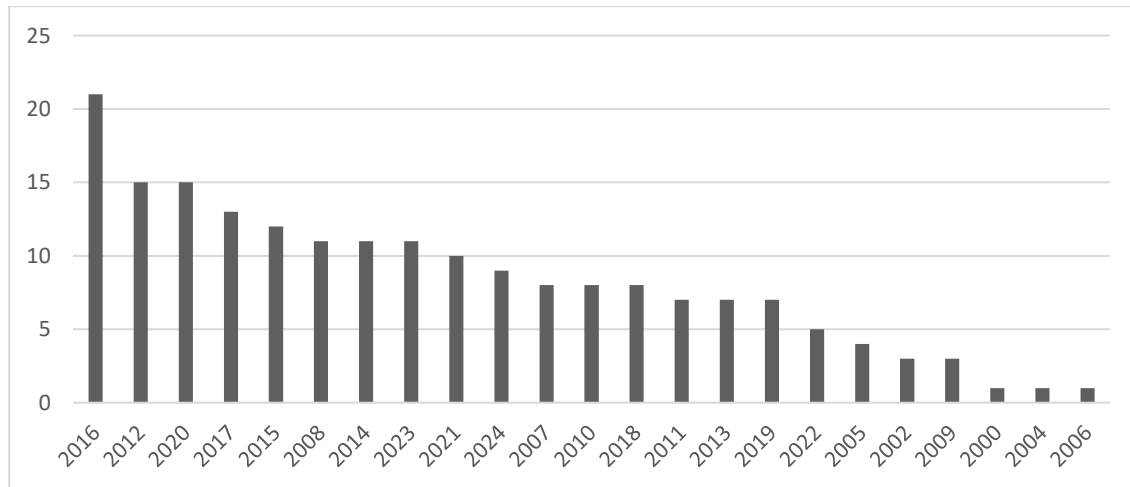
Grafik 1: *Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı*

Kaynak: Web of Science Veri tabanı, 2025

Çalışmaların sayıca en çok olan yıldan, en az olan yıla doğru sıralanması Grafik 2'deki gibidir. En fazla makale 2016 yılında 21 makale ile çalışılmıştır. Bunu 15 makale ile 2012, 2020 yılı izlemiştir (Grafik 2).

Grafik 2: *Sürekli Denetim Konusunda Yapılan Çalışmaların Sıralanması*

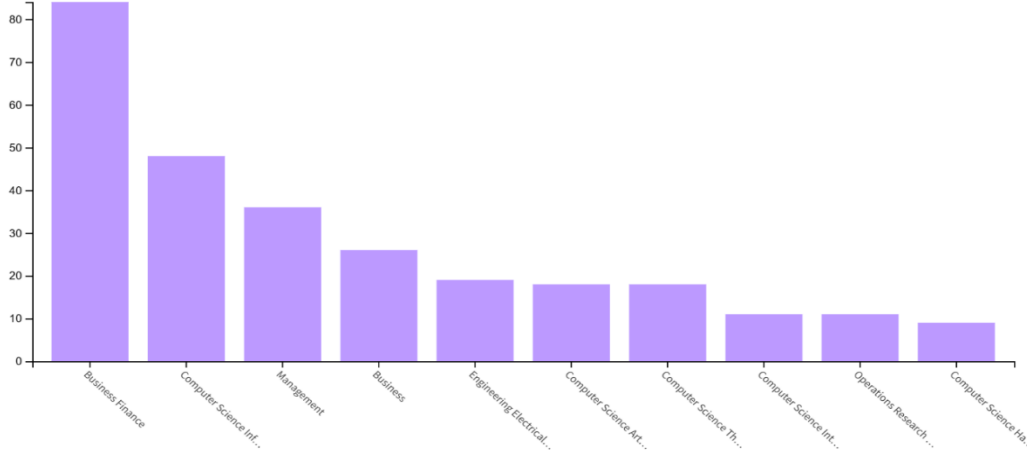

Kaynak: Web of Science Veri tabanı, 2025

4.3.2. Çalışmaların dergi türlerine göre dağılımı

Sürekli denetim konusunda yapılmış çalışmaların dergi türlerine göre dağılımı ise Grafik 3’ te görüldüğü gibidir.

Grafik 3: Makalelerin Dergi Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Wos veri tabanı, 2025

Grafik 3’te görüleceği üzere dergilerin ilk üç sıralaması; işletme, bilgisayar bilimleri ve yönetim şeklindedir.

4.3.3. En fazla atıf alan yazarların analizi

Sürekli denetim konusunda en fazla atıf alan ilk beş yayın ise Tablo 3’te gösterilmiştir. Mukayese açısından Google Scolar atıf sayıları da ilave edilmiştir.

Tablo 3: Sürekli Denetim Konusunda En Fazla Atıf Alan Yazarlar

	Yazar(lar)	Yayın ismi	Wos Atıf Sayısı	Google Scolar Atıf Sayısı
1	Han, H., Shiwakoti, R. K., Jarvis, R., Mordi, C., & Botchie, D. (2023).	Accounting and auditing with blockchain technology and artificial Intelligence: A literature review. <i>International Journal of Accounting Information Systems</i> , 48, 100598.	121	482
2	Rezaee, Z., Sharbatoghlie, A., Elam, R., & McMickle, P. L. (2002).	Continuous auditing: Building automated auditing capability. <i>Auditing: A Journal of Practice & Theory</i> , 21(1), 147-163.	94	480

Tablo 3 (Devamı)

	Yazar(lar)	Yayın ismi	Wos Atıf Sayısı	Google Scolar Atıf Sayısı
3	Kuhn Jr, J. R., & Sutton, S. G. (2010).	Continuous auditing in ERP system environments: The current state and future directions. <i>Journal of Information Systems</i> , 24(1), 91-112	93	309
4	Zhang, J., Yang, X., & Appelbaum, D. (2015).	Toward effective big data analysis in continuous auditing. <i>Accounting Horizons</i> , 29(2), 469-476.	92	318
5	Jans, M., Alles, M., & Vasarhelyi, M. (2013).	The case for process mining in auditing: Sources of value added and areas of application. <i>International journal of accounting information systems</i> , 14(1), 1-20.	80	252

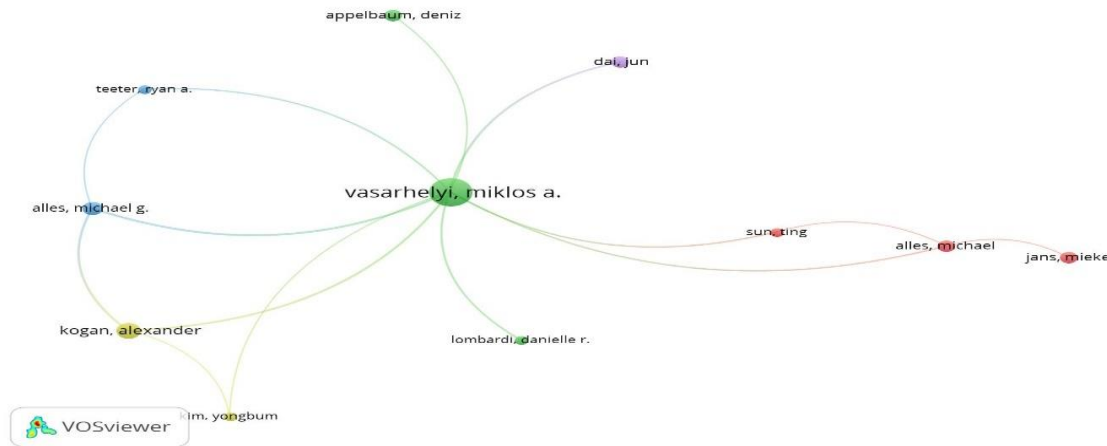
Tablodan da görüldüğü üzere üçüncü ve dördüncü sırada yer alan makaleler haricinde her iki platformda da atıf sıralaması benzerlikler taşımaktadır.

4.3.4. Yazarlar arası iş birliğini gösteren ortak yazar analizi

Bilimsel haritalama teknikleri, araştırma bileşenleri arasındaki ilişkilere odaklanarak aralarındaki entelektüel etkileşim ve yapısal bağlantılarla ilgilenir (Donthu vd., 2021).

Ortak yazarlık analizi, bir konuda akademisyenler aralarındaki bağlantı ve etkileşimleri göstermektedir (Donthu vd., 2021, s. 290). Sürekli denetim konusunu çalışan yazarlar arasında en az 2 yayını olan 37 yazar tespit edilmiştir. Bu 37 yazarın hepsi birbirleri ile bağlantılı değildir. Ortak yazar iş birliği analizine ait ağ haritası Şekil 2’de gösterilmektedir.

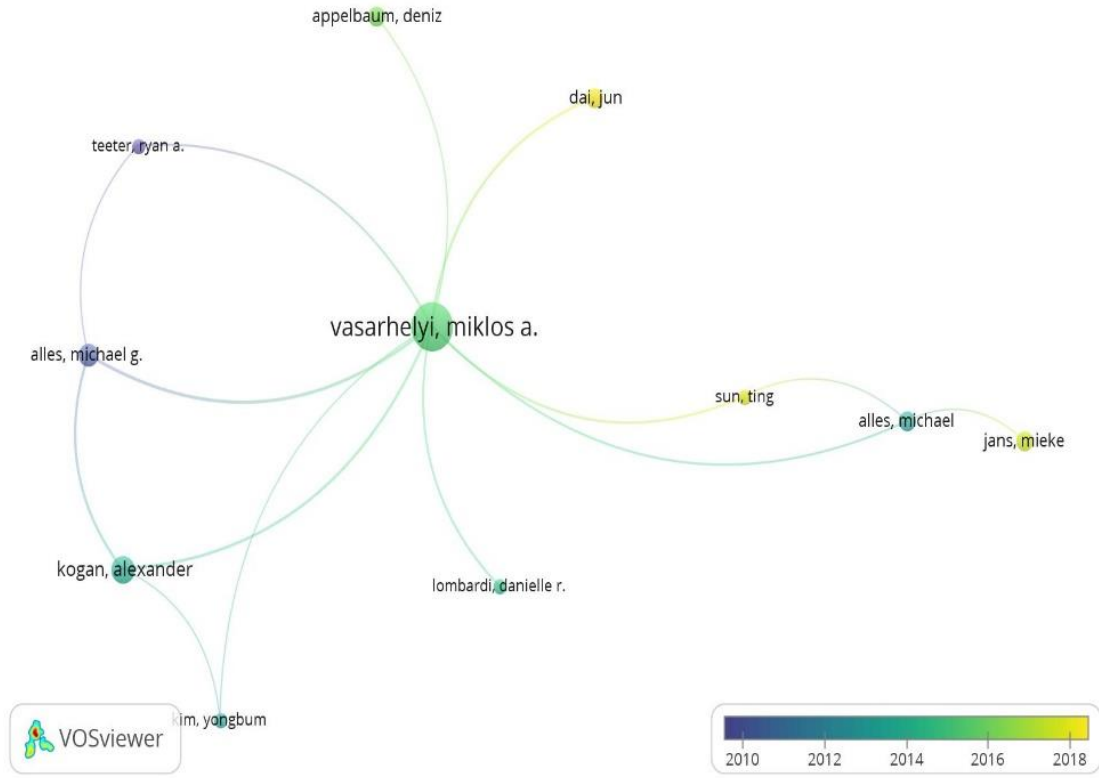
Şekil 2: Ortak Yazarlar Ağ Haritası Bağlantıları

Şekil 2'ye göre Vasarhelyi, M. A en fazla bağlantısı olan yazar olarak tespit edilmiştir. Yazar, iş birliğinin merkezinde ve diğer yazarlar ile en fazla ortak yayın yapmıştır. Söz konusu iş birliği mavi, yeşil, kırmızı renkli çizgilerle görselleştirilmiştir.

Şekil 3' te ise zaman açısından yazar iş birliklerini gösterilmiştir.

Şekil 3: Ortak Yazarlar Ağ Haritası Bağlantıları (Zamansal)

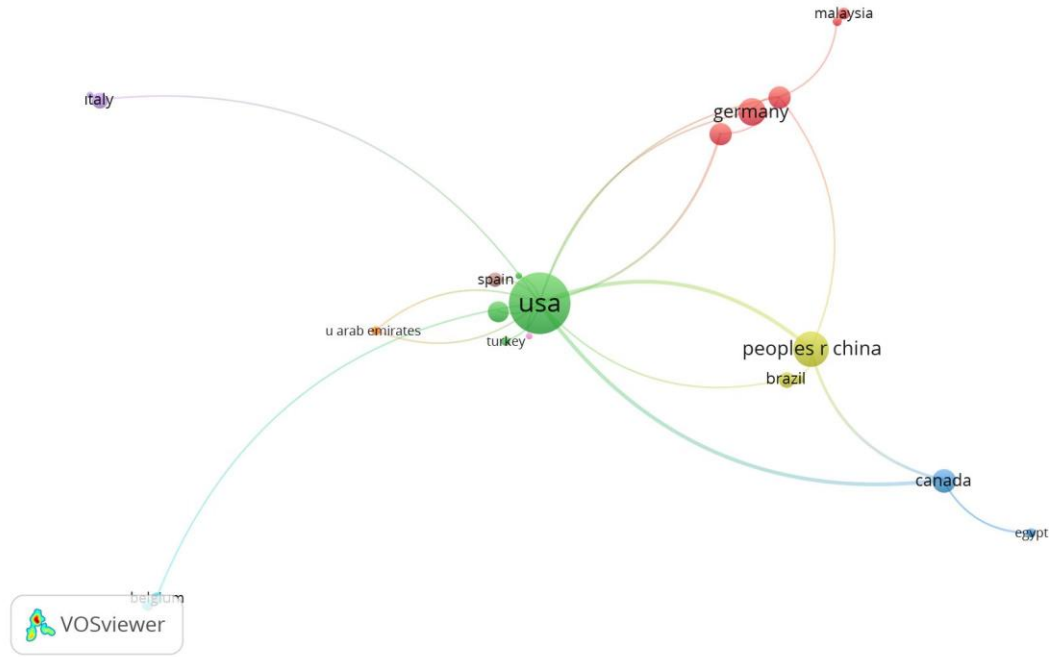

Şekil 3' te zaman açısından yazar iş birliği ilk yıllardan günümüze mavi, yeşil, sarı renkli çizgilerle görselleştirilmiştir.

4.3.5. Ülkelerin atıf analizi (Citation of countries)

Yayınların ülkelere göre atıf sayılarına dair ağ haritası oluşturulmuştur. Burada seçenек olarak bir ülke tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması seçeneği tercih edilmiştir.

Şekil 4: Ülkelerin Yayın ve Atıf Analizi

En fazla atıf alan ülkeler ABD (1472 atıf), İngiltere (160 atıf) ve Çin (254 atıf) olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından ABD (24), Çin (10) ve Kanada (10) ilk üçte yer almaktadır. Eser sayısı olarak ise sıralama ABD (70 yayın), Çin (24 yayın) ve Almanya (14 yayın) şeklindedir.

Tablo 4: *En fazla Atıf alan ilk üç ülke analizi*

Selected	Country	Documents	Citations ▼	Total link strength
☒	usa	70	1472	24
☒	england	10	260	5
☒	peoples r china	24	245	10

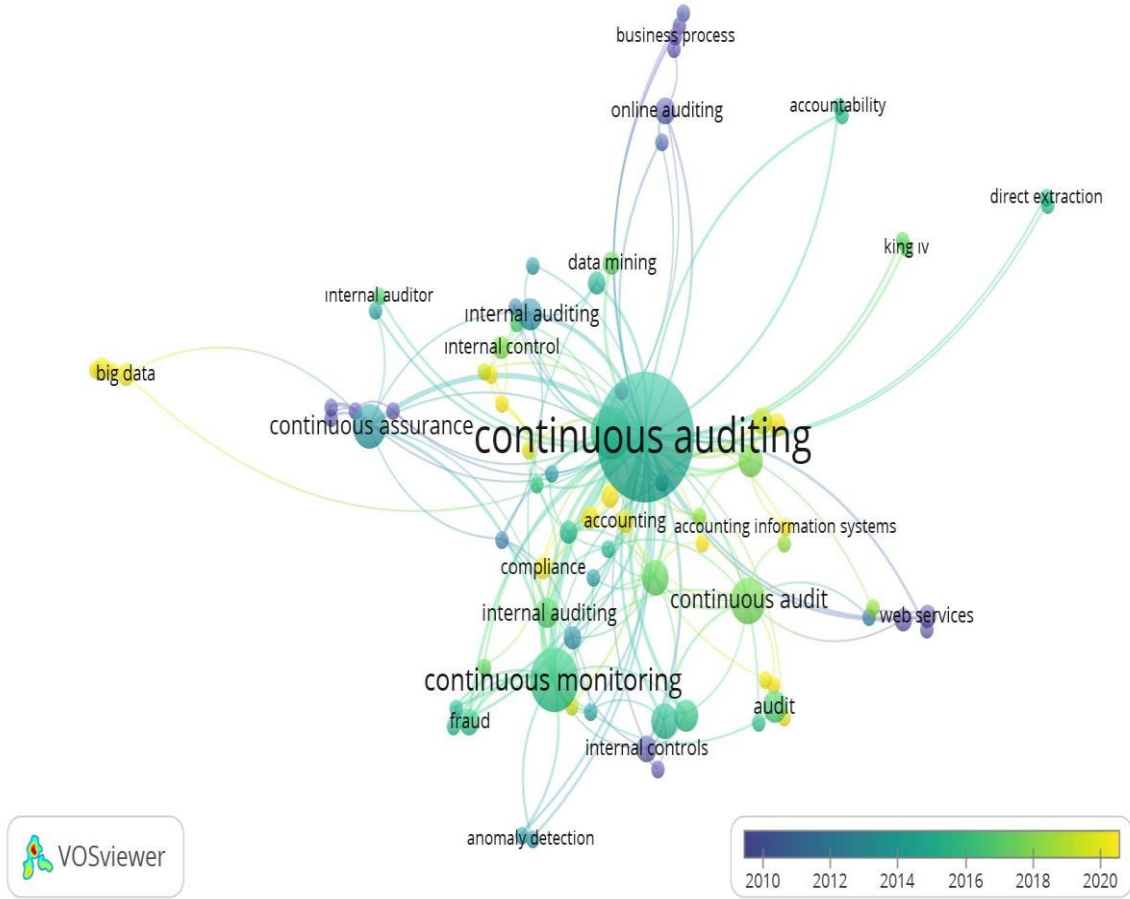
Kaynak: Web of Science Veri tabanı, 2025

4.3.6. Anahtar kelime analizi

Zaman faktörü dikkate alınarak yapılan analizde, en çok kullanılan anahtar kelimenin sürekli denetim “continuous auditing” olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda bu konu ile ilgili anahtar kelimelerden sarı renkli olanın tarihsel olarak daha yeni anahtar kelime olarak kullanıldığı, mavi renk olanların da görece en eski kullanılan anahtar kelime olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Buna göre “big data” anahtar kelimesinin daha güncel bir çalışma alanı

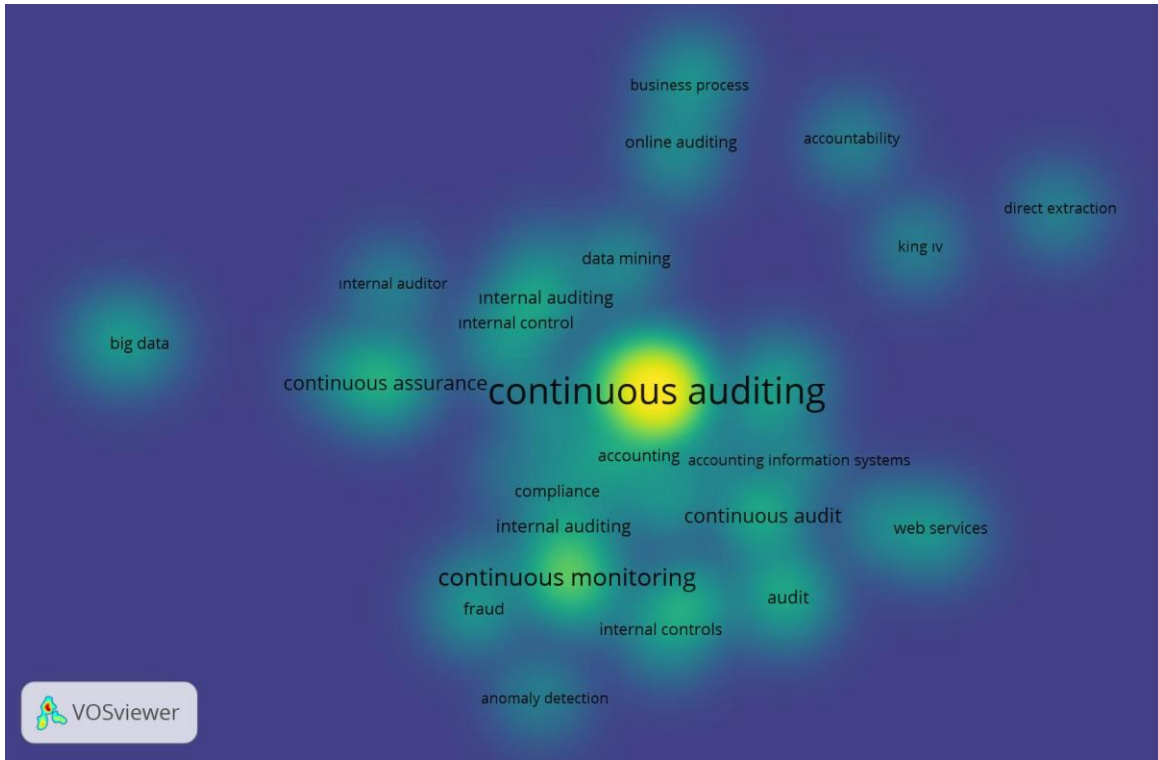
olduğu, “online auditing” anahtar kelimesinin görece daha eski anahtar kelime olarak kullanıldığını görebiliriz.

Şekil 5: Anahtar Kelime Haritası

Anahtar kelimeler için VosViewer’den hazırlanan kelime bulutu analizi ise Şekil 6’daki gibidir.

Şekil 6: Anahtar Kelime Bulutu

Kelime bulutu açısından anahtar kelimeler ele alınacak olursa da sarı renk en çok kullanılan anahtar kelimeyi gösterirken, yeşil renkli anahtar kelimeler de beraberinde çalışılabilecek konular için bir rehber niteliği taşır, örneğin “fraud” yani hile konusu sürekli denetim konusu ile birlikte çalışılabilir şeklinde yorumlanabilir.

5. Sonuç

Değişen dünya gelişmekte olan teknolojilere çok hızlı uyum zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Algoritmaların söz sahibi olduğu bir dünyada geleneksel denetim süreçlerinin yerini eş zamanlı veri analizleri almıştır.

Bu çalışmada Wos veri tabanında “sürekli denetim” kavramı tırnak içinde aranarak bu konudaki yayınlar listelenmiştir. Alanında en prestijli yayın takibinin yapıldığı veri tabanlarından biri olan Wos’da bu konuyu karşılayan yayın sayısının, konunun önemine rağmen beklenenden az olduğu tespit edilmiştir. Arama sonucu 199 yayın listelenmiş, yayınlar tek tek incelenerek konuyla ilgisi olmayanlar listeden çıkartılmış ve 191 yayın analiz edilmiştir. Veri tabanında 2000 yılı sonrası yayın listelenmiş olup en fazla 2016 yılında çalışma görülmüştür.

Yayınların çoğu (yaklaşık %71) dergilerde yayınlanan makaleler olup, yaklaşık %29’ u diğer yayın türlerindendir. Sürekli denetim ile ilgili yapılan literatür çalışmalarının çoğu teorik ağırlıklıdır, bu konuda ampirik çalışmalar daha azdır.

Gelecekteki araştırmalarda, sürekli denetimin, denetim süreçlerine sağladığı katma değeri ele alan daha detaylı çalışmalar yapılması ve işletmeler açısından sürekli

denetim sistemlerinin işletmelerde pratik ve ekonomik uygulanabilirliğinin fayda maliyet analizi çerçevesinde incelenmesi önerilebilir.

Sürekli denetimde veri analizi için makine öğrenmesi, yapay zekâ, bulut bilişim vb. teknolojiler gerekecektir. Sürekli denetim fonksiyonunun en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından biri süreçlerin izlenmesi için sürekli izleme fonksiyonudur. Sürekli izlemeyi şayet denetçiler yapacaksa denetçilerin öğrenme yeteneklerinin arttırılması gerekir. Dolayısı ile gelecekteki çalışmalarda sürekli denetim- sürekli izleme fonksiyonu açısından ele alınması tavsiye edilebilir.

6. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim

7. Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

8. Katkı oranı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

9. Finansal Destek Beyan

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aboa, Y. P. J. D. (2014). *Continuous auditing: Technology involved* [Undergraduate honors thesis, East Tennessee State University]. <https://dc.etsu.edu/honors/209/>
- Ağca, A. (2006). Sürekli denetim: Denetimde bir devrim mi yoksa bir hayal mi? *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 8(1), 63–78.
- Alles, M. G., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2002). Feasibility and economics of continuous assurance. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21(1), 125–138. <https://doi.org/10.2308/aud.2002.21.1.125>
- Chan, D. Y., & Vasarhelyi, M. A. (2018). Innovation and practice of continuous auditing. In M. A. Vasarhelyi (Ed.), *Continuous auditing* (pp. 271–283). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-78743-413-420181013>
- Chou, C. L. Y., Du, T., & Lai, V. S. (2007). Continuous auditing with a multi-agent system. *Decision Support Systems*, 42(4), 2274–2292. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2006.08.002>

- CICA/AICPA, (1999). *Continuous auditing: Research report*. The Canadian Institute of Chartered Accountants. Erişilen pdf: Rutgers Accounting Web. <https://raw.rutgers.edu/MiklosVasarhelyi/Resume%20Articles/MAJOR%20REFEREED%20ARTICLES/M40.%20continuous%20auditing.pdf>
- Coderre, D., & Police, R. C. M. (2005). Global technology audit guide continuous auditing: Implications for assurance, monitoring, and risk assessment. *The Institute of Internal Auditors*, 1–34. <https://www.qcpa.org.qa/assets/uploads/documents/library/1563184783.pdf>
- De Aquino, C. E., Lopes da Silva, W., Sigolo, N., & Vasarhelyi, M. A. (2010). Six steps to an effective continuous audit process. *Internal Auditor*, 1–5. https://scholar.google.com/scholar?cluster=9869061122151043490&hl=tr&as_sdt=0,5
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Esmeray, A. (2020). Geleneksel denetimden denetim 4.0'a geçiş. F. Yıldız (Ed.) içinde, *Endüstri 4.0 Paradigması*, 311–334. Efe Akademi. <https://www.researchgate.net/publication/370773032>
- Eulerich, M., Fligge, B., López Kasper, V. I., & Wood, D. A. (2025). Patience is key: The time it takes to see benefits from continuous auditing. *Accounting Horizons*, 39(1), 69–86. <https://doi.org/10.2308/HORIZONS-2023-060>
- Hardy, C. A., & Laslett, G. (2015). Continuous auditing and monitoring in practice: Lessons from Metcash's business assurance group. *Journal of Information Systems*, 29(2), 183–194. <https://doi.org/10.2308/isys-50969>
- Hazar, H. B. (2020). New paradigm in auditing: Continuous auditing. In *Ethics and Sustainability in Accounting and Finance, Volume II*, 253–268. Singapore: Springer Nature Singapore. http://drhulyahazar.com/images/CA_yazi.pdf
- Jans, M., Alles, M., & Vasarhelyi, M. (2013). The case for process mining in auditing: Sources of value added and areas of application. *International Journal of Accounting Information Systems*, 14(1), 1–20. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2012.06.015>

- Karahan, M., & Çolak, M. (2019). Hile önleyici olarak sürekli denetim verimliliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 561–572. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.529906>
- KPMG, (2008). Continuous Auditing and continuous monitoring: transforming internal audit and management monitoring to create value. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/kz/pdf/cacm-brochure.pdf>
- KPMG, (2016). Bankacılık ve sermaye piyasalarında en önemli 10 iç denetim riski. <https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2016/07/bankacilik-ve-sermaye-piyasalarinda-en-onemli-10-ic-denetim-riski.html>
- Marques, R. P., & Santos, C. (2017, June). Research on continuous auditing: A bibliometric analysis. In *2017 12th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)* (pp. 1–4). IEEE. <https://doi.org/10.23919/CISTI.2017.7976048>
- Murcia, F. D., De Souza, F. C., & Borba, J. A. (2008). Continuous auditing: A literature review auditoria contínua: uma revisão da literatura. *Organizações em Contexto*, 4(7), 1–17. <https://doi.org/10.15603/1982-8756/roc.v4n7p1-17>
- Rezaee, Z., Elam, R., & Sharbatoghlie, A. (2001). Continuous auditing: the audit of the future. *Managerial Auditing Journal*, 16(3), 150–158.
- Rezaee, Z., Sharbatoghlie, A., Elam, R., & McMickle, P. L. (2002). Continuous auditing: Building automated auditing capability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21(1), 147–163. <https://doi.org/10.2308/aud.2002.21.1.147>
- Serçemeli, M. (2015). İç denetim stratejisinde sürekli denetimin uygulanabilirliğine ilişkin bir araştırma. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 83–110. <https://dergipark.org.tr/en/pub/guiibd/issue/51744/671990>
- Serçemeli, M., & Orhan, M. S. (2016). Sürekli denetim ve denetimin geleceğine bakış üzerine bist-100 şirketlerinde bir araştırma. *Sayıştay Dergisi*, (101), 31–50. https://scholar.google.com/scholar?cluster=6063383546069739962&hl=tr&as_sdt=0,5
- Shilts, J. (2017). A framework for continuous auditing: Why companies don't need to spend big money. *Journal of Accountancy*, 223(3), 38–42. <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2017/mar/continuous-auditing/>

Esmeray, A., (2025). Sürekli denetim konusunda yapılmış çalışmalara ilişkin bir analiz.

Shin, I. H., Lee, M. G., & Park, W. (2013). Implementation of the continuous auditing system in the ERP-based environment. *Managerial Auditing Journal*, 28(7), 592–627. <https://doi.org/10.1108/MAJ-11-2012-0775>

Sönmez Karapınar, E. (2022). COVID-19 pandemisi sürecinde tüketici davranışı üzerine yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi. 10. *Uluslararası İstanbul Bilimler Araştırmalar Kongresi* (316–329) içinde. Temmuz 23–25, İstanbul, Türkiye. https://drive.google.com/file/d/1_fdMcSTOPbLOK13fNReMJirLDIZzQLyC/vie

Şen, İ. K. (2016). Bilgi teknolojilerindeki değişimin finansal tabloların bağımsız denetimine etkisi: Sürekli denetim. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 383–404. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd/issue/32906/365595>

Uludağ, S. (2018, Mayıs 11). *Gerçek zamanlı güvence modelini oluşturmada öngörüşel yaklaşım* [Konferans bildirisi]. Uluslararası Akademik Forum 2018: Gerçek Zamanlı Güvence Modeli Olarak Sürekli Denetim ve Sürekli İzleme (Yayın No. 15, ss. 145–175). Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları. <https://www.tide.org.tr/kitap>

van Hillo, R., & Weigand, H. (2016, June). Continuous auditing & continuous monitoring: Continuous value? In *2016 IEEE tenth international conference on research challenges in information science (RCIS)* (pp. 1–11). IEEE. <https://doi.org/10.1109/RCIS.2016.7549279>

Vasarhelyi, M. A., Alles, M., Kuenkaikaew, S., & Littlely, J. (2012). The acceptance and adoption of continuous auditing by internal auditors: A micro analysis. *International journal of accounting information systems*, 13(3), 267–281. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2012.06.011>

Warren, D., & Smith, M. (2006). Continuous auditing: An effective tool for internal auditors. *Internal Auditing*, 21(2), 27–35. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=905144

Zhang, J., Yang, X., & Appelbaum, D. (2015). Toward effective big data analysis in continuous auditing. *Accounting Horizons*, 29(2), 469–476. <https://doi.org/10.2308/acch-51070>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	İnceleme Makalesi	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	30.04.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	05.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	106-124
DOI	10.51177/kayusosder.1687859		

Âmirî'nin felsefesinde sevgi ve ülfet^Δ

Love and Intimacy in the Philosophy of al-Amiri

Fuat AKPINAR ¹

Öz

Bu makale, Onuncu yüzyıl İslam filozofu Âmirî'nin sevgi ve ülfet kavramlarına ilişkin düşüncelerini, özellikle *es-Sa'âde ve'l-is'âd* ile *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm* adlı eserleri çerçevesinde ele almaktadır. Çalışmanın amacı, gerekli görülen yerlerde Platon, Aristoteles ve Fârâbî gibi filozofların ahlak ve siyaset felsefesi bağlamındaki düşüncelerine kısaca değinerek, Âmirî'nin ilgili konulardaki özgün yaklaşımını ortaya koymaktır. Ona göre sevgi, ahlaki bir değerdir. Ülfet ise toplumun dağılmaması, çatışmaya sürüklenmemesi ve düzenli işlemesi için gerekli kurucu bir ilkedir. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın özgün değerini ise sevgi üzerine literatürde çalışmaların bulunması, fakat filozofun bu konudaki görüşlerini ele alan herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması oluşturmaktadır. Ahlak ve siyaset felsefesi, insanın bireysel ve toplumsal yaşamındaki değerleri, eylemleri ve kurumları sorgulayan iki önemli disiplindir. Bu bağlamda sevgi, bireyin ahlaki gelişiminde olduğu gibi toplumun düzen ve birliği açısından merkezi bir etkiye sahiptir. Sevgi konusu başta Antik-Helenistik felsefe geleneğinde Platon ve Aristoteles gibi filozoflarca birey ve toplum ekseninde tartışılmış, felsefenin İslam dünyasına intikaliyle Fârâbî, İbn Miskeveyh ve İbn Sînâ gibi filozoflar da konuya eğilmişlerdir. Bu filozoflar sevgiyi hem ontolojik hem de etik açıdan ele almışlar ve konunun, insanın varoluşsal, ahlaki ve toplumsal ilişkileri anlamada temel rol oynadığına vurgu yapmışlardır. Sevgi ve ülfet, Âmirî'nin ahlak ve siyaset felsefesinde yalnızca bireyler arası bir ilişki biçimi olarak değil, aynı zamanda erdemli bir toplumun ve düzenli bir siyasetin metafizik zemini olarak işlev görmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Âmirî, Ahlak, Siyaset, Sevgi.

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, yusuffuheyre@gmail.com

Abstract

This article examines the views of the tenth-century Islamic philosopher al-Amiri on the concepts of love and familiarity/intimacy, particularly within the framework of his works *al-Sa'ada wa'l-Is'ad* and *al-'Ilam bi-Manaqib al-Islam*. The aim is to explore Amiri's original approach by briefly situating his views within the broader context of ethical and political philosophy, drawing comparisons where relevant with thinkers such as Plato, Aristotle, and al-Farabi. For Amiri, love is a moral virtue essential to personal development, while ulfa functions as a foundational principle that ensures social cohesion, prevents conflict, and sustains political order. The study adopts a qualitative methodology, employing document analysis. Its originality lies in addressing a gap in the literature: while the concept of love has been discussed widely in both classical and modern scholarship, Amiri's specific views on the matter remain underexplored. Ethics and political philosophy interrogate the values, actions, and institutions shaping human life. In this context, love is not only pivotal to moral formation but also central to the unity and stability of society. For Amiri, love and ulfa are not merely interpersonal dynamics, but metaphysical foundations of a virtuous community and well-ordered polity.

Keywords: Islamic Philosophy, Amiri, Morality, Politics, Love.

1. Giriş

Sevgi kavramı Antik Yunan'dan günümüze değin felsefenin ve siyasetin ilgi alanına girmiştir. Sevgi hem bireysel hem de toplumsal anlamda tartışılmış, konu hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kavram, ahlak felsefesi bağlamında daha çok birey eksenli yaklaşımla, siyaset felsefesi açısından ise adalet erdemleriyle birlikte ele alınmıştır. Antik dönem filozoflarından Aristoteles (m.ö. 384-322), İslam düşüncesinde ise Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) sevgi kavramını birey ve toplumla ilişkilendirmişler, benzer yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bu filozoflar, ahlak ve siyaset felsefelerinde “...insan, toplumsal bir varlıktır” şeklindeki meşhur önermeye bağlı kalmışlardır. Dolayısıyla insan, kendi ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamayan bir varlıktır. Bu itibarla insanın beslenme, üreme, güvenlik ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak ve onları elde etmek için mutlaka bir şehirde ya da devlette yaşaması zorunludur. Şehirde ya da toplu halde yaşamak zorunda olan insanların güvenli bir şekilde yaşayabilmeleri, nesillerini devam ettirebilmeleri ve maişetlerini sağlayabilmeleri için sevgi ve adalet gibi erdemlere sahip olmaları da gerekmektedir. Buna karşılık bu tür görüşlere itiraz eden veya farklı fikirler öne süren düşünürlerin olduğunu da görmekteyiz. Onların bir kısmı sevgiyi adaletten ayırmış, sevginin insanî bir fitratı adaletin ise yapay ve zorlama bir durum olduğunu dile getirmişlerdir (Tokgöz, 2016, ss. 1-8; Aydın, 2013, ss. 15-24).

Onuncu yüzyılda yaşamış olan Ebü'l-Hasen el-Âmirî (ö. 381/992), İslam felsefesinin önemli filozoflarından (Hamevî 1993, s. 233). Kindî'nin (ö. 252/866) talebesi olan Ebû Zeyd el-Belhî'den (ö. 322/934) felsefe eğitimi alan filozof, otuza yakın eserin müellifidir. Ne yazık ki eserlerinin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Felsefe tarihçileri tarafından *meçhul filozof* olarak anılan bu isim hakkında günümüzde gerek yurtdışında gerekse yurt içinde pek çok çalışma yapılmıştır. Âmirî felsefe, epistemoloji, psikoloji, eskatoloji, ontoloji, felsefe ve dinler tarihi gibi birden çok alanda görüşler ileri sürmüştür. Onun ahlak ve siyaset felsefesi alanında özgün sayılabilecek görüşleri bulunmaktadır (Halifât, 1988b, ss. 20-25; Kaya, 1991, ss. 68-71). Bu itibarla Âmirî, Fârâbî sonrası İslam ahlak ve siyaset felsefesine önemli bir katkı sunmuştur (Kutluer, 1989, s. 69-71).

Âmirî'nin felsefesinde sevgi ve ülfet konusunu ele almamızın ilk nedeni onun bu konudaki görüşlerinin müstakil bir çalışma olarak açık bir biçimde ortaya konulmamış olmasıdır. Bundan daha önemlisi ise, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi isimlerin siyaset teorilerinde

sıkça rastlanmayan ülfet konusuna Âmirî'nin, siyaset felsefesini işlediği yerlerde ayrıntılı olarak yer vermiş olmasıdır. Onun konuya ayrı bir önem vermesi ve onu toplumsal bir erdem olarak değerlendirmesi, ayrıca incelenmeyi gerektirmektedir. Filozof sevgi konusuna Aristoteles, Platon gibi filozofların paralelinde yaklaşmıştır. O, bu bağlamda sevgiye ahlak felsefesi içinde yer vermiştir. Onu siyaset felsefesinde farklı kılan unsurlardan biri ise onun ülfet konusuna ayrı bir önem vermesi ve onu toplumsal bir değer olarak ele alıp işlemesidir. Amiri hem yöneticilerin yönetilenlere hem de yönetilenlerin birbirlerine ülfet beslemeleri sonucunda devletin erdemli yapısının güçleneceğine, yönetilenlerin de barış ve mutluluk içinde yaşayacaklarını vurgulamıştır. Ona göre ülfet, sevginin toplumsal düzen içinde kurumsallaşmış ve düzenleyici hale gelmiş şeklidir. Sevgi bireyin ruhsal erdemiyken, ülfet toplumun ahlaki yapısının temel taşıdır.

Makalemiz, Âmirî'nin eserlerinden hareketle sevgi ve ülfetle ilgili görüşlerini irdelemeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın genel yapısında daha çok, filozofun *es-Sa'âde ve'l-is'âd* adlı eseri esas alınmıştır. Filozof bu eserini altı bölüm halinde yazmıştır. İlk iki bölümü onun ahlak felsefesini, diğer bölümler ise siyaset felsefesini oluşturmaktadır. Mezkur eserin filozofa aidiyeti konusunda bir kısım modern araştırmacılar olumsuz görüş bildirmiş olsalar da eserin Âmirî'ye ait olduğu konusunda genel kabul vardır (Turan, 2019, ss. 16-23). Âmirî'nin ahlak ve siyaset felsefesinde önemli bir yer işgal eden sevgi ve ülfet konusunu onun bu çalışmasından hareketle ele almaya çalışacağız. Konuyla ilgili ortaya koyulan bütün çalışmaları çalışmaya dâhil etmekten ziyade, Âmirî'nin bu konuya katkısını ve görüşlerini tespit etmeye gayret edeceğiz. Onun ahlak ve siyaset felsefesine etki eden Platon (m.ö 427-347) ve Aristoteles gibi filozofların bu konudaki görüşlerine de makale sınırları içinde ve bağlantılı olmak kaydıyla yer vereceğiz. Âmirî dışındaki benzer ya da aynı doğrultuda yapılan diğer çalışmalara da gerektiğinde atıflarda bulunacağız.

2. Sevgi ve ülfet kavramı

Sevgi kavramı Arapçada kökü 'hub' olan kelimedenden türemiş ve muhabbet kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Hub kelimesi de kısaca "buğzun zıddı" olarak tanımlanmıştır. Kaynaklarda muhabbet, hub, meveddet ve vüdd ifadeleri "sevgi" anlamında kullanılmakla beraber sevginin en coşkulu haline de aşk denilmiştir. Yine kavram, Yunancada philia, eros, agape gibi sözcüklerle ifade edilmiştir. Philia sözcüğü bağlanmayı, başka türde sevgiye işaret ederken agape sözcüğü ise dostluk, tesanüd ve yardımlaşma bağlamındaki sevgiyi karşılamaktadır (Güçlü ve Uzun, 2002, s. 22). Bununla birlikte yine agape Tanrı'ya olan aşk olarak da ifade edilmiştir (Uludağ, 2020, ss. 284-286; Cevizci, 2010, s. 1257). Eros ise aşırı tutku, ihtirasın yanında şiddetli istek ve arzu anlamında kullanılır (Gelgin, 2010, s. 276). Dilimize 'bilgelik sevgisi' olarak geçen philosophia yani felsefe ifadesi de yine sevgi kelimesiyle bağlantılı kullanılmıştır (Aristoteles, 1985, 982a 15-20). Sevgi kavramı farklı dönemlerde farklı içeriklere konu olmuştur. Antik Yunan düşüncesinde bu kelimeyi ilk kullanan ve aynı zamanda Âmirî'nin de eserlerinde yer verdiği kişi olan Empedokles (m.ö 494-434)'tir. Bu Yunan filozofuna göre evrendeki bütün mahlukat sevgi ve nefretin çatışmasıyla varlık sahasına çıkmıştır. Ona göre sevgi, nefrete galip geldiğinde evrende düzen sağlanırken nefret, sevgiye egemen olduğunda evrenin düzeni bozulur. Yani ona göre bu durum bir nevi metafiziksel bir ilkedir (Hançerlioğlu, 1993, s. 71). Bununla birlikte sevgi ifadesi, Sokrates'te (ö. m.ö. 399) bilgelik ve güzellik yolunda itici bir güçtür (Platon, 2006, ss. 201d- 204c). Platon'da ise toplumu bir arada tutan ana ilkelerden biridir ve bir bakıma sevgi erdemlerin kaynağıdır. Platon'a göre sevgi, bilgelik ile bilgisizliğin arasındaki duygudur. Bir kimse bilgeliği seviyorsa filozof olmaya gidiyordur, sevmiyorsa cehalete kucak açmaktadır. Yine sevgiyi

o, insan ruhunun idealar dünyasına ulaşma çabası olarak görür (Platon, 2006, s. 64). Aristoteles'te kişiler arasında dostluk ve sevginin oluşabilmesi için öncelikle kişinin kendini sevmesi gerektiğini belirtir. Bundan dolayı o, sevgiyi siyasi ve ahlaki bir ilke olarak konumlandırır (Aristoteles, 2020, s. 194). Yeni-Eflatuncu filozoflardan olan Plotinus'da (m.s. 205–270) ise sevgi, müteal varlık olan Bir'den tekrar Bir'e dönen kurtuluşu ifade eder. Bu bakımdan o, aşkı şöyle tanımlar (1991, s. 547): “Aşk, Ruh'un daha yüksek olana yönelmesidir; çünkü orada kendi gerçek doğasını bulur.”

İslam ahlak düşüncesinde sevgi konusu kimi düşünürlerce de ele alınmıştır. Bu konu aynı zamanda metafizik, ontolojik, epistemolojik, psikolojik, ahlaki ve siyasi boyutları olan çok yönlü bir kavramdır. İslam düşüncesinde sevgiyi sistematik olarak ele alan ilk düşünür Fârâbî olmuştur. Fârâbî'ye göre sevgi, adaletle hükmedilen erdemli bir toplumun temelidir (Fârâbî, 1985, s. 117). Yine sevgi; İbn Sînâ'da varlığı harekete geçiren istek (1953, s. 1, 19), İbn Miskeveyh'de (ö. 421/1030) her türlü sevginin kaynağı olan ünsiyet (2013, s. 160), Nasîrüddin Tûsî (ö. 672/1274) ve Kınalızâde Ali (ö. 979/1572) gibi ahlakçı düşünürlerde siyasi ve toplumsal erdem (Kınalızâde, 2012, s. 413), İbn Bâcce'de (ö. 533/1139) ahlaki olgunlukla beraber toplumsal bir değer (2017, ss. 45-47) ve İbn Rüşd'de (ö. 595/1198) yine Fârâbî'de olduğu gibi siyasal erdem şeklini alır (1998, s. 47, 67). Bu kavram tasavvuf felsefesinde de ele alınmıştır. Mevlânâ (ö. 672/1273) ve Yunus Emre (ö. 720/1320) gibi isimler sevginin edebî ve mitsel yapısına vurgu yapmış ve onu, teosofik bir algılama yoluyla İlahî aşkı (agape) içine alacak şekilde işlemiştir (Mevlânâ, .1990, s. 151; Avcı, 2018, ss. 3023-3024; Çilingir, 2018, ss. 73-96).

Ülfet ise sözlükte “alışmak, birleşip kaynaşmak, sevmek” anlamındaki *ilf* (*elf*) kökünden gelmektedir. Ülfet insanların birbirine ilgi duyup sevgi beslemelerini, destek sunmalarına yardımcı olan, toplumsal uyumu kolaylaştırarak onların birlik ve beraberliği sağlamlaştıran, birlikte yaşama eğilimidir. Ülfet kavramıyla müradif ya da yakın anlamda kavramlar bulunmaktadır. İtilâf/teâlûf (uzlaşma), ihtilât (birlikte yaşama), muâşere (birlikte olma), üns/müânese (kaynaşma) ve mücâlese (bir arada bulunma) bunlardan bazılarıdır. Ülfetin karşıtı olarak da teferruk (ayrışma), ihtilâf, teferrüd (bireysel yaşam), tekâtu (birbirinden kopma ve yalnızlaşma), tedâbü (birbirine sırtını dönme), tebâyün (zıtlaşma) ve hicret gibi kavramlar verilebilir (Çağrı, 2012, s. 286).

3. Âmirî'nin ahlak felsefesinde sevgi

Âmirî'nin ahlak felsefesine dair görüşlerine onun *es-Sa'âde ve'l-is'âd* adlı eserinde rastlamaktayız. Filozofun bu eseri daha çok antoloji tarzında olup eserde filozof, Aristotelesçi öğelerden yararlanmıştır. Âmirî'nin ahlak felsefesi onun felsefeye verdiği tanımlarla bağlantılıdır. Felsefeyi (1991, s. 347) “gerçeği bilmek ve ona göre davranmak” şeklinde tanımlar. Yine o felsefenin önemine dair de şunları belirtir: “hikmetin kısımları sevgi ve güzel düşünmektir. Hikmetin illetleri dikkatli olmak ve mesafeli davranmaktır. Hikmetin görevi hayrı şerden, zararlıyı yararlıdan, doğruyu yalandan ayırt etmektir”. Bu düşünceleri dile getiren filzofa göre, kişiye sadece gerçeği bilmesi yetmez aynı zamanda onun bildiklerini eyleme geçirmesi gerekmektedir. Yine bununla beraber kişi, doğru eylemde bulunduğunda o eylemin bilgisine de (ilimlere) vakıf olmalıdır (Cihan, 2016, ss. 6-7). İşte o zaman eylem ve bilgi, felsefenin tanımına uyarlık gösterir. O, amelî felsefeyi ahlakın iyileştirilmesi (ıstıslâhu'l-ahlak), ev idaresi (zabtu'l-kedhudâiyye) ve ülke yönetimi (tedbîru'l-memleke) olmak üzere üç kısımda ele almıştır. Onun bu ayrımı bireyden başlayıp aileye uzanır, son kertede devletin yönetilenlere uygulayacağı ahlak eğitimini ve siyasetini kapsar. İnsan, toplum ve devletten oluşan bu saç ayakları görevlerini yapıp erdemlerle donandıktan sonra insan, aile ve toplum bir bütün olarak

mutlak yetkinliği elde edecek ve sonrasında en yüce mutluluğa kavuşacaklardır (Âmirî, 1988a, ss.66-69).

Âmirî'ye göre insanın ana gayesi mutlak kemale ermek yani bir anlamda mutluluğa kavuşmaktır. Ona göre insan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Ruh güzellikleri arzulayıp ve kötülüklerden kaçınırken beden ise lezzetli olan ve haz veren şeylere iştiaak duyar. Bu bakımdan ruh ve beden farklı özelliklere sahiptir. Ruhun, bedeni yönetmesi hâlinde insanın temyiz gücü açığa çıkar. Bu durumda insan erdemli davranışları bilen ve yapan konumuna geçer. Eğer beden, ruhu yönetmeye muktedir olursa o zaman insan, şehvetinin ve öfkesinin etkisi altına girer. İnsan akleden nefsi sayesinde suflî alemi hem imar eder hem de ondaki lezzetlerden itidalli bir şekilde tadar. Yine bu akleden nefsiyle ulvî aleme yükselir (Âmirî, 2013, s. 78, 186-188). Yine filozofa göre aklı nefste erdemler potansiyel halde bulunur. Bunların ortaya çıkması için akli nefsin hikmete ve hakikî dinin verilerine ihtiyacı vardır. Kişinin bunları elde etmesi için çalışması gerekmektedir. İşte bu çalışmasıyla kişi, öfke ve şehvet güçlerini mağlup eder ve hikmete tâbi olur. Hikmetle donanan bu kimse ulvî mutluluğa kavuşacaktır (Âmirî, 2013, s. 104; Turhan, 2019, ss. 208-210).

3.1. Sevgi kavramı

Âmirî ahlak, erdem, mutluluk ve siyaset gibi konuları işlediği *es-Sa'âde ve'l-is'âd*'da sevgi (mahabbet) ve dostluk (sadâkat) erdemlerine de yer verir. Mutluluk, siyaset gibi konuları işlediği yerlerde özellikle Platon ve Aristoteles'ten bolca aktarımlarda bulunurken sevgi ve dostluk erdeminde bu filozoflara fazla yer vermez.

Âmirî öncelikle sevginin üzerinde durur, sonra dostluğa geçer. Filozofa göre sevgi, sevilen nesne veya varlıktan gelip sevene haz veren bir duygu yani infialdir. Sevgi; sevileden gelenle duygulanma, duygulanmanın bitmesinden endişe etme halidir. Bununla seven, sevileden başka bir şey talep etmez. Bu bakımdan sevgi yine sevilene kadar teveccühünü sunmadır. Aşk, sevgi ve terkedilme korkusu gibi sevileden gelen duyguların kimisinde haz, kimisinde de acı vardır. Bu halde sevgide hem acılığın hem de tatlılığın olduğunu anlarız. Orta ya da erdem olan sevgi; gerektiği ölçü ve zamanda, gerekli kimseleri, denge ve itidal oranında sevmektir. Âmirî dengeli olmayan yani ifrat (aşırı) derecesinde sevmeyi ise aşk olarak tanımlar (Âmirî, 1991, s. 202; Turhan, 2019, s. 212). Filozof duygulanımlar hakkında da bilgi verir ve onların hissedilir şeyler olduğunu açıklar. O, hissetmeyi bazen yanındakine bazen de yanında olmayana karşı onu tahayyül etmesi olarak açıklar. Lakin filozofa göre hissedilen kimsenin fiilî olarak hissedileceği şeyin hazır vaziyette bulunması gerekmektedir. Tahayyül eden kimse için ise hissedilecek şey de ancak hissedileni anmak (zıkr) ya da onu hatırlamaktır (Âmirî, 1991, s. 202; Yılmaz, 2024, s. 131).

Âmirî'ye göre sevgi, kişinin iradesiyle oluşan bir durum ya da herhangi bir şeyden hoşlanması, ona meyletmesi değildir. Bu nedenle insan bazen ölümleri, bazen de seçemediği ve istemediği şeyleri de sevmek durumunda kalabilir. İnsanın bir şeye meyletmesinin ancak sevgiden kaynaklandığını vurgulayan filozof, sevginin de münasip olan şeylere ülfet beslemesi olarak tarif edilebileceğini düşünür. Yine filozof sevginin zıddının da nefret (buğz) olduğunu ve nefretin, insan için münasip olmayan şeyleri ortaya çıkartabileceğini kabul eder. Aynı zamanda sevgiyi karakter erdemlerinden biri olarak ele alan filozofa göre aşırı sevgi, nefreti de beraberinde getirir (Âmirî, 1991, s. 409). Âmirî insanın sevgi konusunda psikolojik yapısını da hesaba katarak onun canlı şeylerin yanında cansız şeyleri de sevebileceğini dile getirir. Ona göre insanın cansız bir şeyi sevmesi tek taraflı bir duyguysa canlı şeyleri sevmesi hem tek taraflı hem de karşılıklıdır. İnsanın başka

bir insana karşılıklı olarak birbirlerini sevmelerini de (tehâbb) tam bir uyuşma hali olarak değerlendirir (Âmirî, 1991, s. 204; Turhan, 2019, s. 212; Yılmaz, 2024, ss. 131-135).

3.1.1. Sevginin dostluk erdemiyle olan ilişkisi

Âmirî, sevgi erdeminin ve onun içeriğiyle alakalı görüşlerini ifade ettikten sonra sevgi erdeminin dostlukla (sadâkat) olan ilişkisine değinir. Filozof dostlukla ilgili bazı tanımlara yer verir. Ona göre dost, karşısındakinin sürekli iyiliğini arzulayan ve onun hayrına (iyi) olan ve olabilecek şeyleri düşünen kimsedir. O, dost olan kişiyi, dostunun çocuğunu kendi çocuğu, ailesini kendi ailesi, kız kardeşini kendi kız kardeşi gibi gören kimse olarak belirtir. Bununla birlikte Âmirî, gerçek dostun üzüntüleri de sevinçleri de paylaşan kişi olduğunun altını çizerek (1991, s. 204; Turhan, 2019, s. 213). Âmirî'nin ahlak felsefesine en çok etki eden filozofun Aristoteles olduğu düşünüldüğünde Aristoteles'in dost tanımı şöyledir (2020, 1156b): "Birbirlerinden farklı olmalarına rağmen aynılanan kimselerdir." Bu tanımdan hareketle Aristoteles'e göre dostluk, bedenleri ayrı iki kişinin tek bir ruha sahip olmasıdır. Yine Aristoteles'e göre dostluk bir erdemdir. Ona göre dostluğun aşırılığı dalkavukluk/yağcılık, eksikliğine ise huysuzluk/kindarlık olmaktadır (2020, 1155a1-2, 1108a26).

Filozof dostluk ve sevginin ilişkisi bakımından sevginin önce geldiğini savunur ve bir kişiyle dost olmadan önce ilk önce kişide ona karşı bir sevginin oluşması gerektiğini belirtir. Buna göre eğer kişi karşısındaki kişiyi severse onunla dostluk kurması da kolaylaşır. Ona göre dostluk sevginin özel bir durumu olup sevgiye göre hem nicelik hem de nitelik bakımından daha nadir ve değerlidir. Filozofa göre insanın başkasıyla dostluğu menfaat ve iyilik elde etme üzerine kurulabilir. Menfaat temelli dostlukların menfaat devam ettiği müddetçe devam edeceğini, menfaat bittiğinde sevginin de ve dostluğun da biteceğini belirten Âmirî, iyilik temelli dostluğun ise sürekli olacağını ve bu dostluğa sahip olanların sevgisinde hiçbir eksilme olmayacağını savunur. Âmirî, Aristoteles'in dostluk tanımlamasından hareketle dostluk ve sevgiyi ayırt ederek ikisi arasındaki farkları da ortaya koyar. Ona göre dostluk karşılıklı olup sevgi ise karşılıklı olabildiği gibi tek taraflı da olabilir. Çünkü insan, maddî bir varlığa sevgi duyabilir ya da kendisini sevmeyen bir canlıyı da sevebilir. Örneğin bir kimse parayı, makamı veya şöhreti sevebilir ve bunlardan büyük haz alabilir. Ama bu şeylerle insan, dost olamaz ve dostluk ilişkisi kuramaz. Farklı bedende tek ruh olamaz. Yine insan aynı anda birden çok kişiyle dost olamaz fakat birden çok kişiyi sevebilir (1991, ss. 204-205).

Âmirî, sevginin dostluk erdemiyle ilişkisi bağlamında daha çok Aristoteles'ten aktarımlarda bulunur ve onun görüşleri etrafında konuyu işler. Bu itibarla Âmirî'nin bu konuda Aristoteles'i arada farklar bulunmakla beraber doğru yorumladığı görülmektedir. Bu anlamda Âmirî'nin görüşlerini ortaya daha iyi koymak için Aristoteles'in bu konudaki görüşlerine yer vermek de fayda var. Aristoteles'e göre (2020, 1155a-1163b) sevgi ve dostluk insan hayatında zorunludur. İnsanın toplumsal bir varlık olması onun bu erdemlere sahip olmasını da beraberinde getirir. Toplumsal bir varlık olması yine insanın dostunun olmasını da zorunlu kılar. Toplum içinde yaşayan hiçbir kişi bundan mahrum kalmaz. Yoksulluk çeken bir insanın başka zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için dostundan başka gideceği kapı yoktur. Gençlik döneminde bir insan hatalar yapabilir, yaşlılık döneminde de kendi işlerini göremez duruma gelebilir. İşte bu sıkıntılı dönemlerinde; gençlik dönemine rehberlik eden ve insanı başka hatalar yapmaktan koruyan, yaşlılığında da ellerinden tutan ve ihtiyaçlarını temin eden bir kişi vardır ve o da dostudur. İnsanın özellikle yetişkinlik çağlarında erdemli bir dostunun olması insanı erdemli davranışlarını bilmeye ve onları yapmaya götürür. Yaşlılık döneminde ise dostu sayesinde kişi, onun birikim ve tecrübeleriyle hayata daha iyi tutunur. Aristoteles'e göre

de yaşamın her anında sürdürülmesi gereken hakiki erdem, dostluk erdemidir. Bununla birlikte Aristoteles gerçek dostluğu da şöyle tasvir eder:

İyi kişilerin ve erdeme uygun olarak birbirine benzer kişilerin dostluğu mükemmeldir. Bunlar iyi olduklarından ötürü birbirleri için karşılıklı iyi şeyler isterler; kendi başına iyidirler. Sırf dostları için iyi şeyler isteyenler en çok dost olanlardır. Bunlar ilineksel anlamda değil, kendilerinden ötürü böyle olurlar. Dostlukları iyi oldukları sürece devam eder, erdem de kalıcı bir şey. Her biri hem saltık anlamda hem de dostu için iyidir (2005, 1156b).

Dost, bir çıkar ya da beklenti karşılığı olmaksızın dostuna iyilik eden ve onun hüznlerine ortak olan kişidir. Dost, dostunun sevinçlerine ortak olur ve ona asla haset beslemez. Bu itibarla dost, iyi ve kötü zamanlarında kişinin yanında olan ve gücünün yettiği ölçüde kederlerini hafifleten, maddi-manevi her durumda kişiye beklentisiz yardım edendir. Yine dost, dostunun mutlu günlerinde davetli, tasalı günlerinde ise davetsiz yanına gidendir. Dost, her durumda vefalı olup yaptıklarını asla başa kakmayandır. Âmirî'ye göre iki dost birbirine öyle bir sevgi bağıyla bağlıdır ki, dünyalık hiçbir menfaat ve şöhret bu sevgiyi yıkamaz. İşte bundan dolayı sevgi, filozofun gözünde büyük bir erdemdir. Hatta bu erdem, şereften (kerâmet) daha efdaldir. Çünkü sevgi erdemi, haricî şeylerle nefse yerleşik değil bizatihi nefisle bitişik durumda olup iyilerdendir (1991, s. 206).

3.1.2. Sevginin kısımları

Âmirî sevginin kısımlarını içerikleri birbirine benzer olan iki farklı şekilde açıklamıştır. O, ilk ayrımını açıkladığı yerde Aristoteles'e nispette bulunur ve onun sevgiyi; tabii ve gayri tabii olmak üzere ikiye ayırdığını bildirir. Âmirî de bu ayrıma katılarak ana-baba sevgisini, çocuk sevgisini, karı-kocanın birbirine olan sevgisini, yöneticinin halka, halkın da yöneticisine olan sevgisini tabii sevgi kategorisinde görür. Yine o, tabii sevgiye insanın temel ihtiyaçlarından barınma, beslenme ve giyinme durumlarını dahil eder ve bu sevgi kısmının doğal olarak anılmasının kaynağını her zaman ve her yerde sevginin bunlarda cevher (öz) olarak var olmasına dayandırır. Bu cevherin bunlarda bulunması doğrudan hayatla bağının olmasındandır. Çünkü insanın hayatta kalabilmesi için kendisine gerekli olan her şeyi sevmesi zorunludur. Yine filozofa göre insanda doğuştan gelen bedensel hazların yanında tabii hazlarda bulunmaktadır. Örneğin çocukların kendi varlıklarına illet oldukları ve kendilerini koruyup gözettikleri için anne ve babalarına sevgi beslemeleri de tabii hazdır. Çocuklardaki bu sevgiyi filozof, fiilin faile duyduğu sevgi olarak aktarır. Âmirî devamla doğal sevgiye yönelik örneklerini şu şekilde özetler: Baba ve annenin dünyaya getirdikleri çocuklar, anne-baba arasındaki sevgiye aracılık eder. Nesillerinin devam edeceği hem kendilerinin hem de soylarının yaşayacağı düşüncesi bu sevgiyi meydana getirmektedir. Yine insanların şehir halkından birilerine sevgi duyması da halktan birilerinin zorunlu ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaları dolaysıyladır. Bundan dolayı insanların tek bir kişiyi sevmeleri yeterli görülmez. Örneğin insanların ihtiyaçlarını karşılayan tek bir esnaf yoktur aksine birden çok esnaf vardır. İnsanın toplumsal bir varlık olması, toplumun doğal ve zorunlu üyesi konumunda bulunması nedeniyle kendinden başka diğer kişileri ve canlıları sevmesi insan için zorunluluk arz etmektedir (1991, s. 206, 207). Âmirî gayri tabii sevgi kısmına değinmemektedir. Onun tabii sevgiye verdiği örneklerin zıtlarını yorumlamak suretiyle gayri tabii sevginin ne olduğunu anlayabileceğimizi düşünüyoruz.

Âmirî'nin Aristoteles'e dayandırarak açıkladığı sevgi türlerinde o, Aristoteles'in görüşlerini tam olarak aktaramamıştır. Filozofun Aristoteles'in görüşlerini tam olarak aktaramamasının birtakım nedenlerinin olabileceğini göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtiyor ve Aristoteles'in bu konudaki görüşlerine kısaca değinmek istiyoruz.

Aristoteles, dostluk/arkadaşlık erdemini nitelikleri bakımından üçe ayırmıştır. İlk olarak Aristoteles, dostluğun en aşağısında fayda üzerine kurulan dostluk olduğunu söyler ve bu dostluk türünü daha çok fayda ile açıklar. Zengin-fakir, bilgili-bilgisiz gibi tezat durumların birbirinden yararlanması gibi. İkinci dostluk türünü de hazza dayalı dostluk şeklinde veren filozof, bunu sevgiye aracılık etmesi bakımından birinciden daha yüksek görür. Yine bu dostluk türü daha çok gençlerde görülür ve cinsel tatmini hedeflediklerinden bu tür de uzun süreli değildir. Sonuncusu ise karakter ve erdem ortaklığıyla kurulan erdemlere dayalı dostluktur. Bu iki kişinin aşkından doğan aşk evliliği gibidir. Bu iki kişi kederde ve mutlulukta, hastalıkta ve sağlıkta, fakirlikte ve zenginlikte aynı duyguyu paylaşan ve ortak kader birliği yapan dostlardır (2020, 1156a-b).

Âmirî'ye göre nefis türlerinin tamamında sevgi vardır ve bu nefis türleri kendi tabiatlarına uygun olan şeyleri sever. Buradan hareketle şehvânî nefis kendi tabiatına uygun olarak yeme, içme, tatma ve cinsellik gibi şeyleri severken gazabî nefis de tabiatına yakışır şekilde gücü ele geçirme, otorite kurma gibi şeyleri sever. Son nefis türü olan amelî nâtık nefis, faziletli olmayı ve faydalıyı severken nazarî nâtık nefis ise hikmeti ve doğru olan şeyleri sever (Âmirî, 1991, s. 203). Bu bağlamda İbn Sînâ'nın da benzer görüşleri vardır (İbn Sînâ, 2005, s. 172).

Âmirî diğer bir ayrımla sevgiyi zâtî ve arızî olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre arızî sevgi zıtlık barındıran, zâtî sevgi ise benzerlik barındıran şeyler arasında gerçekleşir. Buna göre her bir nefis türünün kendisine uyarlık gösteren şeyleri sevmesi zâtî, uyarlık göstermeyen şeyleri sevmesi de arızî sevgi kapsamına girer. Âmirî'ye bu konuda etki eden filozoflardan biri olan Aristoteles'e göre sevginin kısımlarını tespit etmek için kapalı olan şeyleri bilmeden önce açık olan şeyler bilinmelidir. Mesela ilk olarak sevilen şeylerin neler olduğuna bakılmalıdır. Çünkü sevilen şeyler bilindikten sonra sevilmeyen şeyler ortaya çıkar. Âmirî'ye göre sevilen şeyler; iyi, haz ve yararlı olmak üzere üçe ayrılır. Faydalı olarak nitelendirilen şey hem iyi hem de haz verirse o zaman faydalıdır. Haz veren şey iyiye götürürse iyidir, götürmüyorsa hem iyi değil hem de faydasızdır. İşte bundan dolayı filozofa göre zâtî sevgi, kendi zatındaki nitelikten ötürüdür. Zâtî sevgi kendi zatındaki nitelikten dolayı arızî sevgiden farklılaşır. Filozofa göre arızî sevginin farkı şudur: Bu sevgi türüne sahip erdemli birisi erdemsiz birini, erdemsiz birisi de erdemli birini sevebilir. Çünkü arızî sevgi, sırf kendi zatında bulunan nitelikten dolayı değil arızî bir sebepten dolayı sevmektedir (Âmirî, 1991, s. 207; Turhan, 2019, s. 212; Yılmaz, 2014, ss. 135-138).

Âmirî'ye göre zâtî sevgi, yetkinlik bakımından en iyi olandır. Bu yetkinlik sayesinde onda sevilen şeylerin tümü toplanmıştır. Çünkü kendi kendisine yeterli olduğundan haricî etkilerden bir hayli uzaktır. Yine zâtî sevgide, en iyi ve en faydalı şeyler bulunur. Bu sevgiyi elde etmek isteyen kişi bunları bir günde elde edemez. Onun elde edilmesi için uzun bir zamana ihtiyacı vardır. Bir günde ya da kısa bir zamanda yetkin bir dostluk kurulamayacağı açıktır. Dostluk kurmak için bir kişiyle tecrübelerin, alım-satım işinin olması gerekir. Eğer kişi, dostluk kuracağı kişiyle uzun bir zaman geçirdikten sonra onu anlarsa ve karşı tarafça da anlaşılırsa o zaman dostluk oluşur. Böylesi bir dostluk da süreklilik arz eder. Sürekli olan bu dostluk aynı zamanda erdemdir. Erdem de sürekli olma, hemen kaybolmama vasfına sahiptir (Âmirî, 1991, s. 208; Aristoteles, 2020, 1155b).

Âmirî arızî sevgiyi zâtî sevgiye dair açıklamasına zıt bir şekilde açıklar. Bu itibarla arızî sevgi bir şeyi zatında bulunan bir nitelikten değil de başka bir şeyden ötürü sevmektir. İnsanın kendine fayda ve haz veren şeyleri sevmesidir. Arızî sevgi ile zâtî sevgi arasında sevilen şeyler bakımından belirli farklar vardır. Buna göre iki sevgi yetkinlik ve

nitelik bakımından eşit değildir. Zâtî sevgi birbirine benzer şeyler arasında iken arızî sevgi birbirine zıt şeyler arasında olur. Yoksulun zengini, bineği olmayanın bineği olanı, öğretmenin öğrencisini, aşık olanın maşukunu sevmesi arızî sevgi türüne misal verilebilir. Bu sevgi türü cevherî bir sevgiden ziyade şekilsel olup onun sürekliliği de söz konusu değildir. Yine bu sevgi türünde bir insan haz ve faydayı öncelemesi, gelip geçici heveslerine göre durum değiştirmesi nedeniyle pek çok şeyi sevebilir. Birçok şeyi seven bu insan menfaatine de düşkün olur ve kendi hayatını tam anlamıyla yaşamaz. Çünkü kendinden başka diğer kişilere daha çok zaman ayırmaktadır. Bu haldeki birinin de yetkinliğe, erdeme ve en yüce mutluluğa ulaşması zorlaşır (1991, s. 207-209).

3.1.3. Sevginin öteki’de gerçekleşmesi: Dostluk

Âmirî, yine bu noktada Aristoteles’i yorumlamak suretiyle konuyu açıklar. Aristoteles’e göre, erdemlere sahip insan iyi ve faydalı olan şeyleri hem kendisine hem de onları dostlarına yakıştırır. Fakat bu yakıştırma dostunun kendinden daha fazla bir iyiliği elde etmesi anlamında değildir. Dostun daha fazla iyilik elde etmesi Aristoteles’e göre, orta durumun bozulma ihtimalidir (2020, 1171a). Aristoteles’in ilk bakışta olumsuz gibi görünen bu görüşünü filozof, şu şekilde yorumlamış görünmektedir: Erdemler de eşitliğin bozulması aralarındaki nitelik farkının artması ve zamanla dostluğun ortadan kalkması sonucunu doğurmasıdır. Böyle bir durumda insan dostuna göre daha mutsuz olur. Âmirî, Aristoteles’in bu görüşünü irdeler ve benzer düşünceleri savunur. Ona göre dost, Aristoteles’te olduğu gibi dostunun çok büyük iyilikleri, erdemleri elde etmesini ister ve elinden geleni ona fazlasıyla yapar. Çünkü dostunun iyilikleri, erdemleri elde etmesi demek aynen kendisinin de bunları elde etmesi demektir. Filozof bunu farklı bedenlerde tek ruh olması olarak görür (Âmirî, 1991, s. 209; Aristoteles, 2020, 1168b-1169b).

Âmirî, erdemli insanların dostu ihtiyaçlarının olup olmadığı sorusunu da irdeler. Filozof yine bu konuyu çözümlemek için Aristoteles’e başvurur ve Aristoteles’in iki görüşü olduğunu belirtir. Âmirî’nin ele aldığı Aristoteles’in bu iki görüşü şöyle özetlenebilir: Aristoteles’in ilk görüşüne göre erdemli ve mutlu insanların kendi kendilerine yeterli olduğundan dostu ihtiyaçları yoktur. Çünkü erdemli ve mutlu insanlarda tüm iyilik ve erdemler gibi bütün güzel vasıflar vardır. İnsanlar, haricî herhangi bir şeye ihtiyaç duymazlar. Aristoteles’in ikinci görüşünde ise, insanın mutlu ve erdemli olması farklı başkasıyla dost olması farklı bir durumdur. İnsanın kendisinde olmayan şeyleri elde etmesi için iyi ve erdemli bir dostu gereksinimi vardır. İnsanın toplumsal bir varlık olması bunu zorunlu kılar ve dost da zorunlu bir ihtiyaçtır. İnsan, dost olmadan iyilikleri elde etse bile bu iyiliklerden dostunun da elde etmemesini istemek erdemli bir insanın vasfı olmamaktadır. O halde insan için haricî iyiliklerin en iyisi dostluktur. Bu durumda Âmirî’ye göre de insanın dostsuz bir hayat sürmesi imkansızdır. Çünkü erdemli ve mutlu bir insanın dostu olması ondaki iyiliklerin dostuna sirayeti demektir. Yoksa kimseye bir faydası olmayan bir insanın iyi insanlar grubuna dahil edilmesi mümkün değildir (Amiri, 1991, s. 209; Aristoteles, 2020, 1169b-1170b). Filozof bu konu hakkında şunları dile getirir:

Neşeli bir yüz ile sana bakan, bakışıyla sevinç duyduğun, kalbini neşelendiren, sana yakın olmak için uğraşan gerçek bir dosttur. Bir kabahati olsa bile onunla bağını asla koparma. İnsanlarla düşmanlıkta değil dost olma konusunda hırslı ol. Kendine kötü davranan kimseyle dost olma zira kendine kötü davranan sana neler yapmaz. (1991, s. 211)

Âmirî dostluk konusuna son olarak dostluğun işlevselliği açısından yaklaşır. Yine o, Aristoteles’ten yararlanır. Aristoteles, yönetilenlerin birbirini sevmesinde, yolculuk, alışveriş ve savaş gibi müşterek işlerinde kurdukları dostluklarda en büyük işlevin “fayda” olduğunu dile getirir. Toplumun ortak yaptığı işlerde birlik ve beraberlik ne kadar

sağlamsa elde ettikleri faydalar o kadar fazladır, kurdukları dostluklar da o kadar kalıcıdır. Âmirî'ye göre ise dostluğun işlevleri; insanlar arasındaki şefkat, birbirlerine karşı hoşgörü ve samimiyet gibi güzel davranışlardır. Samimiyete özel önem veren filozofa göre sadece bu güzel davranışla dostluk ortaya çıkar. Zira insan sadece dostuna karşı samimidir. Kişinin tanımadığı, yabancı bir insana samimi davranması zordur. İnsan tanımadığı, bilmediği kişilere karşı samimi olamaz. İnsanın güzeli sevmesi, iyiliği elde etmesi, samimiyetini izhar etmesi ve diğer olumlu işlevleri kazanması erdemli ve mutlu bir dost sayesinde. Âmirî dostluk ve sevgi hakkında gerek Aristoteles, Platon ve Galen gibi filozoflar gerekse de Hz. Muhammed (sav), Hz. Hüseyin, Saîd b. Âs ve Ahnef b. Kays gibi isimlere nispet ettiği hikmetli sözlerle konuyu hem felsefî hem dinî bir zemine yerleştirir (1991, ss. 210-212).

4. Âmirî'nin siyaset felsefesinde ülfet

Âmirî ahlak ve siyaset felsefesiyle alakalı olarak *es-Sa'âde ve'l-is'âd* ve *el-İ'lâm bi-menâkibi'l-İslâm* gibi eserlerin sahibidir. O, bu eserlerinden özellikle siyaset konusuna *es-Sa'âde ve'l-is'âd*'ın ikinci bölümü olan *İs'âd*'da ve *el-İ'lâm bi-menâkibi'l-İslâm*'ın yedinci faslında yer verir. Âmirî ilk eserinde Yunan, Fars ve İslamî bileşenlerle oluşturduğu daha çok siyasetnâme ve hikemiyât tarzında bir siyaset felsefesi takip etmiştir. İkinci eserinde ise filozof kendi özgün düşüncelerini İslam diniyle beslemiş ve din eksenli bir siyaset felsefesi sürdürmüştür. Yine o, *el-İ'lâm*'da nübüvvet teorisiyle siyaseti birleştirmiş ve İslam dininin diğer dinlere göre üstünlüklerini savunmuştur. Filozof bu üstünlüklerden birinin de siyaset olduğu iddiasında bulunmuştur. Yine bu kitapta Âmirî, Sünnî ekolün imâmet düşüncesini de savunmuştur (Ebu Zeyd, 2018, s. 44).

Âmirî, Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından yazılan *Kitabu'l-Ayn* isimli eserden yararlanılır ve ilgili eserde siyaset; "... yönetilenlerin durumunu ıslah etmek ve düzeltmek" olarak tanımlanır. Âmirî'ye göre siyasetin amacı insanları en yüce mutluluğa ulaştırmak, yöneticinin amacı ise yönetilenleri mutlu olacakları şeylere teşvik etmektir. Bu hedef, yönetenlerin yönetim amaçlarına uygun tedbirler almasıyla gerçekleştirilir. Bu bakımdan amaç, kudreti ve zamanı imkân verdiği ölçüde her insanın fazileti elde etmesini sağlamaktır. Siyaset aynı zamanda insanları en yüce mutluluğa ulaştırmak için bir araçtır. Bu aracı en iyi şekilde kullanmak için onun belli bir sistem ve yasaya uygun olarak işletilmesi gerekmektedir. Filozofa göre yönetici yasaya bağlı kalırsa şayet o devlet, erdemli bir devlettir/medinedir. Böylece yönetilenlerde erdemli bir toplumu oluştururlar. Yasaya uyan yönetici, gerektiğinde insanlara bir dizi yaptırım uygular ve onları dizginler. Onlara hakkını verir ve bu sayede toplumsal huzur, ülfet ve birlik gerçekleşir (1991, ss. 229-231). Devlet adına siyaset uygulayıcılarının sıradan kimseler olamayacağını vurgulayan Âmirî, toplumdaki en medeni, en hikmetli kişinin başkan/yönetici gerektiğini belirtir. Âmirî bu noktada başkanın taşıması gereken fikrî ve ahlaki erdemleri, onda bulunması gereken vasıfları ortaya koyar. Yine o, bir devletin ya erdemli/saîd ya da erdemsiz/şâki, devlet olabileceğini vurgular. Ona göre devlet, erdemli ise yönetilenler de erdemlidir, erdemli değilse yönetilenler de erdemsizdir (1991, 239-241; Akpınar ve Cihan, 2022, ss. 601-626). Bu bağlamda Âmirî'nin siyaset felsefesinde ülfet kavramının devlet-toplum arasındaki ahlaki sürekliliği sağlayıcı işlevi vardır

Âmirî, *es-Sa'âde ve'l-is'âd*'ın ilk kısmında *sevgi* ifadesine karşılık olarak *mahabbet* kavramını kullanırken ikinci kısmında ise *ülfet* kavramını kullanmıştır. Bu iki farklı kullanım filozof tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir.

4.1. Ülfet kavramı

Ülfet kelimesinin sözlük anlamı “alışmak, birleşip kaynaşmak, sevmek”tir. Yine kelime ilf (elf) kökünden türetilmiş olup insanların birbirlerine karşı ilgi duyup sevmesine yol açan, destek ve dayanışma halinde olmalarını sağlayan, toplumsal ahenk oluşturan, toplumda birlik ve beraberliği güçlendirerek onların kaynaşmalarına ve hep beraber yaşamalarına etki eden eğilim şeklinde ifade edilir. Ülfetin zıddı ise ayrışma, hicret, kutuplaşma, birbirinden kopma ve ayrılık şeklinde belirtilir (Çağrı, 2012, ss. 286-287). Buradan şunu anlıyoruz: Ülfet sadece insanlar arasında olurken sevgi, insanlar arasında olabildiği gibi diğer canlılarda da ortaya çıkabilir. Bu halde filozofa göre ülfet (1991, s. 258) “birinin diğerine kendi bedenini sevmesi gibi sevgi duymasıdır.” O zaman Âmirî’nin siyaset felsefesinde ülfet kelimesini kullanması yerinde ve müspet bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. Âmirî’nin siyaset felsefesinde sevgi ve adâlet nazariyesi

Devletin kaynağına yönelik bir kısım düşünürlerce birçok nazariye ortaya atılmıştır. Bu düşünürler tarafından klasik dönemde ilahi temelli-ontolojik, bio-organik, ihtiyaç, tabii çevre, adalet ve sevgi, saâdet nazariyeleri modern dönemde ise kuvvet, toplumsal sözleşme ve sınıfların mücadelesi gibi nazariyeler ortaya atılmıştır (Bayraklı, 2000, s. 40; Akbay, 1945, ss. 85-109). Âmirî de bio-organik, ihtiyaç, tabii çevre, adalet ve sevgi, saâdet gibi nazariyelere yönelik düşünceler ortaya koymuştur. Âmirî’nin savunduğu en önemli nazariye Adalet ve Sevgi Nazariyesidir. Âmirî’nin bu nazariyede etkilendiği kişinin Fârâbî olduğu düşünülmektedir. Fârâbî erdemli bir şehrin ancak adalet ve sevgi erdemleriyle kimlik kazanacağını düşünür (Fârâbî, 1993, s. 84-85; Fârâbî, 1987, 52; Korkut, 2015, ss. 166-167). Âmirî’nin de adaletle sevgi kavramlarını birlikte ele aldığı görülmektedir. Ona göre sevgi insana Tanrı tarafından verilmiş bir mevhibedir. Gerçek hükümdarlığın bir tecellisi olarak ortaya çıkan devlet yöneticisi yönetilenlere adaletini gösterdiği gibi onlara ülfet de beslemelidir. Buradan hareketle o (1991, s.266), “adalet ise ehline ülfet, sevgi, selamet ve barış kazandırır” diyerek adaleti ikame eden ve uygulayan bir yöneticinin toplumsal barışa hizmet ettiğini savunur. Ülfet olmayan bir şehirde insanların mutsuz olması doğal bir durumdur. Yönetici yönetilenlere karşı ülfet beslediğinde o şehir, saîd/mutlu şehir olacaktır. Riyaseti elinde bulunduranların bir görevi de yönetilenlerin saadet içinde yaşamalarını sağlamak ve onlara erdemleri kazandırmaktır. İşte bundan dolayı yönetimin en önemli keyfiyetlerinden biri onlara ülfet beslemektir. Yine ona göre toplumsal barışın devamını sağlamak, toplumun çeşitli fırka ve mezheplere ayrılarak bölünmesinin önüne geçmek, düşmanlık ve kutuplaşmaları berhava etmek, zulmü ortadan kaldırmak da yönetimin keyfiyetlerindendir. Yönetimin bu keyfiyetleri gerçekleştirmek ve hayata geçirmek için uygulayacağı en önemli siyaset metodu ülfet ve adalettir (1991, s. 258). Filozofa göre gerek yönetenin yönetilene gerekse yönetilenlerin birbirlerine ülfetleri sayesinde;

- Yönetilenler yönetenlere bağlılık duyar.
- Yönetilenler zorunlu ihtiyaçlarını kolayca giderir.
- Saîd şehirde yaşayanlar birbirlerine sevgi bağıyla bağlanır. Erdemli davranışlar yaygınlaşır.
- Ülfetle yakın ilişki kurulur. Yönetilenler ülfet sayesinde birbirine nefret duymazlar.
- Ülfet sayesinde yönetilenlerin birbiriyle evlenmeleri kolaylaşır.
- Saîd şehirde iyilikler artar. Yönetilenler birbirlerine nezaketli ve saygılı olurlar.
- Bu sayede toplum yaşamında ve devlet yönetiminde zulüm engellenir (Akpınar, 2024, s. 159-160).

Siyaset felsefesi üzerine görüş ortaya koyanlar genellikle “devlet sevgi ile kaynaşır, adaletle yaşar” tarzında bir önermeyi savunurlarken bazı ahlakçı düşünürler bu önermeye katılmazlar. Çünkü onlar sevgi ve adalet erdemlerinin bir arada bulunmasına itiraz ederek adaletin yapay, sevginin ise doğal bir durum olduğunu savunurlar. Sevginin egemen olduğu toplumlarda adaletle daha az gereksinim duyulacağını da belirterek sevgi erdemini daha değerli kabul ederler. İnsanın toplumsal bir varlık olması, onun ihtiyaçlarını tamamen gideremediği anlamına gelir. Ancak bu durum toplum yaşamında insanın aynı zamanda psikolojik bir varlık olduğunu unutturmamalıdır. O halde her insanın birbirini sevmesi mümkün değildir. Yine bu durum devlet yönetiminde de kendini ortaya koyar. Siyasal yönetimde bulunanların da birbirini sevmesi düşünülemez. İşte sevginin tükendiği ya da sevgi duygusunun oluşmadığı yerde yönetsel ve toplumsal düzen sağlanabilmesi için adaletin olması zorunluluktur. Bu yaklaşımdan hareketle Âmirî'ye göre adalet ve ülfet birbirinin muarızı ya da alternatifi değil birbirini tamamlayan erdemlerdir. Âmirî'nin Platon, Aristoteles ve Fârâbî çizgisinde siyaset felsefesi geliştirdiğini düşündüğümüzde onun, devletin temelini sevgiyle binasının da adaletle oluşan bir yapı tasavvur ettiğini söyleyebiliriz.

4.3. Yönetimin toplumun devamlılığını ülfetle sağlaması

Âmirî, insanı doğası gereği toplumsal bir varlık olarak görür; insanın kemale ermesi, erdemli bir toplumda ve siyasal düzen içinde mümkün olabilir. Bu nedenle onun siyaset felsefesinde "ülfet", yani insanlar arası yakınlık ve uyum, merkezi bir rol oynar. Ona göre insan tek başına bir hayat sürdüremez. İnsan toplumsal bir canlı olmasının yanında akıllı ve ölümlü bir varlıktır. Bundan dolayı insan, sosyal bir çevrede yaşamak durumundadır. Sosyal bir çevrede yaşayan insan ancak erdemli olabilir ve en yüksek mutluluğa ulaşabilir. Bununla birlikte sosyal bir çevrede yaşaması insanın kendi kendine yeterli olmasına, ihtiyaçlarını karşılamasına tam olarak fırsat vermemektedir. Bu fırsatı da ancak insan hikmetli, erdemli ve filozof tarafından yönetilen saîd/mutlu devletle veya imâmet devletiyle yakalayabilir. Çünkü saîd devlet veya imâmet devleti ilahî bir mevhibeyle peygamber tarafından oluşmuştur (Rosenthal, 1995, ss. 167-180). Ona göre Peygamber-başkan tarafından kurulan bu devlet, peygamberden sonra filozof ve erdemli bir başkanla yoluna devam ederse bu devlet erdemli bir devlet olabilir. Etmezse *tegallüp* (*zorba*) devlete dönüşür. Bu noktada erdemli devletin ayakta kalabilmesinin şartlarını ortaya koyan Amiri bunları şu şekilde belirtir: Peygamberden sonraki başkanlar filozof olmalıdır. Erdemleri bilmeli ve bunları uygulamalıdır Yasaları bilmeli ve yasaya bağlı kalmalıdır. Adaleti ayakta tutmalıdır. Topluma ülfet duymalıdır. Görev ve sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmelidir (1991, s. 258). Yine Âmirî yöneticinin yönetilene ayna, yani örnek olduğunu, bir şeyi toplumdan beklerken ya da isterken öncelikle kendi vaziyetine bakması gerektiğini bildirir. Bununla ilgili o, Aristoteles'ten şu sözü iktibas eder (1991, s. 244): “Yönetici her konuda tasarruf sahibidir. Yönetilenler ona uyar ve ona benzer. Yönetici erdemsiz olursa yönetilenler de olur. Yönetici erdemli olursa yönetilenler de olur.”

Âmirî, yönetenlerin en önemli sorumluluklarından birini yönetilenlerin birlik ve beraberliğini korumak ve onların siyasi birlik halinde yaşamalarını sağlamak olarak görür. Bu doğrultuda filozofun, Aristoteles'ten iktibas ettiği sözü şudur:

Şehir birliğinin kurulmasına yönelmek doğal ve zorunludur. Bu nedenle insanın doğası gereği medeni bir canlı olduğunu söylüyoruz. Bu birliğe katılmak istemeyen ya da ihtiyaç duymayan bedbahttır. Birçok sebebe bağlı olarak gerçekleşecek asıl hedefe ulaşma konusunda insanın imkanları sınırlıdır. Bir kişinin, ihtiyacı olan her şeyi tek başına yapması mümkün değildir. İnsan yardımcılara ihtiyaç

duyar, toplum ve şehirler bu nedenle vardır zaten. Bu durumu bilmek sevgi ve dostluğun zuhur etmesini sağlar. (1991, s. 257)

Bu iktibası yorumlayan Âmirî'ye göre, yönetenler yönetilenlerin hem erdemlerini korumak hem de mutluluklarını devam ettirmek gibi bir sorumluluk yüklenmişlerdir. Bunun için onları ülfete teşvik etmeli, bölünme ve ayrılmanın tehlikesine dikkat çekmelidirler. Onlara ikazlarda bulunmalı ve geçmişteki toplulukların siyasi birtakım bölünmeler sonucunda rezaletlere daldığını hatırlatmalıdırlar. Toplumda adaleti ve insafı tesis etmelidirler. Yönetilenler arasında birbirlerine zulüm (cevr) etmeyi ve birbirleriyle zıtlaşmayı yasaklamalıdırlar. Çünkü bunlardan her biri yönetilenlerin yaşama sebebidir. Yönetenler, yönetilenlere iyilik yapmayı sevdirmeli ve onu alışkanlık haline getirebilmelidirler. Böylece yönetilenlerin mutluluğu sağlanabilir. Yine onları kötülükten alıkoymalı ve başkasına kötülük etmelerine fırsat vermemelidirler. Yönetilenlerden biri kötülüğe bulaştığında yönetici bu duruma üzülmeli ve kötülüğün başkasında tekrar etmemesi için gerekli önlemleri almalıdır. Ülfetin gerçekleşmesi için yönetici, halkı erdemler konusunda birbirine benzetmeli, çalışma ve gayret konusunda uyumlu olmalarını sağlamalıdır. Çünkü uyumlu olmak istenilen bir durumdur ve benzer benzerini sever (1991, s. 256-260).

Âmirî'ye göre yöneten ve yönetilenlerin erdemleri kazanması ve onları hayatlarında uygulamaları ülfetin gerçekleşmesinde öncelikli koşullardandır. Çünkü erdemler konusunda insanların birbirine benzemesi, halkın birbirine bağlanmasına, birbirinin yardımına koşan adaletli insanların olmasına yol açar. Gayrette benzemesi, her kişinin himmetini kendisi ve diğerlerinin yararı için ortaya koyması, kendisini ve diğerlerini zarardan korumasına yol açar. Fiillerde benzerlikleri ise, herkesin fiillerinin güzel ve iyiye yönlendirilmesine neden olur. Bu ancak herkesin işinde iyi olmak için çalışması, mümkün olduğunca daha iyi yapması ve kendi yararından çok başkalarının yararını istemesiyle gerçekleşir. Onları güzel muameleye teşvik etmek için adili şereflendirmek ve ona ikramda bulunmak, zalimi de aşağılamak ve zarara uğratmak gerekir (1991, s. 257-258).

4.4. Ülfetin ve ülfetsizliğin sebepleri, sonuçları

Âmirî'ye göre yöneticilerin şehir halkı arasında sevginin, dayanışmanın ve paylaşmanın artması için samimi olarak çaba göstermeleri gerekir. Aksi halde bu toplumda sevgi ve anlaşmanın mümkün olamayacağını vurgulayan filozof bu durumu şu ifadelerle anlatır (1991, s. 273): “Hükümdarın, şehir halkı arasındaki ülfet ve uyumu artırması için gayret sarf etmesi gerekir. Sakinleri arasında sevgi ve anlaşmanın olmadığı şehirde aydınlık, nizam, sebat ve istikametten eser yoktur.”

Toplumda olabilecek ayrılık ve ülfetsizliklerin sebeplerine de değinen filozof, bu sebeplerin en büyüğü olarak yönetenleri işaret eder. Çünkü onlar kendilerine aşırı saygı duyulmasını istemek, kayırmacılık, makamlarıyla övünmek ve devlet malını israf etmek suretiyle yönetilenlerin nefretini kazanırlar. Âmirî bu noktada Fârâbî'yle benzer düşünceleri paylaşmıştır. Bu minvalde Fârâbî şöyle der (1993, s. 94): “Bu kent bilgisiz kentlerin en iyisidir. Ne var ki saygınlık sevgisi aşırıya giderse, bu kent zorbalık kentine dönüşür.” Diğer sebepleri de Âmirî, mezheplerdeki ihtilaf ve tartışmaların artması, insanların mallarıyla rekabet etmesi ve bunlarla övünmesi, bazı insanların kabilecilik yapması şeklinde sıralar. “Rekabet inatlaşmayı ve direnmeyi doğurur. Direnmek ve inatlaşmak, birbirinden nefret etmeyi ve ayrışmayı doğurur. Bu çekişmeye ve kutuplaşmaya neden olur. Bu da helak ve telef olmayı getirir” (1991, s. .274).

Âmirî bu noktada mezhepsel ihtilafların üzerinde daha çok durur. Onun bu konu üzerinde çok durması mezhebî taassubun ve ihtilafların toplumdaki bir kısım insanları ötekileştirmesi, felsefe ve din uyumuna zarar vermesi ve toplumdaki sevgiyi ve saygıyı yok etmesidir. Âmirî'nin mezheplerdeki ihtilafların ülfetsizliğe ve bunun sonucunda ayrılıklara sebebiyet vermesinin onun yaşadığı dönemin durumunu yansıttığını düşünmekteyiz. Onun yaşadığı dönemlerde İslam coğrafyasında herhangi bir siyasi birlikten söz etmek mümkün değildir. Abbâsî Devleti (750-1258) eski ihtişamını kaybetmiş, bir zamanlar egemen olduğu bölgelerde Büveyhî (932-1062) ve Sâmânî (819-999) devletleri hakimiyet sağlamıştır. Abbâsîler bu iki devlet arasında denge politikası uygulayarak ayakta kalmaya çalışmaktaydı. Büveyhîler ve Sâmanoğulları devletleri mezhepsel farklılıklara sahiptir ve biri Şîa diğeri de Sünnî İslam'ın temsilcisi konumundadır. Âmirî bu iki devletin yöneticileriyle yakınlık kurmuş ve onların himayesinde kalmıştır (Câbirî, 2019, s. 514). Âmirî bu sayede siyasal bölünmüşlüklerin ve mezhebî yaklaşımların toplumdaki birlik ve bütünlüğü zararlarını görmüştür. Yine Âmirî, İsmâilî, Bâtınî ve Haşviyye gibi bazı dinî grupların ve bazı mütekellimlerin çalışmalarından büyük rahatsızlık duymuş ve bu rahatsızlığını dile getirmiştir (Âmirî, 2017, ss. 198-199). Çünkü böylesi grupların ve kişilerin ihtilafları toplumda nefretin artmasına neden olmakta ve bu da toplumsal birlik ve beraberliği tehlikeye düşürmektedir. Bunu engellemenin yöneticinin görevi olduğuna değinen filozof bu durumu şöyle açıklar:

Mezheplerdeki ihtilafların meydana gelmesini önlemenin çözümü, te'vil yoluna giderek insanların yasadan uzaklaşmalarına engel olmaktır. Hükümdarın hoş karşılanmayacak te'viller yapan kişiyi cezalandırması, bundan vazgeçmezse başkalarını da bozmadan onu ülkeden sürmesi gerekir. Hükümdar, sürgünü uygun görmezse onu gözetim altında tutmalıdır. Yasanın insanlardaki etkisi artarsa yasaya muhalefet etmeye ve onu terk etmeye yönelik tüm arzular kesilmiş olur. (1991, s. 273-274)

Âmirî yönetimin ülfeti teşvik etmesinin yanında yönetilenlerin de ülfeti teşvik etmesinin gereği üzerinde durur. Ona göre ülfet üç şekilde oluşur. Birincisi yakın ilişki veya dostluk kurmaktır. Bu kurulan ilişkiyle insanlarda birlik ve beraberlik gerçekleşir. İkincisi nikah bağıdır. Bu sayede hem soy bağı hem de neslin devamı sağlanarak insanlarda ülfet oluşur. Sonuncusu ise insanlar arasında iyiliğin yaygınlaşması ve insanların birbirine nezaket göstermesidir. Bu bakımdan ülfet gerçek değerini toplumda iyilikleri yücelttiğinde ve birliği meydana getirdiğinde anlam kazanır. Toplumdaki bir kişinin sürekli kendi nefsi için iyilik istemesi ve bunu elde etmek için başkalarının haklarını gözetmemesi çeşitli bela ve fesatlıkların zuhur etmesine neden olur. Şehir halkından her birinin, ailesi ve çocuklarına malını ve gayretini sunduğu gibi ihtiyacı olan başka kimselere de malını ve gayretini esirgememesi gerekir. Bu şekilde olursa toplumdaki bireylerin ihtiyaçları giderilir, maişetleri sağlanır ve bu sayede toplumsal iyilikler de yaygınlaşır (1991, s. 273). Ayrıca Âmirî bu noktada toplumda bazı kimselerin aşırı zengin olmasını olumlu görmez. Çünkü aşırı zenginlik beraberinde cimriliği, kibirlenmeyi ve erdemsizliği getirir. Yani bir anlamda filozof aşırı zengin ve aşırı fakir arasındaki erdemi de belirtir. Aşırı zenginlikle aşırı fakirlik arasında orta bir durumda mala sahip olmayı erdem olarak görür. Bu erdem sayesinde zengin kişi ihtiyaç sahiplerini gözeterek toplumsal ülfeti meydana getirir. Filozof bu görüşlerini destelemek için Platon'a dayandırdığı şu iktibası yapar:

İnsan itaatle nefsi için hayır elde eder ve onun şerrinden emin olur. Ülfet sayesinde işi için hayır elde eder ve onun şerrinden emin olur. Zenginlik sevgisi; ihanet, nankörlük, kibirlenme, sinirlenme ve çalıntı olup olmadığına bakmaksızın mal kazanma ve onu sakınma isteğini tetikler. Zenginliği sevenlerin en iyi hali tüccar, zanaatkar ya da çiftçi olmaktır. Zenginliği seven kişi, kar sağladığı sürece çirkinlikten ve rezillikten çekinmez. Bu nedenle erdemli kişi zengin olmamalıdır. Çünkü

zengin cimri ve şirrettir. Zengin ne ruhunun ne de bedeninin hayrını göremez çünkü zamanını ve çabasını mal toplamak için harcar. (1991, 274)

Âmirî'ye göre şehir halkı zorunlu ve yararlı işlerde bir arada bulunmalı, halk tek bir beden gibi olmalıdır. Şehir halkından biri acı çektiğinde diğerinin de canı yanmalıdır. Çünkü organlar ve beden örneği üzerinden düşünüldüğünde, sadece bir parmak için tüm beden acı çeker. Şehir halkı birbirine ülfet beslediğinde bu acı uzun sürmeden iyileşir. Fakat şehir halkı birbirine haset (sevgisizlik anlamında) beslerse acıların iyileşmesi zaman aldığı gibi başka kişileri de etkisi altına alabilir. O halde haset, yok edilmesi güç, büyük bir hastalıktır. İnsanlar birbirlerinin dostları ve ahabaları olmadığı sürece savaş halinde yardım ve destek bulmalarının mümkün olmadığını savunan filozof, insanlar birbirine karşı adaletli olmadan, ülfet beslemeden onların dost olmalarını da mümkün görmez (1991, ss. 274-275).

5. Sonuç

İslam düşüncesinin siyaset felsefesi bağlamında Fârâbî'den sonra daha çok ahlak felsefesine yoğunlaştığına dair günümüzde birtakım değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu makaleden de anlaşılacağı gibi filozof, ahlak ve siyaset felsefesine yönelik önemli görüşler ortaya koymuştur. Sevgi konusunu ahlak ve siyaset felsefesi açısından ele alan filozof, bu konuya dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Özellikle ülfet kavramını siyaset felsefesi bağlamında işlemesi filozofun özgün bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır. İslam siyaset düşüncesini yaşadığı dönemin ilmi birikimleriyle yani dini, felsefi ve kültürel birikimleri ortak bir potada eritmesi ve kendine özgü yorumlaması Âmirî'nin en bariz özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âmirî'nin ahlak ve siyaset felsefesi birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Birey ve toplum odaklı ilerleyen bu bütünlük kendini sevgi erdeminde de ortaya koymaktadır. Âmirî sevgi erdeminin işlevselliğine hem realist hem de rasyonel bir açıdan yaklaşarak onu adalet erdemiyle ilişkilendirerek siyasal zemine oturtmuştur ve böylece onun idealizme kaymasına izin vermemiştir. Yine o, sevgi erdemi yönetim tarafından tüm topluma sirayet ettirildiğinde adalet erdeminde gerek kalmayacağı yönündeki düşüncelere katılmamıştır. Çünkü ona göre, insanların bir arada yaşamaları zorunludur. Bu zorunluluk onların ihtiyaçlarını karşılamaları içindir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılarken birbirlerine karşı adaletsiz davranırlar. Âmirî bu noktada yöneticilerin yönetilenlere ülfet ve adaletle davranmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Âmirî'nin ahlak ve siyaset felsefesinde insan-aile-toplum birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Filozofta bu üç unsur da doğası gereği gerekli olan devleti meydana getirir. Devlet, erdemli yöneticiler sayesinde insanın ve toplumun maslahatlarını korur ve onlara erdemleri kazandırır. Platon, Aristoteles ve Fârâbî gibi düşünürlerden etkilenmiş olsa da Âmirî, siyaset felsefesinde geliştirdiği ülfet nazariyesine getirdiği özgün yorumla onlardan bu yönüyle ayrılır. Onun toplumsal düzenin temelini sevgi, ülfet ve dayanışma ilkeleri üzerine kurması, İslam düşünce geleneğinde özgün bir yaklaşımı temsil eder. Bu yönüyle Âmirî, İslam siyaset felsefesinde 'ülfet nazariyesi' olarak adlandırılabilir. Özgün bir düşünce biçimi ortaya koymuş; bireyler arası ilişkilerden toplum yapısına, ahlaktan yönetime kadar uzanan bütüncül bir perspektif geliştirmiştir. O, idealize ettiği devlet yönetiminde ülfet, tesañüd ve medenileşme gibi siyasal ve toplumsal kavramları ustaca yorumlamış ve bu kavramların yöneticilerin bunları pratiğe geçirmesi halinde devletin erdemli olacağı, toplumun da erdemlere kavuşacağı vurgusunu açık ve kesin biçimde ortaya koymuştur. Âmirî'ye göre ülfet, adaletle birlikte ideal yönetimin temelidir. Yönetici halkına ülfetle yaklaşırsa saadet toplumu (medinetü's-saâde) oluşacağını belirtmiştir.

6. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

7. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazar/tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

8. Katkı oranı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

9. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

Akpınar, F. (2024). *Siyaset ve devlet felsefesi: Âmirî örneği*. Dönem Yayıncılık.

Akpınar, F., & Cihan, A. K. (2022). Ebu'l Hasan el-Âmirî'de ideal devlet tasavvuru. *Bilimname* (48), 601-626. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1137826>.

Akbay, M. (1945). Devletin menşeiini içtimai mukaveleye istinat ettiren nazariyeler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 85–109. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000067

Âmirî, E. l. H. M. b. Y. (1988a). *el-İ'lâm bi-menâkıbî'l-İslâm* (A. A. Ğurâb, Tahk.). Dâru'l-Risâle Yayınevi.

Âmirî, E. l. H. M. b. Y. (1988b). *et-Takrîr li-evcûhi't-takrîr* (S. Halîfât, Neşr içinde). *Resâilü Ebi'l-Hasen el-Âmirî ve şer'ezâtühü el-felsefiyye*. Câmîatü'l-Ürdüniyye Yayınevi.

Âmirî, E. l. H. M. b. Y. (1991). *es-Sa'âde ve'l-is'âd fî's-sîrati'l-insâniyye* (A. A. Atiyye, Tahk.). Dâru's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî Yayınevi.

Âmirî, E. l. H. M. b. Y. (2013). *Kitâbu'l-emed ale'l-ebed: Sonsuzluk peşinde* (Y. Kara, Çev.: İ. Kutluer, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. (Orijinal eser hicri 4. Yüzyılda yazılmıştır).

Âmirî, E. M. b. Y. (2017). *el-İ'lâm bi-menâkıbî'l-İslâm* (M. Kaya, Çev.). M. Kaya (Ed.) *İslâm filozoflarından felsefe metinleri* (ss. 198–199) içinde. Klasik Yayınları.

Aristoteles. (1985). *Metafizik I* (A. Aslan, Çev.). Ege Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eser yaklaşık M.Ö. 4. yüzyılda yazılmıştır).

- Aristoteles. (1993). *Politika* (M. Tuncay, Çev.). Remzi Kitabevi. (Orijinal eser yaklaşık M.Ö. 4. yüzyılda yazılmıştır).
- Aristoteles. (2020). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.). Bilgesu Yayıncılık. (Orijinal eser yaklaşık M.Ö. 4. yüzyılda yazılmıştır).
- Avcı, M. (2018). Tehzîbu'l-ahlâk'da sevgi erdemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 3021–3033. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/42067/450601>
- Aydın, H. (2013). *Mitos'tan logos'a: Eski Yunan felsefesinde aşk*. Bilim ve Gelecek Yayınevi.
- Bayraklı, B. (2000). *Fârâbî'de devlet felsefesi*. Şehir Yayınları.
- Câbirî, M. el. (2019). *Arap ahlâkî aklı* (M. Çevik, Çev.). Mana Yayınları. (Orijinal eser 1990'da yayımlanmıştır).
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cihan, A. K. (2016). Kınalızade'de mutlak hikmetin erdem olan hikmetten farkı. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5(Temmuz), 3–14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/temasa/issue/23818/253749>
- Çağrı, M. (2012). Ülfet. *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 286–287) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çilingir, L. (2018). Platon'dan Tusi'ye sevgi siyaseti. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 8(Ocak), 73–96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/temasa/issue/34643/382684>
- Ebû Zeyd, M. A. (1994). *el-İnsanü fi'l-felsefeti'l-İslamiyyeti: Dirasetün mukaranatün fi fikri'l-Âmirîyyi*. el-Müessetü'l-Cami'yye li'd-Dirasat.
- Fârâbî. (1985). *el-Medînetü'l-fâzıla* (A. N. Nâdir, Çev.). Dârü'l-Meşrik. (Orijinal eser M.S. 10. yüzyılda yazılmıştır).
- Fârâbî. (1987). *Fusûlün müntezea (Siyaset felsefesine dair görüşler)* (H. Özcan, Çev.). İstiklal Matbaası. (Orijinal eser M.S. 10. yüzyılda yazılmıştır).
- Fârâbî. (1987). *Fusûlü'l-medeni* (H. Özcan, Çev.). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eser yaklaşık M.S. 10. yüzyılda yazılmıştır).

Akpınar, F., (2025). Âmirî'nin felsefesinde sevgi ve ülfet.

Fârâbî. (1993). *Kitâbü's-siyâseti'l-medeniyye* (F. M. Neccâr, Ed.). Dârü'l-Meşrûk. (Orijinal eser yaklaşık M.S. 10. yüzyılda yazılmıştır).

Fârâbî. (1997). *el-Medînetü'l-fâzıla* (A. Arslan, Çev.). Vadi Yayınları. (Orijinal eser yaklaşık M.S. 10. yüzyılda yazılmıştır).

Fârâbî. (2002). *Fusûlü'l-medeni (Siyaset felsefesine dair görüşler)* (H. Özcan, Çev.). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eser yaklaşık M.S. 10. yüzyılda yazılmıştır).

Gelgin, G. (2010). *Eski Yunanca-Türkçe sözlük*. Kabalcı Yayınları.

Güçlü, A., & Uzun, E. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Hamevî, Y. (1993). *Mu'cemü'l-üdebâ* (I. Abbas, Nşr.). Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Hançerlioğlu, O. (1993). Sevgi. İçinde *Felsefe ansiklopedisi: Kavramlar ve akımlar* (Cilt. 4). Remzi Kitabevi.

Hüseyin, M. F. (2016). Taarifu'l ilmi ve ehemmiyetihi inde Ebi'l-Hasan el-Âmirî. *Meccelletü'l-Felsefeti*, 13, 13–26. scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt

İbn Bacce. (2017). *Tedbirü'l-mütevahhid* (M. Uyanık & A. Akyol, Çev.). Elis Yayınları. (Orijinal eser 12. yüzyılda yazılmıştır).

İbn Miskeveyh. (2006). *Tehzîbu'l-ahlâk* (N. Cerrâh, Tahk.). Dâr'u Sâder. (Orijinal eser 10. yüzyılda yazılmıştır).

İbn Miskeveyh. (2013). *Tehzîbu'l-ahlâk* (A. Şener, İ. Kayaoğlu, & C. Tunç, Çev.). Büyüyenay Yayınları. (Orijinal eser 10. yüzyılda yazılmıştır).

İbn Rüşd. (1998). *Telhîsu's-siyâse li Eflâtûn* (H. M. el-Âbîdî & F. K. ez-Zehebi, Çev.) Dâr el-Fikr Yayınevi.

İbn Sînâ. (1953). *Risale fi mahiyeti'l-işk* (A. Ateş, Çev.). İçinde *İbn Sînâ risaleler III*. İbrahim Horoz Basımevi. (Orijinal eser 10. yüzyılda yazılmıştır).

İbn Sînâ. (2005). *Kitabu's-şifa: Metafizik II* (E. Demirli & Ö. Türker, Çev.). Litera Yayıncılık. (Orijinal eser yaklaşık 10. yüzyılda yazılmıştır).

Kaya, M. (1991). Âmirî, Ebü'l-Hasan. *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt. 3, ss. 68–69) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kınalızâde Ali Efendi. (2012). *Ahlâk-ı alâî* (M. Koç, Çev.). Klasik Yayınları. (Orijinal eser 16. yüzyılda yazılmıştır).

- Kınalızâde, A. Ç. (2016). *Ahlâk-ı alâî* (M. Demirkol, Çev.). Fecr Yayınları. (Orijinal eser 16. yüzyılda yazılmıştır).
- Korkut, Ş. (2015). *Fârâbî'nin siyaset felsefesi*. Atlas Yayınları.
- Kurdoğlu, Z. (1992). *Plotinus'un aşk kuramı*. Gündoğan Yayınları.
- Kutluer, İ. (1989). *İslam felsefesi tarihinde ahlak ilminin teşekkülü* [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. proquest.com/docview/2562573638?pq-
- Maverdî. (1982). *Edebü'd dünya ved-din* (S. Kip & A. Sönmez, Çev.). Bahar Yayınları. (Orijinal eser 11. yüzyılda yazılmıştır).
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1990–1991). *Mesnevî* (V. İzbudak, Çev.) (Cilt. 1–6). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. (Orijinal eser 13. yüzyılda yazılmıştır).
- Nasirüddin Tusi. (2007). *Ahlâk-ı nâsirî* (A. Gafar & Z. Şükürov, Çev.). Litera Yayınları. (Orijinal eser 13. yüzyılda yazılmıştır).
- Platon. (1995). *Symposion (Şölen)* (E. Çoraklı, Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinal eser M.Ö. 4. yüzyılda yazılmıştır).
- Platon. (2006). *Şölen* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Remzi Kitabevi. (Orijinal eser M.Ö. 4. yüzyılda yazılmıştır).
- Plotinus. (1991). *The Enneads* (S. MacKenna, Çev.). Penguin Classics. (Orijinal eser M.S. 3. yüzyılda yazılmıştır).
- Rosenthal, F. (1995). Ebü'l-Hasan el-Âmirî'ye göre devlet ve din. İçinde *İslâm'da siyaset düşüncesi* (K. Güleçyüz, Çev., ss. 167–180). İnsan Yayınları. (Orijinal eser 1960'ta yayımlanmıştır).
- Tokgöz, H. (2016). *İslâm düşüncesinde sevgi teorileri*. Nobel Yayınları.
- Turhan, K. (2019). *Âmirî ve felsefesi*. Klasik Yayınları.
- Uludağ, S. (2020). Muhabbet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt. 30, ss. 384–386) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yalın, S. (2013). Şirvânî'de ahlak ve siyaset. *Bilimname*, 24, 9–30. <https://bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201301/20130101.pdf>
- Yılmaz, A. (2024). *Âmirî'de ahlak - mutluluk ilişkisi*. Kitabe Yayınları.

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma Makalesi	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	30.04.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	08.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	125-149
DOI	10.51177/kayusosder.1686890		

Çevre alanındaki dijital ikiz çalışmalarının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi^Δ

Examination of digital twin studies in the environment field with bibliometric analysis method

Burcu Koyuncu Hışım¹

Öz

Dijital ikiz, son yıllarda çeşitli alanlarda araştırılan önemli bir çalışma konusu olmuştur. Çevre alanında ise henüz gelişmekte olan bir alandır. Bu çalışmada, çevre alanında dijital ikiz konulu çalışmaların literatürdeki gelişim süreci ve mevcut hâlinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak, 03.03.2025 tarihinde Web of Science Core Collection veri tabanında “dijital ikiz” (digital twin) kavramına ilişkin taramalar yapılmıştır. Veri tabanında filtreleme yapmadan dijital ikiz (digital twin) kavramı ile ilgili toplamda 16.145 tane çalışma tespit edilmiştir, ardından odak noktalara ulaşabilmek için filtreleme yapılmıştır. Çalışma türleri içerisinde özellikle çevre çalışmaları (190) ve çevre bilimleri (376) alanlarında yayımlanan 408 makale ele alınmıştır. Çalışmaların alan dağılımı sıralaması incelendiğinde 376 adet çalışma ile en fazla çalışmanın çevre bilimleri alanında konu ile ilgili araştırmalara ulaşılmaktadır. Ülkeler bağlamında ise en fazla çalışmanın %32,8’lik oran ile Çin tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Anahtar kelime analizi sonucunda ise 1568 anahtar kelime içerisinde 62 kelimenin daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Bu alandaki güncel çalışma konularının ise sürdürülebilirlik, akıllı şehir, kentsel planlama, döngüsel ekonomi, inşaat endüstrisi, dijital ikiz teknolojisi ve kurumsal dinamikler kelimeleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütün bulguların sonucuna göre ise çevre alanında dijital ikiz konusuna ilişkin yapılan çalışmaların artırılması gerektiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital İkiz, Bibliyometrik Analiz, Çevre Çalışmaları.

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, bkoyuncu@beu.edu.tr

Abstract

Digital twin, has become a prominent research topic across various disciplines in recent years; however, its application within the environmental field remains relatively underdeveloped. This study aims to assess the developmental trajectory and current state of digital twin research in the environmental domain through bibliometric analysis. 03.03.2025, a comprehensive search was conducted in the Web of Science Core Collection database using the term “digital twin.” Initially, 16.145 publications were identified without any filters. Subsequently, to focus on relevant studies, filtering was applied to select works within Environmental Studies (190) and Environmental Sciences (376), resulting in a total of 408 articles for analysis. Disciplinary distribution analysis revealed that Environmental Sciences accounted for the majority of publications, with 376 articles. Country-based analysis indicated that China contributed the highest proportion of research, representing 32.8 % of the total publications. Keyword co-occurrence analysis identified 62 frequently occurring keywords among 1.568 total keywords. Prominent research themes include sustainability, smart cities, urban planning, circular economy, construction industry, digital twin technology, and institutional dynamics. These findings collectively suggest the need to enhance research efforts on digital twins within the environmental field to address emerging challenges and expand the academic literature.

Keywords: Digital Twins, Bibliometric Analysis, Environment Studies.

1. Giriş

Dijital ikiz terimi, çağdaş akademik tartışmalarda yaygın bir kavram olarak ele alınmaya başlamış ve yeni araştırmaların ilgi odağı hâline gelmiştir (Eumi, 2024, s. 2). Bu ilginin büyük ölçüde nesnelerin interneti, büyük veri, çoklu fiziksel simülasyon ve endüstri 4.0, gerçek zamanlı sensörler, veri yönetimi, veri işleme gibi ilgili teknolojilerdeki ve girişimlerdeki gelişmelerden kaynaklandığı ifade edilebilir (Jones vd., 2020, s. 37).

Akademik açıdan ilgi odağı olmaya başlayan dijital ikiz, aynı zamanda endüstride de dikkat çekmeye başlamıştır. Araştırma raporlarının sonuçlarına bakıldığında 2024 yılında dijital ikizin pazar büyüklüğü değeri 24,97 milyar dolar civarında olmuştur. Dijital ikizin pazar payının 2024'ten 2030'a kadar Japonya'da %34, Avrupa'da %38,1, Çin'de %38,5, İngiltere'de %40,6, ve Hindistan'da %45,8 oranında büyümesi öngörülmektedir (Grandviewresearch, 2024, s. 7-9). Bu açıdan dijital ikizin, küresel alanda giderek büyük bir paya sahip olması, konuya olan araştırma eğiliminin yükselmesinin diğer bir etkeni olarak ifade edilebilir.

Dijital ikiz kavramı incelendiğinde disiplinler arası bir kavram olması dolayısıyla farklı birçok tanımının bulunduğu görülmektedir. Dijital ikiz, kopyalanmak istenen fiziksel varlıkların üzerine nesnelerin interneti olarak adlandırılan sensörlerin yerleştirilmesi ile tüm verilerin gerçek zamanlı olarak alınarak, işlenmesi ile oluşmaktadır (Reis & Bozbuğa, 2022, s. 425). Böylece dijital ikiz, iş performansını arttıran bir nesnenin ya da sistemin; büyük, kümülatif, gerçek zamanlı veri ölçümleri ile geçmiş ve mevcut davranışının sanal bir ikizi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kumaş & Erol, 2021, s. 691). Dijital ortamdaki sanal ikiz sayesinde karşılaşılabilecek tüm kötü olasılıklar ve senaryolar etkili bir şekilde simüle edebilmektedir (Yiğit & Uysal, 2023, s. 1373). Fiziksel bir nesnenin sanal temsili olan dijital ikizin farklı tanımlarını birbirine bağlayan nokta ise; fiziksel nesne ile dijital nesne arasındaki nitel, nicel, tarihsel ve çevresel verilerin, gerçek zamanlı olmak üzere çift yönlü veri aktarımı veya paylaşımıdır (Singh vd., 2021, s. 3).

Literatür incelendiğinde mühendislik, bilişim sistemleri gibi fen bilimleri kapsamında teknik alanlarda kullanımının yaygın olduğu görülen dijital ikizin, sosyal

bilimlerde de uygulamalarının arttığı görülmektedir. Çevre sorunlarının en üst seviyelere ulaştığı günümüzde özellikle çevre alanında dijital ikiz uygulamalarından yararlanılması gerektiği yönünde araştırmalar bulunmaktadır. Çevre alanı derin bir değişim döneminden geçmektedir. Doğal çevre, iklim değişikliğinden benzeri görülmemiş bir şekilde etkilenmektedir. Bu etkilerin azaltılabilmesi için araştırmacılar tarafından yeni teknolojik araçlar incelenmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliği, sel, kuraklık, su ve hava kalitesi etrafındaki bilimsel tartışmaların aciliyeti ve önemi göz önüne alındığında, çevre alanında dijital ikiz kavramının keşfedilmesine yönelik araştırmaların arttığı söylenebilir (Blair, 2021, s. 1). Bu bağlamda çalışmada çevre alanında “dijital ikiz” (digital twin) konulu araştırmaların, literatürdeki mevcut durumunun betimlenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda, çalışmaların nicel görünümünün ortaya koyulmasını sağlayan bibliyometrik analiz yöntemi (Şimşek & Nalbant, 2023, s. 174) tercih edilmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi akademik yayınların; kriterlerine (yazar, çalışma sayısı, atıf sayısı, dergi, kurum adı, yayın türü ve araştırma alanı vb.) göre kategorize edilmesini sağlamaktadır (Koç & Kale, 2025, s. 42). Böylece araştırılan konuya dair nicel boyutta bir veri analizi sunulmaktadır.

Bibliyometrik analizin yapılabilmesi için birçok veri tabanı bulunmasına rağmen sosyal bilimler alanında kapsamı en geniş olan Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda çalışmalara yönelik; yıl, alan, tür, en fazla çalışma yapan ülkeler gibi temel hususlar belirlenmiş, bu hususların görselleştirilmesinde, tablolar oluşturulmuş ve bir yazılım programı (VOSviewer) aracılığıyla görsel haritalama yapılmıştır. Bu bağlamda dijital ikizi çevre alanında karakterize etmek, bu yönde yapılan araştırmalardaki boşlukları belirlemek ve gelecekteki araştırmalar için gereken yönleri vurgulamak amacıyla bir literatür incelemesi sunulmuştur.

Çevre alanında dijital ikiz konusuna ilişkin literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların giderek arttığı görülmektedir (Astarita, 2024; Callcut vd., 2021; Purcell vd., 2023). Diğer yandan çalışmaların, sosyal bilimler kapsamında nispeten daha az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber çevre alanında dijital ikiz konusunda herhangi bir kavramla bağlantı kurmadan tarama yapılan bibliyometrik analiz çalışmasına rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışma, özgün bir nitelik taşımaktadır. Kendisinden önce yapılan çalışmalardan farklı olarak; konu ile ilgili yapılan araştırmalardaki eğilimleri ve boşlukları sunması bakımından, gelecek çalışmalar için yol gösterici olacağı, çevre alanında dijital ikiz konusuna yönelik farkındalığın artmasına katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak dijital ikiz kavramının tanımı, yararları ve örneklerine yer verilerek bibliyometrik yöntemin amacı ve öneminden bahsedilmektedir. Ardından WoS veri tabanında yapılan bibliyometrik analizi ve bulguları değerlendirilmektedir.

2. Dijital ikiz kavramı

Dijital ikiz, fiziksel ve sanal varlıklar arasındaki kesintisiz veri entegrasyonu ile gerçekleşmektedir (Attaran & Celik, 2023, s. 8). Fiziksel varlığın tüm verileri, kendisi ile entegre olacak şekilde sanal bir varlığa aktarılmaktadır. Bu yöntemle, gerçek varlığın dijital kopyası oluşturulmaktadır. Fiziksel varlığın, dijital karşılığının ve bunlar arasındaki dinamik veri alışverişinin üçlü modeliyle karakterize edilen kavrama dijital ikiz denilmektedir (Mazzetto, 2024, s. 7). Dijital ikiz modeli üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar (Grieves, 2022, s. 7):

1. Fiziksel dünyada var olan ya da olması amaçlanan bir fiziksel unsur olan fiziksel ikiz,

Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.

2. Sanal dünyada var olan sanal veya dijital unsur olan dijital ikiz,
3. Fiziksel unsur ve sanal unsur arasındaki veri ve bilgi iletişim kanalı olan dijital akıştır.

Dijital ikiz, fiziksel ikiziyle sürekli iletişim içerisinde bulunarak güncel bir şekilde ondan gelen verileri işler ve oluşabilecek farklı senaryolar için değişik sonuçlar elde edebilir. Dolayısıyla fiziksel varlığın ortamından gelen verilerle güncellenebilir (Erturan & Ergin, 2018, s. 816). Bu durumda dijital ikiz, fiziksel bir unsurun sanal ortamdaki aynası olarak özetlenebilir.

Dijital ikiz; kimi zaman bir motor, kimi zaman bir biyolojik hücre, kimi zamansa bir üretim süreci olarak modellenenebilir (Emmert vd., 2023, s. 69649). Son derece birbirinden farklı ürünler ve sistemler üzerinde uygulanabilir. Bu nedenle de oldukça geniş bir tanım yelpazesinin olduğu söylenebilir. Ancak yine de daha genel ve birleştirici bir tanıma başvurulacak olursa dijital ikiz, gerçek bir ortamı güvenilir bir şekilde temsil etmeyi amaçlayan, fiziksel varlığı ile gerçek zamanlı iletişim ve veri alışverişine olanak tanıyan, performans izlemeyi, senaryoları test etmeyi ve öngörüler yakalamayı mümkün kılan bir simülasyon modeli olarak ifade edilebilir (Cruz & Tonin, 2022, s. 18). Her ne kadar bu şekilde genel bir tanımlama yapılsa da dijital ikizin tüm disiplinler tarafından kabul edilen ortak bir tanımına rastlanılmamaktadır.

Dijital ikiz kavramı günümüzde pek çok disiplin tarafından araştırılmaktadır. Sürdürülebilir turizm (Rahmadian vd., 2023), sağlık (Machado & Berssaneti, 2023), tarım (Nasirahmadi & Hensel, 2022), ulaşım (Gao vd., 2022), kentsel çevre (Liu vd., 2024), afet risk yönetimi (Ariyachandra vd., 2023), eğitim (Vikhman & Romm, 2021), kamu yönetimi (Özen & Gürel, 2020) gibi çeşitli bilim dalları tarafından incelenmektedir. Söz konusu kavram, birbirinden farklı pek çok alanda uygulandığı için literatürde bu teknolojiye yönelik çok sayıda çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Bu tanımlamalar, dijital ikiz teknolojisinin oluşum ve gerçekleşme süreci ile oluşmaktadır. Ancak dijital ikiz fikrine yönelik ilk açıklama, yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

3. Dijital ikiz kavramının tarihsel gelişimi

Dijital ikize yönelik ilk açıklama NASA tarafından şu şekilde yapılmıştır; bir aracın ya da sistemin en iyi mevcut fiziksel modellerini ve sensör güncellemelerini kullanan, multifiziksel, multiölçeksel ve olasılıksal bir entegrasyondur (Zhuang vd., 2021, s. 2). Bu açıklama, Apollo 13'ün, bir uçan ikizinin oluşturulmasına yönelik geliştirilen teknoloji modeline istinaden gerçekleştirilmiştir. Uçan ikizin olduğu gibi görünmesi için son derece gerçekçi bir şekilde, uçak gövdesi de dâhil olmak üzere bir veya daha fazla önemli ve birbirine bağımlı araç sistemi dikkate alınarak, dijital kopyası oluşturulmuştur (Glaessgen & Stargel, 2012, s. 7). Sonrasında Apollo 13 uzaya gönderildiğinde, beklenmedik oksijen tankı patlaması yaşanmış ve yeryüzündeki dijital ikizi sayesinde uzayda bulunan fiziksel araç üzerindeki bu tehlike giderilmiştir (Karaca & Önem, 2023, s. 158-168). Buradan yola çıkarak dijital ikiz fikri kökeninin, NASA tarafından 1970'li yıllarda başlatılan Apollo Programına kadar uzandığı söylenebilir. Bu programda, görev boyunca uzay aracının şartlarını yansıtan en az iki özdeş uzay aracı inşa edilmiştir. Bunlardan bir tanesi dünyada kalarak, ikiz ismini almıştır. İkiz, uçuş hazırlığı boyunca eğitim için yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Uçuş boyunca, dünyada yerleşik olan modeldeki alternatifler simüle edilmiş, mümkün olduğunca kesin bir şekilde uçuş şartlarını yansıtmak için mevcut uçuş verileri kullanılmış ve böylece astronotlara yörüngedeki tehlikeli durumlarda yardımcı olunmuştur. Bu şekilde, gerçek zamanlı

davranışın simülasyonu için gerçek işlem koşullarını yansıtan her taslak, dijital ikiz olarak atfedilmiştir (Rosen vd., 2015, s. 568). Ancak bu yıllardaki dijital ikiz anlayışı ile teknik bir uygulama ifade edilmektedir. Henüz bu teknolojinin ismi dijital ikiz olarak belirlenmemiştir. Dijital ikiz, teknik olarak eşleştirme modeli ile NASA tarafından ortaya atılsa da model ve kavram olarak ortaya çıkması daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.

Dijital ikiz modeli, ilk defa 2002 yılında Grieves tarafından kullanılmıştır (Eumi, 2024, s. 6; Kumaş & Erol, 2021, Mendi vd., 2021, s. 175; s. 691; Yükçü & Aydın, 2020, s. 20). Bu model ile gerçek dünyadan sanal dünyaya veri akışı, sanal dünyadan gerçek dünyaya bilgi paylaşımı olarak resmedilmiştir (Grieves, 2022, s. 3). Fiziksel ürüne eşdeğer sanal ifade olarak ortaya atılan dijital ikizin, herhangi bir cihazın dijital kopyası olarak, gerçek cihazı özetleyebilen ve gerçek ya da simüle edilmiş koşullar altında test için kullanılabilen bir model olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu dönemde bahsi geçen model, dijital ikiz olarak tanımlanmamıştır. Onun yerine modele, bilgi yansıtma modeli ya da uzay yansıtma modeli gibi isimler koyulmuştur (Shengli, 2021, s. 1-2). 2010 yılında terimsel olarak ilk kez NASA araştırmacısı olan John Vickers tarafından dijital ikiz kavramı kullanılmış ve fiziksel herhangi bir şeyi doğru bir şekilde yansıtmak için oluşturulan sanal bir bilgisayar simülasyonu olarak tanımlanmıştır (Birer, 2023). Bu tarihten itibaren, dijital ikiz kullanılmaktadır. Günümüzde ise yeni nesil bilgi teknolojilerinin hızla ilerlemesi ile birlikte dijital ikiz teknolojisinin ilk kullanımından çok daha ileri gittiği söylenebilir.

Yeni nesil teknolojik gelişmeler (yapay zekâ, büyük veri analitiği, simülasyon, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, bulut bilişim vd.), veri kullanan teknolojilerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Böylece veri kullanan bir teknoloji olan dijital ikizin de bu ilerlemelere paralel olarak olgunlaştığı söylenebilir (Koçak & Yıldız, 2022, s. 728). Bu gelişim süreci ile birlikte son zamanlarda, dijital ikiz kavramı hem araştırmacıların hem de mühendislerin giderek artan bir şekilde ilgisini çekmektedir (Vallée, 2023, s. 2). Dijital ikizleri inceleyen yayın sayısında ciddi bir artış bulunmaktadır buradan hareketle kavramın yaygın bir şekilde araştırılmaya başlandığını söylemek mümkündür (Emmert vd., 2023, s. 69664). Bu eğilim dijital ikize yönelik bilinmeyen hususların açığa kavuşmasını sağlamaktadır. Böylece kavramın ne olduğu, nasıl geliştiği ve işlevleri ortaya koyulmaktadır.

4. Dijital ikizin işlevleri ve faydaları

Dijital ikiz modeli ve uygulamalarının her alanda çok yönlü fonksiyonları bulunmaktadır. Söz konusu modelin dört önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlar simülasyon, izleme-teşhis, tahmin ve kontroldür. Birinci işlevi, dijital ikiz ile simülasyon ortamı oluşturup, sanal ortamın parametrelerini değiştirerek, farklı etkenler ile karşılaşıldığında bunlara yönelik strateji geliştirmesidir. Bu şekilde beklenmeyen arızaları ya da bozulmaları gidererek, riskleri en aza indirmektedir. İkinci işlevi, verileri gerçek zamanlı olarak, fiziksel ürünün takibini yapmasıdır. Fiziksel varlık üzerinde sürekli ve eş zamanlı izleme ve teşhis gerçekleştirerek, mevcut ya da olası sorunları gidermektedir. Üçüncü işlevi, süreci zaman üzerinden taklit ederek fiziksel varlığa yönelik tüm kusurları tahmin etmesidir. Bu kusurlar giderilene kadar yeniden simüle edebilir. Dördüncü işlevi ise dijital ikizin gerçek zamanlı veri analizini yaparak, fiziksel varlığın her alandaki kontrolünü yapmasıdır. Böylece daha etkili bir süreç sağlanabilmektedir (Nacak, 2024, s. 60). Genel olarak dijital ikiz, fiziksel varlığın üzerinde kesintisiz test ve analiz yapılmasına olanak sağlayan sanal bir kopyasını sunarak (Soori vd., 2023, s. 2), olası risk ve tehditleri gidermektedir.

Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.

Dijital ikiz, sahip olduğu işlevleri sayesinde farklı şekillerde faydalar sağlamaktadır. Üretim planlamasının etkili bir şekilde yapılmasını, üretim sürecinin minimuma düşürülmesini, kaynakların olumlu yönde etkilenmesini, her aşamada risklerin ve tehditlerin açığa çıkarılmasını sağladığı söylenebilir. Gerçek dünyada yapılması gerekenlerin, sanal ikiz üzerinde yapılmasını sağladığı için herhangi bir ürünün ya da sistemin karşılaşılabileceği tüm zorlukları ortadan kaldırmabilmektedir (Yükçü & Aydın, 2020, s. 571). Fiziksel sistemin tüm yapısına ve fonksiyonlarına dair verilerle, geleceğe yönelik öngörüler sunabilmektedir. Böylece tüm zorlukları ortadan kaldırmaya yaradığı gibi gerçek dünyadaki fiziksel ürünü ya da sistemi, optimize edebilmekte, operasyonel performansı ve iş süreçlerini geliştirebilmektedir (Koçak & Yıldız, 2022, s. 71). Bu şekilde son derece işlevsel bir yapıya sahip olan dijital ikiz, ileri düzeyde bir teknoloji modeli olarak çeşitli faydalar sağlamaktadır.

Dijital ikiz ortaya çıkan teknolojiler aracılığıyla, gerçek hayattaki karşılığına bağlı olarak basit bir dijital model olmaktan öteye geçmektedir. Bu ikiz modeli, çevresi ile arasındaki kapalı devre etkileşim yoluyla süreçleri optimize edebilen, kusurlar, hasarlar ve arızalar gibi gelecekteki durumları sürekli olarak tahmin edebilen duyarlı, zeki ve gelişen bir model olarak ortaya çıkmaktadır (Vallée, 2023, s. 2).

Dijital ikiz faaliyet verimliliğini optimize etmeye yardımcı olan fiziksel bir fonksiyonun veya sistemin, gerçek zamanlı tam dijital görüntüsünü sunmaktadır (Sierla vd., 2018, s. 58). Böylece fiziksel varlık üzerinde gelişebilecek herhangi bir değişiklik, gelişme, gerileme ve bozulma dijital ikiz üzerinde de görülebilmektedir. Bu olanak, herhangi bir yönetimdeki hizmetin ya da sistemin, risk almadan var olmasını ve misyonunu yerine getirmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olduğu ifade edilebilir.

5. Dijital ikiz uygulama örnekleri

Dijital ikiz modeli, sağladığı faydalar sayesinde pek çok alanda uygulanmaktadır. Bu model kimi zaman bir nesne, kimi zaman bir süreç, kimi zamansa sistem üzerinde gerçekleştirilmektedir. Aşağıda Tablo 1’de dijital ikiz modelinin farklı sektörlerde ve hizmetlerdeki uygulama örnekleri gösterilmektedir:

Tablo 1: *Dijital İkiz Modelinin Örnekleri*

Uygulayıcı Örgüt	Dijital İkiz Modeli	Uygulama Alanı
Intermarché	Fiziksel bir mağazanın dijital ikizi oluşturularak, elde edilen verilere göre mağaza yöneticileri farklı kat düzenlerini ve envanter akışlarını test edebilmektedir (Locke, 2023).	Ticaret
Radisson Hotel Group	Otel mülklerinin dijital ikizi oluşturularak, odalar müşterilere gösterilmekte ve onların pencere manzaralarını, oda düzenlerini görebilmeleri sağlanarak, müşteri memnuniyeti arttırılmaktadır (Altexsoft, 2025).	Turizm

Tablo 1 (Devamı)

Uygulayıcı Örgüt	Dijital İkiz Modeli	Uygulama Alanı
Shop Architects	New York City'deki 93 katlı, 1.073 fitlik bir gökdelen olan The Brooklyn Tower'ın gerçek zamanlı 3 boyutlu dijital ikizi oluşturarak, çevre dostu bir şekilde zamandan ve maliyetten tasarruf edilmektedir (Unity, 2024)	Mimari
Porsche	Araçların dijital ikizi oluşturularak, her müşterinin isteğine göre kişiselleştirilmiş (boya, iç dizayn, vd.) araçlar sağlanmaktadır (Ankitha, 2024).	Otomotiv
Johns Hopkins Tıp Fakültesi Prof. Dr. NataliaTrayanova	Kalbin dijital ikizi oluşturularak, kalbe bir sinyal gönderebilir ve elektrik dalgasının modelde nasıl yayıldığını izleyebilir. Herhangi bir anormallik varsa, dijital ikizde bir aritmi olarak ortaya çıkacaktır. Bu şekilde, bir hastanın aritmisi olup olmayacağını tahmin edebilir (Scott, 2024).	Sağlık
Siemens	Eğitim araçlarının dijital ikizi oluşturularak tezgâh eğitimi yapılmaktadır. Makine operatörlerine sanal eğitim imkânı sunulmaktadır (Siemens, 2025).	Elektronik Otomasyon
Myontech	Kıyafetin dijital ikizi oluşturularak, insan kaslarının hareketlerinin analiz edilebilir ve bu veri analizlerinin dijital ortama aktarılması ile ileri egzersizlere karar verilebilmektedir (Aynacı, 2020, s. 77)	Giyilebilir Teknoloji
Amaravati Kentsel Planlama	Amaravati kentinde dijital kent ikizi oluşturularak, iklim, çevre, altyapı vb. alanlardaki verilerin gerçek zamanlı izlenmesi ve yönetilmesi sağlanmaktadır (Aslan, 2024, s. 1621)	Kent Yönetimi
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	21 kentte dijital şehir ikizi oluşturularak, kentin önemli görülen alanları drone ile görüntülenmiş ve 3 boyutlu modelleri güncellenmiştir. Belediye kent bilgi sistemlerinde, planlama aşamalarında ve afet öncesi risk belirleme çalışmalarında kullanılabilir (Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2022).	Kentsel Planlama

Kaynak: İlgili çalışmalardan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablodan anlaşılabacağı üzere, dijital ikiz modelinin küresel düzeyde pek çok işletme ve örgüt tarafından farklı amaçlarla uygulandığı görülmektedir. Modelin, karşılık bulduğu ve bulabileceği alanların oldukça geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, çevre alanında da uygulanmaya ve incelenmeye başlandığı söylenebilir.

Dijital ikiz modelinin çevre alanında; kentsel planlama, çevresel izleme, kirlilik azaltma, sürdürülebilirlik gibi alanlarda uygulandığı bilinmektedir (El-Agamy vd., 2024, s. 71). Bu model çevre alanında atık su yönetimini modelleyerek su kaynaklarının daha etkili kullanılmasını sağlamak, binaların ve altyapının enerji tüketimini modelleyerek enerji verimliliğini artırmak ve karbon ayak izini azaltmak, çevresel faktörleri analiz ederek halk sağlığı üzerindeki etkileri anlamak gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Eren, 2024, s. 102-103). Sensörlerden elde edilen bilgiler ile çevreyi ve iklimi izlemek ve çevre yönetimini sağlamak, kaynakların yönetimini iyileştirmek, trafik yönetimini sağlamak, yenilebilir enerji kaynaklarını yönetmek gibi çıktılar sunmaktadır (Babaoğlu & Memiş, 2024, s. 28). Ancak gerçek yaşam ortamında bu şekilde geçerli sonuçlara ulaşmak için daha derinlemesine sosyal bilim araştırmalarına ihtiyaç olduğu söylenebilir (Dembski vd., 2020, s. 15). Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada, bibliyometrik analiz yöntemi ile çevre

alanında yapılan dijital ikiz konulu çalışmalar sistematik bir şekilde incelenerek, araştırma boşlukları belirlenmektedir.

6. Yöntem

Bibliyometrik analiz yöntemi, belli bir alan ya da disiplinde yayınlanmış araştırma çıktılarını analiz etmek ve ölçmek için kullanılan nicel bir yöntemdir (Li vd., 2023, s. 2). Yazılı yayınların nicel analizini sağlamak için kullanılmaktadır. Bir bibliyometrik analizin, istatistiksel olarak güvenilir olması için belirli bir veri hacmini içermesi gerekmektedir (Ellegaard & Wallin, 2015, s. 1810). Böylece bibliyometrik analiz sayesinde yüzlerce ve hatta binlerce verinin atıf sayısı, yayın sayısı ya da anahtar kelimeleri gibi bilgileri ortaya koyulmaktadır (Aydın, 2024, s. 153). Yayımlanmış çalışmaların yazar, konu, yayın bilgisi, atıfları gibi belli başlı niteliklerinin, niceliksel olarak analizinin yapılması sağlanmaktadır (Al & Tonta, 2004, s. 19). Bu analizler ile araştırma trendleri belirlenebilmekte, akademik etki değerlendirmesi yapılabilmekte ve incelemeye yönelik çeşitli hedefler gerçekleştirilebilmektedir.

Bibliyometrik analiz yöntem, bilimsel alanların yapısal görüntülerini oluşturmak için yayınların veri tabanı bibliyografik verileri kullanmaktadır. Literatürün öznel değerlendirmesine, niceliksel titizlik katmayı sağlamaktadır. Teorik olarak üretilen bir inceleme makalesinde kategorilere ilişkin kanıt oluşturabilmektedir. Bibliyometrik yöntem araştırmacıların bulgularını, kümelenmiş bibliyografik verilere dayandırmasına olanak tanımaktadır. Bu veriler, alanda çalışan diğer bilim insanlarının atıf ve yazıları ile görüşlerini ifade eden çalışmalardan oluşmaktadır. İlgili veriler analiz edildiğinde, konuya yönelik genel yapı, sosyal ağlar ve mevcut ilgi alanları ortaya koyulabilir (Župič & Čater, 2015, s. 2-3). Bu açıdan bilimsel çalışmaların betimsel olarak incelenmesi ve değerlendirilmesine imkân vermektedir. Geçmişte yapılan çalışmaların belirli alanlardaki gelişim seyri görselleştirerek ortaya koyulabilmektedir. Ayrıca gelecek dönemde yapılacak çalışmalara ilişkin öne çıkan konuları göstermesi ve ilgili konulara ilişkin kıyaslamaların yapılabilmesi için kolaylıklar sağlaması açısından önem taşımaktadır (Nalbant & Sevinçli, 2022, s. 56). Çalışmada, bu özellikler gözetilerek bibliyometrik analiz tekniğinin kullanılması uygun görülmüştür. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada oluşturulan sorular şu şekildedir:

- WoS veri tabanında dijital ikiz (digital twin) anahtar kelimesi ile taranan çalışmaların 2018-2024 yılları arasındaki dağılımı nasıldır?
- WoS veri tabanında çevre alanında dijital ikiz (digital twin) anahtar kelimesi ile taranan çalışmaların alan dağılımı nasıldır?
- WoS veri tabanında çevre alanında dijital ikiz (digital twin) konulu çalışmaların yayın yılları nelerdir?
- WoS veri tabanında çevre alanında dijital ikiz (digital twin) konusu ile ilgili en fazla çalışma yapan ülkelerin sıralaması nasıldır?
- WoS veri tabanında çevre alanında dijital ikiz (digital twin) konulu çalışmaların oranı ve atıf durumları nasıldır?

7. Bulgular

Web of Science veri tabanında herhangi bir filtreleme yapmadan dijital ikiz (digital twin) kavramı ile ilgili 03.03.2025 tarihinde tarama yapıldığında toplamda 16.145 çalışma görülmektedir. Ardından çalışmada odak noktalara erişebilmek için filtreleme yapılmış ve 2025 yılı tamamlanmadığından kapsam dışı bırakılmıştır. 16.145 çalışma içerisinde incelemenin daha kolay ve sistematik yapılabilmesi için kapsam daraltılmış ve toplam 9.509 içerisinden çevre bilimleri (376) ve çevre çalışmaları (190) alanları ile ilgili 408 makale ele alınmıştır. WoS veri tabanında çalışma türleri içerisinde tamamına yakın çoğunluğun makale türünde olduğu görülmektedir. Dijital ikiz konusunda çevre bilimleri alanında 408 çalışma, makale türünde ortaya koyulmuştur. Makale türünden sonra en fazla erken erişim yayınları (11) türünde çalışmalar yapılmıştır. Diğer yandan yalnızca 1 kitap incelemesi türünde çalışma yayımlanmıştır. Sayı bakımından diğerlerine göre kitap türünde çalışma sayısının yok denecek kadar az sayıda olduğu belirtilebilir.

WoS veri tabanında kategoriler kısmında çevre bilimleri ve çevre çalışmaları seçildiğinde ilişkili olduğu alanlar da görülmektedir. Aşağıda Tablo 2’de, WoS’da tüm yıllar itibarıyla çevre alanında yayımlanan dijital ikiz ile ilgili çalışmaların alan dağılımı sıralamasına ilişkin olarak ilk 15 sıralamada yer alan çalışma alanlarına yer verilmiştir:

Tablo 2: *Çalışmaların Alanlara Göre Dağılımı*

Çalışma Alanları	Çalışma Sayısı	Oran %
Çevre Bilimleri	376	92,157
Sürdürülebilir Yeşil Teknoloji Bilimi	196	48,039
Çevre Çalışmaları	190	46,569
Çevre Mühendisliği	78	19,118
Su kaynakları	71	17,402
Jeoloji Bilimi	50	12,255
Uzaktan Algılama	49	12,010
Fotoğraf Teknolojisi Görüntüleme Bilimi	48	11,765
Bilgisayar Bilimi İnterdisiplinler Uygulamaları	19	4,657
Coğrafya	13	3,186
Meteorolojik Atmosferik Bilimler	13	3,186
Bölgesel Kent Planlama	13	3,186
Kent Çalışmaları	12	2,941
Marin Tatlı Su Biyolojisi	9	2,206
İnşaat Mühendisliği	7	1,716

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de gösterilen çalışma alanlarının dağılımı incelendiğinde, çevre alanında dijital ikiz konusu ile en fazla çevre bilimleri alanında 376 (%92,157) çalışmanın yayımlandığı görülmektedir. Ardından 196 çalışma (%48,039) ile sürdürülebilir yeşil teknolojiler bilimi, 190 (%48,039) çalışma ile çevre çalışmaları ve 78 (%19,118) çalışma ile çevre mühendisliği alanı gelmektedir. Araştırma alanları sıralamasından anlaşılabileceği üzere dijital ikiz modeli fen bilimleri ve sosyal bilimler alanında çevre alanı ile ilişkili olan disiplinler arası bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital ikizin en az çalışıldığı alan ise 7 çalışma (%1,716) çalışma ile inşaat mühendisliğidir. Teknolojik bir

Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.

model olmasına rağmen teknik bir alanda en az sayıda araştırmaya sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber, dijital ikiz konusunun bölgesel kent planlama ve kent çalışmalarında, inşaat mühendisliği gibi teknik bir alana göre daha fazla araştırıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla dijital ikiz modelinin, teknik alana ait bir kavram gibi görülse de kamu yönetimi içerisinde kullanılan önemli bir teknoloji olduğu anlaşılmaktadır (Aslan, 2024, s. 1615-1616). Bu alanda yapılan çalışmalara giderek daha fazla eğilim gösterildiği ifade edilebilir. Aşağıda Tablo 3, 2018-2024 yılları arasında yapılan çalışmaların sayısal dağılımı ve toplam içindeki yüzdelik oranlarını içermektedir

Tablo 3: *Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı*

Yıl	Çalışma Sayısı	Çalışmaların Yüzdesi
2024	147	32,108
2023	115	28,922
2022	64	13,725
2021	51	12,255
2020	22	5,392
2019	8	1,961
2018	2	0,490

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

WoS veri tabanında 2018-2024 yılları arasında toplam 409 çalışma gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 2018 yılında 2 yayın ile çalışmaların başladığı görülmüştür. NASA tarafından dijital ikize yönelik ilk tanımın yapılmasının ardından 2016 yılında kavramın yeni tanımlarının yaygınlaşması (Agnusdei vd., 2021, s. 2), bu alandaki çalışmaların 2018 yılında başlamasının nedeni olarak görülebilir. Yeni tanımların yapılmasının ardından kavram, çevre bilimi ile ilişkilendirilmiş ve bu doğrultuda araştırmalara başlanmış olabileceği söylenebilir. Ayrıca 2018-2020 döneminde dijital ikiz teknolojisi ile makine öğrenmesinin entegrasyonunun başlaması ve aynı zamanda endüstriyel nesnelerin interneti ile bulut tabanlı sistemlerin dijital ikiz modellerine dâhil edilmesi, çevre alanında dijital ikiz konusuna yönelik araştırmaların ortaya çıkmasına katkı sağlamış olabilir (Lam vd., 2023, 16-17). İzleyen dönemlerde ise yıllar itibarıyla çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. En fazla çalışma sayısına, 147 çalışma ile 2024 yılında ulaşılmıştır. 2020 yılından itibaren, çalışma sayısının giderek artış gösterdiği tespit edilmiştir. Yayın sayısındaki hızlı artışın nedeni olarak, 2019 yılında yaşanan COVID-19 salgını sonrasında dijitalleşmenin önemli ölçüde hızlanması gösterilebilir (Filik & Yeşilay, 2020, s. 323-325). Bu doğrultuda çevre alanında dijital ikiz üzerine yapılan araştırmaların yayılım aşamaları ifade edilecek olursa; başlangıç aşaması 2018-2020 arasındadır çünkü bu yıllardaki WoS'ta yayımlanan çalışma sayıları düşüktür. Ardından, araştırmanın gelişim aşaması ise 2021-2022 arasındadır. Araştırmanın en üst düzeye ulaştığı aşama ise 2023'ten itibaren günümüzdür. Dijitalleşmenin, dijital teknolojilerden biri olan dijital ikiz modeline yönelik uygulamaların ve araştırmaların artmasını sağladığı ifade edilebilir. Aşağıda Tablo 4'te ülkeler sıralamasına yer verilerek hangi ülkelerin ne kadar çalışma yaptığı sorusu cevaplandırılmıştır.

Tablo 4: *En Çok Çalışma Veren Ülkelerin Sıralaması*

Ülke Adı	Çalışma Sayısı	Çalışma Oranı
Çin	131	32,108
İtalya	60	14,706
İngiltere	36	8,824
Amerika	35	8,578
İspanya	25	6,127
Güney Kore	23	5,637
Almanya	21	5,147
Avustralya	17	4,167
İsviçre	17	4,167
Fransa	16	3,922

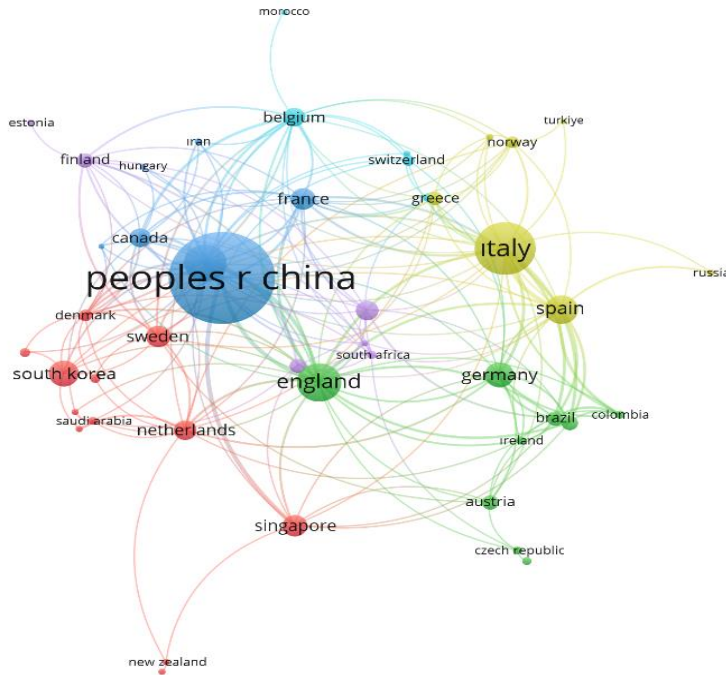
Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te konu ile ilgili çevre alanında en çok çalışma veren ilk 10 ülke dağılımına bakıldığında en fazla çalışmanın Çin'de yapıldığı görülmektedir. 60 çalışma ile İtalya ikinci sırada yer almaktadır. Çin tarafından İtalya'nın iki katından daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak Çin'in teknoloji ve bilişimde dünyada ilk sırada yer alması ve en büyük internet nüfusuna sahip olması gösterilebilir (Damar, 2022, s. 64-68). Genel olarak teknolojiye olan bu ilginin, dijital ikiz çalışmalarına da yansıdığı söylenebilir. Çin, dijital ikiz modeline en çok ilgi gösteren ülkelerden biri (Tao vd., 2019, s. 29) olarak konuya yönelik çalışmaları teşvik vermektedir. Örneğin Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı'nın, başta Lut Üniversitesi'nde olmak üzere dijital ikiz araştırmaları için fonların çoğunu sağlamaktadır (Özat & Akçadağ, 2023, s. 2406). Bu şekilde ekonomik teşvik ile birlikte konuya ilişkin çalışmaların artmasının sağlandığı söylenebilir. Diğer yandan Türkiye'ye özel bir değerlendirme yapıldığında ise, ülkenin bu alanda en fazla yayın yapan ülkeler arasında yer almadığı tespit edilmiştir. Sosyal ve beşeri bilimler alanında bu konuya yönelik yeni bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Alptekin & Türkmen, 2023, s.22).

Türkiye'de konuya yönelik yapılan çalışmaların, hem yayın sayısı hem de atıf performansı bakımından sınırlı kaldığı saptanmıştır (Ata, 2023, s. 507). Dijital ikiz modelinin, çevre alanında henüz gelişmekte olan bir araştırma alanı olmasının, bu alandaki akademik üretimin ve uygulama örneklerinin sınırlı kalmasına neden olduğu söylenebilir (Ölmez, 2025, s. 123-124). Bununla birlikte dijital ikizin, fiziksel sistemlerin temsiliyi içerdiği ancak sosyal süreçleri dikkate almadığına yönelik eleştiriler bulunmaktadır (Batty, 2018, s. 818). Bu kapsam darlığının, sosyal dinamiklerin önemli olduğu kent ve çevre çalışmalarında dijital ikiz araştırmalarının yaygınlaşmasını engellediği ifade edilebilir. Ayrıca dijital ikizin, disiplinler arası farklılıklar nedeniyle henüz ortak bir tanımının bulunmaması ve disiplinlere göre değişen odak noktalarının olması, çevre alanında konuya yönelik akademik ilginin düşük olmasına neden olabilir (Kritzing, 2018, s.1020). Disiplinler arası çalışmalara yönelik ilginin yetersiz olması, konuya ilişkin akademik çalışmaların gelişmemesine neden olabilmektedir. Buna ek olarak yüksek maliyetler ve sınırlı bütçe kaynakları, veri güvenliği, uzman personel eksikliği gibi faktörler, dijital ikiz modelinin kent ve çevre araştırmalarında yaygınlaşmasını kısıtlayarak, Türkiye özelinde alana ilişkin araştırmaların artmasını engelleyebileceği belirtilebilir (Aslan, 2024, s. 1622). Söz konusu faktörlerin tüm ülkeler için geçerli olmadığı dikkate alınarak; çeşitli ülkelerde konuya ilişkin iş birliği çerçevesinde kapsamlı ve yaygın araştırmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıda Harita 1'de en fazla iş birliği yapan ülkelerin ağ haritasında ülkelerin bu konudaki iş birlikleri gösterilmektedir:

Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.

Harita 1: Ortak-Yazar Analizi Ülkeler Bağlamında Ağ Haritası

Vosviewer programında oluşturulan bu haritaya göre bağlantılar 46 öğeden oluşan 6 küme oluşturmaktadır. Kırmızı renkli birinci kümede “Güney Kore”; yeşil renkli ikinci kümede “İngiltere”; mavi renkli üçüncü kümede “Çin”; sarı renkli dördüncü kümede “İtalya”; mor renkli beşinci kümede “Avustralya” ve açık mavi renkli altıncı kümede “Belçika”nın dijital ikiz çalışmalarında en çok iş birliği yapan ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çin ve İtalya’nın en büyük kutucuk ile görselleşmesi ve aralarındaki çizimlerin diğer bağlantılara oranla daha kalın olması en fazla iş birliği yapan ülkeler olduklarını göstermektedir.

Ülkelerin çevre alanında dijital ikiz konulu çalışmalara yönelik iş birliklerinin yanı sıra, çalışmaların atıf performanslarına göre de sıralamaları da analiz edilmiştir. Aşağıda Tablo 5’te konuya ilişkin yapılan çalışmaların atıf sayılarına göre sıralamalarını sunmaktadır.

Tablo 5: Çevre Alanında Yayımlanan Dijital İkiz Konulu Çalışmaların En çok Atıf Alma Durumuna Göre Sıralamaları

Çalışmanın Başlığı	Yazarlar	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
A Systematic Design Approach For Service Innovation Of Smart Product-Service Systems	Zheng vd.	2018	283
Digital Twin Technology Challenges and Applications: A Comprehensive Review	Botín-Sanabria vd.	2022	275
Urban Digital Twins for Smart Cities and Citizens: The Case Study of Herrenberg, Germany	Dembski vd.	2020	248
Digital twin aided sustainability-based lifecycle management for railway turnout	Kaewunruen & Lian	2019	144
A Digital-Twin Evaluation of Net Zero Energy Building for Existing Buildings	Kaewunruen vd.	2019	124

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te ise çevre alanında yapılan dijital ikiz konusunda en fazla atıf alan çalışmaların bir kısmı gösterilmektedir. Çalışmalar 2018 yılı itibarıyla atıf almaya başlamıştır. Atıf alan çalışmaların odaklandıkları konulara aşağıda yer verilmektedir:

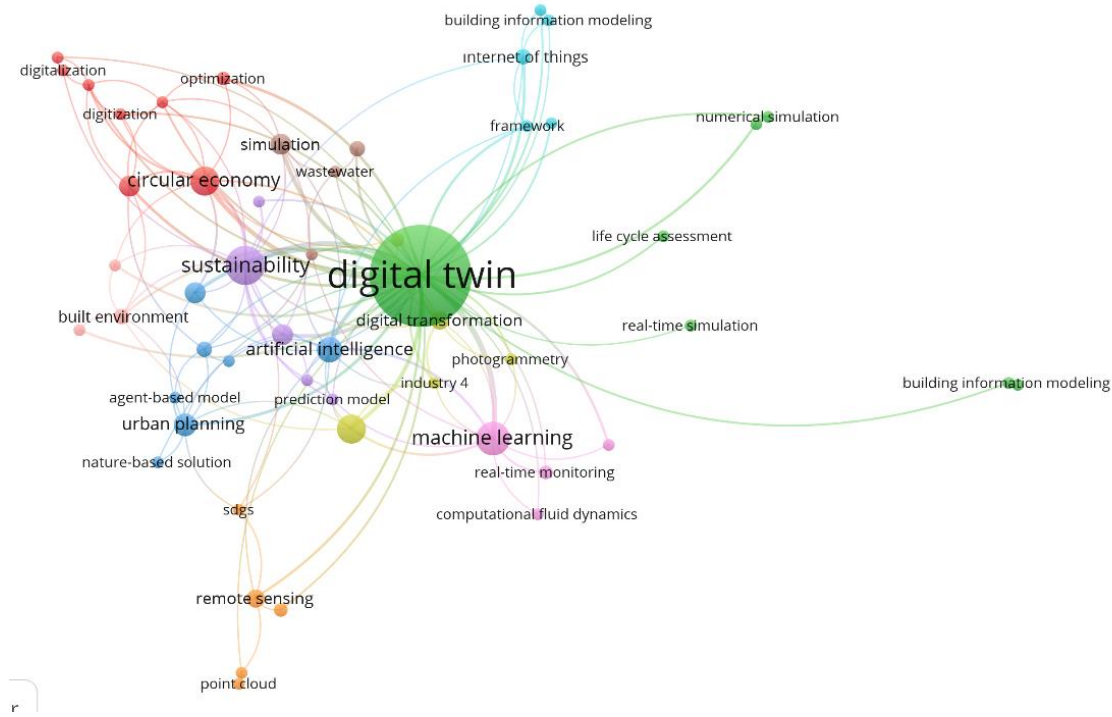
- Zheng ve arkadaşları tarafından 2018 yılında yayımlanan “Akıllı Ürün Hizmet Sistemlerinin Hizmet Yeniliği İçin Sistematik Bir Tasarım Yaklaşımı” (A Systematic Design Approach For ServiceInnovation Of Smart Product-Service Systems) adlı çalışmada, veri odaklı kişiselleştirilmiş giyilebilir bir cihazın vaka çalışması yapılmıştır. Dijital ikiz uygulama senaryolarının kapsamı geniş bir ölçekte ele alınarak dijital ikiz destekli hizmet inovasyonu incelenmiştir. Çalışma sonucunda akıllı giyilebilir hizmet inovasyonu ve diğer endüstriyel potansiyeller ortaya koyulmuştur.
- Botín-Sanabria ve arkadaşları tarafından 2022 yılında yayımlanan “Dijital İkiz Teknolojisi: Zorlukları ve Uygulamaları-Kapsamlı Bir İnceleme” (Digital Twin Technology Challenges and Applications: A Comprehensive Review) adlı çalışmada; dijital ikiz kavramı akıllı şehirler, kentsel alanlar, yük lojistiği, tıp, mühendislik ve otomotiv endüstrisi gibi belirli alanlarda farklı entegrasyon ve olgunluk seviyelerinde analiz edilmiştir. Teknoloji zorluklarının, sınırlamalarının ve eğilimlerinin bütünsel bir görünümü sunulmuş, bu bağlamda dijital ikizin uygulama zorlukları ve sınırlamaları açıklanmıştır.
- Dembski ve arkadaşları tarafından 2020 yılında yayımlanan “Akıllı Şehirler ve Vatandaşlar İçin Kentsel Dijital İkizler: Herrenberg Vaka Çalışması” (Urban Digital Twins for Smart Cities and Citizens: The Case Study of Herrenberg, Germany) adlı çalışmada, Herrenberg kasabası için kentsel bir dijital ikiz prototipi sunulmuştur. Herrenberg, yoğun trafik yükünden ve belirli miktarda hava kirliliğinden etkilenerek, emisyonlar ve gürültü yoluyla güçlü bir şekilde çevre kirliliğine maruz kalmaktadır. Kentsel zorluklar için kentsel dijital ikizin potansiyel çözümler sunduğu ifade edilmiştir.
- Kaewunruen ve Lian tarafından 2019 yılında yayımlanan “Demiryolu Makas Sistemleri İçin Dijital İkiz Destekli Sürdürülebilirlik Tabanlı Yaşam Döngüsü Yönetimi” (Digital Twin Aided Sustainability-Based Lifecycle Management For Railway Turnout System) adlı çalışmada bir metro istasyonunu değerlendirmek için benzersiz bir şekilde dijital ikiz destekli bir yaşam döngüsü değerlendirmesi yapılmıştır. Dadongmen metro istasyonu bir vaka çalışması olarak kullanılmıştır. Projenin her yaşam döngüsü aşamasındaki maliyet tahmini ve karbon emisyonu kıyaslanmıştır. Karbon ayak izine ilişkin yeni bakış açısı olan dijital ikiz uygulamalarıyla entegre edilmiş bir sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olacağı ifade edilmiştir.
- Kaewunruen ve arkadaşları tarafından 2019 yılında yayımlanan “Mevcut Binalar için Net Sıfır Enerjili Binaların Dijital İkiz Değerlendirmesi” (A Digital-Twin Evaluation of Net Zero Energy Building for Existing Building) adlı çalışmada enerji talebinin yenilenebilir enerji kullanılarak, her zamankinden daha verimli ve etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda enerji tüketiminde etkinlik ve verimlilik açısından binanın nihai faydasını belirlemeyi amaçlayarak yenilenebilir teknolojileri binaya uygulayan Net Sıfır Enerjili Binaların Uygulamaları için bir gelecek modeli sunulmaktadır. Bu çalışmada dijital ikizin, net sıfır enerjili binalarda uygulanan tüm yenilenebilir teknolojiler için uygulanabilir olduğu kanıtlanmıştır.

Farklı disiplinlerdeki içeriklere odaklanan çeşitli araştırmaların ilk sıralamalarda yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda atıf sayısı nispeten daha az olsa da akıllı şehir, kentsel dijital ikiz, kentsel planlama, alt yapı sistemleri gibi alanlarda da önemli çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarına bakılacak olursa:

- Caprari ve arkadaşları tarafından 2022 yılında yapılan “Yeşil Mutabakat Döneminde Kentsel Planlama İçin Dijital İkiz: Son Durum ve Gelecek Perspektifleri” (Digital Twin for Urban Planning in the Green Deal Era: A State of the Art and Future Perspectives) adlı çalışma 47 kez atıf almıştır. Bu çalışmada kentsel planlama için uluslararası düzeyde çağdaş dijital ikizler projeleri sunulmaktadır. Mevcut dijital ikiz tipolojilerine genel bir bakış sunularak, sosyo-sağlık, iklim ve çevresel krizler kapsamında yaklaşım sergilenmektedir. Dijital ikizin disiplinler arası çerçevede çığır açan bir bilimsel format olarak yenilikçi rolünün altını çizmekte ancak aracın pratik kullanımının hala deneysel bir araştırma-eylem aşamasında olduğunu belirtilmektedir. Dijital ikizin şehirlerde, çevre ve şehir sakinleri çalışmaları için yeni bilişsel ufuklar açacağı vurgulanmaktadır.
- Callcut ve arkadaşları tarafından 2023 yılında yapılan “İnşaat Altyapı Sistemlerinde Dijital İkizler” (Digital Twins in Civil Infrastructure Systems) adlı çalışma 53 kez atıf almıştır. Bu çalışmada sivil altyapı sistemleri içinde dijital ikizlerin etkin bir şekilde uygulanması ve kullanılmasıyla ilgili mevcut tanımlar, kavramlar ve uygulamalar araştırılmaktadır. Söz konusu araştırma kapsamında ulaşım, enerji, telekomünikasyon, su ve atık vd. kapsayan akıllı şehirler ele alınmaktadır. Dijital ikizler aracılığıyla altyapı verilerinin doğru zamanda toplanmasını, paydaşların emisyonlarını azaltmasını, altyapı hizmetleri için sürdürülebilir seçimler yapmasını ve iklim dayanıklılığını proaktif bir şekilde yönetmesini sağlayacağı iddia edilmektedir.

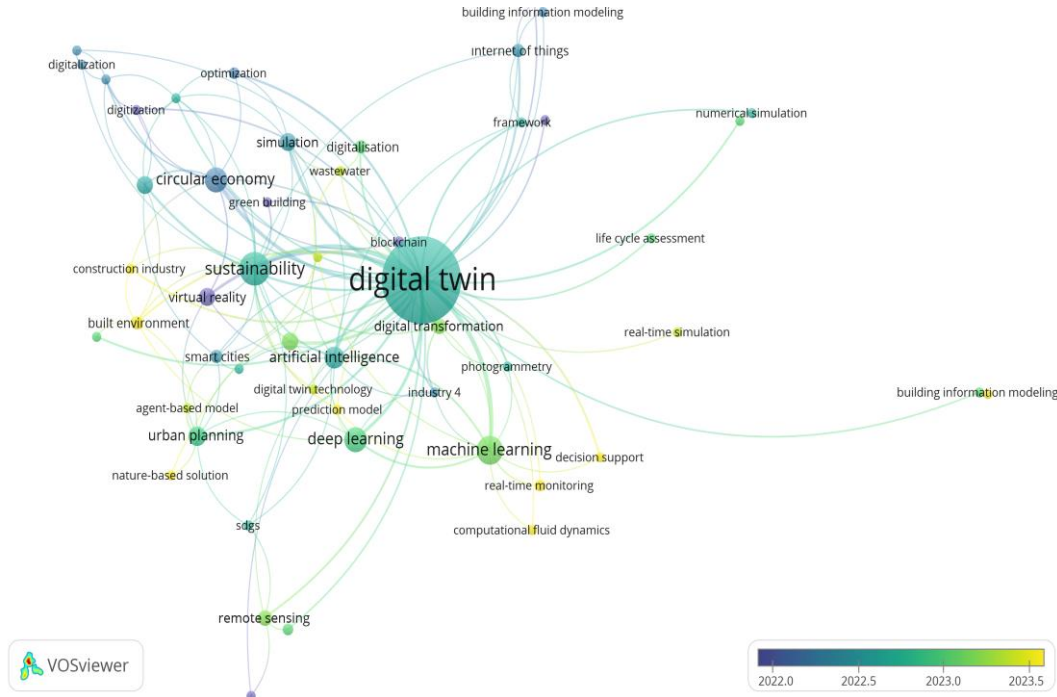
Yukarıda verilen örnek çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, çevre alanında dijital ikiz konusu, kentsel alan yönetimleri kapsamında ele alınmaktadır. Sosyal bilimler çerçevesinde yapılan çalışmalarda, kent araştırmalarına yönelik bir eğilim olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda ayrıca anahtar kelime analizine bakılarak anahtar kelimelerin son yıllardaki eğilimleri ve gelişimleri görülebilmektedir. Aşağıda Harita 2’de ortak anahtar kelime haritası gösterilmektedir:

Harita 2: Ortak Anahtar Kelime Analizi

1568 anahtar kelime içerisinde 62 kelimenin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Ancak programda doğrulama ekranı incelenerek yanlış yazılmış veya tekrar edilmiş 7 kelime çıkarılmıştır. Bir anahtar kelimenin en az kullanılma sayısı program tarafından 3 olarak atanmıştır. Burada 1568 anahtar kelimenin 62'sinin 2 veya daha fazla kullanıldığı anlaşılmaktadır. 62 kelime içerisinde ise en geniş bağlantılı öge sayısı 55 olarak programda çıkmaktadır. Harita incelendiğinde 10 küme olduğu görülmektedir. Kırmızı renkli birinci kümede döngüsel ekonomi (circular economy) en fazla bağlantıya sahip anahtar kelimedir. Yeşil renkli ikinci küme haritanın merkezinde yer almaktadır ve dijital ikiz çalışmalarının dijital dönüşüm (digital transformation), gerçek zamanlı simülasyon (real time simulation) ve yaşam döngüsü değerlendirmesi (life cycle assesment) konuları ile aynı kümede yer aldığı görülmektedir. Mavi renkli üçüncü kümede yapay zekâ (artificial intelligence); sarı renkli dördüncü kümede derin öğrenme (deep learning); mor renkli beşinci kümede sürdürülebilirlik (sustainability); açık mavi renkli altıncı kümede nesnelerin interneti (internet of things); turuncu renkli yedinci kümede sürdürülebilir kalkınma hedefleri (sdgs); kahverengi sekizinci kümede simülasyon (similation); açık pembe renkli dokuzuncu kümede makine öğrenimi (machine learning) ve açık kırmızı onuncu kümede inşa edilmiş çevre (built environment) kavramlarının dijital ikiz kavramı ile bağlantılarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Harita 3: Ortak Anahtar Kelime Analizi Yoğunluk Haritası

Programda anahtar kelimelerin yoğunluk haritası incelendiğinde; 2023 yılının ilk başlarında sürdürülebilirlik (sustainability), akıllı şehir (smart city), kentsel planlama (urban planning), döngüsel ekonomi (circular economy) anahtar kelimelerinin; 2023 yılının sonlarına doğru ise inşaat endüstrisi (construction industry), dijital ikiz teknolojisi (dijital twin technology) ve kurumsal dinamikler (computational dynamics) kelimelerinin araştırmalara daha fazla konu olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla gün geçtikçe dijital ikiz uygulamalarının her alana yayılmaya başladığı belirtilebilir.

8. Sonuç

Dijital ikiz, fiziksel herhangi bir varlığın sanal bir kopyasının oluşturulmasını sağlayan yenilikçi teknolojik bir araçtır. Fiziksel unsur, dijital unsur ve veri akışından oluşmaktadır. Fiziksel unsurdan, dijital ikize sürekli ve güncel veri akışı sağlanırken, aynı zamanda dijital ikizden fiziksel varlığa da bilgi akışı sağlanmaktadır. Böylece gerçek varlık üzerinde gelişebilecek tüm kötü olasılıklar, dijital ikiz üzerinde görünerek giderilebilmektedir. Bu işlevselliği sayesinde kullanım alanının oldukça genişlediği söylenebilir. Otomotiv sektöründen sağlık sektörüne, kentsel alan yönetiminden çevre yönetimine kadar çeşitli alanlarda uygulanmakta ve araştırılmaktadır. Her bir alana kendine özgü faydalar sağlamaktadır. Bu bağlamda, artan çevre sorunlarını azaltabilmek için de dijital ikiz modeline yönelik araştırmalar yapılmaktadır.

Dijital ikiz uygulaması, çevre sorunlarına yönelik teknolojik çözümler sunmaktadır. Gerçek zamanlı olarak iklim, çevre ve altyapı verilerinin (sıcaklık, su kalitesi, hava kalitesi, orman yangını, deniz seviyesi yükselmesi, su tüketimi, trafik yoğunluğu, elektrik tüketimi, sokak aydınlatma, çöp toplama vd.) izlenmesini ve yönetilmesini sağlayarak, mevcut ve olası çevresel sorunların önlenmesine ve

giderilmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle dijital ikiz, çevre alanında kentsel planlama, sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, akıllı şehirler gibi farklı alanlarda uygulanmaktadır. Ancak yine de çevre alanında dijital ikiz modelinin henüz gelişmekte olan bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu çalışma ile dijital ikiz konusunun çevre alanındaki gelişim seyrinin ortaya koyulabilmesi için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak, konu ile ilgili araştırmalara yönelik bir değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada, çevre alanında "dijital ikiz" kavramı üzerine WoS veri tabanında yayımlanan çalışmaların sistematik bir değerlendirmesi sunulmuştur. Konu ile ilgili araştırmaların ilişkilerini gösterebilmek amacıyla Vosviewer programı kullanılarak haritalandırma yapılmıştır. Çevre alanında dijital ikize ilişkin çeşitli temalar açısından gelişen literatür ele alınarak; güncel çalışma konuları, araştırma eğilimleri ve yeterince incelenmemiş alanlar ortaya koyulmuştur. 2018 yılından itibaren çevre alanında yapılan dijital ikiz konulu akademik çalışmaların durumu incelenmiştir. Bu doğrultuda özellikle uluslararası literatür açısından bibliyometrik analiz yöntemine dayalı olarak WoS indeksinde tarama yapıldığında, tüm yıllar itibarıyla dijital ikiz kavramı ile ilgili farklı akademik alanlarda yapılan çalışma sayısının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda dijital ikiz konusunda çevre alanında yer alan birçok alt disiplinde çalışmaların yayımlandığı görülmüştür. Bunlar içerisinde en fazla çevre bilimi (376, %92,157), sürdürülebilir yeşil teknolojiler bilimi (196, %48,039), çevre çalışmaları (190, %46,569) alanları gelmektedir. Alan sıralamasından yola çıkarak, dijital ikiz konusunun çevre alanında; teknik bilimler, fen bilimleri ve sosyal bilimler tarafından araştırılan disiplinler arası bir kavram olarak incelendiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda kent çalışmaları ve bölgesel kent planlama disiplinlerinde yapılan çalışmalar dikkate alınarak, kamu yönetimi disipliniinde artan bir araştırma potansiyeli olduğu görülmüştür.

Çevre alanında dijital ikiz konusuna ilişkin en fazla çalışma sayısına 2024 yılında ulaşıldığı tespit edilmiştir. 2018 yılından itibaren başlayan çalışmalar, her yıl artış göstererek devam etmiştir. Kavramın yaygın bir hâle gelmesi ile çeşitli disiplinler tarafından dikkat çekmeye başlamasına bağlı olarak araştırmaların artış gösterdiği ifade edilebilir. Aynı zamanda COVID-19'un etkisi ile birlikte dijitalleşmenin hız kazandığı yıllarda, araştırma sayısının çoğaldığı da belirtilebilir.

Çalışma türleri kapsamında, konu ile ilgili 408 (%100) çalışmanın, en çok makale türünde yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu konuda yayım yapan ülkelere bakıldığında ise en fazla çalışmanın %32'lik oran ile Çin (131) tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Çin, teknoloji ve bilişim sistemlerinde dünyada öncü konumda olması, konu ile ilgili daha fazla araştırma yapmasını sağlamış olabilir. Türkiye ise, aynı alanda yeterli araştırma hacmine ulaşamamıştır. Türkiye'nin dijital ikiz alanında sınırlı sayıda çalışma gerçekleştirmesinin birçok nedeninin bulunduğu söylenebilir. Öncelikle, Türkiye'nin teknoloji ve bilişim alanında Çin kadar gelişmiş olmaması, araştırma kapasitesini olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, çevre alanında dijital ikizin henüz yeni bir araştırma konusu olması, bu alandaki çalışmaların sınırlı kalmasına yol açabilir. Dijital ikizin çevre araştırmalarında sosyal boyutları benimsenmemesi, konuya yönelik akademik ilginin azalmasına yol açmış olabilir. Bunun yanı sıra, yüksek maliyetlere bağlı bütçe kısıtları, projelerin kapsamını ve sayısını sınırlayabilir. Son olarak, niceliksel ve niteliksel açıdan yetersiz insan kaynağı, bu alandaki araştırmaların gelişimini engelleyebilir. Tüm bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin dijital ikiz alanındaki çalışmalarının niceliksel ve niteliksel açıdan sınırlı kalmasının temel nedenleri anlaşılmaktadır. Aynı

Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.

zamanda konu ile ilgili sosyal bilimler alanında yürütülen araştırmaların artırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

En çok atıf alan çalışmalara bakıldığında ise genel olarak çeşitli disiplinlerdeki çalışmalara atıf yapıldığı görülmüştür. Bu araştırmalar içerisinde akıllı şehirler gibi dijital ikizin kentsel alanlarda kullanımına yönelik araştırmalara rastlanmaktadır. Aynı zamanda az sayıda atıf almasına rağmen kentsel planlama gibi kentsel alan yönetimlerinde araştırılan önemli çalışmalar ile karşılaşmaktadır. Anahtar kelimelerin yoğunluk haritası da dikkate alınarak, dijital ikizin çevre alanında, kentsel araştırmalara yönelik bir araştırma eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan araştırma alanları ve sayılarına bakıldığında ise araştırma sayısının az olduğu görülmüştür. Bu durum da çevre kapsamında dijital ikizin kent çalışmaları alanında güncel bir araştırma konusu olmasına rağmen yeterince incelenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla söz konusu alana ilişkin boşluk bulunduğu ve araştırmaların arttırılması gerektiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda dijital ikiz araştırmaları içerisinde çevre alanında yapılan çalışmaların az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda daha fazla araştırma yapılması gerektiği görülmüştür. Konuya yönelik araştırmaların daha derinlemesine anlaşılabilmesi için bibliyometrik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada sadece WOS veri tabanı kullanılmıştır. WOS veri tabanı, en geniş kapsamlı veri tabanı olarak, yaygın bir şekilde kullanılmasına karşın çalışma konusuna ilişkin tüm araştırmaları içermemektedir. Bu durum, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. İleride yapılacak dijital ikiz ile ilişkili olan kavramlara yönelik çalışmalara farklı veri tabanlarının eklenmesi önerilmektedir.

9. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

10. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazarı bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

11. Katkı oranı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

12. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

Agnusdei, G. P., Elia, V., & Gnoni, M. G. (2021). Is digital twin technology supporting safety management? A bibliometric and systematic review. *Applied Sciences*, 11(6), 2767. <https://doi.org/10.3390/app11062767>

- Al, U., & Tonta, Y. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19–47. <https://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/497>
- Altexsoft. (2025, January 8). *Digital twins: technology, use cases, and implementation tips*. <https://www.altexsoft.com/blog/digital-twins>
- Alptekin, G., & Türkmen, D. (2023). Dijital ikiz üzerine yapılan araştırmaların dergi yayınlarındaki eğilimlerinin görselleştirilmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1–30. <https://doi.org/10.51948/auad.1309385>
- Ankitha, V. (2024, February 28). *The role of digital twin in the automotive industry in 2025*. <https://www.toobler.com/blog/digital-twin-automotive-industry>
- Ariyachandra, M. R., & Gayan W. (2023). Digital twin smart cities for disaster risk management: A review of evolving concepts. *Sustainability*, 15(15), 1–25. <https://doi.org/10.3390/su151511910>
- Aslan, M. M. (2024). Bir akıllı kent uygulaması olarak dijital ikiz teknolojisinin kent planlaması ve yönetimi sürecindeki rolü. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 4(23), 1613–1624. <https://doi.org/10.21547/jss.1514231>
- Astarita, V., Guido, G., Haghshenas, S. S., & Haghshenas, S. S. (2024). Risk reduction in transportation systems: The role of digital twins according to a bibliometric-based literature review. *Sustainability*, 16(8), 1–25. <https://doi.org/10.3390/su16083212>
- Ata, N. S. (2023). Endüstri 4.0 bağlamında dijital ikiz kavramının uluslararası alanyazındaki yeri üzerine bibliyometrik analiz, Y. C. Dura (Ed.), 22. *Uluslararası İşletmecilik Kongresi Bildiriler Kitabı (ss. 499–509) içinde*. 07-09 Eylül, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul. https://isletmecilik.org/files/IBC_Proceedings_Book.pdf
- Attaran, M., & Celik, B. (2023). Digital Twin: Benefits, use cases, challenges, and opportunities. *Decision Analytics Journal*, 6, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100165>
- Aydın, N. (2024). Bibliyometrik analiz nasıl yapılır: Genel bakış. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 10 (Special Issue), 153–160. https://scholar.google.com/scholar?cluster=6449321296890480040&hl=tr&as_sdt=0,5

- Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.
- Aynacı, İ. (2020). Dijital ikiz ve sağlık uygulamaları. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 70–82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ikacuiibfd/issue/54124/710591>
- Babaoğlu, C., & Memiş, L. (2024). *Dijital ikiz ve akıllı şehirler*, (1. Baskı). Seta Yayınevi.
- Batty, M. (2018). Digital twins. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45(5), 817–820. <https://doi.org/10.1177/239980831879641>
- Birer, G. C. (2023, Mart). *İnsanın dijital ikizi*. Bilim ve Teknik. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=g2xzibWzka7dTfr6+bVb9Pe?dergiKodu=4&cilt=55&sayi=1124&sayfa=38&yaziid=46384>
- Blair, G. S. (2021). Digital twins of the natural environment. *Patterns*, 2(10), 1–3. [https://www.cell.com/patterns/fulltext/S2666-3899\(21\)00221-X](https://www.cell.com/patterns/fulltext/S2666-3899(21)00221-X)
- Botín-Sanabria, D. M., Mihaita, A.-S., García, R., Moreno, M., Mendoza, R., & Santos, J. (2022). Digital twin technology challenges and applications: A comprehensive review. *Remote Sensing*, 14(6), 1–25. <https://doi.org/10.3390/rs14061335>
- Callcut, M., Agliozzo, J. P., Varga, L., & McMillan, L. (2021). Digital twins in civil infrastructure systems. *Sustainability*, 13(20), 1–32. <https://doi.org/10.3390/su132011549>
- Caprari, G., Malvezzi, R., & Camardelli, M. (2022). Digital twin for urban planning in the green deal era: A state of the art and future perspectives. *Sustainability*, 14(10), 1–16. <https://doi.org/10.3390/su14106263>
- Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2022, Eylül 28). *Şehirlerin dijital ikizlerini güncelliyoruz*. <https://cbs.csb.gov.tr/sehirlerin-dijital-ikizlerini-guncelliyoruz-haber-278818>
- Cruz, R. J., & Tonin, L. (2022). Systematic review of the literature on digital twin: A discussion of contributions and a framework proposal. *Gestão & Produção*, 29, 1–20. <https://doi.org/10.1590/1806-9649-2022v29e9621>
- Damar, M. (2022). Dijital dünyanın dünü, bugünü ve yarını: Bilişim sektörünün gelişimi üzerine değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Dijitalleşme Özel Sayısı), 51–76. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1121818>

- Dembski, F., Wössner, U., Letzgus, M., Ruddat, M., & Yamu, C. (2020). Urban digital twins for smart cities and citizens: The case study of Herrenberg Germany. *Sustainability*, 12(6), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su12062307>
- El-Agamy, R. F., Sayed, H., Akhatatneh, A., Aljohani, M., & Elhosseini, M. (2024). Comprehensive analysis of digital twins in smart cities: A 4200-paper bibliometric study. *Artificial Intelligence Review*, 57(6), 1–54. <https://doi.org/10.1007/s10462-024-10781-8>
- Ellegaard, O., & Wallin, J. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105, 1809–1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Emmert, S., Tripathi, S., & Dehmer, M. (2023). Analyzing the scholarly literature of digital twin research: trends, topics and structure. *Digital Object Identifier*, 11, 69649–69666. <https://ieeexplore.ieee.org/document/10167635>
- Eren, F. (2024). Dijital ikiz kentler: Korkular ve geleceğe dair umutlar. *Şehir ve Düşünce*, 22, 98–105. <https://aperta.ulakbim.gov.tr/record/274078>
- Erturan, İ., & Ergin, E. (2018). Dijital denetim ve dijital ikiz yöntemi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 810–830. <https://doi.org/10.31460/mbdd.395261>
- Eumi, E. M. (2024). A systematic review of digital twins in efficient pandemic management with challenges and emerging trends. *Decision Analytics Journal*, 12, 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2024.100502>
- Filik, A., & Yeşilay, R. (2020). COVID-19 ile ivmelenen dijitalleşmenin PLM'e etkileri. *Mühendis ve Makina*, 61(701), 320–337. <https://doi.org/10.46399/muhendismakina.772061>
- Gao, C., Jianwei W., Shi D., Liu, Z., Cui, Z., Ma, N., & Zhao, X. (2022). Application of digital twins and building information modeling in the digitization of transportation: A bibliometric review. *Applied Sciences*, 12(21), 1–25. <https://doi.org/10.3390/app122111203>
- Glaessgen, E. H., & Stargel, D. (2012, April 16). *The digital twin paradigm for future nasa and U.S. air force vehicles*. NASA. <https://ntrs.nasa.gov/citations/20120008178>
- Grandviewresearch. (2024). *Digital twin market size, share, trends analysis report by solution (component, process, system), by deployment (cloud, on-premise), by*

- Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *enterprise size, by application, by end use, by region, and segment forecasts, 2025-2030*. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/digital-twin-market>
- Grieves, M. (2022). Intelligent digital twins and the development and management of complex system. *Digital Twin*, 2(8), 1–18. <https://doi.org/10.12688/digitaltwin.17574.1>
- Jones, D., Snider, C., Nassehi, A., Yon, J., & Hicks, B. (2020). Characterising the digital twin: a systematic literature review. *Cirp Journal of Manufacturing Science and Technology*, 29, 36–52. <https://doi.org/10.1016/j.cirpj.2020.02.002>
- Kaewunruen, S., & Lian Q. (2019). Digital twin aided sustainability-based lifecycle management for railway turnout systems. *Journal of Cleaner Production*, 228, 1537–1551. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.156>
- Kaewunruen, S., Rungskunroch, P., & Welsh, J. (2019). A digital-twin evaluation of net zero energy building for existing buildings. *Sustainability*, 11(159), 1–22. <https://doi.org/10.3390/su11010159>
- Karaca, Ş., & Önem, E. Ö. (2023). Dijital ikiz teknolojisinin turizm sektöründe kullanım alanları ve etkileri. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 158–168. <https://doi.org/10.51177/kayusosder.1374880>
- Kritzinger, W., Karner, M., Traar, G., Henjes, J., & Sihn, W. (2018). Digital Twin in manufacturing: A categorical literature review and classification. *Ifac-PapersOnline*, 51(11), 1016–1022. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.08.474>
- Koç, S., & Kale, E. (2025). Müşteriden kötü muamele çalışmalarının bibliyometrik analizi: Web of science örneği. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 5(1), 40–60. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turibder/issue/90306/1587818>
- Koçak, A., & Yıldız, A. (2022). Using digital twin technology in production planning and control process: An application in textile industry. *Journal of Science*, 4(10), 711–732. <https://doi.org/10.29109/gujsc.1170021>
- Kumaş, E., & Erol, S. (2021). Endüstri 4.0'da anahtar teknoloji olarak endüstri dijital ikizler. *Journal of Polytechnic*, 24(2), 691–701. <https://dergipark.org.tr/en/pub/politeknik/issue/61515/778934>
- Lam, W. S., Lam, W. H., & Lee, P. F. (2023). A bibliometric analysis of digital twin in the supply chain. *Mathematics*, 11(15), 3350. <https://doi.org/10.3390/math11153350>

- Li, J., Li, Y., Wang, J., & Fang, J. (2023). What we know about grief intervention: A bibliometric analysis. *Front Psychiatry*, 14, 1–14. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1152660>
- Liu, W., Lv, Y., Wang, Q., Sun, B., & Han, D. (2024). A systematic review of the digital twin technology in buildings landscape and urban environment from 2018 to 2024. *Buildings*, 14, 1–26. <https://doi.org/10.3390/buildings14113475>
- Locke, J. (2023, May 12). *Digital twin examples*. <https://www.digi.com/blog/post/digital-twin-examples>
- Machado, T. M., & Berssaneti, F. (2023). Literature review of digital twin in healthcare. *Heliyon*, 9, 1–12. [https://www.cell.com/heliyon/fulltext/S2405-8440\(23\)06598-2](https://www.cell.com/heliyon/fulltext/S2405-8440(23)06598-2)
- Mazzetto, S. (2024). Integrating emerging technologies with digital twins for heritage building conservation: An interdisciplinary approach with expert insights and bibliometric analysis with expert insights and bibliometric analysis with expert insights and bibliometric analys. *Heritage*, 7, 6432–6479. <https://doi.org/10.3390/heritage7110300>
- Mendi, A. F., Doğan, D., & Erol, T. (2021). Dijital denekler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 29, 174–180. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1009669>
- Nacak, A. (2024). Havacılık alanında dijital ikiz uygulamaları. *Journal of Aerospace Science and Management*, 2(1), 58–80. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jasam/issue/83175/1447349>
- Nalbant, F., & Sevinçli, B. G. (2022). Yoksullukla ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. F. İzci, B. Göksoy Sevinçli, & K. Demirci içinde, *Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Yoksulluk Gerçeği* (ss. 42–59), Ekin Yayınevi.
- Nasirahmadi, A., & Hensel, O. (2022). Toward the next generation of digitalization in agriculture based on digital twin paradigm. *Sensors*, 22(2), 1–16. <https://doi.org/10.3390/s22020498>
- Ölmez, M. (2025). Yerel sürdürülebilirlikte dijital ikiz teknolojisi ve doğal afetleri önlemede etkisi: Japonya örneği. *İşletme*, 6(1), 103–127. <https://doi.org/10.57116/isletme.1645771>

- Koyuncu Hışım, B., (2025). Çevre Alanındaki Dijital İkiz Çalışmalarının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi.
- Özat, R., & Akçadağ, M. (2023). Systematic literature review of publications on digital twin topics in certain research areas. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 2388–2410. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1344962>
- Özen, A., & Gürel, F. N. (2020). Kamu denetiminde dijital dönüşüm: Dijital ikiz yöntemi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 16–23. <https://dergipark.org.tr/en/pub/izsbd/issue/52269/696209>
- Purcell, W., Neubauer, T., & Mallinger, K. (2023). Digital Twins in agriculture: challenges and opportunities for environmental sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 61, 101252. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2022.101252>
- Rahmadian, E., Feitosa, D., & Virantina, Y. (2023). Digital twins, big data governance, and sustainable tourism. *Ethics and Information Technology*, 25(56), 1–22. <https://doi.org/10.1007/s10676-023-09730-w>
- Reis, Z. A., & Nilgün Bozbuğa. (2022). Dijital ikiz ve tıbbi sistemlerin modellenmesi. N. Bozbuğa, S. Gülseçen, V. Kamer, & B. Kurtuldu (Eds.), *Tip bilişimi* (ss. 423–434) içinde. İstanbul Üniversitesi
- Rosen, R., Wichert, G., Lo, G., & Bettenhausen, K. (2015). About the importance of autonomy and digital twin for the future of manufacturing. *Fac-PapersOnLine*, 48(3), 567–572. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2015.06.141>
- Scott, J. (2024, June 10). *What are digital twins and how can they be used healthcare*. HealthTech. <https://healthtechmagazine.net/article/2024/01/what-are-digital-twins-and-how-can-they-be-used-healthcare>
- Shengli, W. (2021). Is human digital twin possible? *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 1, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.cmpbup.2021.100014>
- Siemens. (2025). *Dijital ikiz ile tezgah eğitimi*. <https://www.siemens.com/tr/tr/sektorel-cozumler/makine-imalati/takim-tezgahlari/cnc4you/dijital-ikiz-ve-tezgah-egitimi.html>
- Sierla, S., Aarnio, P., & Vyatkin, V. (2018). Automatic assembly planning based on digital product descriptions. *Computers in Industry*, 97, 34–46. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2018.01.013>

- Singh, M., Fuenmayor, E., Hinchy, E. P., Qiao, Y., Murray, N., & Devine, D. (2021). Digital twin: Origin to future. *Applied System Innovation*, 4(2), 1–19. <https://doi.org/10.3390/asi4020036>
- Soori, M., Arezoo, B., & Dastres, R. (2023). Digital twin for smart manufacturing, a review. *Sustainable Manufacturing and Service Economics*, 2, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.smse.2023.100017>
- Şimşek, E., & Nalbant, F. (2023). Siyasal ahlak/etik ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 161–193. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1274116>
- Tao, F., Zhang, M. & Nee A. (2019). *Digital twin driven smart manufacturing*. Academic Press.
- Vallée, A. (2023). Digital twin for healthcare systems. *Frontiers in Digital Health*, 5, 1–6. <https://doi.org/10.3389/fdgth.2023.1253050>
- Vikhman, V. V., & Romm, M. (2021). “Digital Twins” in education: Prospects and reality. *Vysshee Obrazovanie Rossii Higher Education in Russia*, 30(2), 22–32. <https://doi.org/10.31992/0869-3617-2021-30-2-22-32>
- Yiğit, A. Y., & Uysal, M. (2023). Dijital ikizlerin geliştirilmesinde fotogrametrinin kullanımı ve artırılmış. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(4), 1372–1384. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.1313019>
- Yükçü, S., & Aydın, Ö. (2020). Maliyet düşürme yöntemi olarak dijital ikiz. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(3), 563–579. <https://doi.org/10.31460/mbdd.694571>
- Zheng, P., Lin, T., Chen, C., & Xu, X. (2018). A systematic design approach for service innovation of smart product service system. *Journal of Cleaner Production*, 201, 657–667. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.08.101>
- Zhuang, C., Miao, T., Liu, J., & Xiong, H. (2021). The connotation of digital twin and the construction and application method of shop-floor digital twin. *Robotics and Computer Integrated Manufacturing*, 68, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.rcim.2020.10207>
- Župič, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 423–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma Makalesi	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	09.05.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	08.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	150-163
DOI	10.51177/kayusosder.1696326		

Kâr performanslarının kalıcılığı: BİST100 işletmeleri üzerine bir inceleme^Δ

The persistence of profit performance: an examination of BIST100 companies

Seçkin ARSLAN¹

Öz

Kâr performanslarının kalıcılığı, bir işletmenin veya sektörün uzun vadede yüksek kâr marjlarını koruma ve sürdürebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu kalıcılık, işletmelerin rekabet avantajlarını muhafaza ederek, piyasada istikrarlı bir biçimde yüksek kârlılık düzeylerini devam ettirebilmesi olarak ifade edilebilir. Rekabetçi çevre hipotezinde ise işletmelerin daha önce elde etmiş olduğu yüksek kârların, yoğun rekabetin yaşandığı ortamlarda uzun süre devam edemeyeceği öngörülmektedir. Çünkü yoğun rekabet ortamında rakip işletmelerin sayısı yeterli sayıda hatta giderek artmaktadır. Bu nedenle işletmeler satış fiyatlarında indirimde gitmekte, katlanılan bazı maliyetler artmakta ve sahip olunan rekabet avantajı bu sürece bağlı olarak zamanla işletmenin rekabetçi konumunu zayıflatmaktadır.

Bu çalışmada Borsa İstanbul 100 Endeksi'ne (BIST100) dâhil olan 74 farklı işletmenin 2015 ile 2024 yılları arasında elde etmiş olduğu kâr performanslarının kalıcı olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgularda kâr performanslarının kalıcı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aktif Kârlılık (ROA), Özkaynak Kârlılığı (ROE) ve Net Kâr Marjı (NKM) değişkenlerinin durağan olması, rekabetçi çevre hipotezinin de öngördüğü şekilde, işletme kârlarının zamanla rekabetçi piyasa normlarına doğru yaklaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabetçi Çevre Hipotezi, Kâr Performanslarının Kalıcılığı, BIST100.

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Doçent Doktor, Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, seckinarslan@kayseri.edu.tr

Abstract

The persistence of profit performance is defined as the ability of a business or an industry to maintain and sustain high profit margins over the long term. In this context, such persistence refers to the capacity of businesses to preserve their competitive advantages, thereby consistently achieving elevated profitability levels in the market. However, the competitive environment hypothesis posits that high profits previously attained by businesses are unlikely to be sustained over extended periods in highly competitive settings. This is due to the sufficient, and often increasing, number of rival firms in such environments. Consequently, businesses may resort to reducing sales prices, incur rising costs, and experience a gradual erosion of their competitive advantage, which ultimately weakens their competitive position over time.

In this study, the persistence of profit performances obtained by 74 different firms listed in the Borsa Istanbul 100 Index (BIST100) between the years 2015 and 2024 was examined. The findings indicate that these profits are not persistent. The stationarity of the variables Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), and Net Profit Margin (NPM) suggests that, in line with the predictions of the competitive environment hypothesis, firm profits tend to converge towards the norms of a competitive market over time.

Keywords: Competitive environment Hypothesis, Persistence of Profit Performances, BIST100.

1. Giriş

Kâr performanslarının kalıcılığı, bir işletmenin ya da bir sektörün uzun vadede yüksek kâr oranlarını sürdürebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir. Dolayısı ile bu durum, işletmelerin rekabet avantajlarını koruyarak, piyasada istikrarlı bir şekilde yüksek kâr elde edebilmesi anlamına gelir (Schipper ve Vincent, 2003, ss. 97-110 Akt. Yel, 2012, s. 121). Rekabetçi çevre hipotezi ise yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerde işletmelerin normalin üzerinde gerçekleşen kârlarının zamanla eriyeceğini ve başlangıçta yüksek seviyelerde olan bu kârların uzun vadede rekabetçi bir orana ya da sektörün ortalama kâr seviyelerine doğru düşeceğini savunmaktadır. Bu hipotez, işletmeler arasında yaşanan rekabetin işletmelerin finansal performanslarını dengeleyeceğini öne sürmektedir (Porter, 1980, ss. 7-10). Özellikle, artan rekabetin kârlar üzerinde oluşturduğu baskı, işletmelerin yenilik yapma, maliyet avantajı sağlama, daha iyi ürün ya da hizmet sunma veya farklılaşma gibi çeşitli stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır (Porter, 1985, ss. 33-45). Ancak, yoğun rekabet ortamında bu tür avantajların sürdürülebilirliği de ayrıca tartışma konusudur. Çünkü aşırı rekabet, gerçekleşen kârları eritmekte ve işletmelerin kâr performanslarını uzun vadede ortalama bir seviyeye çekmektedir (Mueller, 1977, ss. 379-380).

Kârlılık analizleri, işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan analizlerden biridir. Dolayısı ile kârlılık analizleri, işletmenin gelecekte ulaşabileceği finansal durumu hakkında bilgi verebilecek önemli bir araçtır. Bu analizler, işletmelerin finansal performansını ve uzun vadede sürdürülebilirliğini değerlendirmek amacıyla yapılır. Ancak finansal analizlerden elde edilen bulguların tek başına değerlendirilmesi yeterli olmayabilir. Sektörün ya da işletmenin içinde bulunduğu rekabet ortamı gibi bazı dış faktörlerin de bu analizlerden elde edilecek bulgular ile birlikte dikkate alınması gerekir. Çünkü rekabetin giderek arttığı bir ortamda işletmeler fiyat düşürmek zorunda kalmakta, daha fazla harcama yaparak daha fazla müşteriye ulaşabilmeye çalışmaktadır. Bu durum sonucunda ise kâr marjları düşmekte ve sektörün tamamı bu süreçten olumsuz etkilenebilmektedir. İşletmelerin sürdürülebilirliği açısından rekabetçi baskılar sonucunda kâr marjlarının azalması; işletmelerin finansal durumunu zayıflatabilmekte, yatırım ve büyüme olanaklarını sınırlandırabilmekte ve uzun vadede rekabet avantajını tehlikeye atabilmektedir (Çayiroğlu, 2024, s. 1).

Rekabetin kârlar üzerindeki etkisi, yalnızca sektörel dinamiklerle sınırlı değildir. Aynı zamanda makroekonomik koşullar, düzenleyici politikalar ve teknolojik değişimler gibi çevresel faktörler de kârlılığı etkileyebilir (McGahan & Porter, 1999, ss.143-153).

Kâr performanslarının kalıcılığı işletmelerin ya da sektörün kendi içyapısı ile ilgili avantajlara bağlı iken, rekabetçi çevre hipotezi piyasanın dışsal koşullarına odaklanmaktadır. Dolayısı ile bir işletmenin kârının sürdürülebilirliği, içinde bulunduğu rekabetçi çevreyle doğrudan ilişkili olup bu çevreden önemli ölçüde etkilenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, BIST10 Endeksi'nde yer alan 74 işletmenin 2015-2024 yılları arasındaki kâr performanslarının kalıcılığını, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Panel CIPS testi ile incelenerek rekabetçi çevre hipotezinin Türkiye bağlamında test edilmesidir. Rekabetin kârlar üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle farklı ülkeler, sektörler ya da dönemler bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada, aktif kârlılık (ROA), özkaynak kârlılığı (ROE) ve net kâr marjı (NKM) değişkenleri kullanılarak, kârlılığın uzun vadede kalıcı olmadığı ve rekabetin kârlar üzerinde dengeleyici bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma, Türkiye'deki büyük ölçekli işletmeler bağlamında rekabet dinamiklerinin kâr performansları üzerindeki etkilerini analiz etmekte ve ikinci nesil panel veri analiz yöntemlerini uygulaması bakımından, literatürdeki çalışmalardan ayrılarak öncü bir nitelik taşımaktadır.

Bu doğrultuda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, rekabetçi çevre hipotezi ve rekabet ile kâr arasındaki ilişki ana hatları ile ele alınmıştır. İkinci bölümde rekabetçi çevre hipotezi ve kâr performanslarının kalıcılığı ile ilgili literatür özetlenmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem hakkında bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, araştırmada kullanılan veriler analiz edilerek elde edilen bulgular yorumlanmış, son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

2. Kâr performanslarının kalıcılığı ve rekabetçi çevre hipotezi ile ilgili çalışmalar

Çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın konusu ve amacına uygun bir şekilde rekabetçi çevre hipotezi ve kâr performanslarının kalıcılığı ile ilgili erişilebilen çalışmalara ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Kâr Performanslarının Kalıcılığı ve Rekabetçi Çevre Hipotezi ile İlgili Çalışmalar

Yazar(lar)	Yöntem	Temel Bulgular
Paul A. Geroski & Alexis Jacquemin (1988)	İşletmelerin kârlılık verileri kullanılarak birinci dereceden otoregresif AR(1) modeller uygulanmıştır.	1949-1982 yılları arasında Birleşik Krallık, Fransa ve Batı Almanya'daki işletmelerin kâr kalıcılıkları incelenmiştir. Birleşik Krallıktaki işletme kârlarının diğer iki ülkeye kıyasla daha uzun süre kalıcı ve fazla işletmede sürdüğü, dolayısı ile Birleşik Krallık 'ta rekabet baskısının daha az olduğu, Fransa ve Batı Almanya'da ise rekabetle birlikte kârlılığın hızlı bir şekilde ortalama düzeylere gerilediği sonucu elde edilmiştir.

Tablo 1 (Devamı)

Yazar(lar)	Yöntem	Temel Bulgular
Constantine A. Bourlakis (1997)	İmalat işletmelerinin panel verileri kullanılmıştır.	1958-1984 yılları arasında Yunan imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin rekabetçi çevre hipotezi ile kâr kalıcılığı test edilmiştir. Rekabetçi piyasa koşullarının işletmelerin kârlılık düzeylerini etkilediği, rekabetle birlikte aşırı kârlılığın ortalama seviyelere gerilediği, pazar yapısının zamanla daha da rekabetçi hale geldiği tespit edilmiştir.
Kack Glen, Kevin Lee & Ajit Singh (2001)	Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerdeki işletme verileri karşılaştırılmıştır.	Hindistan, Malezya, Güney Kore, Brezilya, Meksika, Ürdün ve Zimbabve'deki 339 sanayi işletmesinde kârlılığın kalıcılığı ve rekabet yoğunluğu incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerin kârlılık düzeylerinin, gelişmiş ekonomilere göre daha düşük kalıcılık içerdiği, aşırı kârlılıktan olağan kârlılığa geçişin hızlı olduğu, uzun dönemde kârlılığın azaldığı ve rekabetin yoğun olduğu ifade edilmiştir.
Burçin B. Yurtoğlu (2004)	Kâr kalıcılığı, birinci dereceden otoregresif AR(1) modeller kullanılarak analiz edilmiş, IPS birim kök testleri ile serilerin durağanlığı değerlendirilmiştir.	Türkiye'de 1985-1998 yılları arasında 172 sanayi işletmesinde kârların dinamikleri incelenmiş, kârlılığın işletmelerin özelliklerine göre farklılık gösterdiği, aşırı kârlı işletmeler dışında kârlılığın azaldığı, bu azalmanın sektör etkilerinden ziyade işletmelerin özelliklerinden kaynaklandığı, bununla birlikte Türkiye'de rekabetin de az olmadığı ve gelişmiş ülkeler ile benzerlik gösterdiği ifade edilmiştir.
Adelina Gschwandtner (2005)	Kâr kalıcılığı, birinci dereceden otoregresif AR(1) modeller aracılığıyla analiz edilmiştir.	Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950-1999 yılları arasında faaliyet gösteren 85 işletme ile faaliyetlerini sonlandıran 72 işletme analiz edilmiştir. Faaliyetlerini sonlandıran işletmelerin diğer işletmelere göre daha rekabetçi performans sergilediği ancak her iki işletme grubunda da kâr kalıcılığı tespit edilmiştir.
Jesus Crespo Cuaresma & Adelina Gschwandtner (2006)	Kârlılık serileri, otoregresif (TAR) model kullanılarak analiz edilmiştir.	Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950-1999 yılları arasında faaliyet gösteren 156 sanayi işletmesi incelenmiştir. Doğrusal modeller ile yapılan analizlerde kârların önemli ölçüde kalıcı olduğu, TAR modeli uygulandığında ise kâr kalıcılığı seviyesinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Doğrusal olmayan modellerin daha gerçekçi sonuçlar verdiği ifade edilmiştir.
Muhittin Kaplan & Tuncay Çelik (2008)	Kârlılığın sürekliliğini analiz etmek için zaman serisi ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.	Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 24 işletmenin kısa dönemde kâr kalıcılığının ılımlı düzeyde süreklilik gösterdiği, uzun dönemde ise aşırı kârların azaldığı dolayısı ile sektörde rekabetin oldukça yüksek olduğu ifade edilmiştir.
Alper Aslan, Ferit Kula & Muhittin Kaplan (2010)	Panel veri seti kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Birinci nesil ve ikinci nesil panel birim kök testleri uygulanmıştır.	Türkiye'de 1985-2005 yılları arasında en büyük 114 üretim işletmesinin kâr performanslarının kalıcılığı; birinci nesil panel birim kök testlerine göre kârlılığın önemli ölçüde kalıcı olduğunu, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil testlerde ise kârlılığın uzun dönemde kalıcı olmadığını ve bulguların rekabetçi çevre hipotezini desteklediğini göstermektedir.

Tablo 1 (Devamı)

Yazar(lar)	Yöntem	Temel Bulgular
Alper Aslan, Kemal Köksal & Oğuz Öcal (2011)	Dinamik panel veri modelleri kullanılmış, ROA ve ROE değişkenleri esas alınmıştır.	Türkiye’de 2004-2009 yılları arasında faaliyet gösteren 13 bankada kârlılığın kalıcı olmadığı, Türk bankacılık sektöründe rekabetin yüksek olduğu dolayısı ile çalışma bulgularının rekabetçi çevre hipotezini desteklediği görülmektedir.
Alper Aslan & Ömer İskenderoğlu (2012)	Panel veri seti ile SUR ve MADF testleri kullanılmıştır.	Türkiye’de 1998-2009 yılları arasında bankacılık sektöründe kârlılığın uzun vadede kalıcı olmadığı, yoğun rekabet ortamının kârlardaki sürdürülebilirliği azalttığı ifade edilmiştir.
Stefan Hirsch & Adelina Gschwandtner (2013)	Dinamik panel veri modelleri uygulanmış ve Blundell-Bond GMM tahmin modeli kullanılmıştır.	Avrupa da 1996-2008 yılları arasında 5 ülkede faaliyet gösteren gıda sektöründeki işletmelerde kâr kalıcılığının diğer sektörlerle göre daha düşük olduğu, büyük işletmelerin daha yüksek kâr kalıcılığına sahip olduğu, bununla birlikte işletmenin yaşının, risk düzeyinin ve Ar-Ge yoğunluğunun ise kâr kalıcılığı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Ahmet Vecdi Can & Erkan Öztürk (2015)	Panel veri seti kullanılarak dinamik regresyon modeli ile test edilmiştir. Otoregresif modeller (AR1) kullanılmıştır.	Türkiye’de 2007-2013 yılları arasında 201 işletme üzerinde yapılan çalışmada, 51 işletmenin kârlarını uzun dönemde koruyabildiği, 150 işletmenin ise kârlarını uzun dönemde koruyamadığı dolayısı ile işletmelerin önemli bir bölümünün yoğun rekabet ortamında faaliyet gösterdiği ifade edilmiştir.
Onur Gözbaşı & Alper Aslan (2015)	Kâr kalıcılığını değerlendirmek için birinci dereceden otoregresif AR(1) modeller uygulanmış, panel veri analizine dayalı IPS ve LM birim kök testleri kullanılmıştır.	1997-2011 yılları arasında Türkiye’de enerji sektöründe faaliyet gösteren 13 işletmenin kâr kalıcılığı test edilmiştir. Enerji sektöründeki doygunluğun düşük, fiyat rekabetinin de az olmasının rekabetçi çevre hipotezini desteklemediği ifade edilmiştir.
Alper Aslan & Buket Altınöz (2018)	Analiz sürecinde panel veri analizi ve dinamik modeller kullanılmıştır.	Türkiye’de 1993-2016 yılları arasında faaliyet gösteren en büyük 500 sanayi kuruluşu içerisinde yer alan kamusal, özel ve sermayesi sonradan özelleştirilen işletmelerin kârlılıklarının kalıcılığı incelenmiştir. Uzun dönemde tüm işletmeler için kârlılığın kalıcı olmadığı, ayrıca en yüksek aktif kârlılık oranının özel, en yüksek özsermaye kârlılık oranı ile kâr marjının ise kamusal sermayeli işletmelere ait olduğu ifade edilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de yer alan çalışmaların büyük bir bölümü, bu çalışmada elde edilen bulgulara olduğu gibi rekabetçi çevre hipotezinin, özellikle yoğun rekabetin olduğu pazarlarda kâr performanslarının kalıcılığını sınırladığını desteklemektedir. Ancak bazı çalışmalarda bu hipotezi desteklemeyen bulgulara da rastlanmıştır. Örneğin; Gözbaşı ve Aslan (2015) çalışmasında 1997-2011 yılları arasında enerji sektöründeki doygunluğun yeterli düzeye ulaşamaması nedeniyle elde edilen bulguların rekabetçi çevre hipotezini desteklemediğini ifade etmiştir.

3. Veri ve yöntem

Bu çalışma, 2015-2024 yılları arasındaki dönemi kapsamakta olup yıllık frekansta gerçekleştirilmiştir. Örneklem, BIST100 endeksinde yer alan işletmelerden oluşmaktadır. Örneklem dâhil edilen işletmeler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. *BİST100 Endeksinde Yer Alıp Örneklem Dâhil Edilmiş İşletmeler*

No		Endeks Kodu	No		Endeks Kodu
1	Anadolu Efes	AEFES	38	Karsan Otomotiv Sanayii	KARSN
2	Akiş GYO	AGHOL	39	Koç Holding	KCHOL
3	Akbank	AKBNK	40	Konya Çimento Sanayii	KONYA
4	Aksa Akrilik Kimya	AKSA	41	Koza Anadolu Madencilik	KOZAA
5	Aksa Enerji Üretim	AKSEN	42	Koza Altın İşletmeleri	KOZAL
6	Alarko Holding	ALARK	43	Kardemir Demir Çelik	KRDMD
7	Anadolu Hayat Emeklilik	ANHYT	44	Mavi Giyim	MAVI
8	Anadolu Sigorta	ANSGR	45	Migros	MGROS
9	Arçelik	ARCLK	46	MLP Sağlık Hizmetleri	MPARK
10	Aselsan Elektronik	ASELS	47	Odaş Elektrik Üretim	ODAS
11	Bera Holding	BERA	48	Otokar Otomotiv-Savunma	OTKAR
12	BİM Birleşik Mağazalar	BIMAS	49	Oyak Çimento Fabrikaları	OYAKC
13	Borusan	BRSAN	50	Petkim Petrokimya	PETKM
14	Borusan Yatırım ve Paz.	BRYAT	51	Pegasus Hava Taşımacılığı	PGSUS
15	Batı Söke Çimento	BSOKE	52	Ral Yatırım Holding	RALYH
16	Batı Anadolu Çimento	BTCIM	53	Reysaş GYO	RYGYO
17	Coca-Cola İçecek	CCOLA	54	Sabancı Holding	SAHOL
18	Çimsa Çimento	CIMSA	55	Sasa Polyester	SASA
19	Çelebi Hava Servisi	CLEBI	56	Selçuk Ecza Deposu	SELEC
20	Doğuş Otomotiv	DOAS	57	Türkiye Şişe ve Cam	SISE
21	Doğan Şirketler Grubu	DOHOL	58	Şekerbank	SKBNK
22	Eczacıbaşı	ECILC	59	Şok Marketler	SOKM
23	Ege Endüstri ve Ticaret	EGEEN	60	TAV Havalimanları	TAVHL
24	Emlak Konut GYO	EKGYO	61	Turkcell İletişim Hiz.	TCCELL
25	Enerjisa Enerji	ENJSA	62	Türk Hava Yolları	THYAO
26	Enka İnşaat ve Sanayi	ENKAI	63	Tekfen Holding	TKFEN
27	Ereğli Demir ve Çelik	EREGL	64	Tofaş Türk Otomobil	TOASO
28	Ford Otomotiv Sanayi	FROTO	65	Türkiye Sınai Kalk. Bank.	TSKB
29	Türkiye Garanti Bankası	GARAN	66	Türk Telekomünikasyon	TTKOM

Tablo 2 (Devamı)

No		Endeks Kodu	No		Endeks Kodu
30	Göлтаş Çimento	GOLTS	67	Türk Traktör	TTRAK
31	Galatasaray	GSRAY	68	Türkiye Petrol Rafinerileri	TUPRS
32	Gübre Fabrikaları	GUBRF	69	Türkiye Sigorta	TURSG
33	Türkiye Halk Bankası	HALKB	70	Ülker Bisküvi	ULKER
34	Hektaş Ticaret	HEKTS	71	Türkiye Vakıflar Bankası	VAKBN
35	Işıklar Enerji ve Yapı	IEYHO	72	Vestel Elektronik	VESTL
36	Türkiye İş Bankası (C)	ISCTR	73	Yapı ve Kredi Bankası	YKBNK
37	İş Yatırım Men. Değerler	ISMEN	74	Zorlu Enerji Elek. Üret.	ZOREN

Kaynak: Borsa İstanbul A.Ş. (t.y.). İşlem gören şirketler. Erişim tarihi: 29 Nisan 2025, <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/73/islem-goren-sirketler>

2015-2024 yılları arasında kesintisiz veri setine sahip olmayan işletmeler analiz dışı bırakılmış ve başlangıçta 100 işletmeden oluşan örneklem, eksik veriler nedeniyle 74 işletmeye düşürülmüştür (Borsa İstanbul, t.y.). Kesintisiz veri setine sahip olmayan işletmeler ise Tablo 3'te gösterilmiştir. Bununla birlikte araştırma sürecinde etik kurul gerektiren bir durum söz konusu olmadığından, etik kurul onayı alınmamıştır.

Tablo 3. BİST100 Endeksinde Yer Alıp Örnekleme Dâhil Edilemeyen İşletmeler

No		Endeks Kodu	No		Endeks Kodu
1	Agrotech Yüksek Tek.	AGBQT	14	Garanti Yatırım Ortaklığı	GRTHO
2	Akmerkez GYO	AHGAZ	15	Kocaer Çelik	KCAER
3	Alfa Solar Enerji	ALFAS	16	Kontrolmatik	KONTR
4	Altınyag Madencilik-	ALTNY	17	Katılmevim	KTLEV
5	Ard Grup Bilişim Tek.	ARDYZ	18	Lüleburgaz Mensucat	LMKDC
6	Astor Enerji	ASTOR	19	Margün Enerji	MAGEN
7	Avrupakent GYO	AVPGY	20	Mia Teknoloji	MIATK
8	Çan2 Termik	CANTE	21	Oba Makarnacılık	OBAMS
9	CW Enerji.	CWENE	22	Pasifik Eurasia Lojistik	PASEU
10	Efor Çay	EFORC	23	Reeder Teknoloji	REEDR
11	Enerya Enerji	ENERY	24	Smart Güneş Enerjisi	SMRTG
12	Europower Enerji	EUPWR	25	Tab Gıda	TABGD
13	Girişim Elektrik	GESAN	26	Yeo Teknoloji	YEOTK

Kaynak: Borsa İstanbul A.Ş. (t.y.) İşlem gören şirketler.

Panel veri setleri kullanılarak yapılan analizlerde; bireyler, işletmeler, ülkeler ya da piyasalar arasındaki ilişkilerin göz ardı edilmesi analiz sonuçlarının yorumlanmasında bazı yanlışlıklara yol açabilmektedir. Bu çerçevede yatay kesit bağımlılığı (cross-sectional dependence), panel veri birimleri arasında ortak şoklar ya da birbirleri ile ilişkili dinamiklere bağlı ortaya çıkan korelasyonları ifade etmektedir. Bailey vd. (2016), bu bağımlılığın sadece varlığını değil aynı zamanda derecesini de ölçmeyi amaçlayan teorik bir çerçeve ortaya koymuştur.

Yatay kesit bağımlılığı, panel veri analizlerinde işletmelerin birbirlerine bağlı olup olmadığını değerlendirmek için kullanılmaktadır. Gözlemlenen bu bağımlılık yapısı sadece tespit edilmekle kalmamakta aynı zamanda nicel olarak da

sınıflandırılabilir. Bu yaklaşım, özellikle makroekonomi ve finans gibi yaygın ortak şoklara maruz kalan veri setlerinde modelleme doğruluğunu artırmak açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle finansal performans göstergeleri gibi değişkenler, işletmelerin birbirlerine bağlılığını, rekabet dinamiklerini veya ortak risk faktörlerini yansıtmaktadır. Buna göre incelenen değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı mevcut ise gerçekleştirilecek testlerin yatay kesit bağımlılığını dikkate alınan testler olması daha uygun olacaktır. Bu nedenle, yatay kesit bağımlılığının test edilmesi, analiz yöntemlerinin doğruluğunu sağlamakta ve daha güvenilir sonuçların elde edilmesine olanak tanımaktadır (Bailey, 2016, ss. 929-960, De Hoyos & Sarafidis, 2006, ss. 482-496).

Panel CIPS yöntemi ise Pesaran tarafından geliştirilmiş, değişkenlerin durağanlığını test etmek için kullanılan, panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir birim kök testidir. CIPS, “Cross-sectionally Augmented IPS” testinin kısaltılmış hali olup Im, Pesaran and Shin (IPS) testinin geliştirilmiş bir versiyonunu oluşturmaktadır. CIPS testi, panel veri setlerinde birimlerin birbirinden tamamen bağımsız olduğunu varsaymak yerine, ortak faktörler veya şoklar nedeniyle oluşabilecek yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Çünkü klasik panel birim kök testleri; bireyler, işletmeler, ülkeler ya da piyasaların birbirlerinden bağımsız olduğu varsayılır. Ancak kullanılan verilerde bu varsayım her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Bununla birlikte krizler, şoklar ya da dalgalanmalar gibi birtakım ortak faktörler tüm birimlerin etkilenmesine yol açarak klasik testlerde hatalı sonuçların elde edilmesine yol açabilir. CIPS yöntemi bu nedenler ile söz konusu hatayı çapraz birim ortalamalarını modele entegre ederek çözmektedir. Değişkenlerin durağan olması ise kâr performanslarının kalıcı olmadığını işaret etmektedir (Pesaran, 2007, ss. 265-312).

Bu çerçevede analiz kapsamında uygulanan CIPS birim kök testi modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta\pi_{i,t} = \alpha_i + \rho_i\pi_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{i,j}\Delta\pi_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \delta_{i,j}\bar{\pi}_{t-j} + \epsilon_{i,t}$$

Değişkenler;

- $\pi_{i,t}$: i -inci işletmenin t zamanındaki kâr oranı (ROA, ROE ve NKM için ayrı ayrı),
- $\Delta\pi_{i,t}$: Kâr oranının birinci farkı ($\pi_{i,t} - \pi_{i,t-1}$),
- α_i : Kesite özgü sabit terim,
- ρ_i : Birim kök testi katsayısı ($\rho_i = 0$ ise birim kök vardır),
- $\gamma_{i,j}$: Gecikmeli fark terimlerinin katsayıları.
- $\bar{\pi}_t$: Tüm kesitlerin kâr ortalaması ($\bar{\pi}_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \pi_{i,t}$).
- $\delta_{i,j}$: Çapraz kesit ortalamalarının katsayıları,
- $\epsilon_{i,t}$: Hata terimi,
- p_i : Kesite özgü optimum gecikme sayısı,

CIPS test istatistiği için her bir kesit için bireysel ADF t istatistiği t_i hesaplanmakta ve CIPS istatistiğinin aşağıdaki şekilde ortalaması alınmaktadır.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i$$

4. Bulgular

BIST 100 işletmelerinde kâr performanslarının kalıcı olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen analizlerde öncelikle tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Tablo 4’de, aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve net kâr marjı değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur:

Tablo 4: *Tanımlayıcı İstatistikler*

İstatistiksel Ölçütler	Aktif Kârlılığı	Özkaynak Kârlılığı	Net Kâr Marjı
Ortalama	0,053	0,172	0,201
Medyan	0,039	0,143	0,084
Maksimum	1,314	10,534	3,674
Minimum	-0,484	-4,551	-0,945
Standart Sapma	0,097	0,595	0,454
Gözlem Sayısı*	740		

* Gözlem sayısı tüm değişkenler için (ROA, ROE, NKM) 740’tır.

Tablo 4’te görüldüğü gibi ortalama veriler dikkate alındığında; aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve net kâr marjının pozitif olduğu tespit edilmiştir. Bu durum örnekleme oluşturan BIST100 işletmelerinin genel olarak kârlı bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Değişkenlerin maksimum ve minimum değerleri, işletmeler arasında kârlılık açısından büyük farklılıklar olduğunu ifade etmektedir. Standart sapma değerleri ise kârlılık değişkenlerinin dağılımındaki varyansı göstermektedir. Özkaynak kârlılığı açısından yüksek standart sapma (0,595), ve bu geniş değişim aralığı, özkaynak kârlılığının diğerlerine kıyasla daha fazla heterojenlik içerdiğini ortaya koymaktadır. Değişken bazında yatay kesit bağımlılığı test sonuçları ise Tablo 5’de görülebilir.

Tablo 5: *Değişken Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları*

Test	Aktif Kârlılığı (ROA)	Özkaynak Kârlılığı (ROE)	Net Kâr Marjı (NKM)
Breusch-Pagan LM	5323,175 (0,000)	4713.930 (0,000)	5164.088 (0,000)
Pesaran Scaled LM	35,676 (0,000)	27.387 (0,000)	33.512 (0,000)
Bias-Corrected Scaled LM	31,565 (0,000)	23.276 (0,000)	29.401 (0,000)
Pesaran CD	15,32320 (0,000)	13.84902 (0,000)	17.26946 (0,000)

* Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Tüm testler, ROA, ROE ve NKM değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığını %1 anlamlılık düzeyinde doğrulamaktadır. Elde edilen bu bulgular, BIST100 işletmelerinin kâr performanslarının birbirine bağlı olduğunu ve dışsal ekonomik şoklara birlikte tepki verdiğini göstermektedir. Bu durumda klasik panel (birinci nesil) birim kök testlerinin anlamlı sonuçlar verememesi nedeniyle ikinci nesil birim kök testlerini gerçekleştirmek daha uygun olacaktır.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen Panel CIPS Birim Kök Analizi sonuçları Tablo 6’da görülebilir.

Tablo 6: *Panel CIPS Birim Kök Analizi Sonuçları*

Değerler	Aktif Kârlılığı		Özkaynak Kârlılığı		Net Kâr Marjı	
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli
CIPS	-2,621*	-9,428*	-2,666*	-9,502*	-2,691*	-13,484*
Kritik Değer %1	-2,36	-3,09	-2,36	-3,09	-2,36	-3,09
Kritik Değer %5	-2,16	-2,82	-2,16	-2,82	-2,16	-2,82
Kritik Değer %10	-2,05	-2,68	-2,05	-2,68	-2,05	-2,68

* %1 seviyesinde durağanlığı ortaya koymaktadır.

Tablo 6'dan elde edilen sonuçlar, örneklem kapsamındaki 74 BİST100 işletmesinin aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve net kâr marjı açısından hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum kârların birim kök içermediğini ve dolayısıyla kâr performanslarının kalıcı olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar kârların birbirlerine yakınsadığını ve BİST100 işletmelerinin rekabet altında olduklarını ortaya koymaktadır.

Aktif kârlılığı için CIPS değeri sabitli modelde -2,621, sabit ve trendli modelde -9,428; özkaynak kârlılığı için sabitli modelde -2,666, sabit ve trendli modelde -9,502; net kâr marjı için sabitli modelde -2,691, sabit ve trendli modelde -13,484'tür. Bu değerler, ilgili kritik değerlerden (%1 seviyesinde -2,36 için sabitli, -3,09 için sabit ve trendli) daha negatif olup, durağanlık hipotezini güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Değişkenlerin durağan olması, kâr performanslarının uzun vadede kalıcı olmadığını ve kârların zamanla rekabetçi piyasa normlarına yakınsadığını göstermektedir.

Hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde durağanlık sonucunun tutarlı olması, analizlerin sağlamlığını göstermektedir. Özellikle sabit ve trendli modeldeki daha yüksek negatif CIPS değerleri (örneğin, NKM için -13,484), kârlılık serilerinin trend etkileri dikkate alındığında dahi durağan olduğunu güçlü bir şekilde doğrulamaktadır.

5. Sonuç ve genel değerlendirmeler

Bu çalışma, rekabetçi çevre hipotezi bağlamında, BIST Endeksi'ne dâhil 74 işletmenin 2015-2024 yılları arasındaki kâr performanslarının kalıcılığını analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmış ve klasik birim kök testlerinin yanı sıra ikinci nesil bir test olan Panel CIPS yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan aktif kârlılık (ROA), özkaynak kârlılığı (ROE) ve net kâr marjı (NKM) değişkenlerinin tümü %1 anlamlılık düzeyinde durağan bulunmuştur. Bu bulgu, ilgili kârlılık oranlarının uzun vadede istatistiksel olarak kalıcı olmadığını ve zamanla rekabetçi piyasa normlarına yaklaştığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, rekabetçi çevre hipotezinin temel varsayımlarını destekler niteliktedir. Çünkü hipotez, yoğun rekabetin yaşandığı piyasalarda kâr performanslarının kalıcı olmadığını zamanla aşındığını ve rekabetçi piyasa normlarına yaklaştığını göstermektedir. BIST100 işletmelerinin faaliyet gösterdiği piyasanın yüksek rekabet düzeyine sahip olduğunu ve bu rekabetin kârlar üzerinde dengeleyici bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca, sektörler arası farklılıklara ve makroekonomik dalgalanmalara rağmen, genel eğilimin işletmelerin finansal performanslarının uzun vadede ortalama piyasa düzeyine yaklaştığını göstermektedir.

Nitekim analize dâhil edilen BIST100 işletmelerinin Türkiye'nin en büyük ve rekabetin yoğun yaşandığı işletmeleri temsil etmesi, rekabet baskısının bu işletmelerin kârlılık performanslarını uzun vadede sınırladığını göstermektedir. Bu kapsamda, elde edilen sonuçların hem Türk işletmeleri hem de farklı ülkeler ile sektörlerle uyumlu olduğu görülmektedir. Örneğin Glen, Lee ve Singh (2001), gelişmekte olan piyasalarda kâr performanslarındaki kalıcılığın gelişmiş ülkelere nazaran düşük olduğunu ve işletme kârlarının rekabetle birlikte hızlı bir şekilde normale yaklaştığını; Aslan, Kula ve Kaplan (2010), ikinci nesil testler kullanılarak yapılan analizlerde kârlılığın uzun dönemde kalıcı olmadığını, bulguların rekabetçi çevre hipotezini desteklediğini, Aslan ve İskenderoğlu (2012), bankacılık sektöründe kârlılığın uzun vadede kalıcı olmadığını, Aslan ve Altınöz (2018), ise yine aynı şekilde uzun dönemde tüm işletmeler için kârlılığın kalıcı olmadığını sonucuna ulaşmıştır.

Buna karşın bazı çalışmalarda ise farklı sonuçlara da rastlanmıştır. Örneğin Gschwandtnner (2005), faaliyetlerini sürdüren ve faaliyetlerini sonlandıran işletmeleri baz alarak yaptığı çalışmada her iki işletme grubunda da kârların kalıcı olduğunu, Hirsch ve Gschwandtnner (2013), gıda sektöründeki kâr kalıcılığının diğer sektörlerle göre daha düşük olduğunu, Gözbaşı ve Aslan (2015), enerji sektöründe doygunluğun düşük olduğu dolayısı ile rekabetin az olmasının çevre hipotezini desteklemediğini ifade etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ile bu bulguların benzeşmemesinin nedenleri arasında ise birinci nesil analiz yöntemlerinin kullanılması, sektörel farklılıklar ya da enerji sektörü gibi rekabetin oldukça az olması sayılabilir.

Politika yapıcılar ve yatırımcılar açısından bu sonuçlar önemli çıkarımlar sunmaktadır. Rekabetin yoğun olduğu ortamlarda işletmelerin uzun vadeli yüksek kârlılık düzeylerini koruyamaması, stratejik planlama, fiyatlandırma, maliyet kontrolü ve yatırım kararlarının daha dikkatli yapılmasını gerektirmektedir. Ayrıca yöneticilerin, kârlılığı sadece dönemsel olarak değil, uzun vadeli sürdürülebilirlik temelinde değerlendirmeleri önerilmektedir.

Son olarak, elde edilen bulgular rekabetçi çevre hipotezinin gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye'de de geçerli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, gelecek araştırmalarda farklı sektörler, şirket ölçekleri ve çevresel faktörler (örneğin döviz kuru dalgalanmaları, faiz oranları, regülasyonlar) dikkate alınarak daha mikro düzeyde analizlerin yapılması önerilebilir. Bununla birlikte, doğrusal olmayan modellere dayalı analizlerin yapılması, literatüre farklı bir bakış açısı kazandırabilir ve bu yaklaşım gelecekteki araştırmalar için yeni bir çalışma alanı oluşturabilir.

6. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

7. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazarı bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

8. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aslan, A., & Altınöz, B. (2018). Kârlılığın sürdürülebilirliği: temel muhasebe kârlılığı göstergeleri etrafında seçilmiş ISO 500 firmaları için bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20, 542–552. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/42789/518309>
- Aslan, A., & İskenderoğlu, Ö. (2012). Türk bankacılık sektöründe kârlılığın kalıcılığının incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 59–68. <https://library.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0012577&lng=0>
- Aslan, A., Köksal K. & Öcal O. (2011). Competitive environment hypothesis in Turkish banking system. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 1(2), 74–77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijefi/issue/31949/351789>
- Aslan, A., Kula, F., & Kaplan, M. (2010). New evidence on the persistence of profit in Turkey with first and second generation panel unit root tests. *Middle East Technical University Studies in Development*, (37), 25–40. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/58412>
- Bailey, N., Kapetanios, G., & Pesaran, M. H. (2016). Exponent of cross-sectional dependence: estimation and inference. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 929–960. <https://doi.org/10.1002/jae.2476>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition, John Wiley & Sons Ltd.
- Borsa İstanbul A.Ş. (t.y.). İşlem gören şirketler. Erişim tarihi: 29 Nisan 2025, <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/73/islem-goren-sirketler>
- Borsa İstanbul. (t.y.). BIST şirketler. Erişim tarihi: 29 Nisan 2025, <https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler>
- Bourlakis, C.A. (1997). Testing the competitive environment and the persistence of profits hypotheses. *Review of Industrial Organization* 12, 203–218, <https://doi.org/10.1023/A:1007744519391>
- Can, A. V., & Öztürk, E. (2015). Şirket kârlarının sürdürülebilirlik durumunun incelenmesi: BIST şirketleri üzerine sektörel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 325–339. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/224>

- Crespo Cuaresma, J., & Gschwandtner, A. (2006). The competitive environment hypothesis revisited: non-linearity, nonstationarity and profit persistence. *Applied Economics*, 38(4), 465–472. <https://doi.org/10.1080/00036840500390312>
- Çayıroğlu A. (2024). Kârlılık analizinin önemi, <https://tr.linkedin.com/pulse/karl%C4%B1k-analizinin-%C3%B6nemi-finnetyazilim-idswf>.
- De Hoyos, R. E., & Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *Stata Journal*, 6(4), 482–496. <https://www.stata-journal.com/article.html?article=st0113>
- Geroski, P. A., & Jacquemin, A. (1988). The persistence of profits: A European Comparison. *Economic Journal*, 98(391), 375-389. <https://doi.org/10.2307/2233373>
- Glen, J., Lee, K., & Singh, A. (2001). Persistence of profitability and competition in emerging markets. *Economics Letters*, 72(2), 247–253. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(01\)00425-6](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(01)00425-6)
- Gözbaşı, O., & Aslan, A. (2015). Persistence of profit in energy industry: dynamic evidence from Turkish companies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 624–628. <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/1205/pdf>
- Gschwandtner, A. (2005). Profit persistence in the ‘very’ long run: evidence from survivors and exiters. *Applied Economics*, 37(7), 793–806. <https://doi.org/10.1080/0003684042000337406>
- Hirsch, S. & Gschwandtner, A. (2013). Profit persistence in the food industry: evidence from five European countries, *European Review of Agricultural Economics*, 40(5), 741–759, <https://doi.org/10.1093/erae/jbt007>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Kaplan, M. & Çelik, T. (2008). The Persistence of profitability and competition in the Turkish banking sector. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (30), 157–167. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5887/77868>

Arslan, S., (2025). Kâr performanslarının kalıcılığı: BİST100 işletmeleri üzerine bir inceleme.

McGahan, A. M., & Porter, M. E. (1999). The persistence of shocks to profitability. *Review of Economics and Statistics*, 81(1), 143–153. <https://doi.org/10.1162/003465399767923890>

Mueller, D. C. (1977). The persistence of profits above the norm. *Economica*, 44(176), 369–380. <https://doi.org/10.2307/2553570>

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>

Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors*. Free Press.

Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: creating and sustaining superior performance*. New York Free Press.

Schipper, K., & Vincent, L. (2003). Earnings quality. *Accounting Horizons*, 17, 97–110. https://scholar.google.com/scholar?cluster=18055742598545018571&hl=tr&as_sdt=0,5

Yel, T. (2012). Kâr kalitesi ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin İMKB’de test edilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 119–135. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/issue/54820/750385>

Yurtoğlu, B. (2004). Persistence of firm-level profitability in Turkey. *Applied Economics*, 36(6), 615–625. <https://doi.org/10.1080/0003684042000217652>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	05.05.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	18.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	164–187
DOI	10.51177/kayusosder.1692228		

**Kaizen felsefesinin insan kaynakları fonksiyonuna etkisi:
Sağlık çalışanlarında bir uygulama*^Δ**
**Evaluating the impact of Kaizen philosophy on human
resource management functions: A field study in the
healthcare sector**

Didem GÜLTEKİN¹

Enis Baha BİÇER²

Öz

Bu çalışma, Kaizen – Sürekli İyileştirme stratejisinin sağlık kurumlarında insan kaynaklarının geliştirilmesine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan farklı sağlık meslek gruplarından toplam 394 kişiye anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler belirlenen demografik değişkenler doğrultusunda analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular, yaş, meslek, eğitim durumu ve hizmet süresi gibi değişkenlerin Kaizen'e yönelik algılarda istatistiksel olarak anlamlı farklılık yarattığını göstermektedir. Özellikle 46–55 yaş grubundakiler daha olumlu görüşler bildirirken; ebe grubuna ait ortalamaların diğer meslek gruplarına kıyasla daha düşük olduğu bulunmuştur. Eğitim düzeyi yükseldikçe, eleştirel değerlendirmelerin ortaya çıktığı; hizmet süresiyle birlikte algıların değiştiği görülmüştür.

Araştırmanın genel sonuçları, Kaizen uygulamaları ile insan kaynaklarının gelişimi ve kurumsal verimlilik arasında pozitif ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, sağlık çalışanlarının katılımını artıracak eğitim programlarının uygulanması ve gelişimi izleyen sistematik yapıların kurulması önerilmektedir. Kaizen'in kurumsal düzeyde benimsenmesi hem

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Araştırma Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBF, didem.gultekin@cumhuriyet.edu.tr.

² Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBF, ebbicer@cumhuriyet.edu.tr.

hizmet kalitesini hem de çalışan gelişimini destekleyici bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Özellikle sağlık alanında, Kaizen uygulamalarının insan kaynaklarının gelişimi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışma sayısının sınırlı olması, bu araştırmanın özgünlüğünü ve bilimsel değerini artırmaktadır. Bu bağlamda, çalışma hem teorik hem de uygulamalı anlamda sağlık kurumlarında sürekli iyileştirme kültürünün insan kaynağıyla etkileşimini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaizen, İnsan Kaynakları, Sağlık Çalışanları.

Abstract

This study aims to examine the impact of the Kaizen – Continuous Improvement strategy on the development of human resources in healthcare institutions. Within the scope of the research, a questionnaire was administered to a total of 394 healthcare professionals from various occupational groups working at Sivas Cumhuriyet University Health Practice and Research Hospital. The data obtained were analyzed based on predetermined demographic variables.

The findings indicate that variables such as age, profession, educational background, and length of service create statistically significant differences in perceptions of Kaizen. In particular, participants aged 46–55 expressed more positive views, whereas the mean scores of the midwifery group were found to be lower compared to other professions. It was also observed that as the level of education increased, more critical evaluations emerged, and perceptions varied according to length of service.

The overall results of the study reveal a positive relationship between Kaizen practices, human resource development, and institutional efficiency. In this context, it is recommended to implement training programs that enhance employee participation and to establish systematic structures that monitor professional development. The institutional adoption of Kaizen is considered a strategic approach that supports both service quality and employee development. The limited number of studies specifically examining the impact of Kaizen practices on human resource development in healthcare increases the originality and scientific value of this research. In this regard, the study is important in that it reveals the interaction between the culture of continuous improvement and human resources in healthcare institutions, both from a theoretical and practical perspective.

Keywords: Kaizen, Human Resource, Healthcare Professionals.

1. Giriş

21. yüzyılda sağlık hizmetleri sunumunun niteliği, yalnızca tıbbi teknolojideki gelişmelerle değil, aynı zamanda yönetim yaklaşımlarındaki dönüşümlerle de doğrudan ilişkilidir. Artan hasta beklentileri, sağlık hizmetlerinin çeşitlenmesi, finansal kaynakların sınırlılığı ve kalite odaklı rekabet ortamı, sağlık kurumlarının yönetim süreçlerini yeniden yapılandırmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda özellikle insan kaynaklarının stratejik yönetimi hem kurum içi verimliliğin artırılması hem de hasta memnuniyetinin sağlanması açısından kritik bir unsur haline gelmiştir. Geleneksel yönetim yaklaşımlarının yerini daha katılımcı, dinamik ve sürekli gelişim odaklı sistemlere bırakması, bu dönüşüm sürecinin en dikkat çekici özelliklerinden biridir (Yaman, 2017, ss. 26-27).

Bu noktada, Japonya merkezli modern yönetim felsefelerinden biri olan Kaizen, işletmelerde verimliliği ve kaliteyi artırmak amacıyla uygulanan, küçük ancak sürekli iyileştirmelere dayanan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. “*Kai*” (değişim) ve “*Zen*” (daha iyi) kelimelerinin birleşiminden türeyen Kaizen, sadece üretim süreçlerine değil, organizasyonun tamamına yayılan bir gelişim kültürünü ifade eder. Masaaki Imai tarafından sistematik bir çerçeveye oturtulan bu felsefe, zamanla yalnızca üretim odaklı sektörlerde değil; hizmet sektörü ve özellikle sağlık alanında da uygulanabilir bir model

haline gelmiştir. Kaizen'in en temel prensibi olan "her gün, her yerde, herkes için iyileştirme" anlayışı, insan kaynağının sürekli gelişimini ve katılımını önceliklendirmektedir. Bu yönüyle Kaizen, klasik insan kaynakları yaklaşımlarının ötesine geçerek, çalışanların motivasyonu, bağlılığı ve performansı üzerinde doğrudan etki yaratan stratejik bir araç konumuna ulaşmıştır (Singh & Singh, 2009, s. 54).

Sağlık sektörünün doğası gereği, hizmet sunumunun merkezinde insan faktörünün yer alması, insan kaynakları fonksiyonlarını bu alanda çok daha belirleyici ve hassas hale getirmiştir. Sağlık çalışanlarının iş memnuniyeti, işe bağlılık düzeyleri, mesleki gelişimleri ve kurumsal aidiyetleri gibi unsurlar, yalnızca çalışan refahını değil, aynı zamanda hasta güvenliği ve hizmet kalitesini de doğrudan etkileyen dinamiklerdir. Bu nedenle Kaizen felsefesinin; işe alım, eğitim-gelişim, performans yönetimi, ödüllendirme, çalışan katılımı ve organizasyonel iletişim gibi insan kaynakları süreçlerine entegre edilmesi, sağlık kurumları için sürdürülebilir başarıyı yakalamanın anahtarlarından biri olarak görülmektedir (Doğanay, 2008, s. 3).

Bu çalışma, Kaizen felsefesinin insan kaynakları fonksiyonları üzerindeki etkisini, sağlık sektöründe görev yapan çalışanlar özelinde ele alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle sağlık çalışanlarının Kaizen uygulamalarına dair algıları, katılım düzeyleri ve bu yaklaşımın motivasyon, verimlilik ve iş tatmini gibi insan kaynakları çıktıları üzerindeki etkileri analiz edilerek; sağlık kurumlarında daha katılımcı, sürdürülebilir ve yenilikçi bir insan kaynakları yönetimi modelinin nasıl oluşturulabileceğine dair öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda araştırma, Kaizen'in yalnızca bir kalite aracı değil, aynı zamanda çalışan merkezli bir yönetim felsefesi olarak değerlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve sağlık kurumları açısından önemi

Sağlık hizmetleri doğası gereği iş gücü yoğun faaliyetlerdir ve sunulan hizmetin kalitesi, büyük ölçüde insan kaynaklarının niteliğine bağlıdır. Bu nedenle, sağlık kuruluşlarında insan kaynaklarının geliştirilmesi hem hasta memnuniyetinin sağlanmasında hem de hizmet kalitesinin sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Modern yönetim anlayışı, insan kaynağını yalnızca bir maliyet unsuru olarak değil, gelişime açık, stratejik bir değer olarak ele almaktadır. Bu bağlamda Toplam Kalite Yönetimi (TKY) gibi yönetim yaklaşımları, çalışanların bilgi, beceri ve yetkinliklerini artırmayı ve bu doğrultuda verimlilik, kalite ve iş tatmini sağlamayı hedeflemektedir (DeCenzo & Robbins, 2010, ss. 57-58).

Geleneksel insan kaynakları uygulamaları daha çok personel kayıtlarıyla sınırlıyken, günümüzde bu anlayış yerini katılımcı, geliştirici ve insan odaklı bir yaklaşıma bırakmıştır. Eğitim, kariyer planlama, performans değerlendirme, işe alım ve örgütsel sosyalizasyon gibi uygulamalar; insan kaynağını stratejik açıdan yöneten ve kurumsal başarıya entegre eden yaklaşımların temelini oluşturmaktadır. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, çalışanlara yalnızca yeni beceriler kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda onların kurumla özdeşleşmelerini, motivasyonlarını ve bağlılıklarını da artırır. Bu süreçte çalışanların yeteneklerini ortaya çıkaracak sistematik uygulamaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir (Okakin & Şakar, 2013, s. 17).

İnsan kaynaklarının geliştirilmesinde eğitim en önemli unsurlardan biridir. Eğitim yoluyla çalışanlara gerekli bilgi ve beceriler kazandırılarak onların performansı artırılmakta ve kurumsal hedeflere katkı sunmaları sağlanmaktadır. Bu eğitimlerin

sistematik bir şekilde planlanması, tüm kademe çalışanlarını kapsamaları ve değişen koşullara uyum sağlayacak esneklikte olması gerekmektedir. Eğitim faaliyetleri; çalışanların problem çözme, karar alma, liderlik ve iletişim gibi becerilerini de geliştirerek örgütsel etkinliği artırmaktadır (Özgen vd., 2007, s. 7).

İnsan kaynaklarını geliştirmenin bir diğer boyutu, bireysel ve örgütsel yararları içermektedir. Çalışanlar açısından bu süreç; kuruma bağlılık, iş güvencesi, performans artışı, kariyer ilerlemesi ve motivasyon gibi kazanımlar sağlarken; işletme açısından ise kalite artışı, verimlilik, rekabet gücü ve örgütsel sürdürülebilirlik gibi stratejik faydalar ortaya koymaktadır.

İnsan kaynaklarının geliştirilmesini etkileyen başlıca faktörler arasında; örgütsel yapı, üst yönetimin tutumu, teknoloji, etik davranışlar ve örgütsel stratejiler yer almaktadır. Üst yönetimin destekleyici ve katılımcı yaklaşımı, çalışanların gelişimine olan inancı artırmakta, örgütsel yapı ise rollerin net tanımlanarak iş birliğini teşvik etmesini sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeler çalışan profiline yeni beceriler kazandırmayı zorunlu hale getirirken, etik ilkelere dayalı insan kaynakları yönetimi çalışanların güvenini ve kuruma olan bağlılığını güçlendirmektedir (Helvacıoğlu & Özutku, 2010, s. 212).

İnsan kaynaklarının geliştirilmesi süreci, diğer insan kaynakları fonksiyonlarıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda iş analizi, planlama, seçme ve yerleştirme, performans değerlendirme ve ücretlendirme gibi alanlar, gelişim faaliyetlerinin verimliliği üzerinde belirleyici olmaktadır. Özellikle performans değerlendirme sistemi, çalışanların eksik yönlerinin belirlenmesinde, ödüllendirilmesinde ve eğitim ihtiyaçlarının saptanmasında önemli rol oynamakta, ücretlendirme politikaları ise çalışan motivasyonu ve bağlılığı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Ülgen & Mirze, 2010, s. 91).

Sağlık sektöründe insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik özel uygulamalar da bulunmaktadır. Kurumsal sosyalizasyon, yeni işe başlayan çalışanların örgüt kültürüne entegrasyonunu sağlar. Hizmet içi eğitimler, değişen bilgi ve teknolojilere çalışanların uyum sağlaması açısından vazgeçilmezdir. Kariyer geliştirme programları, çalışanların kuruma olan bağlılığını artırarak uzun vadeli katkılarını desteklemektedir. Tüm bu süreçler bütüncül bir insan kaynakları politikası ile ele alındığında, sağlık kurumlarında kaliteli hizmet sunumunun sürekliliği mümkün hale gelmektedir (Mollahaliloğlu vd., 2007).

Sonuç olarak sağlık kurumlarında insan kaynaklarını bir “yatırım unsuru” olarak gören ve bu doğrultuda sistematik gelişim stratejileri geliştiren sağlık kurumları, hem çalışan memnuniyetini artırmakta hem de hizmet kalitesinde sürdürülebilir başarı elde etmektedir (Eraslan, 2014, s. 31).

3. Kaizen felsefesi ve sağlık hizmetlerinde uygulama boyutu

Günümüzün hızla değişen ve rekabetin giderek yoğunlaştığı piyasa koşullarında, kalite kavramı işletmeler açısından vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Ancak bu durum, kalitenin tek başına kurumsal başarı için yeterli olmadığı gerçeğini göz ardı etmemeyi gerektirmektedir. Kalite, rekabet avantajı yaratmak için önemli bir temel teşkil etmekle birlikte; maliyet yönetimi, verimlilik, iş güvenliği ve çalışan katılımı gibi diğer stratejik unsurlarla birlikte ele alınmadığında, sürdürülebilir bir başarı sağlanması mümkün değildir. Bu nedenle, kalite artışının sürekli iyileştirme odaklı ve entegre bir yaklaşımla yürütülmesi kritik önem taşır. Bu noktada Kaizen felsefesi, kaliteyi yalnızca

bir sonuç değil, süreç odaklı ve katılımcı bir gelişim stratejisi olarak ele alması bakımından dikkat çekmektedir (Singh & Singh, 2009, s. 4).

Kaizen yaklaşımı; küçük ama sürekli adımlarla gerçekleşen iyileştirmeleri esas alarak, kalite artışını maliyetleri artıran değil, maliyetleri azaltmaya hizmet eden bir unsur olarak görür (Gökçay, 2019, s. 47). Bu anlayış, özellikle sağlık sektörü gibi kaynakların etkin kullanımının hayati önem taşıdığı alanlarda stratejik bir avantaj sunmaktadır. Kaizen felsefesi çerçevesinde yürütülen kalite iyileştirme faaliyetleri, aynı zamanda israfların ortadan kaldırılmasını, süreçlerin sadeleştirilmesini ve çalışanların süreçlere doğrudan katkı sağlamasını teşvik eder. Bu sayede, kalite hedeflerine ulaşılırken maliyetler kontrol altında tutulur, hatta azaltılabilir.

Ancak Kaizen'in uygulanmasında yalnızca kalite ve maliyet değil, aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği de temel belirleyici faktörler arasında yer alır. Bu üç unsur; kalite, maliyet ve güvenlik, Kaizen sistematığı içerisinde birbirini dengeleyen ve birlikte sürdürülebilirliği sağlayan vazgeçilmez bileşenlerdir. Bu bağlamda, herhangi bir iyileştirme girişimi sırasında bu üç kriterden birinden taviz verilmesi, Kaizen uygulamasının ruhuna aykırıdır. Örneğin kaliteyi artırırken maliyetlerin kontrolsüz biçimde yükselmesi ya da maliyet düşürme çabalarının iş güvenliği risklerini artırması, gerçek anlamda bir Kaizen uygulamasının gerçekleşmediğini gösterir (Çetinay, 2013, s. 12). Bu nedenle, Kaizen yalnızca sonuçlara değil, sonuçlara ulaşma biçimlerine de odaklanan bir yaklaşımı ifade eder.

Ayrıca Kaizen felsefesi, durağan ve tepeden inmeci kalite anlayışlarının ötesinde, dinamik ve katılımcı bir kalite yönetimi modelini temsil eder. Süreçlerin sürekli olarak gözden geçirildiği, çalışanların görüşlerinin dikkate alındığı ve organizasyon genelinde iyileştirme kültürünün benimsendiği bir yapının oluşturulması, Kaizen'in başarısı açısından kritik bir önkoşuldur. Bu yönüyle Kaizen, Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ile birçok ortak ilke taşır. Her iki yaklaşım da tam katılımı, sürekli gelişimi ve süreç odaklılığı esas alır. Bu ortak payda, Kaizen ve TKY uygulamalarının birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ve birlikte uygulandıklarında sinerjik etkiler oluşturabileceklerini göstermektedir.

Öte yandan, Kaizen yalnızca kalite süreçlerini iyileştirmekle sınırlı kalmamaktadır. Kaizen'in maliyetleme sistemleriyle olan uyumu, onu modern işletmeler açısından çok yönlü bir yönetim aracı haline getirmiştir. Özellikle Kaizen maliyetleme, her bir ürün ya da hizmet için daha düşük maliyet hedeflerine ulaşmayı esas alan, aynı zamanda mevcut maliyetleme yöntemleriyle birlikte uygulanabilen esnek bir sistemdir. Geleneksel maliyet yönetimi araçlarının yanı sıra, hedef maliyetleme, standart maliyetleme ya da faaliyet bazlı maliyetleme gibi tekniklerle entegre çalışabilen Kaizen maliyetleme, israfı azaltmayı, süreçleri yalınlaştırmayı ve verimliliği artırmayı hedeflemektedir (Hacırüstemoğlu & Şakrak, 2002, s. 127).

3.1. Kaizen'in temel koşulları ve başarı faktörleri

Kaizen felsefesinin etkili biçimde uygulanabilmesi, ancak üç temel unsurun kurumsal düzeyde benimsenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu unsurlar: insan kaynaklarının geliştirilmesi, mevcut durumun yetersiz görülmesi ve etkin problem çözme tekniklerinin sistematik biçimde kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Kaizen, yalnızca teknik bir iyileştirme yaklaşımı değil, aynı zamanda kurum kültürünü dönüştürmeye yönelik bir yönetim felsefesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, her çalışanın hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi, problem çözme konusunda yetkin hale getirilmesi ve elde edilen iyileştirme sonuçlarının kurumsal standartlara dönüştürülmesi esas olarak alınmaktadır (Tortop vd., 2007, s. 279).

Kaizen'in sürdürülebilirliği için örgütsel yapının "mevcut olanla yetinmeyen" bir anlayışı benimsemesi gerekmektedir. Her ne kadar bir sistem başarılı ve verimli işliyor gibi görünse de, sürekli gelişim anlayışı, bu sistemde her zaman daha iyinin mümkün olduğu fikrini temel almaktadır. Bu nedenle en iyi uygulama dahi sorgulanabilir ve daha verimli hale getirilebilir düşüncesi ile hareket edilmesi gerekmektedir. Öte yandan, problem çözme sürecinde istatistiksel temelli araçların kullanımı, sübjektif yaklaşımların yerine nesnel verilere dayalı kararların alınmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda histogramlar, sebep-sonuç diyagramları, kontrol şemaları, pareto analizleri ve saçılma diyagramları gibi araçlar, sistematik problem çözümünde sıklıkla tercih edilmektedir (Taşçı vd., 2013, ss. 90-92).

Kaizen'in başarısı, örgütsel yapının tüm kademelerinde içselleştirilmesi ile büyük oranda doğru orantılıdır. Üst yönetim Kaizen'in temelini anlamalı ve stratejik düzeyde sahiplenmeli, orta kademe yöneticiler politika ve hedeflerin çalışanlara aktarılmasında köprü görevi görebilmeli ve ön saflarda görev yapan personelin sürece katılımı, uygulamanın sahada karşılık bulmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, Kaizen yalnızca uygulamalar dizisi değil, kurumun tüm bireyleri tarafından özümsemesi gereken bir düşünce sistemi olarak değerlendirilebilir.

3.2. Kaizen ile yenilik yaklaşımları arasındaki farklılıklar

Kurumsal gelişim süreçleri, temelde iki farklı yaklaşımla ilerlemektedir: büyük ölçekli ani yenilikler (innovation) ve küçük adımlarla sürekli iyileştirme (Kaizen). Yenilik, dikkat çekici ve genellikle yüksek yatırım gerektiren projelerle sonuç doğururken; Kaizen, düşük maliyetli, insan odaklı, süreç temelli ve uzun vadeli bir gelişim sağlar. Japon işletmeleri, uzun yıllardır Kaizen yaklaşımını benimseyerek mevcut süreçleri optimize etmeye odaklanmışlardır. Batılı ülkelerde ise genellikle büyük çaplı dönüşüm projeleriyle "atılım" gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Imai, 2014, ss. 25-26).

Yenilik, yüksek teknoloji yatırımları ve bireysel yaratıcılık üzerinden şekillenirken, Kaizen takım çalışması, mevcut olanın geliştirilmesi ve sürekli katılım yoluyla ilerlemeyi benimser. Kaizen'in öne çıkan avantajı; basit problem çözme teknikleriyle uygulanabilmesi, büyük sermaye gerektirmemesi ve yaygın katılımı teşvik etmesidir. Ayrıca Kaizen süreçleri, yatırım maliyetlerinin yüksek olduğu, durağan ekonomik ortamlarda daha verimli sonuçlar verebilmektedir.

Her iki yaklaşımın farklı özellikleri olmakla birlikte, Kaizen'in uyarılama yeteneği ve bilgi paylaşımına dayalı yapısı, çalışan bağlılığını ve katılımını güçlendirmektedir. Yönetim anlayışında ise Kaizen, koruma ve iyileştirme işlevlerinin bir dengede yürütülmesini esas almaktadır. İşletmede süreçlerin sürekliliği korunurken, eş zamanlı olarak bu süreçlerin sistematik olarak iyileştirilmesi hedeflenmektedir (Berber, 2013, s. 64).

3.3. Kaizen'in süreç ve katılım temelli boyutu

Kaizen, süreç odaklı düşünmeyi esas almaktadır. Ürün veya hizmetin ortaya çıkmasında rol oynayan tüm süreçler kendi aralarında ilişkilidir ve birbirini tamamlamaktadır. Bu faaliyetler bütünü, üretimden hizmet sunumuna kadar her aşamada analiz edilerek, değişkenlikleri ölçülüp iyileştirilmeye çalışmakta ve bu doğrultuda süreçlerin kontrolü, hataların kaynağını belirlemede ve kalitenin artırılmasında önemli bir avantaj sunmaktadır. Kaizen yaklaşımı, sürecin sadece çıktısını değil, sürecin tamamını kontrol etmeye odaklanmaktadır (Karakaya, 2004, s. 586).

Katılımcılık ise Kaizen'in temel yapı taşlarından biridir. Üst yönetim politika ve kaynakları belirlerken, orta kademe bu hedefleri operasyonel düzeye indirger. Amirler, ekip üyeleriyle sürekli iletişim kurarak öneri sistemini destekler. Ön safta yer alan çalışanlar ise problem çözme, öneri sunma ve iyileştirme süreçlerinin doğrudan bir parçasıdır. Bu yapı sayesinde Kaizen hem yukarıdan aşağı hem de aşağıdan yukarı akışın gerçekleştiği çift yönlü bir katılım modeli oluşturur (Temelkuran, 2019, s. 9).

Katılım üç düzeyde incelenebilir: *yönetim öncelikli, grup öncelikli ve birey öncelikli* Kaizen. Yönetim öncelikli Kaizen'de strateji üst yönetim tarafından şekillendirilir. Grup öncelikli Kaizen'de kalite kontrol çemberleri ve takım çalışmaları öne çıkar. Birey öncelikli Kaizen ise her çalışanın kendi süreci üzerinde sürekli gelişim çabası göstermesini teşvik eder.

3.4. Kaizen'de problem çözme araçları ve sağlık hizmetlerinde kalite iyileştirme

Kaizen yaklaşımında problem çözme; sistematik, veriye dayalı ve analiz temelli yürütülür. Problem çözme araçları “yedi klasik istatistiksel araç” (pareto, histogram, grafik, kontrol şeması vb.) ve “yeni yedi yönetim aracı” (ilişki diyagramı, ağaç diyagramı, süreç karar tablosu vb.) olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu araçlar, hem üretim ortamlarında hem de hizmet sektörlerinde yaygın biçimde kullanılmakta; özellikle kalite çemberleri gibi grup faaliyetleri içinde aktif biçimde uygulanmaktadır (Pirinççiler & Şen, 2012, ss. 59-60).

Sağlık hizmetlerinde Kaizen uygulamaları, ilk olarak 1987 yılında Amerika'da gerçekleştirilen “Ulusal Kalite İyileştirme Projesi” ile kurumsal boyutta gündeme gelmiştir. Bu proje, endüstriyel kalite yönetimi tekniklerinin sağlık kurumlarında da başarıyla uygulanabileceğini göstermiştir. Sağlık hizmetlerinde sürekli kalite iyileştirme; yalnızca teknik hizmetlerin değil, aynı zamanda idari ve klinik dışı süreçlerin de etkinliğini artırmayı hedefler. Sürekli kalite iyileştirmenin temel prensipleri arasında *hasta odaklılık, süreç temelli yaklaşım ve çalışan yetkilendirme* yer alır.

Hasta odaklılık, hizmetin merkezine hastaların ihtiyaç ve beklentilerini koyar. Süreç iyileştirme, sağlık hizmetlerinde var olan eksikliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik sistematik çabaları ifade eder. Çalışan yetkilendirme ise bilgi, deneyim ve karar alma süreçlerine katılım yoluyla çalışanların güçlendirilmesini sağlar. Bu üç ilkenin bütüncül olarak uygulanması, hastanelerin hem kalite düzeyini hem de kurumsal verimliliğini önemli ölçüde artırmaktadır (Eraslan, 2014, s. 35).

Kaizen felsefesini, sadece üretim süreçlerine değil, özellikle insan merkezli hizmet sektörlerine büyük katkı sağlayan, düşük maliyetli ancak yüksek katma değerli bir yönetim yaklaşımı olarak tanımlamak mümkündür. Sürekli iyileştirme, problem çözme teknikleriyle desteklendiğinde kurumların hem iç süreçlerinde hem de dış paydaş ilişkilerinde sürdürülebilir başarıyı mümkün kılmaktadır. Özellikle sağlık sektöründe Kaizen'in uygulanabilirliği, kaliteyi artırmakla kalmayıp aynı zamanda çalışan katılımı ve hasta memnuniyetine dayalı, etkili bir yönetim modeli sunmaktadır.

Kaizen yaklaşımı, tüm hizmet sektörlerinde olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de kalite iyileştirme çabalarının önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. 1987 yılında başlatılan “Sağlık Hizmetlerinde Kalite İyileştirme Ulusal Demonstrasyon Projesi”, endüstride kullanılan kalite iyileştirme tekniklerinin sağlık hizmetlerine de başarıyla uygulanabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda süreçlerin verimliliği, hasta memnuniyeti ve klinik dışı alanlardaki işleyişin optimizasyonu Kaizen' in sağlık alanındaki katkıları arasında yer almaktadır.

3.5. *Kaizen felsefesinin sağlık çalışanlarında insan kaynakları fonksiyonları açısından değerlendirilmesi*

Günümüz sağlık sistemleri hem hasta memnuniyetinin artırılması hem de maliyetlerin etkin şekilde yönetilmesi gibi çok boyutlu hedeflerle karşı karşıyadır. Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi, yalnızca teknolojik altyapı ve mali kaynaklarla değil, aynı zamanda insan kaynağının niteliği ve etkin yönetimi ile mümkündür. Bu bağlamda, *Kaizen felsefesi*, insan odaklı yaklaşımı ve sürekli iyileştirme temelli yapısıyla, özellikle sağlık çalışanlarının gelişimini önceleyen bir yönetim anlayışı sunmaktadır. Kaizen, yalnızca üretim süreçlerine yönelik bir sistematik değil, aynı zamanda bireyin kuruma katılımını, gelişimini ve motivasyonunu esas alan bir kültür dönüşümüdür (Marşap vd., 2010, ss. 36-37).

Kaizen'in temel ilkelerinden biri olan "herkesin iyileştirmeye katkıda bulunması", sağlık çalışanlarının bilgi ve deneyimlerinin insan kaynakları fonksiyonlarında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Geleneksel insan kaynakları uygulamalarında çalışanlar çoğu zaman operasyonel birer unsur olarak görülürken, Kaizen felsefesi bu yaklaşımı temelden değiştirir. Bu felsefeye göre her çalışan, organizasyonun bir parçası olmanın ötesinde, aynı zamanda gelişim sürecinin de aktif bir bileşenidir. Bu anlayış, özellikle *işe alım, eğitim, performans değerlendirme, ödüllendirme ve kariyer planlaması* gibi temel insan kaynakları işlevlerinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmektedir (Marşap vd., 2010, ss. 36-37).

İşe alım süreci, Kaizen'in insan kaynağını merkezine alan yaklaşımında stratejik bir fonksiyon haline gelmektedir. Sağlık kurumlarında yalnızca teknik yeterliliğe sahip değil, aynı zamanda sürekli öğrenmeye ve gelişime açık bireylerin istihdamı, Kaizen kültürünün başarıyla uygulanmasında belirleyici bir etkeni olarak karşımıza çıkmaktadır. *Eğitim ve gelişim* süreçleri ise Kaizen felsefesinin yapı taşlarından biridir. Sağlık çalışanlarının mesleki ve kişisel gelişimlerini sürdürebilmeleri, değişen tıbbi uygulamalara ve süreçlere uyum sağlayabilmeleri için hizmet içi eğitim programlarının sistematik biçimde planlanması ve yürütülmesi gerekmektedir. Bu durum, çalışanların bilgi düzeyinin artırılmasının yanı sıra, problem çözme yetkinliklerinin de geliştirilmesine katkı sunmaktadır (Imai, 1986).

Kaizen uygulamalarında *performans değerlendirme*, yalnızca çıktı odaklı bir ölçüm sistemi olmaktan çıkmakta ve süreçleri ve gelişimi dikkate alan, çok boyutlu bir yaklaşıma dönüşmektedir. Sürekli iyileştirme anlayışı, çalışanların performansının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda ekip başarısı ve iş birliği temelinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım, bireyler arası dayanışmayı artırmakta ve sağlık çalışanlarının iş tatminini güçlendirmektedir. *Öneri sistemleri, kalite çemberleri ve PUKÖ döngüsü* gibi araçlarla desteklenen bu sistem, çalışanların karar alma süreçlerine aktif olarak katılımını teşvik etmektedir (Liker, 2004).

Ayrıca Kaizen felsefesi, *kariyer gelişimini* yalnızca dikey ilerlemelerle değil, aynı zamanda bireyin bilgi, beceri ve yetkinliklerini artırarak organizasyona daha bütüncül katkılar sunmasını hedeflemektedir. Bu yönüyle, sağlık çalışanlarının yatay olarak farklı alanlarda yetkinlik kazanması ve çok disiplinli ekiplerde aktif roller üstlenmesi desteklenir. Böylece Kaizen, bireyin yalnızca mesleki değil, aynı zamanda kişisel gelişimine de katkıda bulunarak işgücü niteliğini artırmaktadır.

Kaizen'in insan kaynakları fonksiyonları üzerindeki bir diğer önemli etkisi ise *motivasyon ve kurumsal bağlılık* üzerinedir. Çalışanların fikirlerine değer verilen, önerilerinin dikkate alındığı ve başarılarının ödüllendirildiği bir kurum kültürü, aidiyet duygusunu güçlendirir. Bu bağlamda, Kaizen felsefesi ile yürütülen insan kaynakları

uygulamaları, yalnızca organizasyonel verimliliği değil, aynı zamanda çalışan refahını da artırmaktadır. Nitekim, sağlık hizmetlerinde çalışan bağlılığı, hasta güvenliği ve hizmet kalitesi ile doğrudan ilişkilidir (Grabana, 2009).

Tüm bu ifadelerden yola çıkarak Kaizen felsefesi; insan kaynaklarını sadece bir üretim girdisi olarak değil, kurumun stratejik gelişiminin merkezine yerleştiren bir anlayışı temsil etmektedir. Sağlık kurumlarında bu felsefenin uygulanması, çalışanların gelişimine odaklanan, katılımı esas alan ve sürekli öğrenmeyi teşvik eden bir insan kaynakları modeli oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda, sağlık çalışanlarının gelişimi ile kurumsal performans arasında güçlü bir bağ kuran Kaizen, insan kaynakları fonksiyonlarının bütüncül bir yaklaşımla yeniden yapılandırılmasını gerekli hale getirmektedir (Doğanay, 2008, s. 4).

4. Yöntem

4.1. Çalışmanın amacı

Bu araştırmanın temel amacı; Kaizen – Sürekli İyileştirme Stratejisi’nin hastane ortamında uygulanmasının, insan kaynaklarının gelişimi üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla incelemektir. Özellikle Kaizen uygulamalarının, sağlık kurumlarında görev yapan çalışanların bilgi ve beceri düzeylerini artırmada, mesleki başarılarını desteklemede ve motivasyonlarını güçlendirmede ne ölçüde etkili olduğunu ortaya koymak hedeflenmektedir.

Araştırmada, Kaizen felsefesinin yalnızca süreç iyileştirme aracı olarak değil, aynı zamanda insan kaynağının etkinliğini artıran bir yönetim yaklaşımı olarak nasıl işlev gördüğü kuramsal ve uygulamalı temellerle ele alınmaktadır. Bu kapsamda, sürekli iyileştirme anlayışının; çalışanların karar alma süreçlerine katılımını nasıl teşvik ettiği, problem çözme becerilerini ne şekilde geliştirdiği ve kurumsal aidiyetlerini nasıl pekiştirdiği değerlendirilmektedir. Ayrıca Kaizen’in, hizmet içi eğitim ve takım çalışması gibi insan kaynakları fonksiyonlarını nasıl desteklediği de araştırmanın önemli odak noktaları arasındadır.

Elde edilen bulguların, hastane yöneticilerine yönelik somut öneriler sunması ve Kaizen uygulamalarının insan kaynağını geliştirme konusundaki potansiyelini görünür kılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın, sağlık kurumlarında kaliteyi artırmaya yönelik stratejiler geliştiren yöneticilere, veriye dayalı bir yol haritası sunarak kurumsal performansı yükseltecek uygulamalara zemin hazırlaması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmanın, sağlık sektöründe sürekli iyileştirme kültürünün yerleşmesine katkı sağlayarak uzun vadeli organizasyonel gelişim açısından da anlamlı çıktılar üretmesi hedeflenmektedir.

4.2. Çalışmanın önemi

Hastaneler, farklı meslek gruplarını, uzmanlık alanlarını ve eğitim düzeylerini bir arada barındıran karmaşık yapılar olarak dikkat çeker. Bu yapının temel dinamiğini oluşturan insan kaynağı; hekimler, hemşireler, teknikerler, idari personel ve destek hizmetleri gibi çok çeşitli görev tanımlarına sahip çalışanlardan oluşmaktadır. Sağlık hizmetlerinin toplumsal beklentilere uygun düzeyde, kaliteli ve sürdürülebilir biçimde sunulabilmesi, bu insan kaynağının niteliksel yeterliliği, sayısal dengesi, örgütsel yapısı ve etkin koordinasyonu ile doğrudan ilişkilidir.

Bu bağlamda, hastane yönetimlerinin sahip oldukları çok disiplinli personeli ortak hedeflere yöneltebilmeleri ve çalışanlar arasında etkili iletişim ve iş birliğini tesis edebilmeleri, kurumsal başarı açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu koordinasyonun sağlanabilmesi için yalnızca geleneksel yönetim anlayışı yeterli olmamakta; bunun yerine çağdaş yönetim yaklaşımları, özellikle de insan ve kalite odaklı sistemler benimsenmelidir. Bu noktada, Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve onun temelinde yer alan Kaizen stratejisi, sağlık kurumlarında uygulanabilirliği yüksek, etkili bir yönetim modelidir.

Kaizen felsefesi, çalışanların süreçlerde aktif rol almasını, sürekli gelişim ilkesini benimsemelerini ve bireysel katkılarla kurumsal kaliteyi yükseltmelerini esas alır. Bu yönüyle Kaizen, yalnızca teknik bir iyileştirme aracı değil, aynı zamanda katılımcı bir yönetim kültürüdür. “İşi en iyi, onu yapan bilir” anlayışına dayanan bu strateji, çalışanların öneri ve görüşlerini dikkate alarak iyileştirme süreçlerinin doğrudan bir parçası olmalarını sağlar. Bu durum, hem iş tatminini hem de kuruma olan bağlılığı güçlendiren bir etki yaratmaktadır.

Kaizen, insan kaynaklarının gelişimini destekleyen hizmet içi eğitim, kişisel gelişim ve problem çözme tekniklerinin etkin kullanımı gibi uygulamaları içermektedir. Çalışanların yalnızca görevlerini yerine getiren bireyler olarak değil, aynı zamanda süreci iyileştiren ve geliştiren birer aktör olarak görülmesi, sağlık hizmetlerinin niteliğini artırmada stratejik bir avantaj sağlar.

Sonuç olarak, Kaizen stratejisi; hastanelerde her kademede görev yapan sağlık çalışanlarının katılımını esas alarak, hizmet süreçlerinde küçük ancak sürekli adımlarla ilerleyen iyileştirmeler yapılmasını mümkün kılar. Bu yaklaşım, kurumların kaliteli, verimli ve sürdürülebilir sağlık hizmeti sunma hedeflerine ulaşmalarında önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. İnsan merkezli bu stratejinin etkin uygulanması, yalnızca hizmet kalitesini değil, aynı zamanda çalışan memnuniyetini ve kurumsal bağlılığı da artıran bütüncül bir etki yaratmaktadır.

4.3. Araştırmanın yöntemi

Bu çalışma kapsamında kullanılan anket formu, Doğanay’ın (2008) “Kaizen – Sürekli İyileştirme ile Hastanelerde İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden uyarlanarak oluşturulmuştur. Anket toplamda 40 sorudan oluşmakta olup, ilk 5 soru katılımcıların demografik özelliklerine yönelik hazırlanmıştır. Geriye kalan 35 soru ise 5’li Likert Tipi Ölçek esas alınarak yapılandırılmıştır. Likert tipi ölçekte kullanılan puanlama şu şekildedir: 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum.

Anket üç ana bölümden oluşmaktadır:

Araştırmada kullanılan anket formu, katılımcıların demografik özellikleri ile Kaizen ve Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarına ilişkin algılarını ve bu uygulamaların insan kaynaklarının gelişimine olan etkilerini ölçmeyi amaçlayan üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, mesleki unvanı ve görev süresi gibi temel demografik bilgilerini belirlemeye yönelik beş soru yer almaktadır.

İkinci bölümde, katılımcıların görev yaptıkları sağlık kuruluşlarında Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve Kaizen (Sürekli İyileştirme) uygulamalarına ilişkin algıları ölçülmektedir. Bu bölümde yer alan 6–10. sorular TKY uygulamalarına ilişkin değerlendirmelere, 11–23. sorular ise Kaizen felsefesinin benimsenme ve uygulanma düzeyine yönelik ifadelerle odaklanmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde, Kaizen uygulamalarının sağlık çalışanlarının mesleki gelişimine ve kurumun genel işleyişine olan katkılarına ilişkin algılar değerlendirilmektedir. Bu kapsamda 24–40. sorular, Kaizen'in insan kaynaklarının geliştirilmesi üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik olarak yapılandırılmıştır.

Anketin başlangıcında, katılımcıların sürece güvenle katılmalarını sağlamak ve soruları samimi bir şekilde yanıtlamalarını teşvik etmek amacıyla bilgilendirici bir açıklama metnine yer verilmiştir.

Bu araştırmanın, örneklem grubunu Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapmakta olan çeşitli sağlık meslek gruplarındaki çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında hekim, hemşire, ebe, sağlık teknikeri, eczacı, diyetisyen gibi doğrudan sağlık hizmeti sunumunda görev alan personel dikkate alınmıştır. Bu sağlık çalışanlarının seçilmesinin temel nedeni, Kaizen ve sürekli iyileştirme uygulamalarının hizmet kalitesine ve insan kaynaklarının gelişimine etkisini doğrudan gözlemleyebilecek konumda olmalarıdır.

Araştırmada olasılıksız örnekleme yöntemlerinden uygun (kolayda) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinde, araştırmanın uygulandığı kurumda görev yapan sağlık çalışanlarına ulaşım kolaylığı ve anket uygulamasının zaman ve kaynak kısıtları çerçevesinde yürütülmesi etkili olmuştur. Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı olan anket formunun uygulanmasına geçilmeden önce, çalışma ile ilgili gerekli etik izinler alınmıştır. Araştırma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilimsel Araştırma Etik Değerlendirme Kurulu tarafından incelenmiş ve 04.02.2025 tarihli, 10 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Veri toplama süreci, Mart ve Nisan ayları arasında gerçekleştirilmiş olup, belirtilen tarihlerde anket formu, araştırmanın kapsamı dahilindeki meslek gruplarında görev yapan toplam 394 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Katılımcıların gönüllülük esasına göre ankete dahil edilmesi sağlanmış ve veri toplama sürecinde etik kurallara uyulmuştur. Araştırma kapsamında öncelikle tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Ardından, verilerin dağılımının normal olup olmadığı incelenmiştir. Parametrik test varsayımlarının sağlanmaması nedeniyle ikili grup karşılaştırmalarında Mann-Whitney U testi, ikiden fazla grup karşılaştırmalarında ise Kruskal-Wallis H testi gibi non-parametrik analiz yöntemleri tercih edilmiştir. Bu testler aracılığıyla değişkenlerin belirli gruplar arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir. Verilerin analizi, IBM SPSS Statistics 23.0 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

4.4. Araştırmanın hipotezleri

Bu araştırmanın temel varsayımı, Kaizen – Sürekli İyileştirme stratejisinin hastanelerde insan kaynaklarının geliştirilmesine katkı sağlayabileceğidir. Bu temel varsayıma dayalı olarak oluşturulan alt hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

H₁: Hastane çalışanlarının Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂: Hastane çalışanlarının Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri Cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₃: Hastane çalışanlarının Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri mesleğe göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₄: Hastane çalışanlarının Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₅: Hastane çalışanlarının Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri kurumdaki toplam hizmet süresine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆: Kaizen'in uygulandığına ilişkin görüşler ile Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

4.5. Bulgular ve yorum

Tablo 1: *Normallik Testi*

Ölçek ve alt boyutları	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	SD	p değeri	İstatistik	SD	p değeri
Ölçek genel	0,087	394	0,000	0,962	394	0,000
Toplam Kalite Yönetimi	0,107	394	0,000	0,959	394	0,000
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	0,074	394	0,000	0,979	394	0,000
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	0,180	394	0,000	0,894	394	0,000

Verilerin analizi için önce normal dağılıp dağılmadıkları test edilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, araştırma sonucunda elde edilen verilerin Kolmogorov Smirnov, Shapiro Wilk testi sonuçlarına ($p < 0,05$) göre normal dağılmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle yapılan analizlerde non parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 2: *Ölçek ve Alt Boyutların Cronbach's Alpha Katsayıları, Ortalama, Standart Sapma ve Medyan Değerleri*

Ölçek ve alt boyutları	Ort.	SS	Med.	Cronbach's Alpha
Ölçek Genel	3,38	0,68	3,43	0,962
Toplam Kalite Yönetimi	3,16	0,94	3,20	0,910
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	2,98	0,88	3,00	0,950
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	3,76	0,72	3,88	0,956

Tablo 2'ye göre, çalışmada kullanılan ölçek ve alt boyutlarının Cronbach's Alpha katsayı değerleri 0,60'tan yüksek olduğundan ölçeğin oldukça güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3: *Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri (N=394)*

Değişkenler		N	%
Yaş	18-25	20	5,1%
	26-35	194	49,2%
	36-45	124	31,5%
	46-55	43	10,9%
	56 ve üzeri	13	3,3%
Cinsiyet	Kadın	263	66,8%
	Erkek	131	33,2%

Tablo 3: (Devamı)

	Değişkenler	N	%
Meslek	Hekim	145	36,8
	Ebe	20	5,1
	Hemşire	150	38,1
	Sağlık Bilimi	18	4,6
	Lisansiyeri		
	Sağlık Teknikeri	61	15,5
Eğitim durumu	Doktora/ Uzmanlık	74	18,8
	Yüksek Lisans	120	30,5
	Lisans	161	40,9
	Ön lisans	39	9,9
Kurumdaki toplam hizmet süresi	0-1 yıl	58	14,7
	2-5 yıl	133	33,8
	6-10 yıl	32	8,1
	11-15 yıl	52	13,2
	16 yıl ve üzeri	119	30,2

Tablo 3'te araştırmaya katılan toplam 394 sağlık çalışanının demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların büyük bir kısmının 26–35 yaş aralığında yer aldığı (%49,2) görülmektedir. Cinsiyet dağılımı açısından değerlendirildiğinde ise, örneklemin önemli bir çoğunluğunu kadın katılımcıların oluşturduğu (%66,8) dikkat çekmektedir. Mesleki unvanlara göre dağılımda, en yüksek katılımın hemşire grubundan geldiği (%38,1) belirlenmiştir. Eğitim durumu açısından incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun lisans mezunu olduğu (%40,9) tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcıların önemli bir bölümünün mevcut görev yerlerinde 2 ila 5 yıl arasında çalışmakta olduğu (%33,8) anlaşılmaktadır.

Bu bulgular doğrultusunda, araştırma örnekleminin genel olarak genç, çoğunluğu kadın, lisans düzeyinde eğitim almış ve orta düzeyde mesleki deneyime sahip sağlık çalışanlarından oluştuğu söylenebilir. Bu demografik yapı, elde edilen bulguların yorumlanmasında önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Tablo 4: Yaş Gruplarına Göre Kaizen'in İnsan Kaynaklarını Geliştirdiğine Yönelik Görüşleri

Ölçek ve Alt boyutlar	Yaş										p
	18-25		26-35		36-45		46-55		56 ve üzeri		
	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	
Ölçek Genel	2,94±0,47	3,01	3,22±0,73	3,26	3,58±0,56	3,69	3,74±0,43	3,80	3,44±0,82	3,54	0,000*
Toplam											
Kalite Yönetimi	2,76±0,51	2,60	2,85±0,99	2,60	3,5±0,7	3,60	3,73±0,91	3,80	3,42±0,81	3,40	0,000*
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	2,77±0,43	2,81	2,79±0,93	2,92	3,18±0,76	3,31	3,31±0,82	3,38	3,11±1,01	3,46	0,000*
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	3,11±0,66	3,09	3,67±0,83	3,88	3,91±0,5	3,88	4,08±0,48	4,06	3,7±0,73	3,76	0,000*

Kruskal Wallis testi, *p<0,05

Tablo 4'e göre, yaş grupları ile araştırmada kullanılan genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre, yaşı 46-55 arası olanların genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Cinsiyete Göre Kaizen'in İnsan Kaynaklarını Geliştirdiğine Yönelik Görüşleri

Ölçek ve Alt boyutlar	Cinsiyet				p değeri
	Kadın		Erkek		
	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	
Ölçek Genel	3,35±0,72	3,40	3,46±0,57	3,43	0,246
Toplam Kalite Yönetimi	3,14±0,99	3,20	3,22±0,84	3,40	0,436
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	2,92±0,91	3,00	3,1±0,79	3,08	0,094
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	3,73±0,76	3,88	3,81±0,63	3,88	0,505
Mann Whitney U testi, *p<0,05					

Mann Whitney U testi, * $p<0,05$

Tablo 5'e bakıldığında, cinsiyet ile araştırmada kullanılan genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Yani ölçeğe verilen puan ortalamaları cinsiyete göre farklılaşmamaktadır denilebilir.

Tablo 6: Mesleğe Göre Kaizen'in İnsan Kaynaklarını Geliştirdiğine Yönelik Görüşleri

Ölçek ve Alt boyutlar	Meslek										p değeri
	Hekim		Ebe		Hemşire		Sağlık Bilimi Lisansiyeri		Sağlık Teknikeri		
	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	
Ölçek Genel	3,17±0,67	3,29	2,97±0,72	2,87	3,54±0,62	3,66	3,59±0,35	3,66	3,59±0,7	3,60	0,000*
Toplam Kalite Yönetimi	2,79±0,84	2,60	2,9±0,72	2,90	3,49±0,83	3,60	3,29±0,74	3,40	3,3±1,2	3,80	0,000*
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	2,87±0,71	3,00	2,49±0,89	2,31	3,12±0,85	3,00	2,96±0,63	2,96	3,05±1,23	3,08	0,027*
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	3,51±0,84	3,71	3,37±0,6	3,35	3,87±0,62	3,88	4,15±0,35	4,12	4,09±0,5	4,06	0,000*

Kruskal Wallis testi, * $p<0,05$

Tablo 6'ya göre, araştırmaya katılanların meslekleri ile araştırmada kullanılan genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre, mesleği ebe olanların genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını

geliştirdiğine yönelik görüşler hakkındaki puan ortalamalarının diğerlerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Eğitim durumuna göre Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşleri

Ölçek ve Alt boyutlar	Eğitim Durumu								p
	Doktora/ Uzmanlık		Yüksek Lisans		Lisans		Ön lisans		
	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	
Ölçek Genel	3,12±0,83	3,29	3,49±0,62	3,61	3,37±0,59	3,37	3,61±0,74	3,60	0,012*
Toplam Kalite Yönetimi	2,87±0,98	3,00	3,28±0,97	3,20	3,19±0,76	3,40	3,28±1,3	3,60	0,033*
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	2,75±0,89	2,69	3,12±0,82	3,08	2,98±0,75	2,92	2,93±1,32	2,92	0,049*
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	3,48±1	3,74	3,83±0,62	3,88	3,73±0,64	3,82	4,22±0,45	4,29	0,000*

Kruskal Wallis testi, *p<0,05

Tablo 7'ye göre, araştırmaya katılanların eğitim durumları ile araştırmada kullanılan genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, ön lisans mezunlarının araştırmada kullanılan ölçek ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler ortalamasının daha yüksek olduğu; eğitim durumu doktora veya uzmanlık olanların Toplam Kalite Yönetimi ve Kaizen Stratejisinin Uygulanması puan ortalamalarının diğerlerine göre daha düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 8: Kurumdaki Toplam Hizmet Süresine Göre Kaizen'in İnsan Kaynaklarını Geliştirdiğine Yönelik Görüşleri

Ölçek ve Alt boyutlar	Kurumunuzdaki toplam hizmet süresi										p
	0-1 yıl		2-5 yıl		6-10 yıl		11-15 yıl		16 yıl ve üzeri		
	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	
Ölçek Genel	3,11±0,84	3,34	3,08±0,53	3,14	3,86±0,61	4,00	3,84±0,42	3,80	3,54±0,62	3,54	0,000*
Toplam Kalite Yönetimi	2,71±0,79	2,60	2,67±0,86	2,40	3,91±0,82	4,00	3,76±0,57	3,80	3,47±0,85	3,60	0,000*
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	2,92±0,78	3,08	2,54±0,79	2,54	3,61±0,81	3,77	3,46±0,64	3,54	3,11±0,87	3,23	0,000*

Tablo 8 (Devamı)

Ölçek ve Alt boyutlar	Kurumunuzdaki toplam hizmet süresi											p
	0-1 yıl		2-5 yıl		6-10 yıl		11-15 yıl		16 yıl ve üzeri			
	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med	Ort ± SS	Med		
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	3,37±1,01		3,47	3,61±0,72	3,82	4,03±0,62	4,18	4,15±0,33	4,06	3,88±0,57	3,88	0,000*

Kruskal Wallis testi, *p<0,05

Tablo 8'e göre, araştırmaya katılanların kurumdaki toplam hizmet süreleri ile araştırmada kullanılan genel ölçek, Toplam kalite yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, toplam hizmet süresi 2 ile 5 yıl arası olanların araştırmada kullanılan genel ölçek, Toplam Kalite Yönetimi ve Kaizen Stratejisinin Uygulanması puan ortalamasının daha düşük olduğu; hizmet süresi 0 ile 1 yıl arası olanların Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler puan ortalamasının daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Kaizen'in Uygulandığına İlişkin Görüşler ile Kaizen'in İnsan Kaynaklarını Geliştirdiğine Yönelik Görüşleri Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

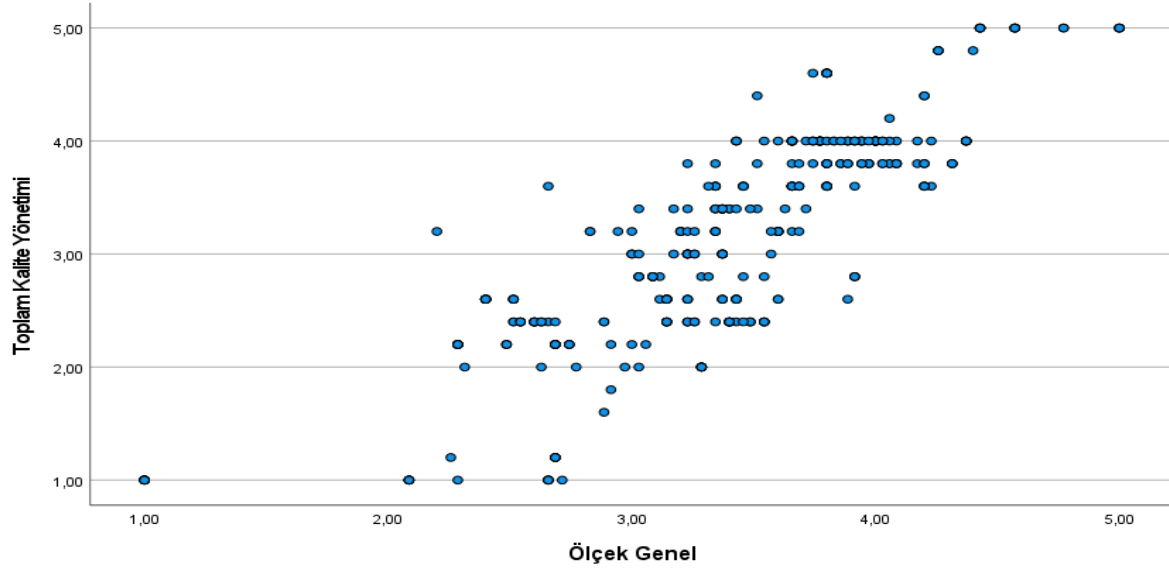
Ölçek ve Alt boyutları		Ölçek Genel	Toplam Kalite Yönetimi	Kaizen Stratejisinin Uygulanması	Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler
Ölçek Genel	r	—			
	p				
	N	394			
Toplam Kalite Yönetimi	r	,850**	—		
	p	0,000			
	N	394	394		
Kaizen Stratejisinin Uygulanması	r	,879**	,831**	—	
	p	0,000	0,000		
	N	394	394	394	
Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler	r	,724**	,389**	,386**	—
	p	0,000	0,000	0,000	
	N	394	394	394	394

Spearman Korelasyon analizi, *p<0,05, **p<0,01

Tablo 9'a bakıldığında, araştırmada kullanılan genel ölçek ile Toplam Kalite Yönetimi, Kaizen Stratejisinin Uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı (p<0,05) ve pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki; Toplam Kalite Yönetimi ile Kaizen Stratejisinin Uygulanması arasında anlamlı, pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişki, Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler arasında ise anlamlı, pozitif ve zayıf düzeyde bir ilişki; Kaizen Stratejisinin Uygulanması ile Kaizen'in insan kaynaklarını

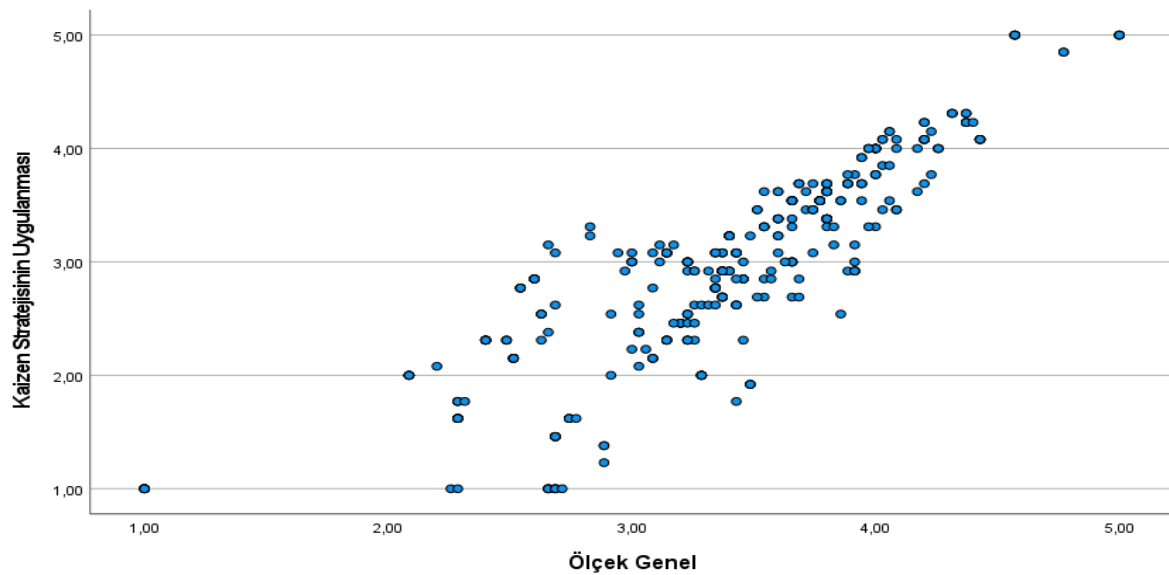
geliştirdiğine yönelik görüşler arasında anlamlı, pozitif ve zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir.

Şekil 1: *Araştırmada Kullanılan Ölçek ile Toplam Kalite Yönetimi*

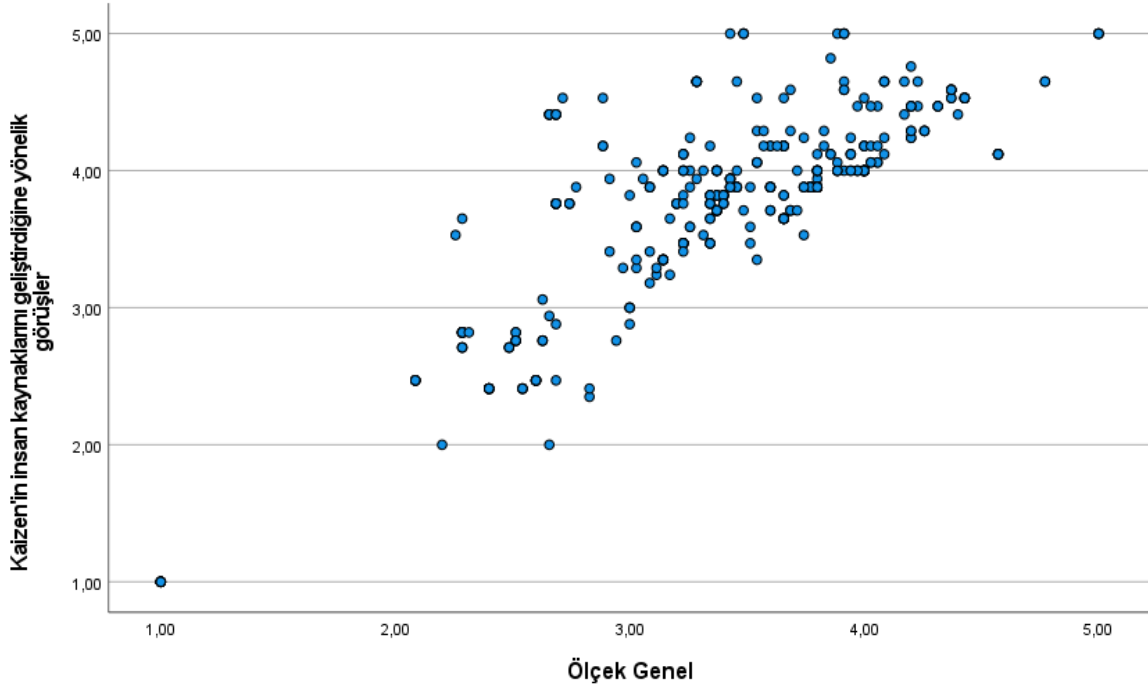
Şekil 1, araştırmada kullanılan genel anket ile Toplam Kalite Yönetimi uygulamaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu şekilden elde edilen bulgular, iki değişken arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Söz konusu ilişki, Kaizen ve Toplam Kalite Yönetimi ilkelerinin birlikte değerlendirildiğinde, sağlık kurumlarında insan kaynaklarının gelişimi ve hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik bütüncül bir etki yarattığını da desteklemektedir.

Şekil 2: *Araştırmada Kullanılan Ölçek ile Kaizen Stratejisinin Uygulanması*

Şekil 2, araştırmada kullanılan anketin genel puanları ile Kaizen stratejisinin sağlık kurumlarında uygulanmasına ilişkin algılar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Kaizen felsefesinin kurumsal düzeyde benimsenmesinin, çalışanların genel değerlendirmelerine olumlu yansıdığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, sürekli iyileştirme uygulamalarının sağlık çalışanları tarafından benimsendiğini ve örgütsel süreçlere katkı sağladığını da desteklemektedir.

Şekil 3. *Araştırmada Kullanılan Ölçek ile Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik görüşler*

Şekil 3, araştırmada kullanılan anketin genel puanları ile Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirdiğine yönelik katılımcı görüşleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Kaizen stratejisinin yalnızca süreç iyileştirmeye yönelik değil, aynı zamanda sağlık çalışanlarının mesleki gelişimi, motivasyonu ve kuruma bağlılığı üzerinde de olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, Kaizen uygulamalarının insan kaynakları yönetimi açısından destekleyici ve geliştirici bir rol oynadığını ortaya koymakta; çalışanların gelişimine katkı sunan sürdürülebilir yönetim stratejilerinin önemini vurgulamaktadır.

5. Tartışma

Bu araştırmada elde edilen bulgular, Kaizen – Sürekli İyileştirme stratejisinin sağlık kurumlarında insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen veriler, normal dağılım göstermediği için analizlerde non-parametrik testlerin kullanılması uygun bulunmuş, bu durum istatistiksel analizlerin güvenilirliğini artırmıştır. Kullanılan ölçeğin Cronbach's

Alpha güvenirlik katsayılarının 0,60'ın üzerinde olması, ölçüm aracının güvenilirliğini desteklemektedir.

Yaş değişkenine ilişkin analizlerde, 46–55 yaş grubundaki katılımcıların Kaizen, Toplam Kalite Yönetimi ve insan kaynaklarının gelişimine ilişkin puanlarının diğer yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, yaş ve mesleki deneyimin Kaizen uygulamalarına yönelik farkındalığı ve katılımı artırdığı yönündeki literatürle tutarlılık göstermektedir (Doğanay, 2008; Yılmaz, 2014). Özellikle deneyimli çalışanların organizasyonel gelişim süreçlerine daha etkin katılım gösterdiği ve sürekli iyileştirme kültürüne daha fazla katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Eraslan, 2014).

Cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark bulunmaması, Kaizen algısının kadın ve erkek çalışanlar arasında benzer düzeyde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bulgu, Şerife Yılmaz'ın (2014) tez çalışmasında da benzer şekilde ortaya konmuş, Kaizen uygulamalarının toplumsal cinsiyet rollerinden bağımsız olarak algılandığı belirtilmiştir.

Meslek gruplarına ilişkin değerlendirmelerde, ebe grubunun diğer meslek gruplarına göre daha düşük ortalama puanlara sahip olması dikkat çekicidir. Bu durum, Fatih Temelkuran'ın (2019) Kaizen uygulamalarına ilişkin çalışmasında da görülmüş, bazı meslek gruplarının kalite yönetimi süreçlerine entegrasyonunda çeşitli güçlüklerle karşılaştığı ifade edilmiştir. Bu bulgu, Kaizen süreçlerine tüm sağlık çalışanlarının eşit düzeyde dahil edilmesini sağlayacak eğitim ve iletişim stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Eğitim düzeyi ile Kaizen algısı arasında gözlemlenen farklılıklar, eğitim seviyesi arttıkça katılımcıların daha eleştirel bir bakış geliştirdiğini göstermektedir. Doğanay (2008) ve Eraslan (2014) da yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin yönetim süreçlerini daha sorgulayıcı biçimde değerlendirdiğini ve bu durumun Kaizen uygulamalarına yönelik beklentileri artırdığını ifade etmişlerdir.

Hizmet süresi değişkenine ilişkin bulgular, deneyim süresi ile Kaizen algısı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle 2–5 yıl deneyime sahip katılımcıların puan ortalamalarının görece düşük olması, bu grubun kurum içi uygulamalara tam olarak adapte olamama ya da organizasyonel süreçlerde kendini yeterince temsil edememe durumuyla ilişkilendirilebilir. Bu durum, Temelkuran'ın (2019) bulgularıyla da paralellik göstermektedir.

Araştırmanın en önemli bulgularından biri, Kaizen stratejisinin uygulanması ile Toplam Kalite Yönetimi ve insan kaynaklarının gelişimi arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin bulunmasıdır. Bu durum, Kaizen'in sadece süreçleri değil, aynı zamanda çalışan gelişimini ve kurumsal performansı bütüncül bir yaklaşımla desteklediğini göstermektedir (Doğanay, 2008; Yılmaz, 2014; Eraslan, 2014; Temelkuran, 2019). Literatürde de sıkça vurgulandığı gibi, Kaizen felsefesi bireysel katılımı, takım çalışmasını ve sürekli eğitimi teşvik ederek, örgütsel öğrenme kültürünü desteklemektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma, Kaizen uygulamalarının sağlık kurumlarında yalnızca kalite süreçlerini değil, aynı zamanda insan kaynaklarının gelişimini de destekleyen bütüncül bir yönetim yaklaşımı sunduğunu ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda, Kaizen uygulamalarının farklı sağlık kurumları ve meslek grupları özelinde derinlemesine analiz edilmesi, bu stratejinin etkilerinin daha net biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

6. Sonuç ve öneriler

Hastanelerde kaliteli sağlık hizmeti sunumunu doğrudan etkileyen iki temel unsur bulunmaktadır: etkili bir yönetim anlayışı ve insan faktörü. Etkili bir yönetim anlayışı, kaliteyi merkezine alan, hizmette sürekli iyileşmeyi hedefleyen ve hasta memnuniyetine öncelik veren bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu bağlamda, sağlık kuruluşlarının başarılı olabilmesi için yalnızca fiziki altyapı değil, aynı zamanda insan kaynağının niteliği, niceliği, örgütlenme biçimi ve koordinasyonu da kritik öneme sahiptir.

Kaliteli sağlık hizmetlerinin sürekliliğini sağlamak açısından hastanelerde insan kaynaklarının geliştirilmesi büyük bir gereklilik haline gelmiştir. Bu gelişimin sağlanmasında Kaizen – Sürekli İyileştirme yaklaşımı önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Kaizen felsefesi; çalışanların karar alma süreçlerine katılımını teşvik eden, fikir ve önerilerini paylaşımlarına olanak tanıyan, bireysel yeteneklerini geliştiren, motivasyon ve başarıyı artıran bir yaklaşımdır. Ayrıca eğitim yoluyla çalışanların kişisel ve mesleki gelişimine katkı sunarak insan kaynaklarının genel niteliğini artırmakta, böylece hastane hizmetlerinin verimliliğini ve kalitesini olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada, Kaizen – Sürekli İyileştirme stratejisinin hastanelerde insan kaynaklarının geliştirilmesine olan etkisi incelenmiştir. Araştırmanın uygulama kısmında, Kaizen yaklaşımının hastane ortamında nasıl uygulandığı, insan kaynaklarını ne ölçüde etkilediği ve hangi yönlerden gelişim sağladığı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan hekim, hemşire, ebe, diyetisyen ve eczacılardan oluşan toplam 394 sağlık çalışanına anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda ulaşılan önemli bulgular ve bu bulgulara dayalı olarak geliştirilen öneriler aşağıda ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Bu çalışmada, Kaizen – Sürekli İyileştirme stratejisinin sağlık kurumlarında insan kaynaklarının geliştirilmesine etkisi incelenmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda çeşitli demografik değişkenlerle ilişkili bulgular değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında uygulanan ölçeğin güvenilirliği analiz edilmiş, değişkenler arası farklılıklar ve ilişkiler detaylı olarak istatistiksel yöntemlerle ortaya konmuştur.

Öncelikle, araştırmada kullanılan veri setinin normal dağılım göstermediği tespit edilmiş (Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerine göre $p < 0,05$), bu nedenle analizlerde non-parametrik testler tercih edilmiştir. Ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach's Alpha güvenirlik katsayılarının 0,60'ın üzerinde olması, kullanılan ölçme aracının güvenilir olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmaya katılan toplam 394 sağlık çalışanının demografik özelliklerine bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun 26–35 yaş aralığında yer aldığı (%49,2), cinsiyet dağılımı açısından kadın katılımcıların ağırlıkta olduğu (%66,8) görülmektedir. Meslek grupları incelendiğinde ise en yüksek katılımın hemşire unvanına sahip sağlık personelinin geldiği (%38,1) belirlenmiştir. Eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların önemli bir bölümünün lisans mezunu olduğu (%40,9) dikkat çekmektedir. Ayrıca, katılımcıların büyük bir kısmının çalıştıkları kurumda 2 ila 5 yıl arasında görev yapmakta olduğu (%33,8) tespit edilmiştir. Bu veriler, araştırma örnekleminin genç, ağırlıklı olarak kadın ve lisans mezunu sağlık çalışanlarından oluştuğunu, aynı zamanda orta düzeyde mesleki deneyime sahip bireylerin araştırmaya önemli ölçüde katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Yaş değişkenine göre yapılan analizlerde, yaş grupları ile genel ölçek, Toplam Kalite Yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını

geliştirmeye yönelik etkisi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Özellikle 46–55 yaş grubundaki katılımcıların tüm alt boyutlarda daha yüksek puan ortalamalarına sahip olması, yaşla birlikte Kaizen ve kalite yönetimi uygulamalarına yönelik farkındalık ve olumlu değerlendirmelerin arttığını göstermektedir.

Cinsiyet değişkenine ilişkin analizlerde ise, kadın ve erkek katılımcıların görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuç, cinsiyetin Kaizen uygulamalarına ve insan kaynakları gelişimine yönelik algılar üzerinde belirleyici bir faktör olmadığını ortaya koymaktadır.

Katılımcıların meslek gruplarına göre yapılan değerlendirmelerde anlamlı farklılıklar saptanmış; ebe grubunun genel ölçek ve tüm alt boyutlardaki puan ortalamalarının diğer meslek gruplarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum, meslek grupları arasında Kaizen ve kalite uygulamaları konusundaki algı ve katılım düzeylerinin değişebileceğine işaret etmektedir.

Eğitim düzeyi değişkeni açısından elde edilen bulgular, ön lisans mezunlarının Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirmeye yönelik görüşlerinde daha yüksek ortalamalara sahip olduğunu; doktora veya uzmanlık eğitimine sahip bireylerin ise Toplam Kalite Yönetimi ve Kaizen stratejisinin uygulanmasına ilişkin değerlendirmelerinin daha düşük olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, eğitim düzeyi arttıkça beklentilerin ve eleştirel yaklaşımın artabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Kurumdaki hizmet süresine göre yapılan analizlerde de anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Özellikle 2–5 yıl arasında hizmet süresine sahip bireylerin puan ortalamalarının daha düşük olduğu; 0–1 yıl hizmet süresine sahip bireylerin ise Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirmeye yönelik değerlendirmelerinde düşük puan verdikleri belirlenmiştir. Bu durum, mesleki kıdeme bağlı olarak deneyim, katılım ve değerlendirme düzeylerinin değişebileceğini göstermektedir.

Son olarak, araştırmada kullanılan genel ölçek ile Toplam Kalite Yönetimi, Kaizen stratejisinin uygulanması ve Kaizen'in insan kaynaklarını geliştirmeye yönelik görüşler arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bulgu, Kaizen uygulamalarının başarılı biçimde yürütülmesinin insan kaynakları gelişimi ve kurumsal kaliteyi birlikte olumlu yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kaizen – Sürekli İyileştirme yaklaşımının sağlık kuruluşlarında kaliteyi artırmakla kalmayıp, aynı zamanda çalışanların gelişimine katkı sunduğu ve örgütsel verimliliği desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda, sağlık kurumlarında Kaizen uygulamalarının daha yaygın ve sistematik biçimde benimsenmesi hem hizmet kalitesini hem de insan kaynağının gelişimini destekleyecek stratejik bir adım olacaktır.

Araştırma bulgularına göre, sağlık çalışanlarının Kaizen – Sürekli İyileştirme süreçlerine aktif olarak katılımı hem bireysel gelişim hem de kurumsal verimlilik açısından önemlidir. Bu doğrultuda, sağlık çalışanlarının Kaizen uygulamalarına yönelik farkındalıklarının artırılması amacıyla hizmet içi eğitim programlarının düzenli olarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Eğitim içeriklerinin meslek gruplarının özelliklerine göre uyarlanması, katılım ve etkililiği artıracaktır.

Çalışanların önerilerini paylaşılabilecekleri, katkılarının değerlendirildiği bir kurum kültürü oluşturulmalı; yöneticiler bu süreci desteklemelidir. Katılımcı yönetim anlayışı çerçevesinde, iletişim ve iş birliği teşvik edilmeli, motivasyonun artırılmasına yönelik stratejiler geliştirilmelidir.

Gültekin, D., & Biçer, E.B., (2025). Kaizen felsefesinin insan kaynakları fonksiyonuna etkisi: sağlık çalışanlarında bir uygulama.

Ayrıca, çalışanların yaş, kıdem ve eğitim düzeyleri gibi demografik özellikleri dikkate alınarak farklı gelişim fırsatları sunulmalı; deneyimli personelin rehberliğinde bilgi paylaşımını destekleyecek yapılar kurulmalıdır. Son olarak, Kaizen uygulamalarının etkililiğini izleyebilmek adına periyodik değerlendirme mekanizmalarının işletilmesi hem süreç iyileştirmeleri hem de çalışan memnuniyetinin artırılması açısından önem arz etmektedir.

7. Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırma için etik kurul izni Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'nun 04.02.2025 tarihli ve 10 numaralı kararı ile alınan izinle yürütülmüştür.

8. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazar/tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan eder/ederler.

9. Katkı oranı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

10. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Berber, İ. (2013). *Yalın üretim teknikleri, Kaizen ve sektörel uygulamaları* (Tez no. 329560) [Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- DeCenzo, D. A., & Robbins, S. P. (2010). *Fundamentals of human resource management* (10th Edition). Wiley.
- Doğanay, P. (2008). *Kaizen – Sürekli iyileştirme ile hastanelerde insan kaynaklarının geliştirilmesi* (Tez no. 207282) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Eraslan, N. (2014). *İstanbul ilindeki kamu ve özel hastanelerde kalite yönetim sisteminde sürekli iyileştirme (Kaizen)'nin insan kaynakları yönetimi üzerine etkileri* (Tez no. 376863) [Yüksek lisans tezi, Okan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

- Gökçay, M. (2019). *Maliyet yönetiminde Kaizen maliyetleme yaklaşımı ve örnek bir uygulama* (Tez no. 376863) [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Helvacıoğlu, N., & Özutku, H. (2010). Kültürel farklılıkların yönetiminde, insan kaynakları stratejilerinin rolü: IKEA örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 193–216. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4108/54103>
- İmai, M. (2014). *Gemba Kaizen*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakaya, M. (2004). *Maliyet muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Marşap, A., Akalp, G., & Yeniman, E. (2010). Sağlık işletmelerinde insan kaynağının kurumsal bilgi güvenliği kültürü gelişimi. *Gazi Üniversitesi Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), 31–40. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gazibtd/issue/6618/87904>
- Mollahaliloğlu, S., Hülür, Ü., Gümrükçüoğlu, O. F., Ünüvar, N., & Aydın, S. (2007). *Sağlıkta insan kaynakları mevcut durum analizi* (SB-HM/16). Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü.
- Okakın, N., & Şakar, M. (2013). *İnsan kaynakları yöneticisinin el kitabı* (2. baskı). Beta Yayınları.
- Özgen, H., Öztürk, A., & Yalçın, A. (2002). *İnsan kaynakları yönetimi*. Nobel Kitabevi.
- Pirinççiler, E. C. Y., & Şen, A. (2012). Süreç iyileştirme çalışmalarında veri madenciliği yaklaşımının kullanılması üzerine bir çalışma. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(Güz), 57–77. <https://dergipark.org.tr/en/pub/musbed/issue/23510/250483>
- Singh, J., & Singh, H. (2009). Kaizen philosophy: A review of literature. *The IUP Journal of Operations Management*, 8(2), 1–23. https://scholar.google.com/scholar?cluster=12490107261783050078&hl=tr&as_sdt=0,5
- Taşçı, D., Eroğlu, E., Çabuk, S. N., Duman, G., Ağlargoöz, O., Erdemir, E., & Özsoy, E. A. (2013). *Kalite yönetim sistemleri*. D. Taşçı & S. N. Çabuk (Ed.), *Açıköğretim Fakültesi Yayını* (1. Baskı, ss. 90–92) içinde. Anadolu Üniversitesi.
- Temelkuran, F. (2019). *Özel güvenlik işletmelerinde stratejik insan kaynakları yönetimi kapsamında uygulanan Kaizen (sürekli iyileştirme) faaliyetlerinin özel güvenlik görevlilerinin performanslarına etkileri* (Tez no. 591054) [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Gültekin, D., & Biçer, E.B., (2025). Kaizen felsefesinin insan kaynakları fonksiyonuna etkisi: sağlık çalışanlarında bir uygulama.

Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., & Özer, M. A. (2007). *Yönetim bilimi*. Nobel Kitabevi.

Ülgen, H., & Mirze, K. (2010). *İşletmelerde stratejik yönetim* (5. baskı). Beta Yayınevi.

Yaman, B. (2017). *Stratejik yönetim sürecinde SWOT analizi ve bir işletmede uygulaması* (Tez no. 460007) [Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Yılmaz, Ş. (2014). *Kaizen – Sürekli iyileştirme ile hastanede insan kaynaklarının geliştirilmesi* (Tez no. 381357) [Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	30.04.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	23.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	188-201
DOI	10.51177/kayusosder.1687309		

A study on tourism Bachelor's education at public universities in Türkiye and the educational profiles of deans and directors^Δ

Türkiye’de turizm alanında lisans düzeyinde eğitim veren kamu üniversiteleri ve görevli dekan/müdürlerin eğitim profilleri üzerine bir araştırma

Yusuf ACAR ¹

Abstract

This study aims to examine the administrative structures of institutions offering Bachelor's programs in tourism at public universities in Türkiye, as well as the educational profiles of deans and directors. In the study, Bachelor's and postgraduate fields of graduation, as well as disciplines of specialization for associate professorship of administrators were analyzed. As of Fall semester of 2024, public universities in Türkiye providing Bachelor's education in the field of tourism were examined in detail; current data such as active departments admitting students, the units to which these departments are affiliated, and enrollment quotas of departments are also presented. For the purpose of the study, document analysis technique was used in the study and the data were obtained from the Student Selection and Placement Center and Council of Higher Education Academic database, official websites of universities, open academic CVs. with a descriptive survey model. Data obtained indicate that Bachelor's level tourism education in Türkiye is provided by a total of 79 institutions, structured under 12 different academic units, offered through 8 distinct departments. It is also understood that approximately 27.86% of deans-directors have Bachelor's degrees, 27.63% have master's degrees 26.57% have PhD degrees in a tourism-related field, and 36% hold the academic title of associate professor in the field of tourism.

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹Assoc. Prof., Aksaray University Faculty of Tourism, yusufacar@aksaray.edu.tr

Keywords: Tourism Education, Public Universities, Education Profile

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de devlet üniversitelerinde turizm alanında lisans düzeyinde eğitim veren yükseköğretim kurumlarının yapılanma şekli ve ilgili kurumlarda görev yapan dekan/yüksekokul müdürlerinin eğitim profillerini incelemektir. Çalışmada, söz konusu yöneticilerin, lisans ve lisansüstü eğitimi mezuniyet alanları ile doçentliklerine ait uzmanlık disiplinleri analiz edilmiştir. Çalışmada 2024 yılı güz dönemi itibari ile Türkiye’de turizm alanında lisans düzeyinde eğitim veren kamu üniversiteleri detaylı bir biçimde mercek altına alınarak; aktif durumda öğrenci alan bölümler, bu bölümlerin bağlı olduğu birimler ve bölümlere ait kontenjan sayıları gibi güncel veriler de sunulmaktadır. Çalışmada doküman analizi tekniği kullanılmıştır ve veriler betimsel tarama modeli ile ise Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Akademik veri tabanı, üniversitelerin resmi web siteleri ve açık akademik özgeçmişlerden elde edilmiştir. Elde edilen verilerden; Türkiye’de kamu üniversitelerinde lisans düzeyinde turizm eğitiminin toplamda 79 kurum tarafından 12 farklı birim ve 8 farklı bölüm altında verildiği, ilgili kurum dekan ya da müdürlerinin yaklaşık %27,86’sının lisans, %27,63’ünün yüksek lisans, %26,57’lik kısmının da doktora mezuniyet alanlarının turizm ile ilgili bir bölümden olduğu ve %36’lık kısmının turizm doçenti olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Eğitimi, Kamu Üniversiteleri, Eğitim Profili

1. Introduction

The tourism sector is a vital industry that, due to its unique characteristics, makes positive contributions to the balance of payments, creates employment, has a significant impact on economic growth, and adds value in terms of intercultural communication. In a country like Türkiye, which has hosted many civilizations throughout history and possesses diverse tourism resources due to its geographical features, the maximum utilization of existing potential, the improvement of service quality to increase the revenues from tourism, and the achievement of a competitive advantage depends on well-trained, qualified human resources. In this context, educational institutions established at various levels to train individuals with the necessary skills for the tourism sector play a critical role.

Tourism education is a type of education designed to increase tourism awareness among individuals in society and equip them with the necessary knowledge and skills by teaching the basic principles of tourism (Başdal, 2019).

In the tourism market, where intense global competition is observed, providing high-quality and high-standard services has become an essential requirement. In this global competitive environment, tourism education plays a critical role in raising tourism awareness at the societal level and increasing the number of qualified employees to gain a competitive edge (Köroğlu, 2019).

In Türkiye, a Bachelor's education in tourism IS based on an eight-semester program. The development of tourism education in Türkiye has evolved in response to global awareness. Historically, the foundation of undergraduate tourism education in Türkiye was laid in 1965 with the establishment of the Ankara Trade and Tourism High School. This institution, with the opening of the tourism branch, became the first to offer four-year programs and produce graduates. In the following years, in 1969, the Tourism Chair was established at Ege University. The chair later changed its name and became the Department of Tourism and Hotel Management. Subsequently, tourism education became widespread in the colleges opened in Aydın and Balıkesir. Since the third quarter of the 20th century, there has been an increasing number of tourism programs at

universities. At the beginning of the 21st century, tourism faculties started to be established, and tourism education became widespread and institutionalized (Toker, 2024).

Postgraduate tourism education in higher education institutions in Türkiye began in the 1970s with the establishment of the Economic Geography and Tourism Institute at Istanbul University. It later continued at Ege University and with the Tourism Management Program at the Department of Business Administration at Hacettepe University which was introduced in 1981. Since the 1990s, there has been a significant increase in postgraduate tourism education in higher education institutions in Türkiye (Kozak & Kozak, 2020).

The quality of tourism education offered in higher education institutions is directly related not only to physical infrastructure, enrollment quotas, and curricula prepared for departments but also to the areas of expertise and educational profiles of the academic staff managing these institutions. Particularly, the educational profiles and areas of expertise of senior administrators, such as faculty deans and school directors responsible for tourism education, play a decisive role in administrative structure, curriculum development, communication with the industry, and ensuring that graduates are equipped with the qualifications needed by the tourism sector. While studies on the administrative structures of units offering undergraduate tourism education and the educational profiles of administrators at public universities in Türkiye have increased in recent years, they remain limited. Periodic studies containing up-to-date data on academic and administrative staff in higher education institutions are crucial for understanding the current structure of tourism education.

2. Literature review

Due to the increase in the number of institutions providing Bachelor's tourism education in Türkiye, it is possible to say that the number of studies examining the educational profiles of academicians in tourism-related departments has increased. In the literature, there are important studies on tourism education in Türkiye and the educational profile of academicians.

In a study conducted by Akoğlan Kozak (2009), which analyzed tourism education in Türkiye, attention was drawn to the increase in tourism schools offering vocational education and the tourism departments of universities. The study also provided recommendations for planned tourism education and development.

Temizkan & Behremen (2017, p.4) examined the educational profile of 1640 academicians in institutions where tourism education is provided at universities in Türkiye; it was emphasized that 37.4% of academics have Bachelor's degrees, 31.2% master's degrees and 21.3% PhD degrees in the field of tourism.

Temizkan, Cankül, and Kızıldaş (2018, p.19) examined the educational profile of 369 academicians working in food and beverage and culinary departments in universities in Türkiye; it was determined that 5.4% of the academicians graduated from a department related to food and beverage at Bachelor's level.

In the study conducted by Demirbulat, Aymanıkuy, Karagöz, and Aymanıkuy (2018), the Bachelor's, master's and doctoral degrees of 137 academicians in tourism guidance departments providing undergraduate education in Türkiye were examined; it was stated that 55.1% of the academicians had a Bachelor's degrees, 48.9% master's degrees, and

Acar, Y., (2025). A study on tourism Bachelor's education at public universities in Türkiye and the educational profiles of deans and directors.

32.1% of the academicians who completed their doctorate had a doctoral degrees related to field of tourism.

In the study conducted by Baytok, Boyraz & Kabakulak (2019) examining the educational profile of 271 academicians in the Department of tourist guidance at universities in Türkiye, it was concluded that 25.5% of academicians have Bachelor's degrees in tourism guidance education.

Deveci, Deveci, Aymankuy and Aymankuy (2020, p.2506) examined the educational profiles of 243 academicians in department of gastronomy and culinary arts in public universities in Türkiye and concluded that 40% of the academicians have Bachelor's, master's and doctorate degrees from a field related to tourism.

Ak and Soybalı (2021, p.130) examined the curriculum and academicians of 13 programs providing non-thesis master's degrees education in tourism guidance in Türkiye and found that 65.6% of the academicians teaching courses were in tourism-related units.

In a study conducted by Semint and Özbay (2021, p.2060) on the professional evaluation of the heads of the departments working in the institutions providing gastronomy and culinary arts education at Bachelor's degrees in Türkiye and undergraduate graduates of 406 academicians working in the relevant department, it was concluded that 14% of the faculty members graduated from the relevant field.

In a study conducted by Ceylan and Padır (2022, p.842), which analyzed the educational backgrounds of 248 academics employed in 56 departments providing undergraduate and associate-level education in tourist guiding within 42 public universities in Türkiye, it was concluded that 138 individuals (55%) held a Bachelor's degrees in a tourism-related field.

In a study conducted by Can and Ceylan (2022, p.1765), which examined the educational profiles of academics serving in managerial positions within tourism departments at public universities in Türkiye, it was concluded that 31.2% of deans and directors Bachelor's degrees, 34% master's degrees and 27.6% doctoral degrees directly related to tourism. Furthermore, it was found that academics with education in the field of tourism science have increasingly taken on administrative roles compared to previous years.

Girgin and Demir (2023) presented statistical data on Bachelor's programs in gastronomy and culinary arts education in public universities in Türkiye, analyzed publications in the related field, and offered solutions to the identified problems.

In a study conducted by Tuna, Tamer, & Akça (2024), which examined the educational profiles of 2550 academics in tourism programs across 92 faculties, 30 schools, and 186 vocational schools affiliated with 95 public and 42 private universities in Türkiye, it was found that 60.5% of the academics had Bachelor's degrees, 58.8% master's degrees, and 58.2% doctoral degrees in a field related to tourism.

In studies examining the educational profile of academics in tourism education and tourism-related institutions in Türkiye, the general opinion is that in order to increase the quality of tourism education, people with tourism education should be employed more in related units. In the suggestions for future studies section of the studies in the literature, the necessity of studies to update the educational profiles of academicians in tourism education institutions is also emphasized.

3. Research method

The document analysis technique was used in the study which is an approach aimed at systematically examining, interpreting, and evaluating various types of the documents published in printed or electronic formats (Bowen, 2009: 27; Corbin & Strauss, 2008).

The research consists of two main stages. In the first stage, the 2024 Higher Education Programs and Quotas Guide published by the Measurement, Selection, and Placement Center (ÖSYM), Table 4, was scanned between 01.04.2025 and 27.04.2025. Data related to departments offering Bachelor's tourism education, the units to which these departments belong, and the number of quotas for these departments in public universities in Türkiye were obtained through a descriptive survey model.

The descriptive survey model is a model that involves coding and systematically scanning the studies in the researched field according to different characteristics (King & He, 2005, p.667). In the second stage of the research, the official websites of the higher education institutions that provide Bachelor's education in the field of tourism in public universities in Türkiye were scanned, the relevant administrators were identified, and the educational profiles of the deans/directors were reached in line with the information in the Academic database of the Council of Higher Education (YÖK). The data obtained were analyzed and presented in the findings section with the help of frequency and percentage analyses and tables. Due to the method used in the research, an ethics committee report was not required.

4. Findings

The research findings were obtained through the two stages of the research design. In the first stage, the findings derived from Table 4 of the 2024 Higher Education Institutions Examination (YKS) Higher Education Programs and Quotas Guide, published by the Student Selection and Placement Center (ÖSYM), focus on identifying public universities in Türkiye that offer Bachelor's education in the field of tourism, determining the number of students admitted under each department name, and revealing the administrative structuring of the active departments.

According to the findings obtained from Table 4 of the 2024 Higher Education Institutions Examination (YKS) Higher Education Programs and Quotas Guide published by the Student Selection and Placement Center (ÖSYM), Bachelor's -level tourism education is actively at a total of 79 public universities in Türkiye, 73 of which are distinct institutions. In six of these universities, more than one undergraduate tourism program is actively offered under different academic units.

Table 1: *Administrative Structures of Institutions Offering Undergraduate Tourism Education at Public Universities in Türkiye*

Organizational Structure	n	%
Faculty of Tourism	51	64.56
School of Tourism and Hotel Management	6	7.59

Table 1 (*Continued*)

Organizational Structure	n	%
Faculty of Applied Sciences	6	7.59
School of Applied Sciences	5	6.33
Faculty of Business Administration	4	5.06
Faculty of Management Sciences	1	1.27
Faculty of Fine Arts, Design and Architecture	1	1.27
School of Tourism and Hospitality	1	1.27
Faculty of Economics	1	1.27
Faculty of Social and Human Sciences	1	1.27
School of Tourism and Hotel Management	1	1.27
Faculty of Economics and Administrative Sciences	1	1.27
Total	79	100

Source: Prepared based on Table 4 of the 2024 Higher Education Institutions Examination (YKS) Higher Education Programs and Quotas Guide published by the Measurement, Selection and Placement Center (ÖSYM). <https://www.osym.gov.tr/TR,29532/2024-yuksekokretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekokretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>

An analysis of Table 1, which examines the administrative structures of institutions providing Bachelor's education in the field of tourism at public universities in Türkiye, reveals that tourism education is organized within 12 distinct administrative frameworks, with faculties comprising 64.56% of the total, thus taking the lead.

Table 2: *The Departments and Quota Numbers of Institutions Offering Bachelor's Education in Field of Tourism at Public Universities in Türkiye*

Department Name	Number of Departments / %	Quota / %
Gastronomy and Culinary Arts	60 /32.79	3584/36.82
Tourism Management	52/28.42	2496/25.64
Tourism Guidance	37/20.22	2031/20.87
Tourism Management (English)	7 /3.83	365/3.75
Recreation Management	23 /12.57	1041/10.70
Travel Management	1/0.55	37/0.38
Food and Beverage Management	2 /1.09	118 /1.21
Travel Management and Tourism Guidance	1/0.55	59/0.61
Total	183	9731

Source: Prepared using Table 4 from the 2024 Higher Education Programs and Quotas Guide published by the Student Selection and Placement Center (ÖSYM)

Table 2, which examines the departments and quotas of institutions offering undergraduate education in tourism at public universities in Türkiye, reveals that tourism education is organized under eight different departments, with a total quota of 9731. Among the 183 departments offering Bachelor's tourism education in Turkish public universities, 60 of them (32.79%) are in the field of Gastronomy and Culinary Arts, which accounts for 36.82% of the total quota. This department is followed by Tourism Management with 52 departments (28.42%) and Tourism Guiding with 37 departments (20.22%).

In the second phase of the study, based on the data obtained from Table 4 of the 2024 Higher Education Programs and Quotas Guide, published by the Measurement, Selection and Placement Center (ÖSYM), official websites of higher education institutions offering Bachelor's tourism education in public universities in Türkiye were reviewed to identify the institution administrators. Additionally, tables were created based on the information available in the Council of Higher Education (YÖK) Academic Database, which included the academic backgrounds (Bachelor's, master's, and doctoral degrees) and the areas of associate professorships of the deans/department heads. Furthermore, findings related to the gender of the deans/department heads were also presented in the second phase of the study.

Table 3: *Bachelor's, Master's, Doctorate Graduation Fields, and specialization for associate professorship of Deans/Directors*

Bachelor's Degrees Graduation Field	f	%	Master's Degrees Graduation Field	f	%	Doctoral Graduation Field	f	%	Associate Professorship Field	f	%
Tourism Management and Hospitality	15	18.99	Tourism Management and Hospitality	7	9.21	Tourism Management	11	13.92	Tourism	27	36.00
Tourism Management Education	3	3.80	Tourism Management	9	11.84	Tourism Management and Hospitality	4	5.06	Marketing	7	9.33
Accommodation Management	2	2.53	Tourism Management Education	5	6.58	Tourism Management Education	6	7.59	Food Science and Engineering	4	5.33
Tourism Guiding	1	1.27	Business Administration	8	10.53	Economics	9	11.39	Macroeconomics	4	5.33
Tourism Management	1	1.27	Economics	6	7.89	Business Administration	8	10.13	International Relations	2	2.67
Business Administration	9	11.39	Food Engineering	5	6.58	Food Engineering	6	7.59	History	2	2.67
Accounting and Trade Education Department	5	6.33	Finance	3	3.95	International Relations	2	2.53	Chemistry	2	2.67
Economics	4	5.06	Geography	2	2.63	Geography	2	2.53	International Economics	2	2.67
Public Administration	4	5.06	International Relations	2	2.63	Management and Organization	2	2.53	Computer Science and Computer Engineering	2	2.67
Food Engineering	4	5.06	Production Management and Marketing	2	2.63	History	2	2.53	Management and Organization	2	2.67
Finance	3	3.80	Management and Organization	2	2.63	Sports Sciences	2	2.53	Local Government, Urban and Environmental Policies	1	1.33
International Relations	3	3.80	Public Administration	2	2.63	Public Relations and Advertising	1	1.27	Accounting	1	1.33
Geography	2	2.53	History	2	2.63	Local Governments and Decentralization	1	1.27	Regional Studies	1	1.33

Table 3 (*Continued*)

Bachelor's Degrees Graduation Field	f	%	Master's Degrees Graduation Field	f	%	Doctoral Graduation Field	f	%	Associate Professorship Field	f	%
Chemistry	2	2.53	Sports Sciences	2	2.63	Accounting-Finance	1	1.27	Educational Sciences	1	1.33
Sports Sciences	2	2.53	International Security	1	1.32	Computer Engineering	1	1.27	Production and Operations Management	1	1.33
History	2	2.53	Accounting and Finance	1	1.32	Finance	1	1.27	Econometrics	1	1.33
Educational Sciences	1	1.27	Marketing	1	1.32	History and Arts of Islam	1	1.27	History of Islamic Arts	1	1.33
Security sciences	1	1.27	History of Islamic Arts	1	1.32	Statistics	1	1.27	Forest Engineering	1	1.33
Statistics	1	1.27	Econometrics	1	1.32	Educational Sciences	1	1.27	Sports Sciences	1	1.33
Computer Engineering	1	1.27	Educational Sciences	1	1.32	Biochemistry	1	1.27	Communication Studies	1	1.33
Industrial Engineering	1	1.27	Biochemistry	1	1.32	Forest Engineering	1	1.27	Political Science	1	1.33
Theology	1	1.27	Forest Engineering	1	1.32	Electrical-Electronics Engineering	1	1.27	Recreation	1	1.33
Forest Engineering	1	1.27	Office Management Education	1	1.32	Foreign Language Education	1	1.27	Fine Arts	1	1.33
Electrical-Electronics Engineering	1	1.27	Electrical-Electronics Engineering	1	1.32	Political Science and Social Sciences	1	1.27	Biology	1	1.33
Dairy Technology	1	1.27	Language and Literature	1	1.32	Mathematics	1	1.27	Journalism and Media Studies	1	1.33
Language and Literature	1	1.27	Radio, Television and Cinema	1	1.32	Art and Design	1	1.27	Political Life and Institutions	1	1.33
Fine Arts	1	1.27	Biology Education	1	1.32	Biology	1	1.27	History of Arts	1	1.33
Biology	1	1.27	Sociology	1	1.32	Research Methods	1	1.27	Primary School Mathematics Education	1	1.33
Sociology	1	1.27	Money and Banking	1	1.32	Chemistry	1	1.27	Math	1	1.33
History of Art	1	1.27	History of Art	1	1.32	History of Art	1	1.27	Social Policy	1	1.33
Mathematics and Natural Sciences	1	1.27	Mathematics	1	1.32	Primary School Mathematics Education	1	1.27	Finance	1	1.33
Mathematics	1	1.27	Home Economics	1	1.32	Home Economics	1	1.27			
Family and Consumer Sciences	1	1.27	Computer Sciences	1	1.32						
Total	79	100		76*	100		79	100		75**	100

Source: Compiled using information obtained from the official websites of the respective academic units and the Council of Higher Education (YÖK) Academic Database. <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>

*Due to integrated doctoral programs, the master's degrees information of 3 deans/directors is not available.

**Four current directors of higher education schools do not hold the title of associate professor.

Based on the data presented in Table 3, it was found that approximately 27.86% of the 79 deans/directors serving in public universities Bachelor's education in the field of tourism in Türkiye graduated from a Bachelor's program directly related to tourism. Among those not holding a tourism-related Bachelor's degrees, the highest proportions are observed in the fields of Business Administration (11.39%), Accounting and Commercial Education (6.33%), Economics (5.06%), Public Administration (5.06%), and Food Engineering (5.06%), respectively. Overall, it is concluded that approximately 71.14% of the deans and directors at institutions offering undergraduate tourism education at public universities in Türkiye hold Bachelor's degrees in fields not directly related to tourism.

According to Table 3, it has been determined that approximately 27.63% of the deans/school directors employed at public universities in Türkiye Bachelor's level education in the field of tourism hold a master's degrees in a tourism-related program. Among the remaining administrators, the highest proportions of graduate degrees obtained outside the tourism field are in Business Administration (10.53%), Economics (7.89%), and Food Engineering (6.58%), respectively. In total, the data indicate that approximately 72.37% of the 79 deans and school directors at these institutions have not completed a graduate program directly related to tourism.

According to Table 3, it has been determined that approximately 26.57% of the 79 deans/school directors hold a doctoral degrees in a tourism-related field. Among those without a tourism doctorate, the highest proportions are in Economics (11.39%), Business Administration (10.13%), and Food Engineering (7.59%), respectively. Overall, the findings indicate that approximately 73.43% of the 79 deans and school directors currently serving do not hold a doctoral degrees in tourism.

Moreover, according to Table 3, 36% of the deans and school directors hold an associate professorship in the field of tourism. Among those with associate professorships in fields other than tourism, the highest proportions are in Marketing (9.33%), Food Sciences and Engineering (5.33%), and Macroeconomics (5.33%), respectively. Table 3 indicates that 64% of the deans/school directors hold an associate professorship in a discipline outside the field of tourism.

Table 4: *Distribution of Deans/Directors by Gender*

Gender	f	%
Male	63	79.75
Female	16	20.25
Total	79	100

Source: It has been prepared using the official websites of public universities in Türkiye that offer Bachelor's programs in tourism.

Findings regarding the gender of the relevant administrators were also obtained by scanning the official websites of higher education institutions offering Bachelor's programs in tourism at public universities in Türkiye. According to Table 4, it was found that 79.75% of the 79 deans/department heads are male, while 20.25% are female administrators.

5. Conclusion and discussion

In this study, the structural characteristics of higher education institutions offering Bachelor's programs in tourism at public universities in Türkiye, as well as the educational profiles of the deans and department heads working at these institutions, were analyzed.

The study findings reveal that tourism education at the Bachelor's level is offered in a total of 79 departments across 73 different public universities in Türkiye. It was determined that 64.56% of these departments are organized under the umbrella of Tourism Faculties. In contrast, the remaining departments operate under various administrative structures such as vocational schools and faculties of applied sciences. This suggests that tourism education has been largely institutionalized within faculties, indicating a growing trend towards academicization in the field of education.

The study also evaluated the distribution of departments and quotas for tourism education at the undergraduate level. According to the findings, the Gastronomy and Culinary Arts departments have surpassed other departments both in terms of the number of departments and the distribution of quotas. This development reflects the growth of the gastronomy sector in recent years and the societal demand for this field, which has also influenced tourism education. Traditional departments such as Tourism Management and Tourism Guidance maintain their significance; however, they have not experienced the same rapid growth as the Gastronomy departments.

One of the significant findings of the research is the educational profiles of the deans and directors. The data obtained shows that only approximately a quarter of the administrators have received education directly in the field of tourism at 27.86% Bachelor's level, 27.63% master's level, and 26.57% doctoral level. Additionally, it has been determined that only 36% of the administrators hold the title of associate professor in the field of tourism. These findings reveal that a significant portion of the academics in administrative positions at institutions providing tourism education come from various disciplines such as business, economics, public administration, and food engineering. While this diversity has the potential to bring in different perspectives, it also raises concerns about the potential lack of specialized knowledge and experience directly focused on the tourism sector.

The purpose of tourism education is to provide the sector with qualified human resources; therefore, it is of great importance that the managers in this field possess sector-specific knowledge and experience. The fact that the managers have been educated in areas outside of tourism may present disadvantages in terms of curriculum development, meeting sectoral expectations, and student competencies. Indeed, as emphasized in the literature (Akoğlu Kozak, 2009; Temizkan & Behremen, 2017; Tuna, Tamer & Akça, 2024), it is considered a crucial requirement for enhancing the quality of tourism education that academic staff with direct expertise in tourism are involved. The findings revealed that approximately 79.75% of the managers are male, and 20.25% are female.

Based on the findings, the following conclusions can be drawn regarding the administrative structures and managerial profiles of institutions providing Bachelor's tourism education in public universities in Türkiye:

- The majority of tourism education institutions have institutionalized within faculty structures.

- Among the departments, Gastronomy and Culinary Arts have shown a significant rise in recent years.
- A significant number of the managers hold degrees in disciplines unrelated to tourism, which may have a detrimental effect on the quality of education.

Considering the dynamic nature of tourism education and its direct relationship with the sector, it is believed that future studies should be conducted in a more in-depth manner across various dimensions. In this context, the following recommendations may be instructive for the future researchs:

Including Foundation Universities in Future Research: This study focuses solely on public universities. Future research could encompass tourism education provided by foundation universities, allowing for a more comprehensive evaluation.

- **Analysis of Temporal Trends:** A longitudinal analysis could be conducted to examine the temporal changes in the profiles of tourism education managers, as well as the professionalization process in the sector and the transformation of academic staff.
- **Development of Qualitative Research:** In-depth interviews with managers could provide a more detailed understanding of their perspectives on the sector and tourism education, their management philosophies, and the challenges they face.
- **Tourism Education and Graduate Quality Relationship:** Empirical studies could be conducted to explore the potential relationship between the educational profiles of institutional managers and the professional success of graduates. This would enable the measurement of how managerial education levels impact student outcomes.
- **Examination of the Administrative Impact on Curriculum:** Research could focus on how the expertise of academic managers influences curriculum structures within tourism departments.
- **International Comparative Studies:** The profiles of tourism education managers in Türkiye can be compared with those from similar institutions in European Union countries, the United States, or developing countries, providing an international perspective.

Future studies aligned with these recommendations are expected to make significant contributions to tourism education and the development of qualified human resources.

6. Ethical aspects of the research

If the research does not require Ethics Committee permission,

I declare that this research is one of the researches that does not require ethics committee permission

No ethics committee report was required due to the method used in the research.

7. Conflict of interest declaration

I declare that there are no material or other substantive conflicts of interest in this study that could influence the results or interpretations.

8. Contribution rate

This study was conducted by a single author.

9. Copyright Declaration

I guarantee that the article is original, that it has not been submitted to any other journal for publication, that it has not been published before, that if it has been published in whole or in part, all necessary permissions have been obtained for its publication in the above mentioned journal and that it has been sent to the Editorial Board of Kayseri University Journal of Social Sciences together with the original copyright transfer form.

10. Statement of Financial Support

This study was not financially supported by any institution or organization.

REFERENCES

- Akoğlan Kozak, M. (2009). Akademik turizm eğitimi üzerine bir durum analizi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 1–20. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217360> (Accessed: April 22, 2025)
- Ak, S., & Soybalı, H. H. (2021). Turist Rehberliği Tezsiz Yüksek Lisans Eğitimi: Dersler ve Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 4(2), 119-142. <https://doi.org/10.34090/tured.1035165>
- Başdal, M. (2019). Turizm eğitimi. İçinde N. Kozak (Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*. Retrieved from: <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/turizm-egitimi> (Accessed: April 20, 2025)
- Baytok, A., Boyraz, M., & Kabakulak, A. (2019). Turizm/turist rehberliği bölümü akademisyenlerinin profili: Türkiye üniversiteleri örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 1038–1049. Retrieved from: http://sosyalarastirmalar.net/cilt12/sayi68_pdf/6iksisat_kamu_isletme_turizm/baytok_ahmet_mehmetboyraz.pdf (Accessed: April 24, 2025)
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Can, C. E., & Ceylan, U. (2022). Turizm bölümlerinde yöneticilik yapan akademisyenlerin eğitim profili. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), 1765–1776. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1158>
- Ceylan, U., & Padır, H. (2022). Turist rehberliği bölümü akademik personelinin eğitim profili: Devlet üniversiteleri üzerine bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7), 842–857. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1031>

- Council of Higher Education (YÖK). (2024). Higher Education Academic Search. Retrieved from: <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> (Accessed: April 09, 2025).
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Sage.
- Demirbulat, Ö. G., Aymanıuy, Y., Karagöz, İ. C., & Aymanıuy, Ş. (2018). Türkiye’de lisans düzeyindeki turizm rehberliği bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin akademik özgeçmişlerinin incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(70), 355–367. <https://doi.org/10.16992/ASOS.13712>
- Deveci, B., Deveci, B., Aymanıuy, Y., & Aymanıuy, Ş. (2020). Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü akademik personelinin eğitim profili: Devlet üniversiteleri üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2506–2526. Retrieved from: <https://www.tutad.org/index.php/tutad/article/view/314/310> (Accessed: April 09, 2025).
- Girgin, G. K., & Demir, Ö. (2023). Türkiye’deki gastronomi ve mutfak sanatları eğitimine genel bir bakış. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(1), 266–275. Retrieved from: <https://www.joghat.org/uploads/2023-vol-6-issue-1-full-text-264.pdf> (Accessed: April 13, 2025).
- King, W. R., & He, J. (2005). Understanding the role and methods of meta-analysis in IS research. *Communications of the Association for Information Systems*, 16, 665–686. Retrieved from: <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=3050&context=cais> (Accessed: April 16, 2025).
- Köroğlu, A. (2019). Örgün turizm eğitimi. İçinde N. Kozak (Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*. Retrieved from <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/orgun-turizm-egitimi> (Accessed: April 20, 2025).
- Kozak, N., & Kozak, M. (2020). Türkiye’de akademik turizm literatürünün gelişimi. İçinde N. Kozak (Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*. Retrieved from: <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/turkiyede-akademik-turizm-literaturunun-gelisimi> (Accessed: April 20, 2025).
- Semint, S., & Özbay, G. (2021). Gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminde istihdam yapısına ilişkin bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 2060–2075. <https://doi.org/10.33206/mjss.883921>

Acar, Y., (2025). A study on tourism Bachelor's education at public universities in Türkiye and the educational profiles of deans and directors.

Student Selection and Placement Center (ÖSYM). (2024). 2024 Higher Education Institutions Exam (YKS) – Guide to Higher Education Programs and Quotas, Table 4. Retrieved from: <https://www.osym.gov.tr/TR,29532/2024-yuksekokretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekokretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> (Accessed: April 20, 2025).

Temizkan, R., & Behremen, C. (2017). Turizm yükseköğretimi veren kurumlarda görevli akademisyenlerin profili. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(1), 1–12. Retrieved from: <https://www.jrtr.org/index.php/jrtr/article/view/171/172> (Accessed: April 22, 2025).

Temizkan, R., Cankül, D., & Kızıldaş, M. Ç. (2018). Food and beverage education and scholars' profile in Turkey. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 1(2), 18–25. <https://doi.org/10.33083/joghat.2018.6>

Toker, T. (2024). Lisans düzeyinde turizm ve otelcilik programı. İçinde N. Kozak (Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*. Retrieved from: <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/lisans-duzeyinde-turizm-ve-otelcilik-programi> (Accessed: April 20, 2025).

Tuna, M., Tamer, E. T., & Akça, İ. (2024). Türkiye'deki üniversitelerin turizm bölümlerinde görevli akademisyenlerin eğitim profili. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 234–258. <https://doi.org/10.32572/guntad.1397292>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	17.03.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	25.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	202-223
DOI	10.51177/kayusosder.1659802		

Evden çalışan çiftlerde iş – yaşam dengesinin bulanıklaşması: Fırsatlar ve zorluklar üzerine nitel bir analiz^A

The blurring of work–life balance in couples working from home: A qualitative analysis of opportunities and challenges

Muharrem AKSU¹

Yaren Nur CAN²

Öz

1980’li yıllara dayanan uzaktan çalışma, Covid-19 sonrası çalışma yaşamında daha da yaygınlaşmış ve iş yaşamının yeni normal haline gelmiştir. Uzaktan (evden) çalışmanın birçok faydasına karşın, çeşitli sorunların da kaynağı olduğu görülmüştür. Evden çalışma özellikle iş–yaşam dengesinin sağlanmasında önemli bir değişken olarak, çalışanların bireysel, sosyal ve iş yaşamlarında belirgin etkiler ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan, evden çalışma modeli literatürde genellikle bireysel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu çalışmada ise, evden çalışmanın evli çiftler üzerindeki etkisi dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, çalışmada evden çalışan çiftlerin (eşlerin) evden çalışma deneyimleri, fırsat ve zorluklar çerçevesinde iş–yaşam dengelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, nitel yöntemle dayalı fenomenoloji desenine göre tasarlanan çalışmada, veriler 2025 yılı Şubat – Mart aylarında toplanmıştır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla evli olan 10 çiftten görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Analiz sürecinde Braun ve Clarke’ın (2019) önerdiği tematik analiz metodu takip edilmiştir. Bu metot kapsamında dört ana tema, alt kategori ve kodlar ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen temalar çerçevesinde evden çalışmanın evli çiftlerin iş ve aile yaşamlarına, evliliklerine, ilişkilerine, sosyal yaşamlarına, psikolojik durumlarına ve iş–yaşam dengelerine etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerin

^A Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, muharremaksu@sdu.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğr., Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, yarencan57@hotmail.com

evden çalışmayı daha rahat yönetirken, kadınların ise ek sorumluluklar nedeniyle iş-yaşam dengesini kurmada daha fazla zorlandıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evden Çalışma, İş-Yaşam Dengesi, Fırsatlar, Zorluklar, Nitel Analiz

Abstract

Remote work, which dates back to the 1980s, has become increasingly widespread in the post-COVID-19 era and has evolved into the new normal in working life. Although remote (home-based) work offers numerous advantages, it has also been identified as a source of various problems. As an important factor affecting work-life balance, home-based work has produced notable effects on employees' individual, social, and professional lives. Existing research, however, largely approaches remote work from an individual perspective. In contrast, this study examines the impact of working from home on married couples. Accordingly, the objective of this study is to explore the work-from-home experiences of married couples (spouses) and to examine their work-life balance within the framework of both opportunities and challenges. Designed using a qualitative phenomenological approach, the study collected data between February and March 2025. Through semi-structured interviews with 10 married couples, the data was gathered using an interview protocol. Analysis followed the thematic method proposed by Braun and Clarke (2019), resulting in four main themes, subcategories, and codes. Within these themes, remote work was found to affect couples' work and family lives, marital relationships, social lives, psychological well-being, and overall work-life balance. While men tended to manage remote work more comfortably, women faced greater difficulties in maintaining work-life balance due to additional responsibilities.

Keywords: Working from Home, Work-Life Balance, Opportunities, Challenges, Qualitative Analysis

1. Giriş

Esnek çalışma modelleri uzun zamandır çalışma yaşamında yer almaktadır. Bu modellerinden biri olan uzaktan çalışma, 1980'li yıllardan itibaren çalışma yaşamında görülmeye başlanmış ve 1990'lı yıllarda daha da yaygın hale gelmiştir (Bailey & Kurland, 2002, s. 394; Kapitsinis, 2025, s. 2). Uzaktan çalışma modelinin çalışma hayatında yaygınlaşmasında, dijital – teknolojik gelişim başat bir rol üstlenmiştir. İnternetin yaygınlaşması, bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesi, bulut hizmetlerinin gelişimi, oldukça işlevsel ve kullanımı kolay mobil cihazların artışı gibi dijital teknolojilerin gelişmesi, geleneksel çalışma biçimlerini dönüştürmüş ve uzaktan çalışma modelinin çalışma yaşamında yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Aleem vd., 2023, s. 1; Orlandi vd., 2024, s. 1). Böylelikle bu çalışma biçimi, çalışanların görev ve faaliyetlerini ofis sınırlarının dışında yürütmelerine imkân sağlayan örgütsel bir çalışma modeli olarak iş yaşamında yerini sağlamlaştırmıştır (Orlandi vd., 2024, s. 1). Covid-19 dönüştürücü bir güç olarak çalışma yaşamı ve istihdam açısından, köklü değişikliklere sebep olmuştur. Uzaktan çalışma her ne kadar uzun bir geçmişe dayansa da özellikle Covid-19 salgını sonrası ortaya çıkan kısıtlamalarla daha da yaygın hale gelmiş ve çalışma yaşamının yeni normali ve vazgeçilmez çalışma biçimlerinden biri olmuştur (Kozioł-Nadolna, 2024, s. 3860; Paavola vd., 2025, s. 2; Xu vd., 2022, s. 2).

Literatürde bu çalışma modeline ilişkin standart bir kavramdan ziyade birbirine eş anlamlı çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Esnek çalışma modellerinden biri olan uzaktan çalışma, evden çalışma, her yerden çalışma, tele çalışma, mobil çalışma, sanal çalışma, e-çalışma, mesafeli çalışma, ofis dışı çalışma, uzaktan ofis çalışması ve ev tabanlı çalışma gibi farklı kavramlarla adlandırılmaktadır (Aleem vd., 2023, s. 2; Charalampous vd., 2022, s. 45; Paavola vd., 2025, s. 2). Bu kavramsal farklılıklar, çeşitli ülkelerdeki farklı çalışma uygulamalarından, kültürel farklılıklardan ve çalışma modelinde baskın olan

yöntemden kaynaklanmaktadır (Koziol-Nadolna, 2024, s. 3860). Bu esnek çalışma modelinde, herhangi bir çalışanın işine ilişkin görev ve faaliyetlerini evden yürütmesi, “evden çalışma” olarak adlandırılmaktadır.

Bu teknoloji tabanlı çalışma modeli, bir çalışanın iş ve görevlerini herhangi bir yerden herhangi bir zamanda yerine getirmesine olanak tanıyan oldukça esnek bir çalışma biçimidir. Bu modelde çalışan, klasik “işe gitme” eylemini gerçekleştirmeden, işini evinden ya da ofis dışı farklı bir yerden ve bilişim araçları yardımıyla uzaktan yürütebilmektedir. Uzaktan çalışma, bireysel çalışanların, iş yeri ofislerinden uzakta görevlerini yerine getirdiği ve örgüt içinde ve dışındaki diğer kişilerle etkileşim kurmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullandığı alternatif bir çalışma düzenidir (Spreitzer vd., 2017, s. 474). Başka bir tanıma göre uzaktan çalışma, bilgi çağının bireylere sunduğu teknolojik gelişmeler sayesinde, bireylerin geleneksel çalışma ortamları yerine, organizasyonun ana merkezinden uzak bir alanda, ofis ortamı dışında görevlerini yerine getirmesine imkân sağlayan bir çalışma biçimidir (Charalampous vd., 2022, ss. 45-46). Yapılan tanımların ortak noktası, (1) işin, işyerine gitmeden resmi iş yerinden uzaktan (evden ya da farklı bir yerden) gerçekleştirilmesini ve (2) işin yapılması amacıyla bilgi teknolojilerinin kullanılmasını içeren iki temel özelliğe sahiptir. Bu çalışma çerçevesinde uzaktan çalışma, çalışanların işlerinin çoğunlukla ev ortamında gerçekleştirmesi olarak ele alınmıştır.

Uzaktan çalışma modeli, esnek çalışma modelleri arasında yer almakta ve her geçen gün bu çalışma modeli yaygınlaşmaktadır. 2015 yılında, Avrupa Birliği'ndeki (AB) toplam iş gücünün yaklaşık %5'inin (Eurostat, 2018) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) iş gücünün %3'ünün (GWA, 2017) genellikle evden çalıştığı belirtilmektedir. Uzaktan çalışma eğilimi, 2015 yılından itibaren küresel olarak yavaş yavaş artmış ve yıllık %3 oranında büyüme göstermiştir. Küresel olarak 2020 yılında bu oran %13 iken 2022'de pandeminin etkisiyle yaklaşık %27'ye yükselmiştir (Sherif, 2024a). Diğer yandan 2023 yılında Avrupa ülkeleri içinde tam zamanlı evden çalışma oranı en yüksek %21,7 ile Finlandiya iken, Türkiye'de bu oran %3,3 olarak kaydedilmiştir (Eurostat, 2024). ABD'de ise, 2024 Ağustos ayı itibarıyla çalışanların %27'si uzaktan ya da karma modelde çalıştığı belirtilmektedir (Backlinko Team, 2025). 2022 yılında dünya çapında, çalışanların yaklaşık %71'inin tamamen uzaktan çalışma modelinde, %20'sinin hibrit, %6'sının ise hibrit ya da ofiste ara sıra çalışma modelini tercih ettiği belirtilmiştir (Sherif, 2024b). Yapılan araştırmalar, Avrupa ülkelerinde çalışanların büyük çoğunluğunun (%74), ayda en az birkaç kez uzaktan çalışmayı tercih ettiğini, çoğunluğunun (%31) haftada birkaç kez evden çalışmak istediğini, %24'ünün her gün evden çalışmak istediğini ve %18'inin ise uzaktan çalışmak istemediğini ortaya koymuştur (Dell'Anna & Yılmaz, 2025). Kısacası bu veriler, uzaktan çalışma modelinin çalışanlar tarafından her geçen yıl daha fazla tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan uzaktan çalışma modeli, çeşitli sektörlerde hem işveren hem de işgörenler tarafından özellikle teknoloji altyapısı güçlü sektör ve buna uyumlu iş ve mesleklerde daha fazla tercih edilmektedir. Uzaktan çalışma modeli, teknoloji, banka - finans, sigorta ve eğitim sektörlerinde (Backlinko Team, 2025); yazılım, metin yazarlığı, bilgisayar ya da grafik tasarım gibi mesleklerde daha yaygın olarak tercih edilmektedir (Koziol-Nadolna, 2024, s. 3861). Örneğin, 2023 yılında küresel ölçekte en yüksek uzaktan çalışma oranına sahip sektörün, çalışanlarının %67'sinin tamamen ya da büyük ölçüde uzaktan çalıştığı teknoloji alanında olduğu vurgulanmaktadır (Sherif, 2024a).

Uzaktan çalışmanın tercih edilmesinde, firmalar için operasyon maliyetlerini düşürme avantajı, evlerinden uzakta çalışmak istemeyen ya da çeşitli nedenlerle buna

imkânı olmayan kişilerin istihdam edilmesi (küçük çocuklara, engelli veya yaşlı aile bireylerine bakanlar ve engelliler gibi) ve esnek çalışma saatleri ile görev bazlı iş birliği modelini tercih eden bireylere sağladığı katkılar önemli rol oynamaktadır (Kozioł-Nadolna, 2024, s. 3862). Bunun yanı sıra bu çalışma modeli, çalışma yaşamında esnekliği artırmış ve iş-yaşam dengesini de farklı bir bakış açısı getirmiştir (Kapitsinis, 2025, s. 8). Uzaktan çalışmanın çeşitli sektörlerde yaygınlaşması ve çalışanlar tarafından tercih edilmesi, insan kaynakları yönetimi alanında da ilgiyi artırmıştır. Zira Covid-19 döneminde bu alanda yapılan çalışmalarda ani bir yükseliş gerçekleşmiştir (Duran & Hussein 2022; Ertürk & Acar, 2024; Yıldız-Bağdoğan & Özdemir, 2024). Yapılan çalışmalar, uzaktan çalışmanın iş motivasyonunu artırması, yaratıcılığı geliştirmesi, bağımsızlığı artırması, iş ve aile hayatının daha iyi organize edilmesi, daha yüksek verimlilik, esnek çalışma saatleri ve işe gidip gelme maliyetleri ile zamandan tasarruf sağlanması gibi faydalarının yanı sıra sosyal izolasyon, yalnızlık hissi, motivasyonun ve işe bağlılığın azalması, takım çalışmasının eksikliği, aile hayatında aksaklıklar ve sorunlar, görev sayısında artış, çalışma saatlerinin uzaması ve iş birliğinde iletişim zorlukları gibi çeşitli sorunlara da yol açtığını göstermektedir (Kozioł-Nadolna, 2024, s. 3864). Başlangıçta olumlu sonuçlar veren bu çalışma modeli, işin eve taşınmasıyla birlikte bazı fırsatlar sunarken, aynı zamanda iş-yaşam dengesinin sağlanması açısından çeşitli zorlukları da beraberinde getirerek yeni sorunların kaynağı haline gelmeye başlamıştır.

2. Yöntem

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın problemi, deseni, çalışma grubu, veri toplama ve veri analiz süreçleri, geçerlik ve güvenirlik ile sınırlılıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın problemi

Bu araştırmanın temel amacı, evden çalışan çiftlerin (eşlerin) evden çalışma deneyimlerine yönelik fırsat ve zorluklar çerçevesinde iş-yaşam dengelerini incelemeyi amaçlamıştır. Esnek çalışma modellerinden biri olan uzaktan (evden) çalışma, Covid-19 sonrası Türkiye ve dünyada bir çok iş ve sektörde daha da yaygın hale gelmiştir. Buna bağlı olarak, literatürde özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte uzaktan çalışmaya yönelik akademik çalışmalarda ciddi bir artış meydana gelmiştir (Duran & Hussein 2022; Ertürk & Acar, 2024; Yıldız-Bağdoğan & Özdemir, 2024). Pandeminin ilk döneminde literatürde uzaktan çalışmaya yönelik daha çok çalışanların uzaktan bu modeli kabul etme isteği ve memnuniyeti ile çalışanların iş performansını artırmaya yönelik gerekli altyapı teknolojilerine odaklanılmıştır (Akca & Tepe-Küçüköğlu, 2020; Aleem vd., 2023; Kırık & Özkoçak, 2021). Ancak, bu modelin yaygınlaşarak ve normal bir çalışma sistemine dönüşmesi, birlikte bireysel, sosyal ve işle ilgili bazı sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur (Park vd., 2021; Öztürk & Orak, 2022).

Uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasıyla birlikte araştırmaların odağı, bu modelin iş-aile çatışması (Ağargün & Turgut, 2022; Elmas-Atay & Gerçek, 2021; Şen & Keskin, 2022), iş-yaşam dengesi (Akcebe & Nişancı, 2024; Karlankuş & Eser, 2023), çalışanların performansı (Güzel & Aydın, 2021; Karaçınar & Filizöz, 2024) ve motivasyonu (Kuloğlu & Temel-Eğinli, 2024) üzerindeki etkilerinin yanı sıra, çalışanların stres seviyeleri (Can-Yalçın & Begenirbaş, 2021) ve duygusal tükenmişlik (Kutlutürk & Yıkılmaz, 2021; Parlak & Karaköse, 2022; Reyhanoglu & Akın, 2023) gibi uzaktan çalışmanın ortaya çıkardığı olumsuz etkilere kaymaya başlamıştır. Dolayısıyla literatürde genel olarak çalışanların uzaktan çalışma modeline yönelik algıları ve bu modelin çalışanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri vurgulanmıştır. Ancak nicel ya da nitel yöntemlere dayalı olarak yapılan

bu çalışmalarda, uzaktan çalışma modelinde aynı evde ve eş olarak çalışanların birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Aynı evden çalışma, evi bir işyerine dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla eşlerin evden çalışmasının etkilerini daha iyi anlayabilmek için bireysel deneyimlere odaklanmak yeterli olmayabilir. Bu araştırmanın diğer çalışmalardan farkı, bireysel düzeyde değil, aynı evden çalışan çiftlerin yaşadığı sorunları birlikte ele alması ve eşler arasında kesişme ve ayrışma noktalarını ortaya koymasındır. Aynı evden çalışan çiftlerin uzaktan çalışmaya yönelik bakış açılarının değerlendirilmesi, bu modeli daha iyi kavramaya ve aynı evde hem eş hem iş arkadaşı olan bireylerin deneyim ve tecrübelerini daha kapsamlı anlamaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca, literatürde daha önce yapılan araştırma sonuçlarının incelenmesiyle gelecekteki araştırmalara daha tutarlı bir temel oluşturulması da amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, evden çalışma modeli çerçevesinde aynı evden çalışan çiftlerin iş ve aile yaşamlarına, ilişkilerine, sosyo-psikolojik etkilerine ve iş-yaşam dengelerine olan etkilerini, fırsatlar ve tehditler bağlamında bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, evden çalışmanın evli çiftler üzerindeki fırsat ve zorluklarını daha iyi kavrayabilmek amacıyla literatürden yararlanılarak (1) çift olarak evden çalışmanın olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir? (2) çift olarak evden çalışmanın bireysel ve sosyal yaşama, çocuk bakımına, evlilik ilişkisine ve iş-yaşam dengesine etkileri nelerdir? şeklinde kapsamlı iki soru geliştirilmiştir.

2.2. Araştırmanın deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak fenomenoloji desenine göre tasarlanmıştır. Bu modelde, farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir kavrayışa sahip olunmayan olgulara (deneyim, algı ve yönelim gibi) odaklanılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 66). Fenomenoloji, bir olguyu derinlemesine tecrübe eden ya da yaşayan kişilerle yapılan bir nitel araştırma deseni olarak oldukça işlevsel bir yaklaşımdır (Bal, 2023, s. 92). Bu doğrultuda araştırmada, uzaktan çalışma modeli çerçevesinde evden çalışan çiftlerin (eşlerin) algıları ve deneyimlerini ortaya koymak ve ayrıca evden çalışma olgusunu daha iyi anlamaya katkı sağlamak amacıyla fenomenoloji deseninin en uygun yöntem olduğu öngörülmüştür. Dolayısıyla çalışmada, çift olarak evden çalışan bireylerin bu olguya yönelik deneyimlerini ve bu olgunun onlar üzerindeki etkilerini ele almak için fenomenoloji deseni temel alınmıştır.

2.3. Araştırma grubu

Fenomenoloji araştırmalarında, veri kaynaklarını araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan veya deneyimleyen, bu olguyu dışı vurabilecek ve yansıtabilecek bireyler ya da gruplar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmacı tarafından yapılan gözlem ve ön görüşmeler yoluyla bu olguyu deneyimleyenler, örnekleme dahil edebilecek bireyler olarak belirlenmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 67). Örnekleme dahil edilecek bireylerin sayısının ise araştırma konusu olguyu deneyimleyen 10 kişi (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 67) veya 5-25 kişi (Bal, 2023, s. 127) arasında değiştiği belirtilmektedir. Ayrıca fenomenoloji desenine göre yapılandırılan araştırmalarda kartopu ve ölçüt örnekleme yöntemlerinin daha uygun olduğu vurgulanmaktadır. Kartopu tekniğine göre, ulaşılması zor bireylere, aynı konumda olan veya onları tanıyan kişiler aracılığıyla ulaşılabilir (Bal, 2023, s. 113). Bu bağlamda, araştırmanın çalışma grubunu, kartopu tekniğiyle ulaşılan, evli olan ve aynı evden çalışan 10 çift oluşturmaktadır. Ölçüt örnekleme tekniğine bağlı olarak ise, katılımcıların evli ve çocuk sahibi olmaları ve bir işverene bağlı olarak farklı sektörlerde en az bir yıl evden tam zamanlı çalışıyor olmaları esas alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin sosyo-demografik veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: *Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri*

Katılımcı	Erkek				Kadın				ES	ÇoS
	Yaş	Meslek	TÇS	EÇS	Yaş	Meslek	TÇS	EÇS		
Aile 1	35	İş zekâsı uzmanı	13 yıl	6 yıl	34	Banka müşteri temsilcisi	14 yıl	6 yıl	10 yıl	1
Aile 2	37	Çevirmen	7 yıl	6 yıl	35	Grafik tasarımcı	5 yıl	4 yıl	7 yıl	1
Aile 3	40	İnsan kaynakları	7 yıl	2 yıl	32	Çağrı merkezi çalışanı	6 yıl	1 yıl	7 yıl	2
Aile 4	27	Yazılımcı	4 yıl	3 yıl	24	Bankacı	2 yıl	1 yıl	1 yıl	1
Aile 5	36	Yazılımcı	15 yıl	5 yıl	36	Bütçelendirme sorumlusu	13 yıl	4 yıl	6 yıl	1
Aile 6	37	Akademik danışman	13 yıl	8 yıl	28	Akademik danışman	9 yıl	9 yıl	7 yıl	4
Aile 7	29	Çağrı merkezi çalışanı	7 yıl	1 yıl	25	Çağrı merkezi çalışanı	2 yıl	1 yıl	6 yıl	2
Aile 8	29	Çağrı merkezi çalışanı	11 yıl	3 yıl	27	Çağrı merkezi çalışanı	1 yıl	1 yıl	8 yıl	2
Aile 9	41	E-ticaret uzmanı	6 yıl	5 yıl	37	İçerik yazarı	5 yıl	5 yıl	5 yıl	1
Aile 10	38	Web tasarımcısı	10 yıl	6 yıl	35	Sosyal medya uzmanı	8 yıl	6 yıl	7 yıl	1

TÇS=Toplam çalışma süresi; EÇS=Evden çalışma süresi; ES=Evlilik süresi; ÇoS=Çocuk sayısı

Katılımcılar, evlilik süreleri 1 ile 10 yıl arasında değişen 10 çiftten ve toplamda 20 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları, 24 ile 41 arasında değişmektedir. Katılımcı çiftler, 1 ile 15 yıl arasında toplam çalışma deneyimine ve 1 ile 9 yıl arasında evden çalışma deneyimine sahiptir. Ayrıca katılımcı ailelerin en az 1 çocuk sahibi olduğu belirlenmiştir.

2.4. Veri toplama

Fenomenoloji araştırmalarında temel veri toplama aracı mülakat yöntemidir. Araştırma soruları, araştırmacıya incelemek istediği olguyu esnek ve açık uçlu bir yaklaşımla ele alma olanağı sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 68). Konunun anlamını, durumunu ve eylemlerini katılımcıların bakış açılarıyla kavrayabilmek için bu yöntem tercih edilmiştir. Çalışma grubu, kar topu yöntemiyle oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan katılımcılardan evden çalışan diğer çiftlere ulaşılmıştır. Katılımcıların seçiminde, ölçüt örneklem tekniğine bağlı olarak, araştırma amacına en uygun olanlar göz önünde tutularak seçimler yapılmıştır. Araştırma kapsamında veriler, çeşitli sektörlerde çalışan ve farklı illerde ikamet eden katılımcılardan (10 çift) yarı yapılandırılmış görüşme formu vasıtasıyla 2025 yılı Şubat – Mart aylarında toplanmıştır. Geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu, katılımcıların kişisel bilgileri ile açık uçlu soruları içeren iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların yaş, meslek, toplam çalışma süresi, evlilik süresi, evden çalışma süresi ve çocuk sayısı gibi sosyo-demografik özellikleri belirlemeye yönelik altı soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların evden çalışma deneyimlerine dair görüş ve önerilerini almak amacıyla hazırlanmış iki açık uçlu soru bulunmaktadır. Katılımcı her çift ile farklı zamanlarda ve birbirinden bağımsız şekilde görüntülü görüşme yapılmış ve katılımcıların izniyle kayıt altına alınmıştır. Elde edilen görüşme kayıtları, daha sonra Word dosyasına aktarılmış ve 30 sayfalık veri seti elde edilmiştir. Araştırma öncesi, Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 13.01.2025 tarihli ve 161/2 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

2.5. Verilerin analizi

Fenomenoloji araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu araştırmada, tümevarımcı bir yaklaşımla tematik içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Tümevarımcı yaklaşımda, veriler önceden belirlenmiş bir kodlama çerçevesine uyarlanmadan ya da araştırmacının analitik ön yargılarına göre şekillendirmeden yapılan bir kodlama sürecidir (Bal, 2023, s. 144). Tümevarımcı yaklaşım, verinin analizi sonrasında, araştırma olgusunu en iyi açıklayabilecek kavram ve temaların ön planda olduğu bir analiz yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 82, 240). Tematik analiz, temaları belirleme, analiz etme ve raporlama için kullanılan bir yöntem olup, verileri derinlemesine incelenmesini ve zengin bir betimleme sağlamaktadır (Braun & Clarke, 2019, s. 874-875). Bu çalışmada, araştırmanın amacına bağlı olarak toplanan veriler, tümevarımcı bir yaklaşımla tematik analiz yöntemine bağlı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, Braun ve Clarke'ın (2019, s. 883-890) önerdiği tematik analiz aşamalarına göre gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar; (1) Araştırmacının veriye aşına olması, (2) İlk kodlarını oluşturulması, (3) Temaların aranması ve kodların potansiyel temalar altında toplanması, (4) Temaların gözden geçirilmesi ve kontrolü, (5) Temaların tanımlanması ve isimlendirilmesi ve (6) Araştırma raporunun hazırlanmasıdır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, bu aşamalar takip edilerek analiz edilmiştir. Ayrıca kadın katılımcılar K1, K2 gibi; erkek katılımcılar ise E1, E2 gibi kodlarla tanımlanmıştır.

2.6. Araştırmanın geçerlik ve güvenirliği

Bu araştırmanın geçerlik ve güvenirlik kriterlerinin sağlanmasında (Lincoln & Guba, 1985) tarafından önerilen “Dört Boyut Kriterleri” olarak adlandırılan güvenirlik (credibility), bağımlılık (dependability), teyit edilebilirlik (confirmability) ve aktarılabilirlik (transferability), bileşenleri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın geçerlik ve güvenirliğine ilişkin yapılan işlemler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin İşlemler

Boyutlar	Açıklama
<i>İnanılrlık (Credibility):</i> Katılımcıların görüşleri ile araştırmacının bu görüşleri sunuşu arasındaki uyumu ifade etmektedir (Tobin & Begley, 2004; İnanırlığın sağlanmasının koşulları, uzun süreli katılım (prolonged engagement), sürekli gözlem (persistent observation), veri çeşitlemesi/üçgenleme (triangulation), akran değerlendirmesi (peer debriefing), olumsuz/aykırı vaka analizi (negative or deviant case analysis) ve katılımcı kontrolüdür (member checks) (Alexander, 2019, s. 2).	Çalışmada, evden çalışan bir çiftlerle farklı zamanlarda birkaç kere sohbet havasında konuşma yapılmış, konuya ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiş ve evden çalışma modeli ve etkileri anlamaya çalışılmıştır. Ev ve iş bağlamının önemli boyutları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, araştırma sorularının amaca yönelik oluşturulmasına özen gösterilmiştir. Araştırma soruları oluşturulurken literatürde yer alan farklı araştırmalar taranmış ve bulgular gözden geçirilmiştir. Araştırma sorularının tutarlılığını ve amaca uygunluğunu kontrol etmek amacıyla taslak sorular uzman araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Olgu hakkındaki çoklu bakış açılarını değerlendirme amacıyla farklı sektörlerde çalışan kişilerden yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla veri toplanmıştır. Veri toplama sürecinde, katılımcılara araştırmanın önemi ve amacı anlatılmış, karşılıklı güven ortamının oluşturulmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca, elde edilen verilerin daha objektif yorumlanabilmesi için iki farklı araştırmacı tarafından kodlar çıkarılmış ve bu kodların tutarlılıkları kontrol edilmiştir. Alternatif yorumların tartışılması ve olası önyargıların giderilmesi amacıyla araştırmacılar arasında fikir alışverişinde bulunulmuştur.

Tablo 2: (Devamı)

Boyutlar	Açıklama
	Bulguların geneliyle uyuşmayan veya çelişen veri örnekleri incelenerek analizdeki kalıplar gözden geçirilmiş ve verilerin alternatif yorumları dikkate alınarak yeniden değerlendirmiştir. Ayrıca, araştırmanın nihai bulgu ve sonuçlarının, verilerin elde edildiği katılımcılarla paylaşılması amaçlanmıştır.
<i>Değişmezlik (Dependability):</i> Bulguların tutarlı olduğunu ve tekrarlanabileceğini göstermektedir. Verilerin zaman ve koşullar içindeki istikrarını (güvenilirliğini) ifade etmektedir. Değişmezliğin sağlanmasının koşulları, araştırmanın denetimi (audit trail), şeffaflık ve ayrıntılı dokümantasyon (transparency and detailed documentation), uzman değerlendirmesidir (peer debriefing) (Alexander, 2019, s. 2).	Araştırmanın güvenilirliğini sağlama amacıyla yapılan görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Araştırmanın deseni, veri toplama ve analiz yöntemine ilişkin süreç, yöntem kısmında detaylıca açıklanmıştır. Araştırmanın verilerin toplanmasından sonuçlanmasına kadar şeffaf bir süreçte gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca, araştırma verilerinin yorumlanmasında diğer bir araştırmacının da değerlendirmesi istenmiş ve sonuçlar karşılaştırılmıştır.
<i>Doğrulanabilirlik / Teyid edilebilirlik (Confirmability):</i> Doğrulanabilirlik, araştırmacının yorumlarının ve bulgularının açık bir şekilde verilerden türetildiğini göstermesiyle ilgilidir. Bu, araştırmacının sonuçlara ve yorumlara nasıl ulaştığını net bir biçimde ortaya koymasını gerektirmektedir (Tobin & Begley, 2004). Doğrulanabilirliğin sağlanmasının koşulları, denetim izi (audit trail), üçgenleme/veri çeşitlemesi (triangulation) ve refleksivitedir (Reflexivity) (Alexander, 2019, s. 2).	Araştırmanın başından sonuna kadar uygulanan tüm adımlar, şeffaf ve açık şekilde ortaya konmuştur. Böylece okuyucuların ve başka araştırmacıların verilerden sonuçlara nasıl ulaştığını takip edebilmesi sağlanmıştır. Her iki araştırmacının veri setini değerlendirmesiyle elde edilen bulgular karşılaştırılmıştır. Araştırma süreci, sonuçları ve yorumları dışarıdan tarafsız bir uzman tarafından değerlendirilerek yorumların geçerliliği ve doğrulanabilirliği kontrol edilmiştir. Araştırma sürecinde ve verilerin yorumlanma aşamasında öznel duygu ve ön yargılardan kaçınılmasına özen gösterilmiştir.
<i>Aktarılabilirlik (Transferability):</i> Nitel bulguların diğer ortamlara veya gruplara aktarılabilirliği ya da uygulanabilirliği derecesini ifade etmektedir. Aktarılabilirliği sağlamanın koşulları, derin betimleme (thick description) amaçlı örnekleme (purposive sampling) ve refleksivitedir (reflexivity) (Alexander, 2019, s. 2).	Transfer edilebilirlik, araştırmanın genellenebilirliğini ifade eder. Nitel araştırmalarda bu durum, yalnızca vakadan vakaya aktarılabilirlik ile ilgilidir (Tobin & Begley, 2004). Araştırmanın yürütüldüğü bağlam ve katılımcılar ayrıntılı, açık ve kapsamlı biçimde betimlenmiştir. Böylece araştırma bulgularının benzer alanlara uygulanabilir olup olmadığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma olgusunun derinlemesine anlamak ve sonuçların farklı bağlamlara aktarımını kolaylaştırmak amacıyla araştırmanın çalışma grubu, belirli kriterlere göre seçilmiş ve çalışmanın konusuyla doğrudan ilişkili bilgiye sahip katılımcılardan oluşturulmuştur. Böylece okuyucu ve diğer araştırmacıların sonuçların farklı bağlamlarda geçerli olup olmadığını değerlendirmesine olanak sağlanmıştır.

2.7. Araştırmanın sınırlılıkları

Fenomonoloji araştırmaları, nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar vermeyebilir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 68). Bu çalışmanın sınırlılıklarından biri, verilerin az sayıda katılımcıya dayanmasıdır. Çalışma grubunun sadece araştırma konusunun bağlamıyla sınırlı kalması nedeniyle bulguların daha geniş kitlelere veya farklı bağlamlara genellenmesi güç olabilir. Ancak veriler az sayıda katılımcıdan elde edilmiş olsa da veri doygunluğunun sağlandığı öngörülmüştür. Elde edilen bulgular, yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorulara verilen yanıtlardan elde edilmiştir. Her ne kadar olgunun derinlemesine anlaşılması için sorular

oluşturulmuş olsa da araştırmacı tarafından gözden kaçırılmış soru/sorular olabilir. Nitel araştırmaların geçerlik ve güvenirliği, nicel araştırmalar gibi istatistiksel olarak ölçülemediği için farklı araştırmacıların benzer sonuçlara ulaşip ulaşmayacağı potansiyel bir kısıttır.

3. Bulgular

Katılımcılardan elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi doğrultusunda analiz edilmiş ve 4 tema belirlenmiştir. Analizde kadın ve erkek katılımcıların verileri, ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu temalar fırsatlar ve zorluklar olarak alt kategorilere ayrılmış ve bu kategoriler altında ise kodlar oluşturulmuştur. Bu çerçevede, evden çalışmanın evden çalışan çiftler üzerindeki etkileri; “İş ve çalışma yaşamına etkileri”, “Psiko-sosyal etkileri”, “Aile ve ilişkiye etkileri” ve “İş-yaşam dengesine etkileri” olmak üzere dört ana tema ve “fırsatlar” ve “zorluklar” olmak üzere iki alt kategori üzerinden tanımlanmıştır. Tema, alt kategori ve kodlara ilişkin analiz birimleri Tablo 3’te detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 3: Tema, Alt Kategori ve Kodlara İlişkin Bulgular

Tema 1: İş ve Çalışma Yaşamına Etkileri			
Alt Kategori	Kodlar	Kadın Katılımcılar	Erkek Katılımcılar
Fırsatlar	Çalışma esnekliği	K: 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9	E: 4, 9, 10
	Çalışma memnuniyeti	K: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8	E: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	İş verimliliği	K: 1, 4, 10	E: 3, 4, 6
	Rahat çalışma ortamı	K: 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9	E: 1, 2, 3, 4, 6, 9
	Sabah iş rutinlerinin kolaylaşması	K: 1, 5	E: 2, 3, 5, 6
	Motivasyon artışı	K: 5, 7	
	İşe kolay uyum sağlama	K: 4, 9	
	İşyerinin zorunlu ilişkilerden uzak kalma	K: 5, 6	
	Yönetici baskısından uzaklaşma	K: 3	
	Ofis stresinden uzak kalma		E: 4, 7, 9
	Ofis resmiyetinden uzaklaşma		E: 4, 6
	Mola süresinin artışı		E: 1
Zorluklar	Evden çalışmanın algılanma sorunu	K: 4, 5, 6, 7	E: 5
	Dikkat dağınıklık unsurları	K: 1, 6, 7, 10	E: 1, 6, 10
	İşin monotonlaşması	K: 1, 5, 6, 7	E: 1, 2, 4, 6
	Eşlerin çalışma saatlerinde çakışma	K: 1, 8	E: 1, 10
	Çalışma saatlerinin belirsizliği	K: 1, 6	E: 1, 6, 10
	Çalışmaya hazır olma beklentisi	K: 1, 5	E: 1, 6, 10
	İş ortamını özleme	K: 1, 3, 5, 10	E: 3
	İş disiplininin bozulması	K: 10	
Tema 2: Sosyal-Psikolojik Etkileri			
Alt Kategori	Kodlar	Kadın Katılımcılar	Erkek Katılımcılar
Fırsatlar	Kişisel zaman kazanımı	K: 2, 3, 4, 6	E: 3, 4
	Maddi tasarruf	K: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9	E: 1, 2, 4, 5, 7, 9, 10
	Ulaşım sorunlarının ortadan kalkması	K: 3, 4, 5, 6	E: 2, 4, 5, 8, 9, 10
	Zaman tasarrufu	K: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 10	E: 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9
Zorluklar	Günlük rutinlerin kolaylaşması	K: 1, 5, 9	E: 2, 5, 9
	Özel alanın kısıtlanması	K: 1, 2, 4, 6, 7, 10	E: 5, 6, 7, 10
	Sosyalleşme isteğinin azalması	K: 4, 7, 10	E: 7, 10
	Sosyalleşme ihtiyacında artış	K: 5, 6, 7	E: 5, 7
	Sosyalleşmenin azalması	K: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9	E: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	Sosyal çevrenin daralması	K: 2, 3, 8	E: 2, 3, 4
	İçe kapanma	K: 9	E: 1
	Online sosyalleşmenin artışı	K: 9	E: 6, 9
	Yalnızlık hissi	K: 2	
	Fiziksel aktivitelerde azalma	K: 4	

Tablo 3: (Devamı)

Tema 3: Aile ve İlişkiye Etkileri			
Alt Kategori	Kodlar	Kadın Katılımcılar	Erkek Katılımcılar
Fırsatlar	Çocuklara daha fazla zaman ayırma	K: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10	E: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10
	Birbirine daha fazla zaman ayırma	K: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9	E: 2, 3, 4, 5, 8, 9
	Ev işi dayanışması ve işbölümü	K: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	E: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
Zorluklar	Çocuk için karar verme farklılıkları	K: 7	E: 9
	Çocuklara yönelik otorite sorunu	K: 8	E: 8
	İlişkide monotonluk	K: 1, 2, 4, 7, 8, 9, 10	E: 1, 2, 5, 7
	Kişisel bakımın azalması	K: 4	E: 1
	İlişkide stres artışı	K: 1, 4, 7	
	Ev iş yükü artışı	K: 4, 7	
Tema 4: İş – Yaşam Dengesine Etkisi			
Alt Kategori	Kodlar	Kadın Katılımcılar	Erkek Katılımcılar
Fırsatlar	İş saatleri dışında aileye vakit ayırabilme	K: 2	E: 2
	Evde esnek iş bölümü	K: 2, 3, 9	E: 2, 5, 7
	Ev işlerini kolay yönetebilme	K: 3, 9	E: 3
	Dinlenme ve kişisel zaman kazanımı	K: 3, 4	E: 3, 8
	Çocuklarla yakından ilgilenme	K: 9	E: 6, 9
	Esnek çalışma saatleri	K: 2, 4, 9	
Zorluklar	Mesai kavramının belirsizliği	K: 1, 8	E: 1, 4, 10
	Çocuklarla ilgilenme zorluğu	K: 1, 5, 7, 10	E: 1
	İş ve çalışma yaşamının iç içe geçmesi	K: 1, 6, 8, 10	E: 1, 10
	İş yükü ve yoğunluğu	K: 5, 8, 10	E: 4
	Ev işleri	K: 1, 7	

Tablo 3'te yer alan Tema 1 incelendiğinde, evden çalışmanın iş ve çalışma yaşamına sağladığı fırsatlar konusunda eşler; çalışma esnekliği, çalışma memnuniyeti, iş verimliliği, rahat çalışma ortamı ve sabah iş rutinlerinin kolaylaşması gibi konularda benzer yönde düşünmektedirler. Kadın katılımcılar, erkeklerden farklı olarak evden çalışmanın motivasyon artışı, işe kolay uyum sağlama, işyerinin zorunlu ilişkilerden uzak kalma, yönetici baskısından uzaklaşma gibi etkilerinin olduğunu düşünmektedir. Erkekler ise kadınlardan farklı olarak, ofis stresinden uzak kalma, ofis resmiyetinden uzaklaşma ve mola süresinin artışı gibi konularda evden çalışmanın etkilerini hissetmektedir. Özellikle eşler arasında çalışma esnekliği, çalışma memnuniyeti, rahat çalışma ortamı ve iş verimliliği gibi konularda fikir birliğinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Evden çalışmanın zorlukları konusunda eşler, evden çalışmanın algılanma sorunu, dikkat dağınıcı unsurlar, işin monotonlaşması, eşlerin çalışma saatlerinde çakışma, çalışma saatlerinin belirsizliği, çalışmaya hazır olma beklentisi ve iş ortamını özleme konusunda benzer yönde bir eğilime sahiptir.

Tema 2 incelendiğinde, evden çalışmanın sosyo-psikolojik etkileri açısından sağladığı fırsatlar konusunda eşler; kişisel zaman kazanımı, maddi tasarruf, ulaşım sorunlarının ortadan kalkması, zaman tasarrufu ve günlük rutinlerin kolaylaşması konusunda gibi konularda benzer şekilde düşünmektedir. Evden çalışmanın zorlukları konusunda eşler, özel alanın kısıtlanması, sosyalleşme isteğinin azalması, sosyalleşme ihtiyacında artış, sosyalleşme eksikliği, sosyal çevrenin daralması, içe kapanma ve online sosyalleşmenin artışı gibi konularda benzer bir eğilime sahiptir. Kadın katılımcılar,

erkeklerden farklı olarak, evden çalışmanın yalnızlık hissi ve fiziksel aktivitelerde azalma gibi fiziksel ve psikolojik etkilerinin olduğunu düşünmektedir.

Tema 3 incelendiğinde, evden çalışmanın aile ve ilişkiye etkileri açısından sağladığı fırsatlar konusunda eşler, çocuklara ve birbirlerine daha fazla zaman ayırma, ev işi dayanışması ve işbölümü gibi konularda benzer yönde düşünmektedirler. Evden çalışmanın zorlukları konusunda eşler, çocuk için karar verme farklılıkları, çocuklara yönelik otorite sorunu, ilişkide monotonluk ve kişisel bakımın azalması gibi konularda benzer yönde düşünmektedirler. Kadınlar ise, ilişkide stres artışı ve iş yükü artışı gibi konularda erkeklerden farklı düşünmektedir.

Tema 4 incelendiğinde ise, evden çalışmanın iş – yaşam dengesine etkisi açısından erkeklerin çoğunluğunun iş – yaşam dengesini daha iyi sağlayabildiğini buna karşın kadınların büyük bir kısmı bu dengeyi sağlamakta zorlandığını düşünmektedir. Erkek ve kadın katılımcılar, iş saatleri dışında aileye vakit ayırabilmeyi, evde esnek iş bölümünü, ev işlerini kolay yönetebilmeyi, dinlenme ve kişisel zaman kazanımı ve çocuklarla yakından ilgilenmeyi bir fırsat olarak görerek iş – yaşam dengesini sağlayabildiklerini belirtmişlerdir. Kadınlar erkeklerden farklı olarak esnek çalışma saatlerini iş – yaşam dengesi açısından fırsat olarak görmektedir. Katılımcılar iş -yaşam dengesini sağlayamama gerekçelerini ise mesai kavramının belirsizliğine, iş yükü ve yoğunluğuna, iş esnasında çocuklarla ilgilenme zorluğuna, iş ve çalışma yaşamının iç içe geçmesine bağlamaktadırlar. Kadınlar erkeklerden farklı olarak ev işlerini iş – yaşam dengesini sağlamada bir zorluk olarak görmektedirler.

4. Tartışma ve sonuç

Evden çalışmanın çiftler üzerindeki etkisi, kodlar, alt kategoriler (fırsatlar ve zorluklar) ve temalar (iş ve çalışma yaşamı, sosyo-psikolojik, aile ve ilişki, iş-yaşam dengesi) üzerinden incelenmiştir.

Tema 1 (iş ve çalışma yaşamına etkisi) kapsamında elde edilen bulgulara göre katılımcılar, çalışma esnekliğini, çalışma memnuniyetini, iş verimliliğini, rahat çalışma ortamını, sabah iş rutinlerinin kolaylaşmasını, motivasyon artışı, işe kolay uyum sağlamayı, işyerinin zorunlu ilişkilerden uzak kalmayı, yönetici baskısından uzaklaşmayı, ofis stresinden ve resmiyetinden uzak kalmayı ve mola süresinin artışı bir fırsat olarak görmektedirler. Buna karşın katılımcılar, evden çalışmanın algılanma sorununu, dikkat dağıtıcı unsurları (çocuk sesi gibi), işin monotonlaşmasını, eşlerin çalışma saatlerinin çakışmasını, çalışma saatlerinin belirsizliğini, çalışmaya sürekli hazır olma beklentisini, iş ortamını özlemeyi ve iş disiplininin bozulmasını ise zorluk olarak değerlendirmektedirler. Kadınlar erkeklerden farklı olarak motivasyon artışı, işe kolay uyum sağlamayı, işyerinin zorunlu ilişkilerden uzak kalmayı ve yönetici baskısından uzaklaşmayı fırsat olarak görürken; erkekler kadınlardan farklı olarak ofis stresinden ve resmiyetinden uzak kalmayı ve mola süresinin artışı bir fırsat olarak görmektedirler.

Tema 1 kapsamında oluşturulan kodlar, literatürde elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Literatür bulguları, katılımcıların çoğunun uzaktan çalışmayı olumlu değerlendirdiğini (Akcebe & Nişancı, 2024, s. 1683), evden çalışmanın esnek çalışma imkanı sağladığı (Başkaya & Mertcan, 2024, s. 12; Zhang vd., 2021, s. 806), rahat bir çalışma ortamı sunduğunu (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3256; ; Başkaya & Mertcan, 2024, s. 12; Esen & Bircan, 2022, s. 125; Karaca-Varinlioğlu & Esen, 2019), motivasyon üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3255; Karaca-Varinlioğlu & Esen, 2019; Kuloğlu & Temel-Eğimli, 2024, s. 214; Yıldırım & Tengilimoğlu, 2022, s. 632), verimliliği artırdığını (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020,

s. 3256; Akca & Tepe-Küçükoglu, 2020; Zhang vd., 2021, s. 807) ve iş esnekliği sağladığını (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3255; Esen & Bircan, 2022, s. 124, Kıcıır, 2019, s. 183) ortaya koymuştur. Buna karşın, uzaktan çalışmanın çalışma sürelerini belirsizleştirilmesi (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3255; Kablay, 2023, s. 32) ve iş disiplinine ilişkin sorunlara yol açması (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3255; Kıcıır, 2019, s. 183) gibi olumsuz etkileri tespit edilmiştir. Bunlar arasında, özellikle çalışma saatlerinin belirsizliği, uzaktan çalışmanın en önemli sorunlarından biridir. Ayrıca evden çalışmanın zorluklarından biri olarak, kadınların evden çalışırken (çocuk sesi gibi dikkat dağıtıcı unsurlar) iş dışı kesintilerle karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Zhang vd., 2021, s. 807). Bir diğer bulgu olan işyeri ortamını özleme zorluğu ise, sosyalleşme eksikliğinin olumsuz bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yapılan bir çalışma, uzaktan çalışmanın tüm çalışanları aynı derecede etkilemediğini, örneğin daha yüksek dışadönüklük seviyesine sahip çalışanların, daha düşük seviyeye sahip olanlara göre iş arkadaşlarını daha fazla özlediğini ortaya koymuştur (Langvik vd., 2021, s. 3). Sosyal etkileşimin azalması, çalışanların olumlu ruh sağlığının, iş arkadaşlarıyla olan sosyal ilişkilerdeki azalmadan etkilendiğini göstermektedir (Bareket-Bojmel vd., 2023, s. 2). Benzer şekilde, daha fazla sosyal bağlantısı olan çalışanların sağlık ve refahlarını sürdürme olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Aleem vd., 2023, s. 8).

Tema 2 kapsamında (sosyo-psikolojik etkiler) elde edilen bulgulara göre katılımcılar, evden çalışmanın özellikle ekonomik olarak olumlu bir etkisinin olduğunu, zaman kaybına neden olan ulaşım sorunlarının ortadan kalktığını ve evde yapılması gerekli işleri gün içinde organize etmenin kolay olduğunu vurgulamaktadırlar. Katılımcıların, eşlerin sürekli evde olması nedeniyle kişisel alan sorunu yaşadıkları, sürekli evden çalışmalarının sosyal çevrelerini azalttığı ve sosyal izolasyon zorluğuna neden olduğu görülmektedir. Sosyal izolasyonun olumsuz bir sonucu olarak, bazı katılımcıların sosyalleşme isteğinin zamanla azaldığı, bazılarında ise arttığı gözlemlenmektedir. Dahası, bazı katılımcılar sosyalleşme ihtiyaçlarını, online olarak ya da çocuk parkında diğer ebeveynlerle veya komşularla iletişime geçerek gidermektedir. Diğer taraftan bazı katılımcılar için bu durum, içe kapanma ve yalnızlık hissine neden olmaktadır. Aynı zamanda bulgular, işin sadece gelir getirici bir faaliyet olmadığını aynı zamanda bireyler açısından oldukça önemli sosyalleşme araçlarından biri olduğunu göstermektedir.

Tema 2 kapsamında oluşturulan kodlar, literatürde elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Yapılan çalışmaların sonuçları, uzaktan çalışmanın zaman tasarrufu sağladığını (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3253; Başkaya & Mertcan, 2024, s. 12; Karaca-Varinlioğlu & Esen, 2019), maddi tasarruf imkânı sunduğunu (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3256), ulaşım sorununu azalttığını (Kuloğlu & Temel-Eğinli, 2024, s. 211) ortaya koymuştur. Buna karşın, uzaktan çalışmanın sosyal ilişkileri zayıflatığı (Başkaya & Mertcan, 2024, s. 13; Kıcıır, 2019, s. 183; Kuloğlu & Temel-Eğinli, 2024, s. 206) ve yalnızlığı artırdığı (Kıcıır, 2019, s. 186) öne sürülmüştür. Uluslararası çalışmalarda da benzer yönde sonuçlar ortaya konmuştur. Evden çalışmanın, işe gidip gelme süresini ve maliyetlerini azalttığı vurgulanmıştır (Boutros vd., 2023, s. 1736). Diğer yandan sosyal izolasyon ile yalnızlık duygusunun birbiriyle ilişkili olduğu belirtilmiştir. Sosyal izolasyon, başkalarıyla etkileşimlerin nesnel bir eksikliği iken, yalnızlık ise sosyal bağlantıların eksikliğinin öznel duygusuyla ilişkilidir (Leigh-Hunt vd., 2017, s. 158). Evden çalışmanın, çalışanlar arasında izolasyon ve yalnızlık duygularına neden olduğu ortaya konmuştur (Guy & Arthur, 2020, s. 895; Van-Zoonen & Sivunen, 2022, ss. 616-617). Sosyal izolasyonun stres artışı, üretkenlikte düşüş ve uzaktan çalışmadan duyulan memnuniyetin azalmasıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Toscano & Zappalà, 2020, ss.

8-10). Ayrıca, yalnızlık duygusunun çalışanların işlerine olan bağlılığının azalmasıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir (Jung vd., 2021, s. 9). Ek olarak, kadınların iş-yaşam dengesindeki artan karmaşıklığın hem kişisel hem de mesleki yaşamlarında olumsuz sonuçlara yol açtığı ve kişisel düzeyde, sıkıntı (Smith, 2022) ve yalnızlığı (Gao & Sai, 2020, ss. 757-758) artırdığı ifade edilmiştir.

Tema 3 kapsamında (aile ve ilişkiye etkileri) elde edilen bulgulara göre, evden çalışmanın aile yaşamına sağladığı fırsatlar konusunda eşler, özellikle çocuklara ve birbirlerine daha fazla zaman ayırma, ev işi dayanışması ve işbölümü gibi konuları vurgulamışlardır. Özellikle kadın katılımcılar, ev işleri ve çocuk bakımında işbölümü yapmanın, iş-yaşam dengesini kolaylaştıran bir faktör olarak görmektedirler. Toplumsal cinsiyet algıları çerçevesinde, ev işleri ve çocuk bakımı genellikle kadınların görevi olarak kabul edilmektedir. Eşlerin evden çalışmaları, ev işlerine ve çocuk bakımı açısından bir fırsat olarak görülmektedir. Bu durum, evden çalışmanın toplumsal rol algılarını değiştirme potansiyeli taşıyan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, eşlerin sürekli evde zaman geçirmeleri, evlilik ilişkisinde monotonluğa ve ilişkide stres artışına neden olabilmektedir. Eşlerin birlikte vakit geçirmeleri avantaj sağlarken, sürekli bir arada olmak ilişkide monotonluk yaratabilmektedir. Dolayısıyla bu durum, çiftlerin ilişkisinin iş arkadaşlığına dönüştürme potansiyelini taşımaktadır. Kısacası evden çalışma ortaya çıkardığı fırsat ve zorluklarla evlilik ve ilişki dinamiklerini etkileyebilen madalyonun iki yüzü gibi işlev görmektedir.

Tema 3 kapsamında elde edilen kodlar, literatürde elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Evden çalışmanın, ev ve aileyle daha fazla ilgilenmeye (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3255; Başkaya & Mertcan, 2024, s. 12) ve çalışanların kendilerine daha fazla vakit ayırabilmesine (Kuloğlu & Temel-Eğimli, 2024, s. 209) katkı sağladığı görülmektedir. Buna karşın iş yükünü (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020, s. 3255) ve kadınlar açısından ev iş yükünü artırdığı (Kablay, 2023, s. 32) ortaya konmuştur.

Tema 4 kapsamında (iş – yaşam dengesine etkisi) elde edilen bulgulara göre, kadın ve erkek katılımcıların bir kısmı, mesai kavramının belirsizliği, ev – iş yükü ve yoğunluğu, iş esnasında çocuklarla ilgilenme zorluğu, iş ve çalışma yaşamının iç içe geçmesi gibi nedenlerden dolayı iş-yaşam dengesini sağlayamadıklarını vurgulamaktadırlar. Bun karşın katılımcılardan bazıları ise, iş saatleri dışında aileye vakit ayırabilme, evde esnek iş bölümü, ev işlerini kolay yönetebilme, dinlenme ve kişisel zaman kazanımı ve çocuklarla yakından ilgilenme gibi nedenlerde dayalı olarak iş – yaşam dengesini sağlayabildiklerini belirtmişlerdir. Ancak iş – yaşam dengesi açısından kadın katılımcılar, erkek katılımcılardan farklı olarak esnek çalışma saatlerini bir fırsat olarak görürken, ev işlerini bir zorluk olarak görmektedirler. Esasen bu durum evden çalışmanın sağladığı ev işleri paylaşımı ve organizasyon kolaylığı, ev içinde sorumlulukların paylaşılması, eşler arasında destek ve iş birliği ve çocuk bakımında ebeveyn yardımlaşması, kadınlar açısından iş yaşam dengesini kolaylaştıran faktörlerdir. Dikkat çeken bir başka bulgu ise, iş yaşam dengesini sağlamada erkeklerin oranının daha yüksek olmasıdır. Kadınlardan bir kısmının iş-yaşam dengesini sağlayamamaları, esasen özel yaşam ile ev-iş-çocuk üçgeninde daha fazla zaman harcamalarına bağlıdır. Dolayısıyla kadınlar işlerini, çocukların ve evin ihtiyaçlarına göre ayarlamak zorunda kalmaktadırlar. Her ne kadar erkekler ev işlerine ve çocuk bakımına katkı yapıyor olsalar da esasen bu katkıları, iş saatlerinin dışında kalan zaman diliminde gerçekleştirmektedir. Çocuk bakımında erkekler genellikle “yardımcı” rolünü üstlenirken, kadınlar esas sorumlu olarak görülmektedir. Dolayısıyla erkekler evden çalışmayı daha rahat yönetirken, kadınlar ise ek sorumluluklar nedeniyle daha fazla zorlanmaktadırlar. Bu bulgu, iş yaşam dengesini

sağlayabilmenin iş ve çalışma koşullarının etkisinin yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerinin gerektirdiği görevlere bağlı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Tema 4 kapsamında oluşturulan kodlar, literatürde farklı örneklemeler üzerinde yapılan çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Çeşitli sektörlerde beyaz yakalı çalışanlar üzerine yapılan bir araştırma, uzaktan çalışmanın iş-yaşam sınırlarını belirsizleştirdiğini göstermiştir (Akbaş-Tuna & Türkmendağ, 2020). Kamu görevlileri üzerinde gerçekleştirilen başka bir çalışmada, katılımcıların iş ve özel yaşam dengelerini sağlamakta zorlandıkları ancak uzaktan çalışma sayesinde bu dengeyi sağladıkları tespit edilmiştir (Akcebe & Nişancı, 2024, s. 1685). Çevirmenler üzerinde yapılan bir araştırmada ise evden çalışmanın, iş-yaşam dengesine etkisinin kişisel tercihlere ve çalışma ortamına bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Kıcı, 2019). AR-GE çalışanlarıyla yapılan bir araştırmada ise evden çalışma, iş-özel yaşam dengesi açısından olumlu görülmektedir (Esen & Bircan, 2022, s. 124). Uzaktan çalışmanın çalışan annelerin iş-yaşam dengelerini iyileştirdiği ortaya konmuştur (Karaca-Varinlioğlu & Esen, 2019). Uzaktan çalışmanın iş-aile yaşam dengesi üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir (Korukçu & Yıldırım, 2023, s. 1726). Twitter üzerinden yapılan doküman incelemesi sonucunda, uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesine katkı sağladığı ortaya konmuştur (Saura vd., 2022, s. 250). Uzaktan çalışma ile iş-aile çatışması arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Palumbo, 2020, s. 784; Xu vd., 2022, s. 7). Çalışanların uzaktan çalışma algılarının, psikolojik refahı ve iş-yaşam entegrasyonunu desteklediği de öne sürülmüştür (Mostafa, 2021). Uzaktan çalışmada iş yaşam dengesi sağlamada bekar katılımcıların evli katılımcılara göre daha tatmin olduğu tespit edilmiştir (Yıldırımçakar & Kanberoğlu, 2024, s. 214). Ancak, öğretmenler üzerine yapılan araştırmada, uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisinin genellikle olumsuz olduğu belirtilmiştir (Karal & Doğan, 2024, ss. 2167-2168). Akademisyen, bankacı, öğretmen ve çağrı merkezi çalışanı gibi kadın katılımcılar üzerinde yapılan bir araştırmanın sonucu, evden çalışmanın kadınların iş-yaşam dengesini olumsuz etkilediğini tespit etmiştir (Karlankuş & Eser, 2023, s. 363). Nitel bir çalışmanın sonucu, uzaktan çalışmanın çalışanların iş ve aile yaşamı dengesini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur (Kuloğlu & Temel-Eğinli, 2024, s. 214). Son olarak, 112 çalışanları üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, iş yükü fazlalığının iş-aile çatışmasını olumsuz etkilediği ortaya konmuştur (Çingir & Şantaş, 2023, s. 413).

Bu çalışma ve literatür bulguları, evden çalışmanın bireyler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. İş-yaşam dengesinin çeşitli faktörlerden etkilendiği göz önüne alındığında, evden çalışmanın iş-yaşam dengesini kesin olarak sağladığı yönünde bir sonuca varmanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın bulguları, evden çalışmanın iş yaşamına, kişisel ve sosyal yaşama, evliliğe ve ilişkiye, özellikle iş-yaşam dengesine etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Evden çalışmaya ilişkin elde edilen dört tema, iş ve sosyal yaşamın önemli boyutlarıyla ilgili fırsat ve zorlukları göstermektedir. Evden çalışmanın fırsatları, iş-yaşam dengesini sağlamayı kolaylaştırırken, zorlukları ise bu dengeyi kurmayı zorlaştırmaktadır.

Evden çalışmanın ortaya çıkardığı bu zorlukların üstesinden gelmek, iş-yaşam dengesini sağlamada önemli bir faktördür. Bu dengenin sağlanabilmesi için çiftlerin evden çalışma sürelerinin daha kesin sınırlarla belirlenmesi gereklidir. Bu doğrultuda, çalışanlarının iş-yaşam dengesini koruyabilmesi için çalışma düzeninin daha net belirlenmesi gereklidir. Ancak, bu durum büyük ölçüde işverenlere ve insan kaynakları yönetimine bağlıdır. Nitekim, çalışanlara örgüt ve sosyal ağlar tarafından sağlanan uygun desteğin, özellikle kadınların iş-yaşam dengesini etkili bir şekilde kurmalarında önemli bir rol oynayabileceği belirtilmektedir (Aleem vd. 2023, s. 8). Ayrıca insan kaynakları uygulamalarının iyileştirilmesi, çalışanların evden çalışma modelinden kaynaklanan

olumsuz unsurların azaltılmasında etkili bir faktördür. Kurumsal insan kaynakları uygulamalarının, evden çalışmanın olumsuz etkilerini en aza indirmek için çalışanlara ilişkin görev, süreç ve ilişkisel etkileşimleri kolaylaştırması gereklidir (Whillans vd., 2021, s. 2). Bu doğrultuda, evden çalışma modelinde çalışanların görev ve süreç etkileşimlerini kolaylaştırmak için gerekli teknolojik araçların sağlanması, ilişkisel etkileşimlerin geliştirilmesinde ise farkındalıklarının artırılması, etkileşimsel ilişki ve bağlarının yeniden etkinleştirilmesi ve psikolojik destek sağlanması gibi tekniklerin uygulanması gerekli görülmektedir (Aleem vd., 2023, s. 9). Ayrıca sürekli evden çalışmanın ortaya çıkardığı zorlukların hafifletilmesi için çalışma modeli, çalışanların isteklerine bağlı olarak haftada bir gün işyerinde çalışmalarını destekleyecek şekilde revize edilebilir. Bu hibrit model, çalışanların iş, özel ve sosyal yaşam izolasyonun önüne geçebilir. Evin iş ortamına dönüşmesi nedeniyle iş-yaşam dengesini bulanıklaştıran ev işleri ve çocuk bakımı, aile içinde adil bir iş bölümü çerçevesinde ele alınmalıdır. Zira erkeklerin ev içi aktivitelerin yükünü eşit bir şekilde paylaştığı ailelerde, iş ve yaşam refahının daha iyi yönetebildiği ortaya konmuştur (Aleem vd., 2023, ss. 8-9). Bunun yanı sıra, evde uzun süre birlikte vakit geçirmenin ilişkide sıradanlaşmaya yol açmasını önlemek için çiftlerin birlikte vakit geçirme alışkanlıklarını değiştirecek sosyal aktiviteler planlanması önerilmektedir.

5. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırma için etik kurul izni Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 13.01.2025 tarihli ve 16/2 numaralı kararı ile alınan izinle yürütülmüştür.

6. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazar/tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

7. Katkı oranı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

8. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Ağargün, A. Y., & Turgut, T. (2022). Remote working and work-family conflict during the COVID-19 outbreak. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(3), 315–336. <https://doi.org/10.22139/jobs.1120712>
- Akbaş-Tuna, A., & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246–3260. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1037>

Aksu, M., & Can, Y.N., (2025). Evden çalışan çiftlerde iş – yaşam dengesinin bulanıklaşması: Fırsatlar ve zorluklar üzerine nitel bir analiz.

Akca, M., & Tepe-Küçükoğlu, M. (2020). Covid-19 ve iş yaşamına etkileri: Evden çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 8(1), 71–81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jimeep/issue/55110/747985>

Akcebe, F., & Nişancı, Z. N. (2024). Zorunlu şartlarda tele çalışmaya ilişkin tutum ve iş yaşam dengesi arasındaki ilişki pandemi süreci örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(4), 1663–1689. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1220714>

Aleem, M., Sufyan, M., Ameer, I., & Mustak, M. (2023). Remote work and the Covid-19 pandemic: An artificial intelligence-based topic modeling and a future agenda. *Journal of Business Research*, 154, 113303. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113303>

Alexander, A. P. (2019). Lincoln and Guba's quality criteria for trustworthiness. *IDC International Journal*, 6(4), 1–6. https://scholar.google.com/scholar?cluster=8140836700906510128&hl=tr&as_sdt=0,5

Backlinko Team (2025, January 30). *Remote work statistics*. <https://backlinko.com/remote-work-stats>

Bailey, D., & Kurland, N. (2022). A review of telework research: Findings, new directions, and lessons for the study of modern work. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4), 383–400. <https://doi.org/10.1002/job.144>

Bal, H. (2023). *Araştırma yöntemleri nicel-nitel-karma yöntemler*. Otorite Yayınları.

Bareket-Bojmel, L., Chernyak-Hai, L., & Margalit, M. (2023). Out of sight but not out of mind: The role of loneliness and hope in remote work and in job engagement. *Personality and Individual Differences*, 202, 111955. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111955>

Başkaya, R., & Karacan, M. (2024). Evden çalışma yönteminde bireyin sosyalleşmesi üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 3(1), 1–15. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiky/issue/85418/1382073>

Boutros, P., Fakih, A., & Tarraf, M. (2023). Adapting to the new normal: The impact of remote work on firm performance in Jordan and Morocco. *Regional Science Policy & Practice*, 15(8), 1722–1740. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12667>

- Braun, V., & Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. (Çev. S. N. Şad, N. Özer & A. Atlı). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 873–898. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m>
- Can-Yalçın, R., & Begenirbaş, M. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde teknostres ve iş-aile çatışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 701–730. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.869266>
- Charalampous, M., Grant, C. A., & Tramontano, C. (2022). Getting the measure of remote e-working: A revision and further validation of the E-work life scale. *Employee Relations*, 45(1), 45–68. <https://doi.org/10.1108/ER-11-2021-0483>
- Çıngı, F., & Şantaş, G. (2023). 112 çalışanlarında iş-aile çatışması, tükenmişlik ve iş yükü fazlalığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(2), 393–424. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2808846>
- Dell’Anna, A., & Yılmaz, M. C. (2025, February 20). *Hybrid work: These are Europe’s most and least flexible countries*. <https://www.euronews.com/my-europe/2025/02/18/hybrid-work-these-are-europes-most-and-least-flexible-countries#>
- Duran, A., & Hussein, N. (2022). Uzaktan çalışma konusunda yapılmış akademik çalışmaların incelenmesi: Sistemik derleme. *Örgütsel Davranış Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 124–134. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7495489>
- Elmas-Atay, S., & Gerçek, M. (2021). İş-yaşam çatışmasının koronavirüs (Covid-19) pandemisi sürecinde yeniden değerlendirilmesi: Kadın akademisyenler açısından nitel bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), 203–241. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.865298>
- Ertürk, M., & Acar, O. K. (2024). Türkiye’de uzaktan çalışma konusu üzerine hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik bir analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1) 158–173. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2630879>
- Esen, D., & Bircan, Ö. (2022). AR-GE çalışanlarının bakış açısıyla evden çalışma. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 113–132. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fbujoss/issue/70817/1094495>

Aksu, M., & Can, Y.N., (2025). Evden çalışan çiftlerde iş – yaşam dengesinin bulanıklaşması: Fırsatlar ve zorluklar üzerine nitel bir analiz.

Eurostat (2024, March 14). *Employed persons working from home as a percentage of the total employment, by sex, age and professional status (%)*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ehomp__custom_12158505/default/table?lang=en

Gao, G., & Sai, L. (2020). Towards a “virtual” world: Social isolation and struggles during the COVID-19 pandemic as single women living alone. *Gender Work and Organization*, 27(5), 754–762, <https://doi.org/10.1111/gwao.12468>

Global Workplace Analytics (GWA). (2017). *The 2017 state of telecommuting in the US employee workforce*. https://we.ifma.org/wp-content/uploads/2020/03/State_Of_Telecommuting_U.S._Employee_Workforce-copy.pdf

Guy, B., & Arthur, B. (2020). Academic motherhood during COVID-19: Navigating our dual roles as educators and mothers. *Gender Work and Organization*, 27(5), 887–899. <https://doi.org/10.1111/gwao.12493>

Güzel, D., & Aydın, G. (2021). Covid-19 döneminde uzaktan çalışma sisteminde iş performansını etkileyen faktörler: banka çalışanları üzerine bir uygulama. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 128-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruiibfdergisi/issue/66112/991171>

Jung, H. S., Song, M. K., & Yoon H. H. (2021). The effects of workplace loneliness on work engagement and organizational commitment: Moderating roles of leader-member exchange and coworker exchange. *Sustainability*, 13(2), 948. <https://doi.org/10.3390/su13020948>

Kablay, S. (2023). Akademide tele çalışma deneyimleri: Niteliksel bir çalışma. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(39), 1–37. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1288899>

Kapitsinis, N. (2025) Spatialities of remote work across the EU regions in the context of the Covid-19 pandemic: Regional change, factors, interlinkages. *Applied Geography*, 176, 103531. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2025.103531>

Karaca-Varinlioğlu, S., & Esen, E. (2019, October 16-17). İş yeri inovasyonunun bir örneği olarak uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesine etkisi: Çalışan anneler üzerine bir araştırma [Özet bildirisi]. M. Çemberci (Ed.), *International Social Innovation Congress Proceedings* içinde (ss. 22). YTÜ SosyoPark Yayınları.

Karaçınar, A., & Filizöz, B. (2024). Uzaktan çalışma modelinin (hibrit model) çalışan performansı üzerine etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(4), 1073–1089. <https://doi.org/10.33712/mana.1394601>

- Karal, Y., & Doğan, E. (2024). Kovid-19 salgını sırasında K12 okullarında uzaktan çalışma: Öğretmenler için riskler ve fırsatlar. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(3), 2160-2178. <https://doi.org/10.24315/tred.1487139>
- Karlankuş, N., & Eser, B. (2023). Covid-19 döneminde evden çalışmanın kadın çalışanların iş-yaşam dengesine etkisi: Trabzon ili üzerine bir araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(2), 347-366. <https://doi.org/10.20979/ueyd.1351541>
- Kıdır, B. (2019). Evden çalışma: Özgürlük mü esaret mi? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 173-196. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.302154>
- Kırık, A. M., & Özkoçak, V. (2021). Koronavirüs (Covid-19) pandemisinde evden çalışma ve iş hayatında dijital iletişim teknolojilerinin kullanımı. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(79), 924-933. <https://doi.org/10.26449/sss.2950>
- Korukçu, N., & Yıldırım, A. (2023). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışmanın iş-aile yaşam dengesine etkisinin insan kaynakları yönetimi perspektifinden incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 1715-1733. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1676>
- Kozioł-Nadolna, K. (2024). Advantages and disadvantages of remote work from the perspective of a Polish employee during the Covid 19 pandemic. *Procedia Computer Science*, 246, 3859-3867. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.09.159>
- Kuloğlu, E., & Temel-Eğimli, A. (2024). Uzaktan çalışma sisteminin çalışan motivasyonu üzerine etkileri. *Sosyolojik Düşün*, 9(2), 189-224. <https://doi.org/10.37991/sosdus.1486187>
- Kutlutürk, S., & Yıkılmaz, İ. (2021). Covid-19 pandemisi uzaktan çalışma sürecinde akademisyenlerin iş stresi, tükenmişlik algısı ve kas iskelet sistemi ağrılarının incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 8(2), 297-313. <https://doi.org/10.21020/husbfd.877088>
- Langvik, E., Karlsen, H. R., Saksvik-Lehouillier, I., & Sørengaard, T. A. (2021). Police employees working from home during COVID-19 lockdown: Those with higher score on extraversion miss their colleagues more and are more likely to socialize

Aksu, M., & Can, Y.N., (2025). Evden çalışan çiftlerde iş – yaşam dengesinin bulanıklaşması: Fırsatlar ve zorluklar üzerine nitel bir analiz.

with colleagues outside work. *Personality and Individual Differences*, 179, Article 110924, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110924>

Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., Turner, V., Turnbull, S., Valtorta, N., & Caan, W. (2017). An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness. *Public Health*, 152, 157–171. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2017.07.035>

Mostafa, B. A. (2021). The effect of remote working on employees wellbeing and work-life integration during pandemic in Egypt. *International Business Research*, 14(3), 41–52. <https://doi.org/10.5539/ibr.v14n3p41>

Orlandi, L. B., Veglianti, E., Zardini, A., & Rossignoli, C. (2024). Enhancing employees' remote work experience: Exploring the role of organizational job resources. *Technological Forecasting and Social Change*, 199, 123075. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123075>

Öztırak, M., & Orak, B. (2022) Uzaktan çalışma süreçlerinde dijital zorbalığın örgütsel dışlanmaya etkisi üzerine bir çalışma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(2), 605–630. <https://doi.org/10.15295/bmij.v10i2.2056>

Paavola, S., Lakkala, M., Folger, L., Preegel, K., Kokkonen, J., Bardone, E., & Bauters, M. (2025). Transformed knowledge work infrastructures in times of forced remote work. *Information and Organization*, 35(2), 100563. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2025.100563>

Palumbo, R. (2020). Let me go to the office! An investigation into the side effects of working from home on work-life balance. *International Journal of Public Sector Management*, 33(6/7), 771–790. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-06-2020-0150>

Park, S., Jeong, S., & Chai, D. S. (2021). Remote e-workers' psychological well-being and career development in the era of covid-19: Challenges, success factors, and the roles of HRD professionals. *Advances in Developing Human Resources*, 23(3), 222–236. <https://doi.org/10.1177/15234223211017849>

Parlak, Ü., & Karaköse, S. (2022). COVID-19 sürecinde evden çalışan annelerde depresyonu yordayan faktörler: İş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveyn tükenmişliği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 149–189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kademkad/issue/68271/1064320>

- Reyhanoğlu, M., & Akın, Ö. (2023). COVID-19 pandemisinde evden çalışan öğretmenlerin iş talepleri, iş tatmini, tükenmişlik ve iş-aile / aile-iş çatışması ilişkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 622–647. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1369387>
- Saura, J. R., Ribeiro-Soriano, D., & Saldaña, P. Z. (2022). Exploring the challenges of remote work on Twitter users' sentiments: From digital technology development to a post-pandemic era. *Journal of Business Research*, 142, 242–254. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.052>
- Sherif, A. (2024a, December 11). *What kind of remote work structure would you like to have?* <https://www.statista.com/statistics/1401265/preferred-work-structure-remote-workers-globally/>
- Sherif, A. (2024b, November 12). *Percentage of employees who work from home all or most of the time worldwide from 2015 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/1450450/employees-remote-work-share>
- Smith, J. (2022). From “nobody’s clapping for us” to “bad moms”: COVID-19 and the circle of childcare in Canada. *Gender Work and Organization*, 29(1), 353–367. <https://doi.org/10.1111/gwao.12758>
- Spreitzer, G., Cameron, L., & Garrett, L. (2017). Alternative work arrangements: Two images of the new world of work. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 473-499. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032516-113332>
- Şen, N., & Keskin, S. (2022). Pandemi döneminde esnek çalışma düzeni ile iş-aile çatışması arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(30), 184-199. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1138373>
- Tobin, G. A., & Begley, C. M. (2004). Methodological rigour within a qualitative framework. *Journal of Advanced Nursing*, 48(4), 388–396. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2004.03207.x>
- Toscano, F., & Zappalà, S. (2020). Social isolation and stress as predictors of productivity perception and remote work satisfaction during the COVID-19 pandemic: The role

Aksu, M., & Can, Y.N., (2025). Evden çalışan çiftlerde iş – yaşam dengesinin bulanıklaşması: Fırsatlar ve zorluklar üzerine nitel bir analiz.

of concern about the virus in a moderated double mediation. *Sustainability*, 12(23), 9804. <https://doi.org/10.3390/su12239804>

Van-Zoonen, W., & Sivunen, A. (2022). The impact of remote work and mediated communication frequency on isolation and psychological distress. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 31(4), 610–621. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2021.2002299>

Whillans, A., Perlow, L., & Turek, A. (2021). Experimenting during the shift to virtual team work: Learnings from how teams adapted their activities during the COVID-19 pandemic. *Information and Organization*, 31(1), 100343. <https://doi.org/10.1016/j.infoorg.2021.100343>

Xu, G., Wang, X., Han, X. Huang, S. S., & Huang, D. (2022). The dark side of remote working during pandemics: Examining its effects on work-family conflict and workplace wellbeing. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 79, 103174. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2022.103174>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Güncellenmiş 12. Baskı. Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, Ö., & Tengilimoğlu, D. (2022). Pandemi sürecinde uygulanan esnek çalışma düzenlemesinin çalışan motivasyonu ve iş doyumuna etkisi; Bir alan araştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 625–633. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2127409>

Yıldırımçakar, İ., & Kanberoğlu, Z. (2024). Çalışma hayatının dönüşümü ve çalışma hayatında iş-yaşam dengesini sağlamada uzaktan çalışmanın rolü. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 5(1), 201– 218, <https://doi.org/10.62001/gsijses.1497239>.

Yıldız-Bağdoğan, S., & Özdemir, E. (2024). Uzaktan çalışma konulu yayınların bibliyometrik analizi. *Business and Economics Research Journal*, 15(1), 67–82. <http://dx.doi.org/10.20409/berj.2024.435>

Zhang, C., Yu, M. C., & Marin, S. (2021). Exploring public sentiment on enforced remote work during COVID-19. *Journal of Applied Psychology*, 106(6), 797–810. <https://doi.org/10.1037/apl0000933>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	02.05.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	27.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	224-246
DOI	10.51177/kayusosder.1689607		

Avrupa Birliği döngüsel ekonomi modelinde sürdürülebilir atık yönetimi *^Δ

Sustainable waste management in the European Union circular economy model

Emine KILAVUZ¹

Ebru Hilal KİZİR²

Öz

Dünya nüfusunun giderek artması, üretim ve tüketimdeki artışa ve dünyanın kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. Bu sürecin en tehlikeli boyutu çevre kirliliğine yol açan atık sorunudur. Atıkların azaltılması, yeniden kullanılması ve çevreye daha az zarar vermeleri için yapılan tüm faaliyetler atık yönetiminin konusudur. 2015 yılında, Birleşmiş Milletler tarafında kabul edilen, “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” içinde sürdürülebilir gelecek sağlama adına, atık yönetimine önemli bir görev düşmektedir. Bu çalışma ile döngüsel ekonomi politikalarında önemli bir aşama kaydetmiş olan Avrupa Birliği’nin (AB) atık yönetimindeki uygulamaları ve politikalarının incelenmesi hedeflenmiştir. Sürdürülebilir büyüme açısından, kaynakların kullanımında israfın önlenmesi, daha verimli üretim yöntemleri, tüketim kalıplarının değişmesi, atıkların geri dönüştürülerek kullanım ömürlerinin uzatılması, çevreye daha az zarar veren tarzda depolanarak bertaraf edilmesi önemli bir konu olmaya başlamıştır. Her ne kadar AB ülkeleri arasında atık miktarı ve yönetimi arasında büyük farklılık olsa da yıllar itibarıyla atık yönetiminde geri dönüşümün ve daha az çöp depolamaya doğru bir geçişin olduğu, bertaraf etme yönteminin ise azaldığı gözlenmektedir. Geri dönüştürülebilir atığın bir üretim

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

* Bu çalışma, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2024 yılında sunulan Ebru Hilal KİZİR’in, Prof.Dr. Emine KILAVUZ danışmanlığında hazırlamış olduğu “Avrupa Birliği Ülkelerinde Atık Yönetimi ve Sürdürülebilir Büyüme” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Prof.Dr., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF, ekilavuz@nny.edu.tr

² YL öğrencisi, Antalya Belek Üniversitesi, ebruhalil.kizir@belek.edu.tr

girdisi olduğu düşünüldüğünde, geri dönüşüm oranlarının yükseltilmesi doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki baskının azaltılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmanın literatüre katkısı, atık yönetimindeki uygulamaları ile dünyaya örnek olabilecek AB politikalarının önemine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atık yönetimi, Döngüsel ve Yeşil Ekonomi, Avrupa Birliği

Abstract

The increasing world population is causing an increase in production and consumption and a decrease in the world's resources. The most dangerous dimension of this process is the waste problem that causes environmental pollution. All activities carried out to reduce, reuse and reduce damage to the environment are the subjects of waste management. In 2015, waste management has an important role in ensuring a sustainable future within the "2030 Sustainable Development Goals" adopted by the United Nations. This study aims to examine the waste management practices and policies of the European Union (EU), which has made important progress in circular economy policies. Although there are major differences in waste amount and management among EU countries, it is observed that there has been a shift towards recycling and less landfilling in waste management over the years, while the disposal method has decreased. Considering that recyclable waste is a production input, increasing recycling rates will reduce the pressure on natural resources and the environment. The contribution of this study to the literature is to touch on the importance of EU policies that can be an example to the world with their waste management practices.

Keywords: Waste Management, Circular and Green Economy, European Union

1. Giriş

Dünya nüfусundaki artışa paralel olarak, tüketim, sanayileşme, kentleşme ve ekolojik ayak izi artmaya devam etmektedir. Kullanılan her şeyi temin etmek ve yaratılan etkiyi bertaraf etmek için biyolojik kapasitenin ne kadarının (toprak, su, altyapı, bitki örtüsü vb.) tükettiğimiz, ekolojik ayak izini göstermektedir. Ekolojik ayak izindeki artışla birlikte, kaynaklar tükenmekte, biyoçeşitlilik azalmakta, küresel ısınma ve iklim değişiklikleri dünyayı tehdit etmektedir. Kısaca yaşam tüm canlılar için zorlaşmaya başlamıştır.

Tüm bu sorunlar yanında bir başka sorun daha vardır: atık sorunu. Atık dünyadaki tüm ülkeler ve insanlar için büyük bir sorundur. Birçok nedeni olsa da esas olarak modern yaşamın, nüfus artışının, sanayileşmenin, tarımsal faaliyetlerin sonucu atık üretimi ciddi bir problem olmaya başlamıştır. Atık, insan sağlığından, çevreye, geçim kaynaklarından refaha kadar birçok alanda görülen büyük bir sorundur. Atık yönetimi de dünyadaki herkesi ilgilendiren evrensel bir konu haline gelmiştir. Ülkeler sürdürülebilir büyümelerini sağlayabilmek adına kaynakların yeniden kullanımını sağlayarak, atık yönetimi politikalarını hayata geçirmeye ve insanların ekolojik ayak izlerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca iklim değişikliği çerçevesinde küresel ısınmanın azaltılması için sera gazı yaratan tüm faaliyetlerde çevreye duyarlı uygulamaların uygulanmaya konulması da birçok ülkenin hedefindedir. Son yıllarda sıkça tartışılan yeşil ekonomi ve büyüme uygulamaları da bunlardan biridir. Yeşil büyüme hedefleri arasında sürdürülebilir atık yönetimi, kaynakların verimli kullanılması, atıkların çevresel etkilerinin azaltılması, yeşil enerji uygulamaları, yeşil tarım gibi uygulamalar yer almaktadır.

Atık, tekrar kullanıma kazandırılabilen ve ekonomik değeri olan maddelerdir. Dolayısıyla her atık çöp olarak değerlendirilmeden ekonomik değeri yüksek olanların ekonomiye tekrar kazandırılması, tüm ülkelerin sürdürülebilirlik çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Bu konuda başta Avrupa Birliği (AB) ülkeleri olmak üzere çeşitli çıkarılan yasalar, direktifler, anlaşmalar, stratejiler ile atık yönetiminin çerçevesi,

uygulama standartları ve ulaşılmak istenen hedefler belirlenmiştir, ancak uygulama konusunda başarılar değişkenlik göstermektedir. Bu çalışmada ilk olarak atıkla ilgili kavramlara yer verilmiştir. Daha sonra dünyada atık yönetiminde öne çıkan AB de Yeşil Ekonomi ve Döngüsel Ekonomi süreci, atık bağlamında incelenmiştir. Birlik içinde atık yönetimi açısından izlenen çevre politikaları ve üye ülkelerin atık eğilimleri dördüncü ve beşinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Son bölümde sürdürülebilir kalkınma açısından atık yönetiminin önemi ele alınmış, sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Atık kavramı ve atık nedenleri

Atık hem ulusal hem de uluslararası düzenlemelerde çeşitli yaklaşımlarla tanımlanmaktadır. Her ne kadar yaklaşımlar kısmen farklılaşsa da ortak olarak; belirli bir tüketim sonunda geriye kalan ve/veya istenmeyen kalıntılar olarak ifade edilebilir (Şahin & Önder, 2021, s. 196). Halk dilinde her gün üretilen ve çöp olarak bilinen atıkların içinde gıda, kâğıt, metal, cam, plastik gibi birçok geri dönüştürülebilecek malzemeler bulunmaktadır. Özellikle sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile birlikte kırsal kesimden kent yaşamına geçilmesi, paketlenmiş gıdalardan birçok tüketim mallarının artan tüketimi, küreselleşme ile artan üretim gibi birçok faktör beraberinde atık üretimini de getirmiştir. Zaman içinde birçok atık türündeki artış ihtiva ettikleri zararlı maddeler sebebiyle hem çevre hem de insan sağlığını tehdit etmeye başlamıştır (Kaçtıoğlu & Şengül, 2010, s. 90). Atıklar genel itibarıyla dört farklı kategoriye ayrılabilir:

- Katı atıklar: Kentsel atıklar, endüstriyel atıklar, tarımsal atıklar, biyomedikal atıklar ve radyoaktifler yer almaktadır. Konut, ticari, kurumsal ve endüstriyel faaliyetler katı atık kaynaklarıdır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, katı atıkların türleri, atık üreticileri ve kaynakları yer almaktadır.
- Sıvı atıklar: Endüstrilerin yıkama, durulama veya üretim süreçlerinde oluşan atıklara sıvı atık denir.
- Gazlı atıklar: Bunlar motorlu taşıtlardan, fabrikalardan ya da petrol gibi fosil yakıtların yakılmasından dolayı gaz şeklinde salınan atıklardır.
- Ambalaj atıkları: İnsan faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan katı atıklardır.

Tablo 1: Katı Atıkların Türleri ve Kaynakları

Kaynak	Atık üreticileri	Katı atık türleri
Yerleşim	Konutlar	Gıda atıkları, kâğıt, karton, plastik, tekstil, deri, bahçe atıkları, ahşap, cam, metaller, küller, özel atıklar (örneğin hacimli eşyalar, tüketici elektroniği, beyaz eşyalar, piller, yağlar, lastikler) ve evsel tehlikeli atıklar
Endüstri	Hafif ve ağır imalat, imalat, şantiyeler, enerji ve kimya tesisleri	Temizlik atıkları, ambalaj atıkları, gıda atıkları, inşaat ve yıkım malzemeleri, tehlikeli atıklar, küller, özel atıklar
Ticari	Mağazalar, oteller, pazarlar, restoranlar, ofis binaları vb.	Kâğıt, karton, plastik, ahşap, gıda atıkları, cam, metaller, özel atıklar, tehlikeli atıklar

Tablo 2: (Devamı)

Kaynak	Atık üreticileri	Katı atık türleri
Kurumsal	Okullar, hastaneler, cezaevleri, hükümet binaları	Plastik, karton, kâğıt, ahşap, gıda atıkları, cam, metaller, özel atıklar, tehlikeli atıklar
İnşaat ve yıkım	Yeni şantiyeler, yol onarımı, yenileme sahaları, binaların yıkılması	Ahşap, çelik, beton, toprak, tuğla, fayans
Belediye hizmetleri	Sokak temizliği, çevre düzenlemesi, parklar, plajlar, diğer rekreasyon alanları, su ve atıksu arıtma tesisleri	Sokak süpürmeleri, peyzaj ve ağaç budamaları, parklardan, plajlardan ve diğer rekreasyon alanlarından kaynaklanan genel atıklar, çamur
İşlem	Ağır ve hafif imalat, rafineler, kimya tesisleri, enerji tesisleri, maden çıkarma ve işleme	Endüstriyel süreçteki atıklar, hurda malzemeler, spesifikasyon dışı ürünler, cüruf, atıklar

Kaynak: Hoor Hoornweg, D., & Bhada-Tata, P. (2012). WHAT A WASTE: A Global Review of Solid Waste Management. Urban Development Series Produced by the World Bank's Urban Development and Local Government Unit of the Sustainable Development Network, No. 15. <https://hdl.handle.net/10986/17388>

Birinci Sanayi Devrimi ile kömürle çalışan makinelerin bulunması sonucu kol gücünün yerini makinelerin alması ve küçük atölyelerden fabrika üretimine geçilmesi ile ciddi üretim artışı yaşanmaya başlanmıştır. Gelişen teknoloji ve sanayileşme yeni tüketim kalıplarının oluşmasına, kentleşmeye, hızlı tüketime, ulaşım araçlarının çeşitlenmesine ve aşırı kullanımına yol açarken diğer yandan katı atıklardan hava kirliliğine kadar insan eliyle ortaya çıkan kirlilik problemlerini artırmıştır. Teknolojik gelişmeler ile yeni ortaya çıkan tehlikeleri atıklar, tarımdan sanayiye fazla üretim amacıyla aşırı girdi kullanımı, nüfus artışı, kent yaşamından kaynaklı hazır tüketim kalıplarının ortaya çıkardığı plastik ve karton ambalajlar, giderek atık problemine, insanların ekolojik ayak izlerinin artmasına, sürdürülebilir yaşam ve büyüme için kısıt oluşturmaya başlamıştır.

Yukarıda belirtilmiş olan birçok faktör nedeniyle oluşan atıkların çevreye kontrolsüz şekilde bırakılması, çevre kirliliğine yol açmaktadır. Özellikle dünyada artan nüfusun barınması, beslenmesi için tüketim mallarının üretimi için doğal kaynakların aşırı tüketimi, kentleşme ile ortaya çıkan yeni tüketim alışkanlıkları, endüstriyel tarım ve sanayi üretimi için kimyasal gübre ve girdi kullanımları, en önemlisi de fosil yakıtlardan elde edilen enerji kullanımı ile oluşan çevre kirliliği uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çevre kirliliği ve küresel iklim değişikliği gelecek yaşamı tehdit edecek boyuta gelmiştir. Çevresel kirlilikten kaynaklı sağlık problemleri de sağlık harcamalarında artışlara neden olabilmektedir. Alt yapının yeterli olmaması, çarpık kentleşme, yeşil alanların imara açılması ve çevresel koruma mevzuatlarının da yetersiz olması çevre kirliliğinin boyutunu artırmaktadır. Doğayı bilinçsizle kullanmanın maliyeti yüksek olamaya başlamıştır (Acar, 2021, s. 40). Kıt kaynakların etkin kullanımı için bir yandan atıkların azaltılmasına bir yandan da çıkan atıkların maksimum seviyede ekonomiye kazandırılması gerekir. Bunun içinde çok kapsamlı bir atık yönetimine ihtiyaç vardır. Bu konuda aşağıda belirtileceği üzere AB, döngüsel ekonomi modeli ile atık yönetiminde önemli çaba içindedir.

Günümüz dünyasında karşı karşıya olunan küresel çevre sorunları büyük ölçüde (fosil) yakıtlar, mineraller, su, toprak ve biyolojik çeşitlilik de dahil olmak üzere doğal kaynakların insan tarafından aşırı sömürülmesinin bir sonucudur. Dünyanın önemli ekonomik güçlerinden biri olan AB ekonomisi, kalkınma sürecinde doğal kaynaklar ve

malzemeler açısından ithalata bağımlılığı yüksektir. Ancak kaynakların çoğu yalnızca kısa bir süre kullanılmakta veya çöplüklere atılarak ya da geri dönüştürülerek (geri kazanım operasyonları sırasında kalitede bir düşüşe neden olarak) ekonomide kaybolmaktadır. Özellikle önemli miktarda atık üretimi eğilimi göze çarpmaktadır. Avrupa'nın yaygın ekonomik kalkınma modelinin (yüksek kaynak kullanımı, atık üretimi ve kirliliğe dayalı) uzun vadede sürdürülemeyeceği giderek daha da netleşmektedir (European Environment Agency, 17 Jun 2019).

3. Avrupa Birliği'nde yeşil ekonomi ve döngüsel ekonomi sürecinde atık yönetimi

AB'nin düşük CO2 emisyonlu, kaynak verimli, yeşil ve rekabetçi bir ekonomiye geçiş hedefi doğrultusunda Avrupa Komisyonu, 2 Aralık 2015'te Döngüsel Ekonomi (DE) paketini açıklamıştır (Veral & Yiğitbaşıoğlu, 2018, s.2). Doğrusal ekonomi üret, kullan ve at mantığına sahipken DE de kapalı bir döngü yapısı yaratmak ve bunun için de kaynakların yeniden kullanımı, atıkların azaltılması ve çevrenin korunması mantığı bulunmaktadır. Döngüsel ekonominin altında yatan düşünce katma değer birimi başına daha az yeni malzeme harcayarak çevre ve ekonomi için fayda yaratmaktır (Zhou & Smulders, 2021). DE ürün, malzeme ve kaynakların kıymetinin ekonomide olabildiğince uzun süre tutulduğu ve böylece kaynak girdilerinin, atıkların ve emisyon miktarlarının azaltıldığı ekonomik bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bunu sağlanması ise kaynakların onarıcı kullanımına ve kaynak kullanım verimliliğinin artırılmasına bağlıdır. Dolayısıyla döngüsel ekonomi uygulamalarının performansı denilince akla ilk olarak verimlilik ve etkinlik gibi göstergeler gelmektedir (Büyükkeklik & Avşar, 2023, s.128). Yüksek gelire sahip olan ve üretiminde kaynak açısından dışa bağımlı olan AB, çevresel anlamda sürdürülebilir büyüme hedefi ve döngüsel ekonomi modeli çerçevesinde kaynak verimliliğini artırma yanında atıkları önemli bir kaynak olarak görmektedir (Veral, & Yiğitbaşıoğlu, 2018, s. 17). Kısaca (DE), sürdürülebilirliğe geçişi sağlamayı amaçlayan bir kavramdır. Hammadde girdisinin azaltılması, malların yeniden kullanımı ve malzemelerin geri dönüşümü gibi önlemleri teşvik ederek mal ve hizmetlerin maddi ayak izini azaltan iş modellerini hedefler (Repp vd., 2021).

11 Aralık 2019 tarihinde AB, iklim değişikliğiyle mücadele çerçevesinde yeni büyüme stratejisini ve bu çerçevede birçok alanı etkileyecek olan AB politikalarını içeren Avrupa Yeşil Mutabakatını (AYM) yayınlamıştır. Bunu takip eden 11 Mart 2020 tarihinde ise ürünlerin üretimi, tüketimi ve atık yönetimine dair yeni kurallar getirecek olan Döngüsel Ekonomi Eylem Planını açıklamıştır. Birlik döngüsel bir ekonomiye ulaşmak için gerekli yedi temel alan belirlemiştir. Bunlar; plastikler, tekstiller, e-atık, gıda, su ve besinler, ambalaj, piller ve araçlar ile binalar ve inşaat alanlarıdır. AB tarafından 1 Şubat 2023 tarihinde açıklanan Yeşil Mutabakat Sanayi Planı ile sanayi sektörünün yeşil dönüşümü öngörülmüştür. Plan ile çevresel kirliliğin önlenmesi, girdi açısından dışarı bağımlı olan AB'nin etkin kaynak kullanımı, rekabet gücünün artırılması için Avrupa Yeşil Mutabakatı, AB Sanayi Stratejisi ve özellikle Döngüsel Ekonomi Eylem Planı kapsamında sanayiye dönüştürmeye yönelik sürdürülen hedefleri tamamlaması öngörülmektedir. Diğer yandan, atıkların bertarafında bir yöntem olan üçüncü ülkelere ihracatındaki düzenlemesi yanında atıkların bir kaynak olarak ekonomiye kazandırılması için Atık Sevkiyatı Tüzüğü Taslağı çıkarılmış ve döngüsel ekonomi hedefinin desteklenmesi amaçlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı; European Parliament, 17 May 2024). Dolayısıyla yeşil büyüme, atık problemi ve çevre problemlerini azalttığı ölçüde

ekoloji ve çevre çatışmasını da azaltacaktır. AB Döngüsel Ekonomi ile Yeşil Mutabakat çerçevesinde, ürünlerin yeniden kullanım, geri dönüşüm ve geri kazanım yoluyla kullanım sürelerinin uzatıldığı ve atık çıkarılmasının minimize edildiği, insan sağlığı ve çevreyi korumaya odaklı sürdürülebilir bir ekonomi modeli oluşturmayı hedeflemektedir.

Yeşil büyüme kavramı, ekolojiyi bozan endüstriyel ekonominin olumsuz etkilerinin yerini alan, ekonomi ve ekolojinin simbiyotik bir ilişki içinde uzlaşmasına dayanmaktadır. AB'nin Yeşil Mutabakatı kapsamındaki 2050 iklim nötrlüğü hedefi doğrultusunda, Avrupa Komisyonu, Döngüsel Ekonomi Eylem Planı'nda açıklandığı gibi, döngüsel ekonomiye geçişi hızlandırmak için 2022 Mart'ta ilk önlem paketini önermiştir. Teklifler arasında eko-tasarım kurallarının kapsamının genişletilmesi, tüketicilerin yeşil geçiş için güçlendirilmesi ve sürdürülebilir tekstillere ilişkin bir strateji yer almıştır (European Parliament 17 May 2024). Avrupa Komisyonu, kâğıt, karton, plastikler, cam, ahşap ve metal gibi malzemelerden yapılan ve şişeler, kaplar, kutular, torbalar gibi farklı formatlarda karşımıza çıkan ambalajlama ile alakalı AB çapında yeni kurallar getirmiştir. Komisyonun 11 Aralık 2019 tarihli bildirisinde belirtilen Avrupa Yeşil Mutabakatı doğrultusunda, Komisyonun 11 Mart 2020 tarihli bildirisinde belirtilen daha temiz ve daha rekabetçi bir Avrupa için yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, 2030 yılına kadar tüm ambalajların yeniden kullanılabilir veya geri dönüştürülebilir hale getirilmesi yanında ambalaj atığını azaltmak ve ambalaj malzemelerinin içeriklerinde çevresel faktörlerin göz önüne alınmasına yönelik önlemleri dikkate almayı taahhüt etmektedir. Yeniden kullanımı ve geri dönüşüme teşvik etmek amacıyla açık etiketleme gibi ambalaj tasarımını iyileştirmeye yönelik teklifler bulunmaktadır. Aynı zamanda biyo-bazlı, biyolojik olarak parçalanabilen ve kompostlaştırılabilen plastiklere geçiş çağrısı da yer almaktadır. Parlamento, 10 Şubat 2021'de kabul edilen bir kararla, malzeme kullanımı ve tüketimine ilişkin daha sıkı geri dönüşüm kuralları ve bağlayıcı 2030 hedefleri çağrısında bulunmuştur. Ekim 2022'de ise, atık ve üretim süreçlerindeki tehlikeli kimyasalların miktarını düşürmek için kalıcı organik kirleticilere ilişkin kuralların revizyonunu onaylamıştır. Yeni kurallara daha sıkı sınırlar getirecek, bazı kimyasalları yasaklayacak ve kirleticileri geri dönüşümden uzak tutacaktır. 2021'de Avrupa Parlamentosu (AP) Üyeleri, kritik hammaddeler için sürdürülebilir kaynak kullanımı ve yüksek çevresel, sosyal ve insan hakları standartlarına dayalı kapsamlı bir AB stratejisi talep etmiştir. AP Üyeleri, AB'nin birkaç AB dışı ülkeye olan bağımlılığını azaltmak ve kritik hammaddelerin geri dönüşümünü ve geri kazanımını teşvik etmek istemektedir. AP Üyeleri ayrıca planlı eskimeyle mücadele etme, ürünlerin dayanıklılığını ve onarılabilirliğini artırma ve onarım hakkıyla tüketici haklarını güçlendirme girişimlerini de desteklemektedir (European Parliament, 2024; European Parliament, 17 May 2024).

AYM, sağlam mali planlama ve en önemli AB ve AB iklim eylemi parametreleriyle yakından ilgili alanlarda AB ekonomisini sürdürülebilir bir geleceğe dönüştürme mekanizması olarak uzun vadeli bir vizyon sunmaktadır. Bir başka deyişle AYM iklimi koruyan, temiz ve döngüsel bir ekonomiye dayalı bir büyüme stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil Mutabakat bir yasa değil, kuvvetlendirilmiş bir siyasi hareket olmasıyla beraber Avrupa'nın şu ana kadarki en büyük karbonsuzlaşma vaadidir. Bu vaadin yasal bir zorunluluk haline gelmesi için mevcut yasalara ek olarak bir takım yeni yasalar, yeni düzenlemelere ve AB mevzuatında değişiklik yapılmasını tetikleyebilecek olası senaryolara ihtiyaç vardır. İklim değişikliği ve çevresel bozulma, sadece Avrupa için değil tüm dünya için varoluşsal bir tehdittir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için 27 AB Üye Devleti, AB'yi 1990 seviyesine kıyasla 2030 yılına kadar emisyonları en az %55oranında azaltma sözü vermişler ve 2050 yılına kadar da AB'yi iklim nötr kıta haline getirmeyi taahhüt etmişlerdir (European Commission).

4. Avrupa Birliği'nde çevre politikaları içinde atık yönetimi

Dünyanın önemli bir ekonomik gücünü temsil eden AB, imalat, gıda, inşaat, elektronik, tekstil gibi sektörlerden büyük miktarda atık üretmektedir. Üretim sonrası ortaya çıkan atıklar bir yandan girdi kaybına neden olurken diğer yandan insan ve çevre sağlığına tehdit oluşturmaktadır. Atık sorunu karşısında AB atığı önleyerek ve atık yönetimini iyileştirerek daha döngüsel bir ekonomi yaratmak için çalışmaktadır. Aynı zamanda, atığın sağlık ve çevre üzerindeki yükünü azaltma ve ekonomide değerli kaynakları koruma hedefleri bulunmaktadır. Bu yüzden ürünleri mümkün olduğunca uzun vadeli kullanımda tutan ve artık kullanılamayacak hale geldiklerinde sorumlu bir şekilde nasıl atılacağına dair katı kurallar belirleyen bir atık politikası geliştirmiştir. Politikalar ve girişimler ayrıca, yeniden kullanım ve geri dönüşüm faaliyetleri ile AB'nin kaynak kaybının azalmasına çalışılmaktadır. Mesela inşaat atıklarından ikincil malzeme üretilirken, elektronik atıklardaki metallerin geri kazanılması ve yeni cihazlarda kullanılmasına çalışılmaktadır (European Environment Agency, 31 March 2025.).

Avrupa'da birleşme hareketinin ilk kuruluşlarından olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Roma Antlaşması'nda hayat kalitesinin artmasına yönelik açıklamalar olsa da çevreye ilişkin açık bir politika yer almamıştır. Çevre politikası, ilk başlarda Topluluğun ekonomi politikaları çerçevesinde ele alınan ikincil bir politika alanı olmuştur. 1970 yıllarında çevre koruma politikaları daha çok iç piyasada serbest dolaşımın sağlanabilmesi için geliştirilmiş, 1987'de yürürlüğe giren Tek Senet ile birlikte Topluluk, çevre alanında ilk defa yetki kazanmış ve AB'yi kuran Maastricht Antlaşmasıyla çevre alanına politika statüsü verilmiştir. AB, bu süreçlerle birlikte küresel çevre problemlerine çözüm yolu bulmak amacıyla hem kendi sınırları içerisinde hem de uluslararası alanda birden fazla girişimi başlatmış ve önderlik etmiştir (Veral & Yiğitbaşıoğlu, 2018, s. 2).

AB, kaynaklar üzerindeki baskıyı azaltmak ve kullanımlarını iyileştirmek için uygun atık yönetimi, geri kazanım ve geri dönüşüm tekniklerinin önemini vurgulayarak çevreyi ve insan sağlığını korumak amacıyla AB atık çerçeve direktifi (2008/98/EC Direktifi) ile AB'de atıkların arıtılmasına yönelik yasal bir çerçeve oluşturmuştur. Buna göre atık yönetimi, suya, havaya, toprağa, bitkilere ve hayvanlara zarar vermeden, gürültü ve koku nedeniyle rahatsızlık yaratmadan, kırsal alanlara veya özel ilgi alanlarına zarar vermeden gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. AB atık çerçeve Direktifi, aşağıda sıralandığı gibi ters çevrilmiş bir piramit şeklinde tasvir edilen, en çok tercih edilen seçeneklerin en üstte, elden çıkarma ise en altta yer alan bir atık hiyerarşisi oluşturmuştur (EUR-Lex, 2022).

- Önleme (Azaltma); Bir malzeme, madde veya ürünün atık haline gelmeden önce alınan tedbirlerdir.
- Yeniden kullanıma hazırlama; Atık haline gelen malzeme veya ürün bileşenlerinin başka bir ön işleme gerek duymadan yeniden kullanılabilecek şekilde hazırlandığı kontrol, temizleme veya onarılarak geri kazanım işlemleridir.
- Geri dönüşüm; Atık malzemelerin, orijinal veya başka kullanım amaçları doğrultusunda ürün, malzeme veya maddeler halinde yeniden işleme alındığı herhangi bir geri kazanım işlemidir. Organik malzemenin tekrardan işlenmesini (örneğin kompostlaştırma) içerir fakat enerji geri kazanımını ve yakıt olarak ya da geri doldurma işlemleri için kullanılacak malzemelere yeniden işlenmesini kapsamamaktadır.
- Diğer geri kazanımlar (örneğin enerji geri kazanımı); Temel sonucu, tesiste veya daha büyük ekonomide belirli bir işlevi yerine getirmek için kullanılacak olan veya bu

işlevi yerine getirmek için hazırlanan atıkların yerine başka malzemeler konularak faydalı bir amaca hizmet eden atık olan diğer herhangi bir işlemdir.

- İmha etmek; İşlemin ikincil sonucu madde veya enerjinin ıslahı olsa bile (örneğin çöp depolama, yakma) geri kazanımı bulunmayan herhangi bir işlemdir.

Atık hiyerarşisinin ülkelerin atık yönetim uygulamalarında benimsenmesi 2008 yılından itibaren yürürlüğe giren ve 2020 yılına kadar belediye atıklarının %50'sinin geri dönüştürülmesi hedefini koyan AB Atık Çerçeve Direktifi ile başlamaktadır. Elbette bir kent için mevcut atık yönetim faaliyetlerine atık hiyerarşisini entegre etmenin ve uygulamanın kolay olmadığı çok belirgin olmasıyla beraber bunun için yeni yasal düzenlemeler getirilmesine, veri toplama ve izleme sistemleri kurulmasına ve farklı atık türleri için toplama ve ayırma altyapılarına ihtiyaç duyulmaktadır. Finansmana ulaşma zorlukları, yetersiz sosyal katılım, teknik bilgi ve beceri eksikliği, planlama ve yasal mevzuat altyapısındaki eksiklikler genel olarak atık yönetim uygulamalarında karşılaşılan temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır (İzmir Kalkınma Ajansı, 2021).

Atık üretimi konusunda AB Üye Devletleri aşağıdaki önlemleri alması gerekmektedir (EUR-Lex, 2022):

- Sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerini desteklemek,
- Kaynakları verimli kullanan, dayanıklı, onarılabilir, yeniden kullanılabilen ve geliştirilebilen ürünlerin tasarımını, üretimini ve kullanımını teşvik etmek,
- Kritik hammaddeler içeren ürünleri hedefleyerek bu malzemelerin atık haline gelmesini önlemek,
- Yedek parçaların, kullanım kılavuzlarının, teknik bilgilerin veya ürünlerin kalite ve güvenliğinden ödün vermeden onarılmasını ve yeniden kullanılmasını sağlayan diğer araçların bulunabilirliğini teşvik etmek,
- 2030 yılına kadar perakende ve tüketici düzeyinde kişi başına düşen küresel gıda atıklarının %50 oranında azaltılması ve üretim ve tedarik zincirlerindeki gıda kayıplarının azaltılması yönündeki Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine katkı olarak gıda atığı oluşumunun azaltılmasını sağlamak,
- Malzeme ve ürünlerdeki tehlikeli madde içeriğinin azaltılmasını teşvik etmek,
- Deniz çöpu oluşumunu durdurmak.

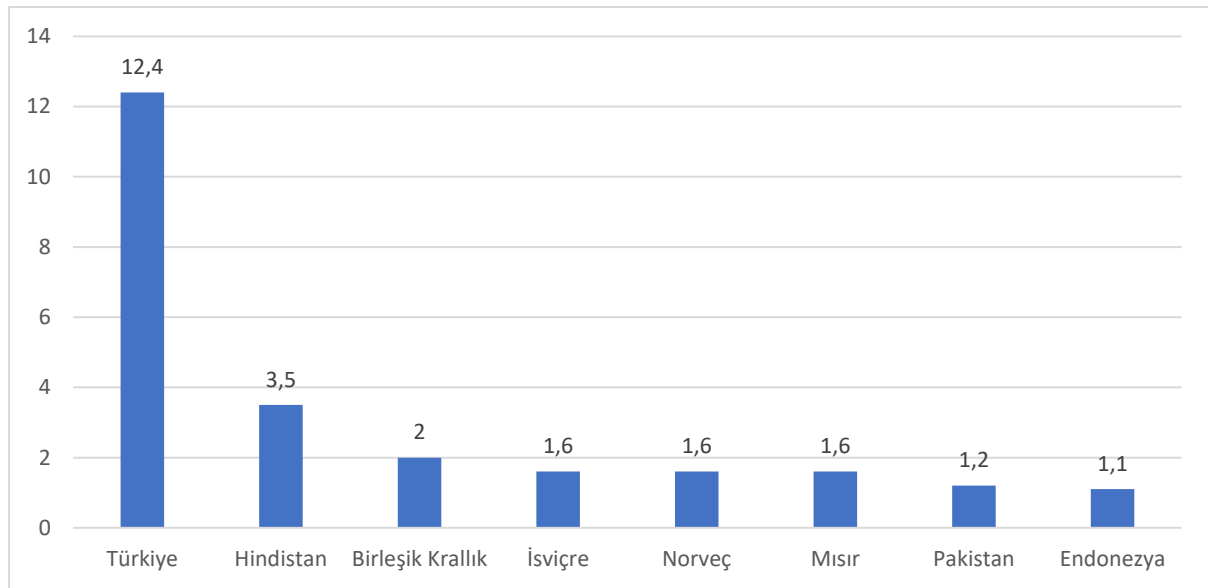
Aynı zamanda AB belediye atıklarının geri dönüşümü hedeflerini şu şekilde belirlemiştir: 2025 yılına kadar belediye atıklarının ağırlıkça en az %55'inin geri dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu hedefin 2030'da %60'a, 2035'te ise %65'e çıkartılması planlanmıştır. (EUR-Lex, 2022).

AB, atık oluşumunun önlenmesi, ürünlerin mümkün olduğunca yeniden kullanımı, atıkların nasıl imha edileceği gibi politikaları bulunmaktadır. AB atık yönetiminde, atık yakma ve depolama, geri dönüşüm, ihracat gibi seçenekleri uygulamaktadır. 2004-2022 döneminde AB'de iki ana arıtım kategorisi olan geri kazanım ve bertarafın gelişimine bakıldığında geri dönüştürülen, dolgu amaçlı kullanılan (eğim ıslahı veya güvenlik amacıyla kazılan alanlarda atıkların kullanılması veya peyzaj düzenlemesinde mühendislik amaçlı) veya enerji geri kazanımıyla yakılan atık miktarı, 2004'te 870 milyon tondan %40,6 artarak 2022'de 1.223 milyon tona çıkmıştır. Bunun sonucunda, bu tür geri kazanımın toplam atık arıtımındaki payı 2004'te %45,9'dan 2022'de %61,4'e yükselmiştir. Bertaraf edilen atık miktarı 2004'te 1.027 milyon tondan 2022'de 769 milyon tona düşmüştür; dolayısıyla %25,1'lik bir azalma söz konusu olmuştur. Toplam atık yönetimi

içerisinde bertarafın payı 2004 yılında %54,1 iken 2022 yılında %38,6'ya düşmüştür (Eurostat, Sept 2024).

AB, 2022'de AB dışı ülkelere 32,1 milyon ton atık ihraç etmiş ve bu ihracatın %55'ini (17,8 milyon ton) demir çelik oluşturmuştur. Ayrıca AB'den ihraç edilen tüm demirli metal atıkların yaklaşık %60'ı (10,7 milyon ton) Türkiye'ye gönderilmiştir. Yine aynı yıl kâğıt atıkların ihracatında ise ilk sırayı (toplam kâğıt ihracatının %30'u) Hindistan almıştır. 2022 yılında AB atıklarının %39'u Türkiye'ye (12,4 milyon ton), ardından Hindistan'a (3,5 milyon ton), Birleşik Krallık'a (2,0 milyon ton), İsviçre'ye (1,6 milyon ton) ve Norveç'e (1,6 milyon ton) gitmiştir. Türkiye, 2022 yılında en fazla atık ihraç edilen ülke olmuştur. (Eurostat, 18 Jan 2024).

Şekil 1: AB'den İhraç Edilen Atıkların Gittiği İlk 8 Ülke (2022/milyon ton)

Kaynak: Eurostat, (18 Jan 2024). EU exported 32 million tonnes of waste in 2022. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240118-1>

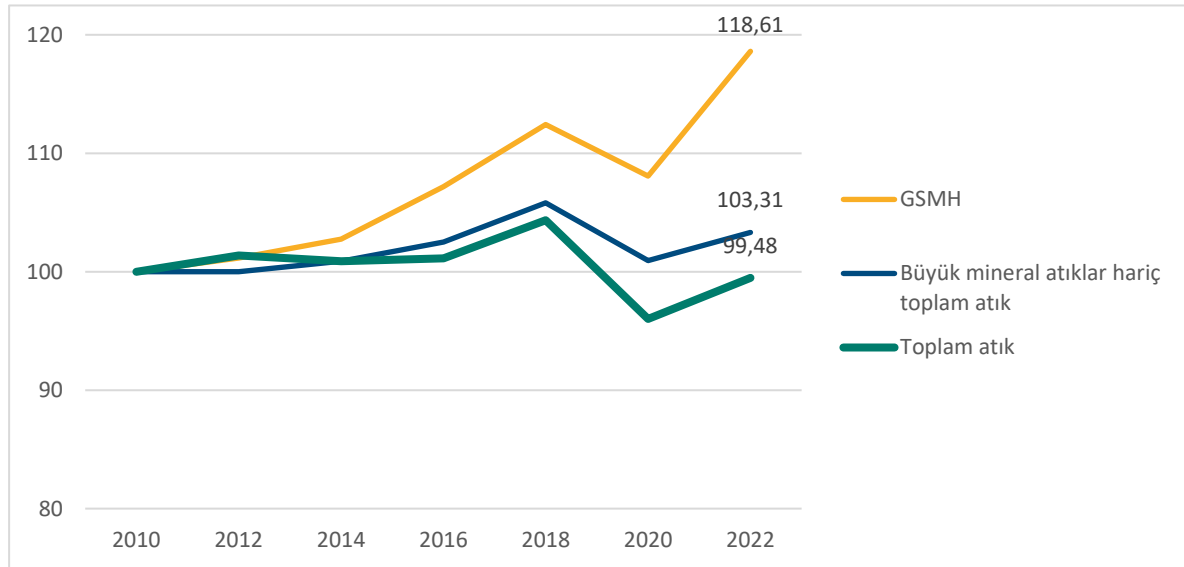
AB'nin atıkların bertaraf edilmesinde ihracat yolunu seçmesi ve başta Türkiye ve Hindistan gibi ülkelere atıkların gönderilmesi, döngüsel ekonomi uygulamalarının sonucu atık sorununun AB dışında ihraç edilmesinden başka bir şey değildir. Eğer küresel anlamda atıkların uygun şekilde bertaraf edilmemesi söz konusu olursa AB'nin uygulamaları AB'nin temiz kalmasına fakat dünyanın kirlenmesine ve sonunda herkesin kaybedeceği bir sonuç elde edilmesine neden olacaktır.

5. Avrupa Birliği genelinde atık eğilimi

Son yıllarda ekonomik büyüme atık üretimi ve çevresel bozulma ilişkisi literatürde araştırılan bir konudur (Gardiner & Hajek, 2020). Atık hacimlerindeki eğilimin başlıca sebebinin ekonomik büyüme olduğu düşünülmekte olup, ekonominin büyüklüğünü takip etmek için kullanılan en yaygın parametre gayri safi yurt içi hasıladır. 2010-2020 dönemi için, AB'nin kişi başına düşen GSYH'si reel olarak %6 oranında artmış ve her ne kadar atık üretimi aynı dönemde azalmış olsa da GSYH gelişimindeki eğilimleri nispeten

yakından takip etmiştir. Şekil 2’de 2010 yılına göre endekslenmiş toplam atık üretimi, büyük mineral atıklar hariç atık üretimi ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) gösterilmektedir. (European Environment Agency, 4 Dec 2024). Şekilden de görüldüğü gibi büyüme ile atık arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. AB üretim sürecinde kaynakları çok kullandığı için atık miktarları da buna paralel fazladır. Sıfır kirlilik hedefi çerçevesinde atıkları azaltmak isteyen AB döngüsel ekonomi politikası çerçevesinde atıkların dönüştürülmesine ve kaynak israfını azaltmaya çalışmaktadır. 2030 yılına kadar toplam atık üretimini büyük oranda azaltmayı amaçlayan AB de kişi başına düşen toplam atık üretimi 2020’deki ekonomideki yavaşlama sonucu azalma göstermiştir. Ancak 2022’deki veriler ekonomik büyüme ile atık üretimindeki artışa işaret etmektedir. 2022’de kişi başına toplam atık üretimi 5 tona yaklaşmıştır. Son verilere göre atık üretiminde 2030 yılına kadar önemli ölçüde azalması ihtimali zayıflamıştır. Dolayısıyla 2030 yılına kadar atık üretimini önemli ölçüde azaltmak için atık önlemeyi uygulamaya yönelik ek çaba gerekmektedir (European Environment Agency, 2 Dec 2024).

Şekil 2: AB-27’de Kişi Başı Atık Üretimi (Index kişi başı 2010=100)

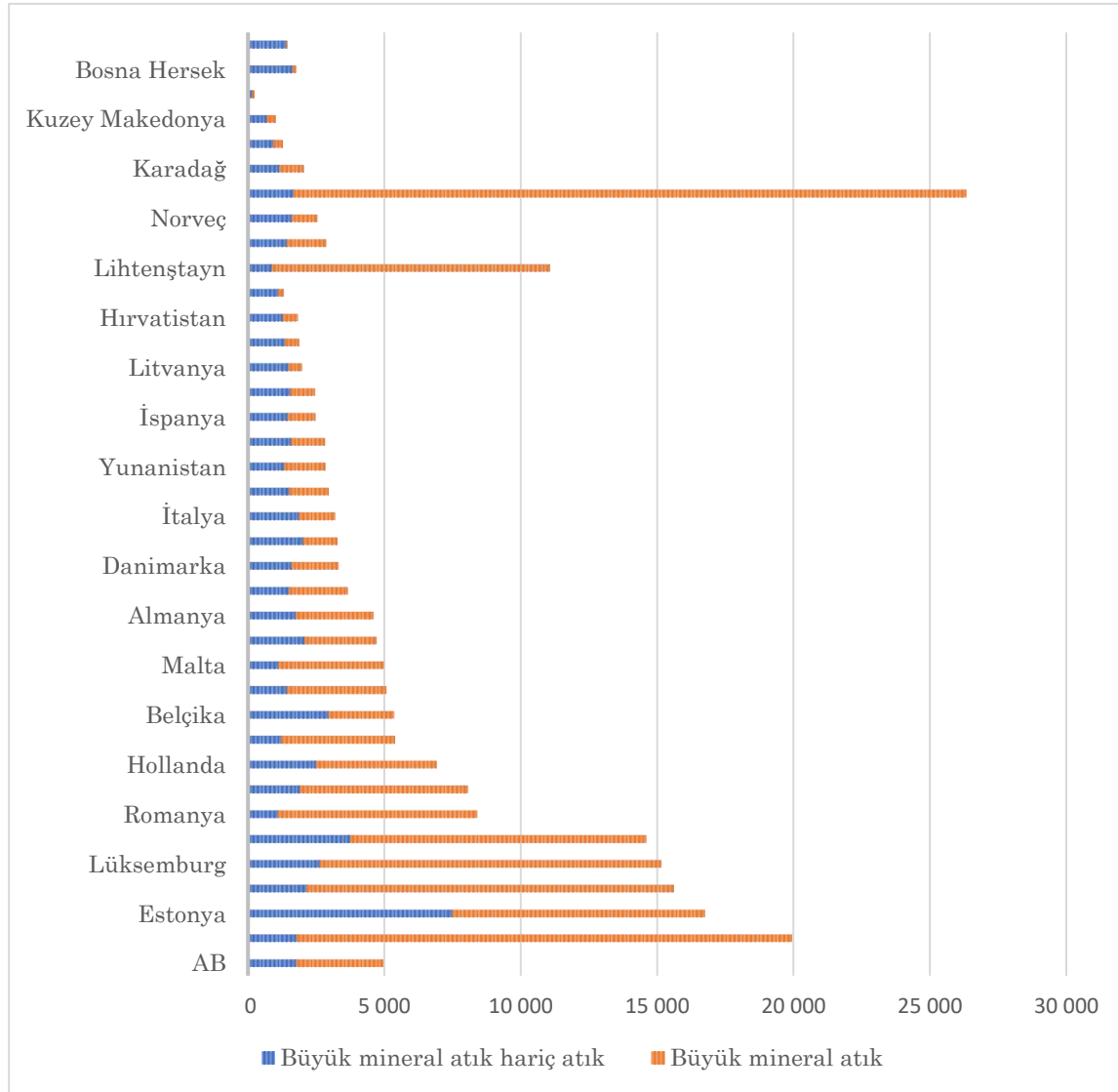

Kaynak: European Environment Agency (4 Dec 2024). Waste generation per capita in the EU-27. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/waste-generation-and-decoupling-in-europe/waste-generation-per-capita>

AB, AB Atık Çerçeve Direktifinde belirtilen atık hiyerarşisinin ilk adımı olan atık oluşumunu önleyerek atığı azaltmaya yönelik politika hedefini uzun süredir gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Madencilik ve inşaat sektöründe üretilen sert kayalar, beton, toprak olan mineral atıklar ve diğerleri gibi diğer atık türlerine göre büyük miktarlarda bulunmaktadır. Buna ek, hareketsiz doğaları sebebiyle genellikle nispeten daha az endişe verici bir çevresel sorunu temsil etmektedirler. Genellikle etkisiz yapıları nedeniyle daha az çevresel endişe yaratırlar. Topamlardan hariç tutulursa, kalan ve çevresel açıdan daha önemli atık akışları 2010 ile 2022 arasında %3,3 oranında artarak kişi başına 57 kg'lık bir artışa işaret etmektedir (European Environment Agency, 2 Dec 2024).

Şekil 3.'de görüldüğü üzere AB'de kişi başına 2022'de atık miktarı yaklaşık 5 ton olmuştur. İlk sıralarda yer alan Finlandiya, Estonya ve İsveç dışında birçok AB ülkesi atık üretiminde bu ortalamanın üstündedir. Aday ülkelerden Sırbistan ise atık miktarı açısından tüm ülkelerin açık ara önündedir. Yine Şekil 3'ten de görüleceği birçok ülkede atık toplamı içinde büyük mineral atıkların payı nispi olarak yüksektir.

Şekil 3: AB'de Kişi Başı Atık Üretimi (Kg, 2022)

Kaynak: Eurostat (Sept 2024). Waste Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Waste_statistics

Tablo 2' de ise AB'de ekonomik faaliyetler ve hanelere bağlı olarak atık üretim oranları ülkeler bazında verilmiştir. 2022 yılında AB'de tüm ekonomik faaliyetler ve haneler tarafından üretilen toplam atık miktarı 2 milyar 233 milyon ton veya kişi başına 5 tona yakın (4,991 kg) olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında AB'de atıkların %40,8'i geri dönüştürülürken, %30,2'si ise çöp sahalarına gönderilmiştir. AB Üye Devletleri için 2022'de kişi başına en az atık üretimi Litvanya (1,5 tondan az) en fazla ise Finlandiya'da

(20 ton) görülmüştür. Bu gösterge diğer Avrupa ülkelerinden Kuzey Makedonya'da 1 ton ile Sırbistan'da 26 ton arasında değişmiştir. Farklı düzeyler kısmen ülke ekonomilerinin farklı yapılarını ve farklı atık yönetimlerini yansıtmaktadır (Eurostat, September 2024). Zaman içindeki eğilimlere bakıldığında ise kişi başına üretilen toplam atık 18 Üye Devlette (mevcut veriye sahip 32 ülkenin 22'sinde) artmıştır. AB içindeki en büyük göreceli düşüş Yunanistan'da, en büyük göreceli artış ise Bulgaristan'da gözlemlenmiştir. Genel olarak en yüksek artış Sırbistan'da bildirilmiştir (European Environment Agency, 2 Dec 2024).

Tablo 2'de görüldüğü gibi toplam atık içinde ortalaması en yüksek faaliyet olan, inşaat ve yıkım faaliyetidir (%38,4). Bu oranın özellikle coğrafi anlamda küçük ülkelerde yüksek olduğu görülmektedir. Lihtenştayn %91,8 ile ilk sırada, bunu Malta (%77,7) ve Avusturya (%76,6) takip etmektedir. Toplam atık içinde yüzde payı en yüksek olan ikinci sektör ise madencilik ve taş ocakçılığıdır (%22,7). Bu oranın en yüksek olduğu ülkeler ise, sırasıyla Romanya (%85,2), İsveç (%77,3) ve Finlandiya'dır (%76).

Tablo 2: AB'de Ekonomik Faaliyetlere ve Hanelere Göre Atık Üretimi, 2022 (Toplam atık içindeki payı %)

	Madencilik ve taş ocakçılığı	İmalat	Enerji	Atık/ Su	İnşaat ve Yıkım	Diğer Ekonomik Faaliyetle r	Haneler
AB	22,7	10,3	3,0	10,5	38,4	6,1	9,0
Belçika	0,0	12,6	0,2	24,7	41,4	13,4	7,7
Bulgaristan	72,4	5,5	10,0	4,4	1,6	3,5	2,6
Çek Cumhuriyet	0,3	12,5	1,0	13,5	43,8	17,9	11,0
Danimarka	0,1	5,6	4,0	7,7	56,1	10,0	16,6
Almanya	1,3	14,4	2,1	13,1	55,1	4,7	9,4
Estonya	11,5	17,2	50,2	3,5	9,0	6,0	2,6
İrlanda	8,8	31,3	1,6	13,4	18,5	14,3	12,0
Yunanistan	11,6	14,5	5,8	13,5	33,5	7,8	13,4
İspanya	7,0	12,0	0,8	19,6	30,6	9,9	20,0
Fransa	0,1	5,3	0,2	7,3	71,6	5,3	10,0
Hırvatistan	10,0	7,6	1,4	20,1	24,8	18,8	17,3
İtalya	0,8	14,9	1,2	21,5	42,5	3,8	15,3
Kıbrıs	5,4	15,0	0,1	12,5	28,0	26,3	12,7
Letonya	0,1	12,3	1,1	36,3	12,5	9,9	28,0
Litvanya	0,4	19,2	3,8	23,1	9,9	18,7	24,9
Lüksemburg	8,2	6,0	0,2	4,5	75,3	3,2	2,6
Macaristan	0,2	16,0	18,3	4,0	37,4	6,2	17,9
Malta	1,5	0,9	0,0	6,4	77,7	6,1	7,4

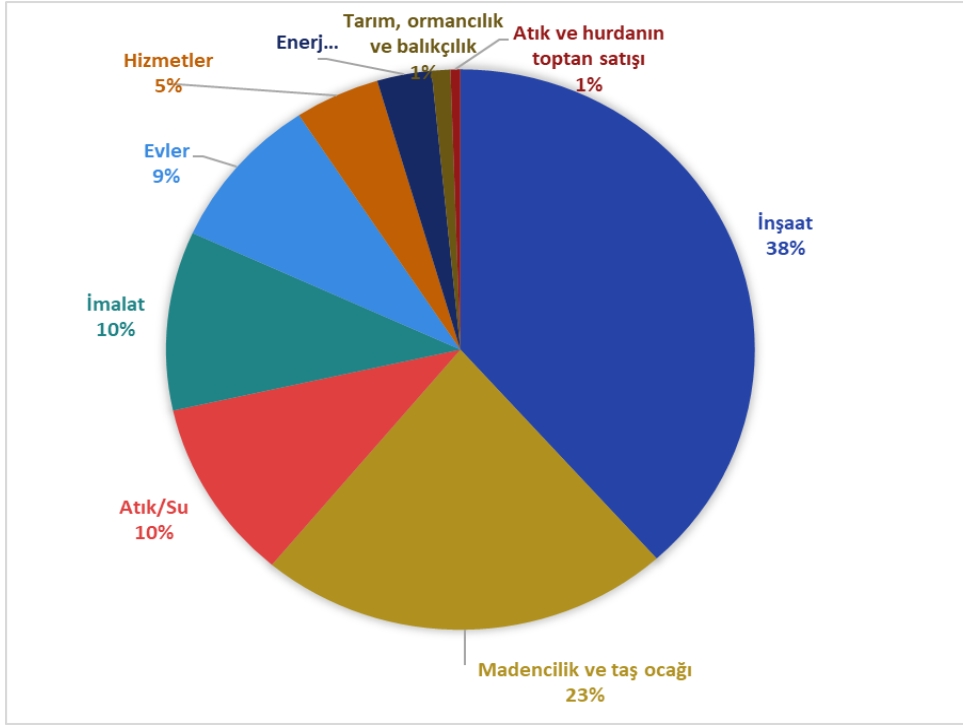
Tablo 2: (Devamı)

	Madencilik ve taş ocakçılığı	İmalat	Enerji	Atık/ Su	İnşaat ve Yıkım	Diğer Ekonomik Faaliyetle r	Haneler
Hollanda	0,1	10,8	0,5	7,7	64,7	9,5	6,8
Avusturya	0,0	7,9	0,6	3,9	76,6	4,9	6,1
Polonya	36,5	14,8	7,9	13,9	12,3	6,6	8,0
Portekiz	0,2	15,7	1,1	20,5	19,7	15,6	27,2
Romanya	85,2	4,1	3,4	1,8	0,5	2,1	2,8
Slovenya	0,1	12,9	4,3	3,4	6,6	67,0	5,7
AB	22,7	10,3	3,0	10,5	38,4	6,1	9,0
Slovakya	1,2	27,0	6,7	9,4	9,8	26,5	19,4
Finlandiya	76,4	9,4	0,9	1,0	9,6	1,2	1,5
İsveç	77,3	–	1,2	5,2	8,3	–	2,6
İzlanda	0,0	24,2	0,0	2,0	3,6	31,0	39,2
Lihtenştayn	0,0	0,6	0,0	0,3	91,8	0,1	7,3
Norveç	1,6	13,9	2,0	8,7	39,3	18,7	15,9
Karadağ	21,0	1,8	26,6	0,7	18,4	11,2	20,2
Kuzey Makedonya	26,1	25,8	0,5	11,5	3,4	6,1	26,6
Sırbistan	93,2	0,6	3,7	0,5	0,4	0,3	1,3
Türkiye	24,1	20,3	25,4	0,3	0,0	5,3	24,6
Arnavutluk	1,0	68,0	0,0	6,2	0,0	24,9	0,0
Bosna Hersek	0,2	35,6	47,2	0,0	1,6	0,5	15,0
Kosova	0,3	10,2	84,6	0,4	2,5	2,0	0,0

Kaynak: Eurostat (Sept 2024). *Waste statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Waste_statistics

Şekil 4'ten de görüleceği üzere, 2022 yılı AB'de ekonomik faaliyetler ve hanelere göre atık üretimi incelendiğinde, toplam atık içinde payı en yüksek olan inşaat sektörüdür (Toplam içindeki yüzdesi %38). İnşaat sektörü Avrupa'da kaynak tüketiminin ve atık üretiminin en büyük itici gücüdür. Bu sektörü sırasıyla madencilik ve taş ocakçılığı (%23), imalat (%10) ve atık/su (%10) faaliyetleri takip etmektedir.

Şekil 4: *Ekonomik Faaliyetlere ve Hanelere Göre Atık Üretimi, AB, 2022 (Toplam Atık Yüzde Payı)*

Kaynak: Eurostat (Sept 2024).

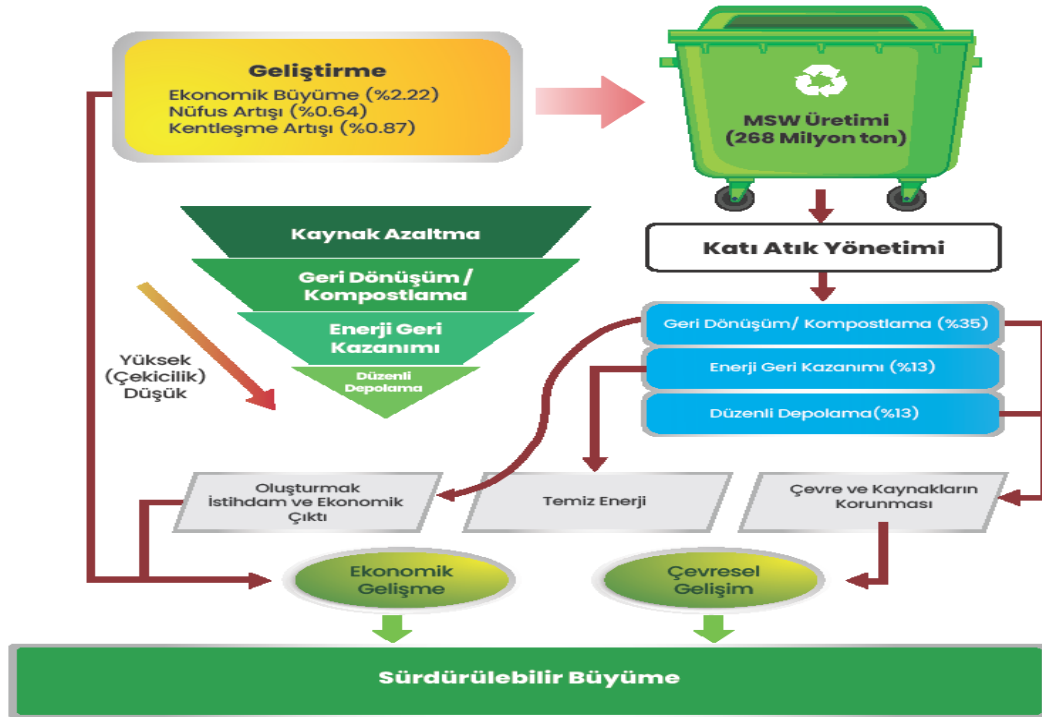
6. Sürdürülebilir büyüme ve atık ilişkisi

Ülkelerin gelir seviyeleri arttıkça, toplum daha fazla tüketmekte ve daha fazla atık üretmektedir. Ayrıca ürünlerin çeşitli ve tek kullanımlık şekilde tasarlanmaları, teknolojiye gelişmeler, yaşam standartlarının yükselmesi ile mal ve enerji tüketimi de artmaktadır. Bir yandan da tüketimdeki artış da atık üretiminde artışa ve çevre sorunlarına yol açmaktadır (Malinauskaite vd., 2017; Minelgaite & Liobikiene, 2019). Sürdürülebilirlik kavramı gelecek nesillere gönderme yapan bir kavram olmasıyla beraber genel olarak sahip olunan değerlerin geleceğe taşınması anlamına gelir. Çevre boyutuna göre sürdürülebilir büyüme bir ülkenin doğal çevresinin kalitesini bozmadan ve çevreyi iyileştirerek büyüebilmesidir. Toplumun kendi doğal sermayesini gelecek nesillerin doğal haklarını azaltmadan tüketmesi anlamına gelmektedir (Uysal, 2013, ss. 113-115). Birleşmiş Milletlere (BM) Üye Devletlerin 2015 yılında kabul ettikleri ve 2030 yılına kadar ulaşılması hedeflenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin amacı (SKH), dünyada yoksulluğu sona erdirmek, eşitsizliği azaltmak ve refahı yükseltmektir. Ancak sera gazı emisyonları, aşırı tehlikeli atıklar, ormansızlaştırma, doğal kaynakların kötüye kullanımı ve aşırı tüketimi gibi insan kaynaklı çevre kirliliği bu amaçların önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme-UNEP) sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutunun uygulanmasından sorumlu olarak çevre sorunlarını küresel düzeyde ele almakta, 17 SKH'nin hepsinin başarılmasını desteklemektedir. UNEP'in özellikle tüm üretim ve tüketim süreci boyunca kullanılan doğal kaynakların ve toksik maddelerin, üretilen atık ve kirlleticilerin en aza indirilmesini gerektiren SKH 12 (sürdürülebilir tüketim ve üretim) ve SKH 8 (insan onuruna yakışır iş ve yeşil ekonomiler) hedeflerine

yönelik destek politikaları ile 2030 hedeflerine ulaşmayı hızlandırmayı amaçlamaktadır (UNEP).

Sürdürülebilir büyüme, güncel ve gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılamak için doğal kaynakları korumayı ve çevresel etkileri azaltmayı amaçlar. Kısa vadeli kazanç hırsı yerine uzun vadeli sürdürülebilirlik ve toplumsal refahı gözetten bir perspektifi içermektedir. Geleneksel büyüme modelleri, doğal kaynakların aşırı kullanımına, çevresel kirliliğe ve ekosistemde ağır kayba yol açarken sürdürülebilir büyüme ise bu olumsuz etkileri minimize ederek daha dengeli ve uzun vadeli bir başarı sağlayarak çevresel kaliteyi iyileştirmeye çalışmaktadır (Ziaul & Shuwei, 2023). Döngüsel ekonomi modeli uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya yardımcı olur. Ancak küresel ekonominin yalnızca %7,2'si şu anda döngüseldir ve artan küresel nüfus ve hızlı sanayileşmenin sonucu olarak artan tüketim ve malzeme kullanımı nedeniyle de döngüsellik artmamaktadır. Dolayısıyla dünyada döngüsel ekonomi politikalarını teşvik etmek, daha temiz ve daha sürdürülebilir enerji biçimlerine geçiş yapmanın yanı sıra, küresel tüketicilikten uzaklaşıp daha sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarına teşvik etme yönünde de değişim gereklidir (Radivojević vd., 2024). Bu çerçevede AB'nin döngüsel ekonominin geliştirilmesinde ve teşvik edilmesinde uygulamaya çalıştığı politikalar dünyanın geri kalanı için örnek teşkil etmektedir.

Şekil 5: ABD'de Belediye Katı Atık Yönetiminin Kavramsal Çerçevesi

Kaynak: Razzaq, A., Sharif, A., Najmi, A., Tseng, M-L., & Lim, M. (2021). Dynamic and causality interrelationships from municipal solid waste recycling to economic growth, carbon emissions and energy efficiency using a novel bootstrapping autoregressive distributed lag. *Resources, Conservation and Recycling*, 166, 105372. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105372>

Şekil 5'te görüldüğü üzere büyüme, nüfus artışı ve kentleşme sonucu ortaya çıkan belediye atık yönetimi uygulamaları ABD için görselleştirilmiştir. Süreç içinde kaynak azaltma ve geri dönüşüm ile gelecek nesiller için kaynak tasarrufu yanında, enerji tasarrufu ve sanayiye hammadde sağlanmakta, istihdam yaratılmakta, daha yeşil teknolojilerin geliştirildiği görülmektedir. Mesela belediye atıklarının %35'inin geri dönüştürülmesi ve kompostlaştırılması sonucu, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmaya yol açan ekonomik faaliyetler ortaya çıkmaktadır. Yaratılan istihdam ile ekonomik büyüme teşvik edilmektedir. Dolayısıyla iyi atık yönetimleri, daha iyi bir çevre oluşturma yanında ekonomik olarak da değeri yüksek bir politika aracıdır. Bununla birlikte Repp vd.'nin (2021) tekstil giyim üretim faaliyetlerinde döngüsel ekonomi kaynaklı küresel istihdam değişimlerini araştırdıkları çalışmalarında, Türkiye, Hindistan, Çin, Bangladeş ve Kamboçya gibi AB'ye giyim ürünleri satan ülkelerde istihdam azalırken, AB ülkelerinde istihdamın arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla döngüsel ekonominin AB dışı etkilerinin adaletsizliğine dikkat çekilmiştir. Bu durum yukarıda belirtildiği üzere AB'nin atıkları bertaraf etmek için ihracat yolunu seçtiğinde, bu atığın gittiği ülkelerde yaratılan çevre kirliliği gibi, AB'nin atık yönetimindeki uygulamaları sonucu ithalat ortaklarının istihdam açısından olumsuz etkilenmeleri de söz konusu olacaktır.

2022 yılında AB'nin dairesel malzeme kullanım oranı (dairesellik oranı olarak adlandırılır; geri dönüştürülmüş atık malzemelerden gelen kullanılmış malzeme kaynaklarının payı) %11,5'e ulaşmıştır; bu da AB'de kullanılan malzeme kaynaklarının %11,5'inin geri dönüştürülmüş atık malzemelerden geldiği anlamına gelmektedir. 2022'de dairesellik oranı en yüksek olan ülke Hollanda'dadır (%27,5), bunu Belçika (%22,2) ve Fransa (%19,3) izlemiştir. En düşük oranlar ise sırasıyla Finlandiya (%0,6), Romanya (%1,4) ve İrlanda'da (%1,8) kaydedilmiştir. AB ülkeleri arasındaki dairesellik oranındaki farklılıklar yalnızca her ülkedeki geri dönüşüm miktarına değil, aynı zamanda ulusal ekonomilerdeki yapısal faktörlere de dayanmaktadır (Eurostat, 14 Nov 2023).

Apaydın (2020), OECD Ülkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisini, 2000-2017 dönemine ait verileri kullanarak Panel Kantil Regresyon yaklaşımı ile analiz etmiştir. Sonuçlar, kişi başına atık miktarı ile tüm atık yönetim biçimlerinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği yönündedir. Özellikle geri dönüştürülen ve kompost edilen atık oranının büyüme üzerindeki etkisi daha yüksek çıkmıştır. Gardiner & Hajek, (2020) çalışmalarında, AB'de ekonomik büyüme ve atık üretimi arasındaki ilişkiyi incelemek için panel vektör hata düzeltme modeli kullanmıştır. Sonuçlar, AB bölgelerinde atık üretimi ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadeli çift yönlü nedenselliğin varlığına işaret etmiştir. Chen & Pao (2022), döngüsel ekonomi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, 2010-2018 dönemine ait AB-25 ülkelerinin döngüsel ekonomi göstergelerinden belediye atık geri dönüşüm oranı, döngüsel ekonomi ile ilgili yatırımlar, kişi başına belediye atık üretimi, geri dönüştürülebilir hammadde ticareti ve dairesellik oranı değişkenlerini seçmişlerdir. Panel eş bütünleşme analizi sonuçları, döngüsel ekonomi göstergeleri ile GSYH arasındaki uzun vadeli denge ilişkisini doğrulamıştır. Ayrıca sonuçlar, kısa vadeli nedensellik açısından, malzeme geri dönüşümündeki artışın atık üretiminde azalmaya, atık üretimindeki artışın DE ile ilgili yatırımlarda artışa ve ekonomik büyümenin döngüsel ekonomi büyümesine yol açtığını doğrulamıştır. Ancak tersinin yani hiçbir DE göstergesinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuştur. GSYH'den döngüsellğe tek yönlü ilişkinin olması, döngüsel ekonominin henüz yeni olmasına bağlanmıştır.

Radivojević vd. (2024) 2000-2021 döneminde 27 Avrupa Birliği (AB) ülkesini kapsayan panel çalışmalarında, döngüsel ekonomi göstergelerinin kişi başında düşen

GSYİH üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Korelasyon ve regresyon analiz sonuçları kaynak üretkenliği, kişi başına düşen belediye atığının üretiminin ve belediye atıklarının geri dönüşüm oranlarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve anlamlı şekilde etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Kaynak üretkenliğini iyileştirmek yanında hem üreticilerin hem de tüketicilerin atık geri dönüşüm kapasitesini artırmaya teşvik edilmesinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratacağı belirtilmiştir.

Blagoeva vd. (2023) 27 AB ülkesinde kişi başına düşen GSMH ile belediye atığı arasındaki ilişkiyi, çoklu regresyon, hiyerarşik kümeleme ve karşılaştırmalı analizler yoluyla araştırmışlardır. Sonuçlar, analiz edilen çoğu ülkede kişi başına düşen ortalama GSYH ile kişi başına üretilen ortalama atık arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Spesifik olarak, daha yüksek GSYH genellikle daha yüksek miktarda atıkla ilişkilendirilirken, daha düşük GSYH daha az üretilen atıkla ilişkilendirilir. Bu ilişki birkaç şekilde açıklanabilir. Kişi başına düşen GSYH'nin daha yüksek olduğu ülkeler daha gelişmiş ve yoğun ekonomilere sahip olup, bu da daha yüksek üretim ve tüketim hacmine yol açmaktadır. Bu durum endüstri, ev ve hizmetlerden kaynaklanan atıkların artmasına neden olmaktadır. İtalya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Portekiz, Finlandiya ve Danimarka'da kişi başına GSYH ile kişi başına atık üretimi arasındaki ilişkiyi inceleyen regresyon modelleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Regresyon katsayıları altı ülkenin tamamında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç ele alınan bu ülkelerde GSYH arttıkça atık üretiminin önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Yunanistan ve Hollanda için yapılan regresyon analizi sonucunda negatif bir regresyon katsayısı elde edilmiştir. Bu sonuca, kişi başına düşen GSYH arttıkça, daha ileri teknoloji ve kaynakların daha verimli kullanılması ile atıkların azalmış olması nedeniyle ulaşılmış olabilir. Ya da ekonomiler geliştikçe dönüşümler sonucu üretim, hizmet ve bilgi teknolojilerine kaymıştır, bunun da atık üretiminde azalmaya neden olmuştur. Burada Bulgaristan, Macaristan ve Romanya nispeten az gelişmiş ülkeler olarak geri dönüşüm oranları düşük ve depolama oranları yüksektir. Hollanda ise gelişmiş bir ekonomi olması yanı sıra, gelişmiş teknoloji ile kaynaklarını etkin kullanmakta ve atık miktarını azaltabilmektedir. Ayrıca daha verimli atık yönetimine sahip olan ülkenin geri dönüşüm oranı da yüksektir.

Kısa literatür taraması sonuçları teorik olarak ekonomik büyüme sonucu üretim ve tüketimdeki artışların atık üretimini artırdığı, bazı ülkelerde ise atık yönetimindeki başarılı uygulamaların sonucunda atık üretiminde azalma olduğunu göstermiştir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, döngüsel ekonomi modeli ile kaynak kullanımındaki verimlilik artışları yanında israfın azalması gibi uygulamaların zaman içinde atık üzerindeki pozitif etkilerinin daha hissedilir olması beklenebilir. Böyle bir sonucun yaygınlaşması, sadece AB için değil tüm ülkelere yönelik sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından oldukça önemlidir. AB döngüsel ekonomi uygulamalarının henüz yeni olması, zaman içinde ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin farklı değişkenler ve metodlar ile ölçülmesini ve analiz edilmesini sağlayacaktır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere AB ülkeleri içinde (2000-2020 dönemi için) en yüksek ortalama GSYH'ye sahip ülkeler Lüksemburg, İrlanda ve Hollanda'dır. Kişi başına düşen belediye atık hacmine ilişkin istatistiksel verilere göre, kişi başına yüksek atık üretimine sahip ülkeler Danimarka (773 kg/kişi), Lüksemburg (694 kg/kişi) ve Kıbrıs'tır (660 kg/kişi). Yine aynı dönem içinde kişi başına ortalama geliri 30 bin üstünde olan ülkelerde (Danimarka, Almanya, İrlanda Lüksemburg gibi) kişi başı belediye atık miktarı da yüksek olduğu söylenebilir. Bu veriler GSYH ile atık üretimi arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: *AB’de Ekonomik Kalkınma ve Atık Yönetiminde Önemli Göstergeler*

Ülkeler	Kişi başına düşen GSYH (Euro)	Katma değeri (Milyon Euro)	Belediye atık üretimi (Yıllık kişi başı)	Belediye atığı geri dönüşüm oranı (%)	Ambalaj atığı geri dönüşüm oranı (%)	Biyolojik atık geri dönüşüm oranı (kg kişi başı)	e-atık geri dönüşüm oranı (%)
Avusturya	32147	2222	581	59,5	66,5	198	39,5
Belçika	30023	1915	451	53,6	78,4	96	32,5
Bulgaristan	10981	267	525	22,8	57,2	8	68,3
Hırvatistan	15085	407	386	15,6	55,5	7	63,0
Kıbrıs	23619	198	660	9,8	48,2	5	17,8
Çekya	21300	1109	340	16,9	67,8	15	33,6
Danimarka	31990	1953	773	44,4	64,8	128	43,4
Estonya	17319	164	376	20,8	54,4	13	36,9
Finlandiya	28919	1564	501	36,1	55,3	54	37,5
Fransa	27219	14697	529	35,4	58,3	85	26,6
Almanya	30485	28380	610	62,4	70,8	103	36,5
Yunanistan	19981	1186	470	15,1	50,3	10	26,2
Macaristan	16504	804	417	19,8	49,5	16	39,3
İrlanda	38909	931	654	31,8	58,6	26	40,9
İtalya	26247	14380	520	31,1	60,0	61	28,3
Letonya	14523	180	359	14,6	51,0	11	25,6
Litvanya	16481	241	421	19,7	54,2	34	36,9
Lüksemburg	66395	253	694	45,3	63,6	129	35,9
Malta	22309	281	628	9,6	31,6	16	12,4
Hollanda	33852	3536	562	49,7	68,7	144	33,6
Polonya	15481	2494	306	16,7	45,7	12	27,9
Portekiz	20014	1233	475	20,7	52,6	49	32,9
Romanya	12671	1685	318	7,2	46,8	10	18,3
Slovakya	17204	573	317	14,0	56,2	18	41,2
Slovenya	21357	238	470	31,5	59,5	28	27,9
İspanya	23785	11465	533	31,1	59,0	81	25,6
İsveç	31628	3107	456	45,2	63,9	59	56,7
Birleşik Krallık	28009	18176	531	33,2	56,7	60	32,5

Kaynak: Azwardi, A., Imago, A. M., & Wijaya, W. A. (2023). The concept of waste management on economic development in the European Union, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(1), 1-6. <https://doi.org/10.32479/ijeep.13667>

Tablo 3’e göre bir diğer gösterge de geri dönüşüm oranıdır ve bazı ülkeler yüksek üretim yapılarına yanında atık ve geri dönüşüm oranına sahiptirler. Belçika (%78), Hollanda (%68,7) ve Danimarka (%64,8) gibi ambalaj türlerine göre ambalaj atıklarıyla yüksek geri dönüşüm oranlarına sahip olduklarını göstermektedir. AB ülkeleri arasında atık yönetimi konusunda bir homojenlik yoktur. Tablo 3 de belirtildiği üzere, bazı ülkelerde atık dönüşüm oranları ortalamanın üzerinde iken diğerlerinde ortalamanın

altındadır. AB, zaman içinde atık yönetiminde alacağı sıkı tedbirler ile atık yönetiminde başarı sağlayacağı ve sürdürülebilir büyümesi açısından daha ekolojik bir çevrede daha az atık ve daha sürdürülebilir kaynak kullanımı hedefine ulaşacaktır.

Doğrusal ekonomi modelinde ekonomik büyüme arttıkça ekonominin kaynaklarının alınıp kullanılıp atılmakta, yani atıkların çöp olarak görülmektedir. Döngüsel ekonomi yaklaşımında atıkların mümkün olduğunca yeniden sisteme kazandırılması (azalt-yeniden kullan-dönüştür) öne çıkmaktadır. Atıkların ekonomik ömrünün mümkün olduğunca uzatılması sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından önemlidir. Artan nüfus, kaynakların azalması, iklim değişiklikleri ile ortaya çıkan çevresel olumsuzluklar gibi nedenlerle, döngüsel ekonomi yaklaşımı içinde atıkların ekonomiye kazandırılması, azalt-yeniden kullan-geri dönüştür ilkesi AB'nin hedefidir. Avrupa Birliği'nin atık yönetimi politikası da bu çerçevede oluşturulmuştur. Üyelerin de bu konuda atık yönetimine uygun hareket etmesi beklenmektedir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Atık yönetimi günümüzde giderek önem kazanan ve gelecek nesiller için kritik bir konu haline gelen bir perspektifi temsil etmektedir. Bu konuda alınan doğru kararlar, çevresel sürdürülebilirliği artırmanın yanı sıra ekonomik ve sosyal açıdan da önemli faydalar sağlayabilmektedir. Atık yönetimi, kaynakların verimli kullanılmasını teşvik ederken, çevresel etkileri minimize etmeye çalışır. Geri dönüşüm ve atık azaltma gibi stratejiler, doğal kaynakların tükenmesini engeller ve en önemli ve küresel ısınmaya yol açan atık olarak bilinen sera gazı emisyonlarını azaltır. Bununla birlikte, atıkların yönetimi sadece çevresel değil, ekonomik açıdan da faydalı olabilmektedir. Geri dönüşüm ve yeniden kullanım süreçleri, enerji ve yeni istihdam olanakları yaratarak ekonomiye katkıda bulunabilir.

Atık yönetimi ve sürdürülebilir büyüme hem çevresel hem de ekonomik açıdan önemli faydalar sunan ve gelecek nesiller için yaşanabilir bir dünya bırakılmasına katkıda bulunan önemli kavramlardır. Bu alanlarda yapılan yatırımlar ve stratejik adımlar, küresel düzeyde daha sürdürülebilir bir geleceğin temelini oluşturacaktır.

Atık yönetimi konusunda dünyanın önde gelen bölgelerinden biri olarak Avrupa Birliği öne çıkmaktadır. AB'nin atık yönetimi politikaları, çevresel sürdürülebilirliği artırmayı, doğal kaynakların etkin kullanımını teşvik etmeyi ve ekonomik olarak avantaj sağlamayı hedeflemektedir. AB'nin atık yönetimi politikaları ve uygulamaları, çevresel sürdürülebilirliği artırmada önemli bir rol oynamaktadır. AB'nin bu alandaki stratejik yaklaşımı, diğer bölgeler için bir örnek teşkil etmekte ve atık yönetimi konusunda uluslararası standartların belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Avrupa Komisyonu 2015 yılında döngüsel ekonomi paketini açıklayarak, kaynakların yeniden kullanımı ve israfının önlenmesi amacıyla üyelerinin atık yönetimini buna uygun yapmalarını önermiştir. Bu beklenti yönünde üyeler farklı atık dönüşüm oranlarında iyileşme sağlamaya çalışmaktadırlar. Belediye atığı geri dönüşüm oranı, ambalaj atığı geri dönüşüm oranları gibi atık yönetiminde Almanya, Avusturya, Danimarka, Hollanda gibi ülkeler aynı zamanda üretimde de öne çıkan ülkelerdir. Ancak hala geri dönüşüm oranlarının yükseltilmesi için zamana ihtiyaç vardır. 2025 yılına kadar belediye atıklarının en az %55'inin dönüştürülmesi, 2030 yılında ise %60'a çıkarılması hedeflenmiştir. Kaynak kıt bir Avrupa için bu hedeflere ulaşmak sürdürülebilir kalkınma açısından ulaşılması gerekli hedeflerdir.

Geri dönüştürülebilir atığın bir üretim girdisi olduğu düşünülürse geri dönüştürülebilir her bir girdinin ekonomik büyüme açısından kritik öneme sahip olduğu söylenebilir. Çünkü geri dönüştürülebilir girdiler doğal kaynaklar üzerindeki yükün azaltılmasını sağlayarak enerji ve kaynak tasarrufu sağlar ve emisyonların azaltılmasına katkıda bulunur. AB’de kıt kaynakların azaldığı bir dünyada uyguladığı atık yönetimi politikalarının başarıya ulaşması sürdürülebilir kalkınma ve çevre açısından kritik öneme sahiptir. Atık yönetimi araçları içerisinde geri dönüşüm oranlarının iyileştirilmesi için belediyelerin geri dönüşüm sektörüne alt paydaşları teşvik etmesi ve üretim süreçlerinde de geri dönüştürülebilir malzeme kullanması vergi muafiyetleri, alt yapı yatırımları gibi önlemler alması gerekmektedir. Ancak artan nüfus ve doğal kaynak kısıtı altında AB’nin atık yönetimi ve döngüsel ekonomi modelinin optimizasyonu, politikaların küresel uygulanması ile sağlanacak ve sürdürülebilir olacaktır. Bu çalışmanın literatüre katkısı, atık yönetimindeki uygulamaları ile dünyaya örnek olabilecek AB politikalarının önemine vurgu yaparken, politika başarısının ise küresel iş birliğini gerektirdiğine dikkat çekmektedir.

8. Araştırmanın etik yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim/ederiz.

9. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın yazar/tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan eder/ederler.

10. Katkı oranı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

11. Finansal destek beyanı

Yazarlar bu makale için herhangi bir finansal destek almamışlardır.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2021). Kentleşmenin genel olarak sonuçları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 37–50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/utsobilder/issue/63555/958396>
- Apaydın, Ş. (2020). OECD ülkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir panel kantil regresyon yaklaşımı. *Third Sector Social Economic Review*, 55(1), 300–312. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.02.1288>
- Azwardi, A., Imago, A. M., & Wijaya, W. A. (2023). The concept of waste management on economic development in the European Union. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(1), 1–6. <https://doi.org/10.32479/ijeep.13667>

- Blagoeva, N., Georgieva, V., & Dimova, D. (2023). Relationship between GDP and Municipal Waste: Regional disparities and implication for waste management policies. *Sustainability*, 15(21), 15193. <https://doi.org/10.3390/su152115193>
- Büyükkeklik, A., & Afşar, Y. (2023). Döngüsel ekonomi ve verimlilik: Sosyal bilimler kapsamında bir literatür incelemesi. *Verimlilik Dergisi*, 127–150. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1114231>
- Chen, C-C. & Pao, H-T. (2022). The causal link between circular economy and economic growth in EU-25. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(50):76352-76364. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21010-6>
- Eur-Lex (16 June 2022). *EU waste management law*, *EUR-Lex*, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-waste-management-law.html>
- EUR-Lex (19 Nov 2008). Directive 2008/98/EC of the european parliament and of the council. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02008L0098-20180705>
- European Commission (2024). *The European Green Deal Striving to be the first climate-neutral continent* 13 Nisan 2024 tarihinde https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en adresinden erişildi.
- European Environment Agency (31 March 2025). *Waste and recycling*. <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/waste-and-recycling>
- European Environment Agency (17 Jun 2019). *Resource efficiency and waste*. <https://www.eea.europa.eu/themes/waste/intro> adresinden erişildi.
- European Environment Agency (4 Dec 2024). *Waste generation per capita in the EU-27*. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/waste-generation-and-decoupling-in-europe/waste-generation-per-capita>
- European Environment Agency (2 Dec 2024). *Waste generation in Europe*. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/waste-generation-and-decoupling-in-europe>
- European Parliament. (24 April 2024). *Texts adopted*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0318_EN.html

Kılavuz, E., & Kizir, E.H., (2025). Avrupa Birliği döngüsel ekonomi modelinde sürdürülebilir atık yönetimi.

European Parliament. (17 May 2024). *How the EU wants to achieve a circular economy by 2050*. <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20210128STO96607/>

Eurostat (Sept 2024). *Waste statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Waste_statistics

Eurostat, (18 Jan 2024). *EU exported 32 million tonnes of waste in 2022*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240118-1>

Eurostat, (14 Nov 2023). *EU's circular material use rate slightly up in 2022*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231114-2>

Gardiner, R., & Hajek, P. (2020). Municipal waste generation, R&D intensity, and economic growth nexus—A case of EU regions, *Waste Management*, 114, 124–135. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2020.06.038>

Hoornweg, D., & Bhada-Tata, P. (2012). What a waste: A global review of solid waste management. Government Unit of the Sustainable Development Network, Urban Development Series, *Urban Development Series, Knowledge Papers*, 15. <https://hdl.handle.net/10986/17388>

Kaçtıoğlu, S., & Şengül, Ü. (2010). Erzurum kenti ambalaj atıklarının geri dönüşümü için tersine lojistik ağı tasarımı ve bir karma tamsayılı programlama modeli. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 89–112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2698/35571>

Malinauskaite J., Jouhara H., Czajczyńska D., Stanchev P., Katsou E., Rostkowski P., Thorne R. J., Colón J., Ponsá S., Al-Mansour F., Anguilano L., Krzyżyńska R., López I. C., Vlasopoulos A., & Spencer N. (2017). Municipal solid waste management and waste-to-energy in the context of a circular economy and energy recycling in Europe. *Energy*, 141, 2013-2044. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.11.128>

Minelgaitė, A. & Liobikienė, G. (2019). Waste problem in European Union and its influence on waste management behaviours. *Science of the Total Environment*, 667, 86-93, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.02.313>

Radivojević, V., Radenović, T., & Dimovski, J. (2024). The role of circular economy in driving economic growth: Evidence from EU countries. *SAGE Open*, 14(4). <https://doi.org/10.1177/21582440241240624>

- Razzaq, A., Sharif, A., Najmi, A., Tseng, M-L., & Lim, M. (2021). Dynamic and causality interrelationships from municipal solid waste recycling to economic growth, carbon emissions and energy efficiency using a novel bootstrapping autoregressive distributed lag. *Resources, Conservation and Recycling*, 166, 105372. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105372>
- Repp, L., Hekkert, M. & Kirchherr (2021). Circular economy-induced global employment shifts in apparel value chains: Job reduction in apparel production activities, job growth in reuse and recycling activities, *Resources, Conservation and Recycling*, 171, 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105621>
- Şahin, G. & Önder, H.G. (2021). Atık yönetimi, sera gazı emisyonları ve Türkiye: Avrupa yeşil mutabakatı çerçevesinde bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(112), 94–216. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.47802>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. *Avrupa Yeşil Mutabakatı*. 11 Nisan 2024 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/avrupa-yesil-mutabakati> sayfasından erişildi.
- UNEP, Goal 12: *Responsible consumption and production*. 18 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.unep.org/explore-topics/sustainable-development-goals/why-do-sustainable-development-goals-matter/goal-12> adresinden erişildi.
- Uysal, Ö. (2013). Sürdürülebilir büyüme kavramının çevre ve ekonomik boyutlarının ayrıştırılması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 111–118. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uaifd/issue/21597/231922>
- Veral, E. S., & Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği atık politikasında atık yönetiminden kaynak yönetimi yaklaşımına geçiş yönelimleri ve döngüsel ekonomi modeli. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1–19. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000082
- Zhou, S., & Smulders, S. (2021). Closing the loop in a circular economy: Saving resources or suffocating innovations? *European Economic Review*, 139, 103857. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2021.103857>
- Zıaul, I. M., & Shuwei, W. (2023). Environmental sustainability: A major component of sustainable development. *International Journal of Environmental, Sustainability, and Social Science*, 4(2), 620–627. <https://doi.org/10.38142/ijesss.v4i2.296>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Derleme	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	30.04.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	28.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	247-271
DOI	10.51177/kayusosder.1687228		

Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme

Eisner'in Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri *^Δ

Curriculum evaluation for the sustainability of curriculum higher education

Design proposals for Eisner's Educational Connoisseurship and Alkin's UCLA Models

Yeliz ABBAK¹

Murat KILIÇ²

Nurdan KALAYCI³

Öz

Yükseköğretim kurumlarının her alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişmelerle uyumlu şekilde eğitim hizmeti sunma, araştırma yapma, toplumsal problemlere çözüm bulma, nitelikli bireyler yetiştirme sorumluluğu bulunmaktadır. Yükseköğretimde eğitimin nitelikli olmasında eğitim programlarının, bilimsel ilkelere uygun biçimde geliştirilmesi ve bir model temele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada yükseköğretimde eğitim programlarını değerlendirme sürecinde kullanılabilecek Eisner'in Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in University of California Los Angeles (UCLA) modellerinin işlem basamaklarına göre anlaşılır ve somut tasarım örneklerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma derleme ve tasarım tabanlı araştırma yöntemlerinin özelliklerini taşımaktadır. Yükseköğretim kurumlarında sunulan eğitim

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Arş.Gör.Dr., Erciyes Üniversitesi, Ziya Eren Eğitim Fakültesi, yelizabbak@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, mkilic6806@gmail.com

³ Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, kalayci@gazi.edu.tr

Atıfta bulunmak için/Cite as this article: Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'in Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 247-271.

This is an open access paper distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

hizmetlerinin niteliğinin artırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için program değerlendirme çalışmalarında ortaya konulan bu tasarımlardan yararlanılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerlendirme modelleri, Eğitsel Uzmanlık/Eleştiri ve UCLA Modelleri, Program değerlendirme, Yükseköğretim.

Abstract

Higher education institutions have the responsibility to provide education services, conduct research, find solutions to social problems and train qualified individuals in line with the rapid changes and developments in every field. In order for education in higher education to be qualified, curriculums should be developed in accordance with scientific principles and evaluated on the basis of a model. In this study, it is aimed to develop comprehensible and concrete design examples according to the process steps of Eisner's Educational Connoisseurship and Alkin's University of California Los Angeles (UCLA) Models that can be used in the process of evaluating curriculums in higher education. The research has the characteristics of review and design-based research methods. It is suggested that these designs should be used in program evaluation studies in order to increase the quality and sustainability of educational services provided in higher education institutions.

Keywords: Curriculum evaluation, Educational Connoisseurship/Criticism Model and UCLA Model, Evaluation models, Higher education

1. Giriş

Teknolojinin ve bilimin gelişmesi ile birlikte bireyden beklenen yeterliklerde değişmekte ve bu değişimden kaynaklı gereksinimlerin karşılanmasında eğitim kurumlarının sunduğu eğitim hizmetlerinin kalitesinin önemi artmaktadır. Nitekim yükseköğretim alanında yaşanan değişim ve dönüşüm yükseköğretim kurumlarını, çevreye uyumlu, yeniliklere açık, toplumun isteklerine karşı duyarlı, hedef ve öncelikleri net, hesap veren, şeffaf ve etkin bir yapılanmaya yöneltmiştir (Özdem, 2011). Yükseköğretimde eğitim öğretimle ilgili performans ölçümüne yönelik standartlar belirlemeye ve etkililiği geliştirmeye dönük girişimler de artmıştır (Wright, 1989). Uluslararası düzeyde eğitim-öğretim hizmetlerinin niteliğinin artırılması amacıyla, Avrupa Yüksek Öğretimde Kalite Güvence Birliği (ENQA) tarafından belirlenen iç kalite standartlarında da “öğretim elemanlarının kalite güvencesi” ve “öğrenci merkezli öğrenme, öğretim ve değerlendirme” standartlarına doğrudan vurgu yapıldığı görülmektedir (ENQA, 2015). Bu bağlamda yükseköğretim kurumları değişimden kaynaklı gereksinimlerin karşılanmasında ve yaşanan değişimlerin sürdürülebilir kalkınmaya katkısında öncüdür. Sürdürülebilir kalkınmanın 17 hedefinden birisi olan ve sürdürülebilir kalkınmanın amacına ulaşmasında öncelikli, belirleyici ve anahtar rolünde olduğu ifade edilen nitelikli eğitimin (UNESCO, 2015, s. 22), uluslararası rekabete yön verebilecek güçte ve belirleyicilikte olduğu kabul edilmektedir (Elcan Kaynak vd., 2023). Gelecek kuşaklara çevresel, ekonomik, sosyal kültürel alanlarda ‘sürdürülebilir’ bir ortam bırakmak için toplumsal dönüşümün sağlanmasında üniversitelerin önemli görevler üstleneceği birçok araştırmada vurgulanmıştır (Djordjevic & Cotton, 2011; Lukman & Glavic, 2007).

Üniversiteler, bilginin üretilmesi, yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi ve toplumun bilinçlendirilmesi işlevleriyle sürdürülebilir kalkınmanın temel aktörleri arasında yer almaktadır (UNESCO, 2017). Bu noktada yükseköğretimde kaliteli eğitim, eğitim

programlarının içeriği, öğretim elemanlarının yeterliliği, fiziksel altyapı ve öğrenci geri bildirimlerinin sistematik olarak değerlendirilmesiyle sürdürülebilir hale gelmektedir (YÖK, 2019). Kaliteli bir eğitimin önemli dinamiklerinden biri ise, eğitim programlarının bilimsel ilke ve kurallara uygun olarak geliştirilmesi ve değerlendirilmesi ile mümkündür (İlhan & Kalaycı, 2019).

Eğitimde program değerlendirme, programları iyileştirme, hesap verebilirlik ve karar verme süreçleri ile eğitim sistemlerinin niteliğine katkıda bulunurken, toplumsal refahı destekleme konusuna da hizmet etmektedir (Gargani & Miller, 2016). Böylece değerlendirme ile eğitim programlarının sürdürülebilirliği sağlanabilmektedir. Aynı zamanda yükseköğretimde yönetimden sorumlu, planlama yapan yetkililerin, üniversite programlarının zayıf ve güçlü yönlerini tespit ederek bilimsel gelişmeleri hızlandıracak şekilde değerlendirme yapmaları, ulusal ve küresel düzeydeki eğitim ihtiyaçlarına karşı sorumlu olmaları ve eğitim süreçlerinin, programlarının kalitesini iyileştirmek için sürekli çaba göstermeleri gerekmektedir (Yarmohammadian vd., 2011). Yükseköğretimde çağın gerektirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda birtakım reformlar yapıldığından eğitim programlarını geliştirmeye daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü programları geliştirmenin ilk adımı daha önce uygulanan programları değerlendirmektir.

Farklı pek çok kavramla açıklanan değerlendirme kavramı; “değerlendirilecek olanın değerini belirlemek için değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesi, açıklanması, uygulanması ve ölçütler çerçevesinde değerlendirme yapılması” olarak tanımlanmaktadır (Fitzpatrick, vd., 2019). Eisner’a (1991) göre ise değerlendirme, önemsiz olanı önemli olandan ayırmak için değil, aynı zamanda bilinenlerin anlamı için yorumlayıcı bir harita olarak da kullanılmalıdır. Ayrıca değerlendirme programın son basamağı değildir aksine programın içine yayılmış durumdadır. Alkin’e (1967) göre ise değerlendirme kavramı, eğitim kazanımlarına katkıda bulunan birçok faktörün tanımlanmasını içeren bir süreci kapsar. Değerlendirme belirli bağlamda bir programın değerini belirlemek için yürütülen sistematik bir süreçtir (Guskey, 2000).

Program değerlendirme ise Erden (1998) tarafından gözlemden ve çeşitli ölçme araçlarından faydalanılarak eğitim programlarının ne kadar etkili olduğu ile ilgili veri toplayarak programın etkililiğini belirleyecek ölçütlerle karşılaştırıp yorumlama ve karar verme süreci olarak tanımlanmaktadır. Chen (2014) ise program değerlendirmeyi, programların uygulama planlarını ve etkililiğini sistematik olarak değerlendirmek ve geliştirmek için değerlendirme yaklaşımlarının, tekniklerinin ve bilgilerinin uygulanması olarak tanımlamaktadır. Program değerlendirmenin amacını ise Doll (1992) “programın hedeflerine ulaşma konusundaki etkililiğini değerlendirmek ve sürece dahil olan tüm boyutların farkına varmak” şeklinde ifade etmektedir. Bu tanımlarda ortak olan nokta programın etkililiği hakkında bir karara varılmasıdır. Dikkat edilmesi gereken önemli diğer bir nokta ise bu süreçte belirli ölçütlerin kullanılarak bir yargıya varılmasıdır.

Yükseköğretim ise program değerlendirmenin amacını, öğretimin niteliğini uluslararası standartlara getirerek sürdürülebilirliğini sağlamak, mezun yeterliklerini sürekli güncellemek ve belirlemek, programlardaki yenilikleri, güncel eğilimleri eğitim programlarına yansıtabilmek olarak açıklamaktadır (Garip & Kalaycı, 2022). Tanımlardan ve program değerlendirmenin amaçlarından da anlaşılacağı gibi program değerlendirme çeşitli ölçütler dikkate alınarak, bilimsel araştırma basamaklarına göre tasarlanmakta, yürütülmekte ve program hakkında kararla ilgili esas sonuçlar ortaya konulmaktadır.

Yaklaşık olarak 200 yıllık bir gelişim süreci neticesinde bir çalışma alanı haline gelen program değerlendirme (Hogan, 2007), Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen reform yasalarının bir sonucu olarak zorunlu hale

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

gelirken; Türkiye'de 1990'ların sonları ve 2000'li yılların başında, Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik görüşmeleri kapsamında gerçekleştirilen reform çalışmaları ile birlikte, özellikle eğitim alanında hız kazanmıştır. Bu reform çabaları, AB uyum sürecini kolaylaştırmayı amaçlamış ve gerekli izleme-değerlendirme çalışmalarını yönetmek için yeni kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aydın, 2022, s. 253). Bu çabaların sonucunda, 1992'de Spor Bilimleri Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Kurulu (SPORAK), 1999'da Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK), 2002'de Mühendislik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (MÜDEK), 2011'de Ziraat Fakülteleri Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (ZİDEK), ve 2012'de Eğitim Fakülteleri Dekanlar Konseyi'nin iradesiyle Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (EPDAD) kurulmuş ve Türk yükseköğretim sisteminde program değerlendirme alanında gerçekleştirilen ilk ve önemli gelişmeler olarak öne çıkmıştır. Özellikle 2015 tarihinde 29423 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 'Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği' kapsamında, Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) YÖK bünyesinde kurulmuştur. Bu oluşum, Türkiye'de yükseköğretim programlarının değerlendirilmesi ve bu değerlendirme çalışmalarını gerçekleştirecek kurumların akreditasyonu konusunda atılmış önemli bir adımdır (Aydın & Bavlı, 2019, s.10). 2024 yılı Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu'na göre 2023 YKS Kılavuzunda en az bir akredite edilmiş lisans programı bulunan üniversite sayısı 116 olmuştur (YÖK, 2024).

Kaliteye ve sürdürülebilirliğe katkısı bağlamında yükseköğretimde program değerlendirme anlamında özellikle son yıllarda kurumsal olarak önemli adımlar atılmıştır. Ancak bununla birlikte yükseköğretim kurumlarında yapılan program değerlendirme çalışmaları ile ilgili sınırlılıklar olduğu, üniversitelerdeki eğitim öğretim faaliyetleri konusunda kapsamlı program değerlendirme çalışmaları ile ilgili çok fazla veriye ulaşılamadığı vurgulanmıştır (İlhan & Kalaycı). Ayrıca 2003-2014 yılları arasında eğitim kademelerinde program değerlendirme ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, program değerlendirme modellerinin çok az dikkate alındığı yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur (Aslan & Sağlam, 2015; Gökmenoğlu, 2014). Bu durumun farklı pek çok sebebi olabilir. Program değerlendirme sürecinin karmaşık bir süreç olması, özellikle ulusal alanyazında program değerlendirme modellerine ve bu modellerin nasıl uygulanabileceğine ilişkin yayınların sınırlı olması ve yeterince açıklayıcı olmaması önemli nedenler olarak görülebilir. Cahapay (2021) değerlendirme için kullanılacak modellerin uygulaması sürecinde, değerlendirme yapacak olan uzmanların modelleri uygulama konusunda uyarılama yapmak zorunda kalmalarının ciddi bir sınırlılık yarattığına dikkat çekmiştir. Chapay'ın sınırlılık olarak bahsettiği bu durum bazı koşullarda program değerlendirmede kullanılacak modelin amaca ve koşullara uygun bir şekilde uyarlanabilmesi konusunda olumlu olarak da görülebilir.

Bununla birlikte Nygaard ve Belluigi (2011) yükseköğretimdeki mevcut değerlendirme yöntemlerinin çoğunun bağlamdan uzak olduğunu, bütüncül olmadığını, değerlendirme yapılırken veri çeşitlemesinin yapılmadığını ve bu durumlarında etkili bir değerlendirmenin yapılmasını engellediğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde yükseköğretimde program değerlendirme çalışmalarının yeterince etkili yürütülemediğini ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır (Bilgin, 2022; Can Gülsat, 2021; Milli Avtan, 2023; Nygaard & Belluigi, 2011; Paksoy, 2020). Bu kapsamda eğitimin her kademesinde özellikle yükseköğretimde program değerlendirme çalışmaları ve program değerlendirme modelleri ile ilgili dünyada da ciddi bir uygulama sorununun olduğu ifade edilebilir. Stufflebeam vd. (1971) "Educational Evaluation and Decision

Making” adlı çalışmasında değerlendirme sisteminin hasta olduğunu, bu sürecin acı verdiğini, tedirgin edici olduğunu, bu süreçten kaçınıldığını, belirli bir yönergesinin olmadığı ve yanlış yönlendirmelerle doğru sonuçlara ulaşılamamasından ötürü değerlendirme sürecinin uygulanması noktasında sorunlar olduğunu vurgulamıştır (Oliva & Gordon, 2018).

Türkiye’de program değerlendirme çalışmalarının, 1980’e kadar genel olarak program geliştirme süreci içerisinde yapıldığı, 1980 ile 2000 yılları arasında ise öğretim programlarının tek tek geliştirildiği ve program değerlendirme çalışmalarının da aynı biçimde yapıldığı görülmektedir. Programları öğretim elemanları kendi çabaları ile bireysel olarak değerlendirmiş ve yapılan çalışmalardan ortaya çıkan sonuçlar yeni geliştirilecek olan programlarla ilgili öneriden öteye gitmemiştir (Sağlam & Yüksel, 2014, s.19). Nitekim İlhan ve Kalaycı (2019) tarafından yürütülen araştırmada; yükseköğretim kurumlarında program değerlendirme çalışmalarına yeterince yer verilmediği, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun alan uzmanlarınca yapılan araştırmalardan oluştuğu ve çok az sayıda araştırmacının bir model dikkate alınarak yapıldığı ortaya konulmuştur. Türk, Avrupa ve Amerika üniversitelerinde program değerlendirme süreçlerini inceleyen Özcan’da (2020) benzer şekilde Türkiye’de değerlendirme çalışmalarının yeterli düzeyde yapılmadığı, değerlendirme çalışmalarında iç ve dış paydaşlardan faydalanılmadığı ve Türkiye’de yapılan değerlendirmenin programları iyileştirme süreçlerine temel oluşturmadığını tespit etmiştir. Akıncı ve Köse (2021) program değerlendirme alanı ile ilgili 44 çalışmayı incelemiştir. Araştırma bulguları Türkiye’deki program değerlendirme ile ilgili araştırmalarda çoğunlukla 2016 yılı ile birlikte bir program değerlendirme modelinin ölçüt olarak alınmaya başlandığını ortaya koymuştur. Ancak araştırmaların çoğunda Stufflebeam’ın Bağlam Girdi Süreç ve Ürün Program Değerlendirme Modelinin tercih edildiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca genel olarak değerlendirme modellerinin seçimi konusunda ve yöntemsel tercihlere ilişkin eksiklikler olduğunu, programların niteliği ile ilgili sonuçlar ve öneriler arasında ise tutarsızlıkların olduğunu çalışmalarında vurgulamışlardır. 2019 yılından sonra yapılan çalışmalar incelendiğinde ise yükseköğretimde program değerlendirme alanında daha az çalışma yapıldığı (Bilgin, 2022; Can Gülsat, 2021; Milli Avtan, 2023; Paksoy, 2020) ilköğretim ve ortaöğretim programlarının değerlendirmesi ile ilgili daha fazla araştırma yapıldığı (Bağcıoğlu, 2019; Çelikel, 2022; Demirtaş, 2022; Deniz, 2023; Eyiöl, 2019; Kalaycı & Bayrakçı, 2025; Kuzu, 2023; Küçükkayhan, 2020; Mutluer & Gürol, 2022; Palabıyık, 2021; Şen & Ünal, 2021) sonucuna ulaşılmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse, karmaşık bir sürece rehberlik ederek anlaşılabilir ve uygulanabilir hale getirmek (Büyükkaragöz, 1997), savunulabilir açıklamalara, yargılara ve tavsiyelere ulaşmak adına kılavuzlar sağlamak (Madaus & Kellaghan, 2000) ya da bir süreci, bakış açısını, işlemler dizinini ya da bir şeyin nasıl yapılacağı hakkındaki adımların sırasını ortaya koymak (Hewitt, 2018) olan modellerin yeterince yönlendirici ve ayrıntılı olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda yükseköğretimde öğretim programlarının geliştirilmesi yeni programlara temel oluşturacak sürdürülebilir önerilerin ortaya atılmasında program değerlendirme modellerinin uygulanabilir ve yol gösterici olması eğitimin kalitesi ve niteliği açısından oldukça önemlidir. Araştırmada Eisner’in Eğitsel Uzmanlık ve Eleştiri ve Alkin’in UCLA Modellerinin daha kolay uygulanabilmesi için tasarım örnekleri hazırlanmıştır. Eisner’in Eğitsel Uzmanlık ve Eleştiri Modeli, sürekli uzmanlardan faydalanılmasını gerektirmesi ve UCLA Modelinin değerlendirme sürecinde yöneticilerin karar alma süreçlerini kolaylaştıran ve karar alıcılara ışık tutacak bilgiler toplayan (Aydın, 2022; Fitzpatrick vd., 2019) bir değerlendirme yaklaşımını benimsemesinden dolayı, Türk yükseköğretim programlarında akreditasyon, kalite veya program değerlendirme çalışmalarına oldukça önemli katkılar sunabileceğinden bu iki

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

model tercih edilmiştir. Bu çalışma ile hazırlanan tasarım örneklerinin; program değerlendirme sürecinin temel bileşenlerini bir arada görebilme, program değerlendirme modellerini anlaşılabilir ve kullanılabilir bir örnek oluşturması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda araştırmada yükseköğretimde öğretim programlarının değerlendirme sürecinde kullanılabilecek modelleri ve bu modellere dayalı anlaşılır, somut işlem basamaklarını ve bu basamakların birbiri ile ilişkisini açıklamak amaçlanmıştır. Program değerlendirme modelleri aşağıda yer alan başlıklar altında incelenmiştir:

Program değerlendirme sürecinde kullanılabilecek;

1. Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Eleştiri Program Değerlendirme Modeline dayalı aşamalar ve işlem basamakları,
2. Alkin'in UCLA Program Değerlendirme Modeline dayalı aşamalar ve işlem basamakları.

2. Yöntem

Bu çalışma derleme ve tasarım tabanlı araştırma yöntemini temele almıştır. Tasarım tabanlı araştırma yöntemi, kuramsal desenler ile uygulamayı birleştirerek karmaşık durumlara çözüm üretilen bir yöntemdir (Brown, 1992). Bu yöntemin en önemli amacı bir uygulamayı daha iyiye dönüştürmektir. Bu yöntem sayesinde öğrenme-öğretme ile ilgili kuramlar somutlaştırılabilir, kuram, tasarım ve uygulama arasındaki ilişki daha somut ve anlaşılır hale getirilebilir (Kuzu vd., 2011). Bu çalışma, alanda kullanılan program değerlendirme modellerini daha kullanılabilir bir yapıya dönüştürmeyi amaçladığından ve bir tasarım örneği ortaya koyduğundan tasarım tabanlı olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın veri kaynağını Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Eleştiri Modeli ve Alkin'in UCLA Modeline ilişkin yerli yabancı kitaplar, tezler ve makaleler oluşturmaktadır. Çalışmada, öğretim programları değerlendirilirken temel alınan modellere ilişkin uygulamalarda yapılacak işlemlerle ilgili alanyazında yer alan veri kaynakları incelenmiştir. Ayrıca bu iki tasarımda işlem basamaklarına örnekler vererek somutlaştırılmıştır.

Tasarımlarda yer alan açıklamalar, örnek niteliğindedir. Bu tasarım örnekleri, İlhan ve Kalaycı'nın (2019) yapmış oldukları "Yükseköğretimde öğretim programları nasıl değerlendirilmelidir? Dört aşamalı değerlendirme ve farklar modellerine dayalı tasarımlar" çalışmasında yer alan örnek tasarım modelleri ve tasarım yapısı ile paralellik göstermektedir. Bu tasarım örnekleri, ele alınan modellerin her bir aşamasında yapılacak işlemleri, bu işlemler için veri toplama kaynaklarını, yöntemlerini, araçlarını ve elde edilen verilerin analiz yöntemlerini kapsamaktadır. Program değerlendirme modelleri temel alınarak yapılacak işlemler, değerlendirilecek programa, programın uygulandığı üniversitenin olanaklarına, program değerlendirilmesinden sorumlu kişilerin veya komisyonun yetki ve sorumluluklarına göre artırılabilir veya çeşitlendirilebilir.

Araştırmanın iç geçerliği için program geliştirme ve değerlendirme alanında iki farklı uzmandan görüş alınmıştır. Dış geçerliği için program değerlendirme modellerine dayalı olarak hazırlanan örnek tasarımlar ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Bu sayede

program değerlendirme konusunda çalışacak uzmanlar işlemleri kolaylıkla izleyebileceklerdir.

3. Yükseköğretimde program değerlendirme modellerine ilişkin tasarımlar

3.1. Eisner'in eğitsel uzmanlık ve eleştiri program değerlendirme modeli

Modeli geliştiren Elliot Eisner 1933-2014 yılları arasında yaşamış, sanat ve eğitim alanlarında pek çok çalışma yapmış eğitim ve sanat profesörüdür. Sanatın eğitim sürecine yeteri kadar dahil edilmediğini ve bu durumun yaratıcı düşünmeyi etkilediğini düşünen Eisner program geliştirme ve değerlendirme çalışmalarında sürekli sanattan faydalanmıştır. Modern çağın ilk değerlendirme yaklaşımlarından olan uzmanlık yönelimli yaklaşım, değerlendirmenin amacı ve yöntemleri ile ilgili düşüncelerini etkilemiştir. Eisner uzmanlığın ve eleştirinin değerlendirmedeki rolünü vurgulamış ve değerlendirilecek konunun uzmanlık gerektiren yönlerini ele almıştır. Eisner'in değerlendirme üzerine yaptığı çalışmalar hem değerlendirme alanı için hem de uzmanlık yönelimli yaklaşım için temel oluşturmuş ve bu modeli alan yazına kazandırmıştır (Fitzpatrick vd., 2019). Uzmanlığa dayalı program değerlendirme yaklaşımını temel alan eğitsel alandaki tek model Eisner'in Eğitsel Eleştiri ve Uzmanlık Modelidir (Sağlam ve Yüksel, 2014).

Değerlendirme alanı için deneysel yöntemlerin uygun olmaması Eisner'ı ve birçok eğitim uzmanını değerlendirmenin nasıl olması gerektiği üzerine düşünmeye ve değerlendirme alanında yeni modellere yöneltmiştir (Mathison, 2005). Değerlendirmeye sadece geleneksel açıdan bakılmasına karşı çıkan Eisner'a (1991) göre, değerlendirme önemsiz olanı önemli olandan ayırmak için değil, aynı zamanda bilinenlerin anlaşılması için yorumlayıcı bir harita olarak da kullanılmalıdır. Eisner'in yaklaşımında değerlendirme programın son basamağı değildir. Aksine programın içine yayılmış durumdadır. Değerlendirmenin program geliştirme süreci içerisinde daha anlamlı hale gelmesini sağlamış ve değerlendirme sürecinde duygulara ve deneyimlere odaklanılması gerektiğini ifade etmiştir (Marsh & Willis, 2007).

Sınıf içi etkileşimlere odaklı bu model, bilimsel bir şekilde eğitim sürecini analiz ederek sürecin daha iyi olmasını desteklemeyi amaçlamıştır. Bu süreçte sanat ve estetikten etkilenecek program değerlendirenleri eğitim uzmanları olarak düşünebileceğimizi ve değerlendirme sürecini de sanat eleştirisine benzetebileceğimizi öne sürmüştür (Mathison, 2005).

Eisner'a göre program değerlendirmenin amacı, programla ilgili bilgisi olan kişilerin programın niteliği hakkında görüş bildirmesidir (Fitzpatrick vd., 2019). Modelin temel amacı ise, değerlendirilen programa iyileştirme sağlamaktır (Vars, 2002). Bu kapsamda Eisner eğitsel değerlendirmenin amacının sadece ortaya çıkan ürünleri değerlendirmek olmadığını aynı zamanda öğreticinin öğretim becerisini de artırmak olduğunu ifade etmiştir (Eisner, 1979). Ayrıca yükseköğretim kurumlarının akreditasyon çalışmaları uzmanlık yönelimli değerlendirme yaklaşımının eğitsel alandaki en iyi örneğidir (Fitzpatrick vd., 2019).

Bu modelin temel boyutları uzmanlık ve eleştiridir. Uzmanlık bir konuyu, durumu kavrama, derinden anlama becerisidir ve gözlem yapılan nesnenin, durumun, beğenilmesinden ziyade o nesnedeki veya durumdaki önemli farklılıkları ayırt etmektir. Eğer uzmanlık takdir sanatı ise, eleştiri açıklama sanatıdır. Bir başka anlatımla uzmanlık

bir şeyin, bir kimsenin değerini, önemini, gerekliliğini anlamadır. Eleştiri ise bu durumu dikkatlice açıklayabilmelidir. Eleştirmenin amacı, yalnızca nesneyi veya olayı oluşturan karakterleri ve nitelikleri ayırt etmek değildir, eleştirmen aynı zamanda uzmanlık alanı olmayan kişileri de işin içine katmayı amaçlar. Sınıf içi etkileşim içinde olan herkes sözel olarak değerlendirmeye dahil edilebilir. Eleştiri uzmanlık gerektirir fakat uzmanlık eleştiri becerisi gerektirmez. Model niteliksel yöntemler kullanarak değerlendirme çalışmalarının sorunlarının daha iyi ortaya konulabileceği ve çözümler üretilebileceğini önermekte hatta modeli nitel yöntemlerden biri olarak kabul etmektedir (Flinders & Eisner, 2000).

Eğitsel Uzmanlık ve Eleştiri Modeli alanında uzman olan değerlendiricilerin uzmanlık alanına ilişkin yaşamışlıkları ve deneyimleri doğrultusunda eleştirel bir bakışla eğitime dair tüm bileşenleri değerlendirdikleri bir modeldir. Bu modelde değerlendirici aynı zamanda programın katılımcısıdır. Bu anlamda modele dayalı bir değerlendirme çalışması yapılırken öne çıkan veri kaynakları öğrenme ortamında bulunan tüm paydaşlar olarak görülebilir. Öğrenciler, öğretmenler, yönetim, okul dışı ortamlar ve bu ortamlarda iletişim kurulanlar bunlardan bazılarıdır. Nitel yaklaşımı dikkate alan modelde, veriler tüm bu öğrenme ortamlarında gözlem yaparak, paydaşlarla görüşülerek ve eğitime ilişkin dokümanlar incelenerek toplanmakta ve içerik analizine tabi tutularak analiz edilmektedir.

Eisner'a göre eğitimde değerlendirmenin beş tür işlevi vardır. Bunlar, tanımlamak, programı gözden geçirmek, karşılaştırma yapmak, ihtiyaçları önceden tespit etmek ve ulaşılan hedefleri saptamaktır (Flinders & Eisner, 2000). Değerlendirmenin işlevleri şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1: Değerlendirmenin İşlevleri

Kaynak: Şekil araştırmacılar tarafından alanyazın temel alınarak hazırlanmıştır.

3.1.1. Modelin aşamaları

Eisner eğitsel eleştiri modelini ilk kez 1976'da yapılandırmış daha sonraki yıllar ise geliştirmeye devam etmiştir. İlk olarak modelini betimleme, yorumlama, değerlendirme aşamaları şeklinde yapılandıran Eisner, 1998 yılında bu aşamalara temalaştırmayı da eklemiştir (Kumral, 2010). Aşağıda aşamalarla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Betimleme: Değerlendirilecek programın veya öğrenme ortamının, sınıfın ya da okulun mevcut durumunun olduğu gibi tanımlanmasıdır (Yüksel, 2010). Eleştirmen sınıfta veya tanımlanan okulda karşılaştığı olumlu, olumsuz durumları seçici bir şekilde okuyucuya aktararak anlaşılmasını kolaylaştırır. Amaç o ortamı ayrıntıları ile anlatarak okuyucuya yardımcı olmak ve gözünde o durumun resmini canlandırmaktır. Bu boyutta sözel ifadeler ve kullanılan dil çok önemlidir. Okulun veya sınıfın durumunu tanımlamakla ilgili olmasından dolayı sözel ifadenin ayrıntılı, açık ve anlaşılır olması gerekmektedir (Yüksel, 2010). Sınıf ortamına şahit olunmasa dahi eleştirmen öyle bir dil kullanmalıdır ki okuyucu oradaki duygulara, sınıfın atmosferine dahil olmuş gibi hissetmelidir. Betimleme boyutunda duygular çok önemlidir (Kumral, 2010). Eğitsel eleştiride betimleyici, sınıfta sorulan soruları, soruların türlerini, tartışmalara ayrılan süreyi, sınıfın öğrenci üzerindeki etkisini okuyucuya mecazlar yoluyla anlatır. Bu sebeple ortaya konulan özellikleri belirleyip tanımlamak gerekmektedir. Bu özellikler çevrenin genel özellikleri olabileceği gibi sınıfın özellikleri de olabilir (Eisner, 2017; Flinders & Eisner, 2000).

Yorumlama: Bu boyutta olayların ya da betimlenenlerin ne anlama geldiği veya neden gerçekleştiğine dair bakış açıları ve anlayışlar ortaya konulmaktadır (Flinders & Eisner, 2000). Betimleme ve yorumlama aşaması arasında çok keskin bir ayrım olmasa da vurgulama ve odaklanma konusunda ayrım vardır (Eisner, 1979). Betimleme bir durumu, olayı anlatabilmek iken yorumlama bu olanlardan çıkarım yapmaktır. Betimleme; inceleme, açıklama, hesap verme boyutu, yorumlama aşaması ise hesaplaşma olarak düşünülebilir. Yorumlama, durumları ve problemlerin neden ve nasıl olduğu konularına odaklanmayı gerektirir (Kumral, 2010).

Eğitsel eleştirinin bu aşaması eleştirmenin sosyal sınıf ortamındaki çeşitli durumların anlamını ve önemini anlama çabası ile ilişkilidir. Örneğin eleştirmen bu aşamaya göre sınıf ortamını iyi bilmeli sınıf etkileşiminden kaynaklı gelecek sorulara yorum getirebilmelidir. Ancak eleştirmenin bunu yapabilmesi için geniş bir kuramsal bilgiye de sahip olması gerekmektedir (Eisner, 1979). Bu aşama, uzmanın o eğitim ortamında var olan durumlarla ilgili yorumlama yaparken birden fazla kuram, bakış açısı ve model kullanma bilgisini ortaya çıkarır (Koetting, 1988). Örneğin, eleştirmenin sınıf içi etkileşim sırasında öğretmenin öğrencilere verdiği pekiştirecin öğrenciler için ne anlama geldiğini yorumlaması gerekmektedir.

Değerlendirme: Bu model nitel araştırmaya daha çok yer verdiği için bu aşama oldukça önemlidir. Bu aşamada tanımlamanın ve yorumlamanın eğitimsel önemi değerlendirilir ve yargıda bulunulur. Bu nedenle eleştirmenin deneyimlerle ilgili bir yargıya varıp değer biçebilmesi için bazı eğitsel ölçütlerinin olması gerekir (Eisner, 1979). Çünkü ölçüt, değerlendirme öğeleri içinde yer alan, ölçme sonuçlarının karşılaştırılmasında kullanılan ve süreç boyunca değişmeyen standartlar olarak tanımlanır ve eğer ölçüt değerlendirmenin amacına uygun olmaz ise değerlendirme sonucunda varılan karar ve ölçme sonucu da hatalı olur (Baykul, 1992). Bu durumda ölçütler bu model için oldukça önemlidir ve eğitsel eleştirinin kurallara dayalı işlediğini gösterir (Koetting, 1988).

Eğitsel anlamda eleştirmenin de görevi oldukça karmaşık ve bağlam ile iç içedir. Karmaşıklığın nedeni değerlendirmede kullanılacak olan ölçütün öğrenciden öğrenciye farklılık gösterilebileceğidir. Karşılaştırmalarda bireysellik ön plana çıktığında problemlerde ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin her biri birbirinden farklıdır ve değerlendirme süreçleri de farklı olacaktır (Eisner, 2017, s.83). Ancak tüm bunlara rağmen eğitsel değerler hakkında bir yargıya varmak gerekir ki değerler ile ilgili yargılama olmadan değerlendirme de olmayacaktır (Kumral, 2010).

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'in Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

Temalaştırma: Bir eleştirmenin betimleme, yorumlama ve değerlendirme yaptıktan sonra sınıf ortamı ile ilgili yapacakları henüz tamamlanmamıştır. Son aşama olan temalaştırma ile tekrar eden mesajlar tanımlanır. Temalar bir durum ya da kişi ile ilgili ortaya çıkan nitelikler, özelliklerdir. Başka bir ifade ile temalar yaygın bir nitelik gibidir. Bir resimde bir nitelik bulunurken bu durum okulda ya da sınıfta oldukça fazladır (Eisner, 2017). Temalar karşılaşılan durumların belirli bir süzgeçten geçirilmesi ile ortaya çıkar ve durumun özetini sunar. Yaşanılan durumlardan anlam çıkarılarak temaların ileride hayata rehberlik etmesi yol göstermesi beklenir. Temalar tıpkı atasözleri ve özlü sözler gibidir (Eisner, 2017; Flinders & Eisner, 2000).

Bu aşama sayesinde, araştırmacılar okuyucuya okul ortamlarının gelecekteki durumları ile ilgili yönlendirme yapan ana temalar sunmaktadır. Bu temalar, okuyuculara eğitim ortamlarını anlama ve değerlendirebilme konusunda yol gösterecek yeni kuramlar veya kılavuzlar sunar. Her bina, okul, öğretmen, sınıf veya öğrenci sadece kendine özgü bir özellik göstermez, bu özellikler diğer sınıflara, okullara da yaygınlaştırılabilir. Bu durum bir okulun ya da bir sınıfın özelliğini aynı şekilde diğerlerinin de paylaşacağı anlamına gelmez, ancak belirlenen bu özelliklerin diğerlerinde de aranabileceğini belirtir (Kumral, 2010). Bu bağlamda okul ortamlarının düzenlenip uygun öğrenme ortamlarının yaratılmasında temalaştırma aşamasının etkili olabileceği söylenebilir.

Tablo 1: *Eisner'in Dört Aşamalı Eğitsel Uzmanlık Program Değerlendirme Modeline Dayalı Öğretim Programı Değerlendirme Tasarımı*

Yapılacak işlemler	Veri kaynağı	Veri toplama yöntemi	Veri toplama aracı	Veri analiz yöntemi
I. Aşama: Betimleme				
X dersi Öğretim programının				
Uygulandığı ortamın fiziksel özelliklerinin belirlenmesi	Öğretme-öğrenme ortamları Kantin Bahçe vb.	Gözlem	Gözlem formu Kontrol listeleri	İçerik analizi Betimsel analiz
Uygulandığı öğrenme ortamının belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Yönetici	Görüşme Gözlem	Görüşme formu Gözlem formu	İçerik analizi
Uygulandığı öğrenme ortamının etkileşiminin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Gözlem Görüşme	Yarı yapılandırılmış görüşme formu Gözlem formu	İçerik analizi
II. Aşama: Yorumlama				
X dersi Öğretim programının				
Sınıf ortamında nasıl yürütüldüğünün belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Görüşme Gözlem	Görüşme formu Gözlem formu	Betimsel analiz İçerik analizi
Öğrenme ortamında uygulayıcının kullandığı öğretim-öğrenme yöntemlerinin belirlenmesi	Öğrenci	Gözlem	Gözlem formu	İçerik analizi
Uygun öğrenme kuramlarının, stratejilerinin, tekniklerinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Öğretme öğrenme kuramları	Görüşme Doküman inceleme	Görüşme formu Doküman analizi formu	İçerik analizi

Tablo 1: (Devamı)

III. Aşama: Değerlendirme				
X dersi Öğretim programının				
Uygulandığı fiziki ortamın, dersin yapısı ile uygunluğunun belirlenmesi	Eğitimci	Gözlem Doküman inceleme	Gözlem Doküman analizi formu	İçerik analizi
Öğretim programı uygulanırken sınıf içi etkileşimin derse olan katkısının belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Görüşme	Görüşme formu	İçerik analizi
Öğretim programında kullanılan öğrenme yöntemlerinin etkililiğinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Görüşme	Görüşme formu	İçerik analizi
Uygulama sırasında oluşan sınıf atmosferinin değerlendirilmesi	Eğitimci Öğrenci	Görüşme Gözlem	Görüşme formu Gözlem formu	İçerik analizi
Yapılacak işlemler	Veri kaynağı	Veri toplama yöntemi	Veri toplama aracı	Veri analiz yöntemi
IV. Aşama: Temalaştırma				
X dersi Öğretim programının				
Uygulanması aşamasında öğrenme yöntemleri ile ilgili tekrar eden niteliklerin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Gözlem Görüşme	Gözlem formu Görüşme formu	İçerik analizi
Uygulandığı ortamda sınıf içi etkileşim sırasında en sık karşılaşılan sorunun belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Gözlem Görüşme	Gözlem formu Görüşme formu	İçerik analizi
Öğretim programı ile ilgili fiziki ortamdan kaynaklanan en sık tekrar eden sorunların belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Gözlem Görüşme	Gözlem formu Görüşme formu	İçerik analizi
Uygulaması sırasında sınıf ortamında olumlu sınıf atmosferi için tekrar eden niteliklerin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci	Gözlem Görüşme	Gözlem formu Görüşme formu	İçerik analizi

3.2. UCLA Program değerlendirme modeli

1934 yılında doğmuş olan Marvin C. Alkin California, Los Angeles Üniversitesi'nde Değerlendirme Çalışmaları Merkezini (Center for the Study of Evaluation: CSE) kurmuş ve değerlendirme alanında kırk yıldan fazla çalışmalar yürütmüştür. 1969 yılında UCLA program değerlendirme modelini geliştirmiştir. Geliştirmiş olduğu değerlendirme modelinin birçok yönden Stufflebeam'ın bağlam, girdi, süreç ve ürün (CIPP) modeliyle benzerlik gösterdiğini belirtmiş ve bu değerlendirme modeline paralel bir değerlendirme çerçeve planı hazırlamıştır. Program değerlendirme modelini geliştirdiği 1969 yılından sonraki yıllarda da modelini yenilemeye ve modelin kullanımını geliştirmeye devam etmiştir.

Alkin, UCLA program değerlendirme modelini yönetime dayalı program değerlendirme yaklaşımını temel alarak oluşturmuştur. Yönetime dayalı program değerlendirme yaklaşımında, bir programın amaçlarından ziyade programın yöneticilerine odaklanılır (Fitzpatrick vd., 2019). Yönetime dayalı program değerlendirme yaklaşımı, değerlendirme çalışması ile değerlendirilecek programın sorunlarını giderebilmek için programın yöneticilerine gerekli bilgiler sağlamayı amaçlar (Alkin,

1967). Bu bağlamda yönetime dayalı program değerlendirme yaklaşımını temel alan bir program değerlendirme modelinde, program değerlendirme uzmanı sürekli olarak programdan sorumlu olan kişilere, programla ilgili özet bilgiler verirken, programı oluşturan öğelere herhangi bir müdahalede bulunmaz.

Alkin'in UCLA program değerlendirme modelinde, değerlendirciden programla ilgili bilgileri alan yönetici programın durumu ile ilgili aynı zamanda karar verici konumundadır. Alan yazında karar yönelimli program değerlendirme yaklaşımı olarak da bilinen bu yaklaşımda (Fitzpatrick vd., 2019) değerlendiricilerle yöneticiler sürekli iletişim halinde olduklarından programla ilgili yöneticilerin karar verme gücü artmakta ve yöneticiler en başından beri süreçten haberdar olmaktadır (Burry vd., 1984). UCLA program değerlendirme modelinin en önemli amacı, Alkin'in kendi değerlendirme tanımında da vurguladığı gibi, karar vericilere programla ilgili sürekli bilgi vermektir. Bu bağlamda yönetime dayalı program değerlendirme yaklaşımını temel alan bir program değerlendirme modelinin başarısı, karar vericiler ile değerlendiricilerin süreçteki etkileşimine, iletişim becerilerine ve grup çalışmasının etkililiğine bağlıdır.

Alkin'e göre değerlendirme kavramı, eğitim kazanımlarına katkıda bulunan birçok faktörün açıklanmasını içeren bir süreci kapsar (Alkin, 1967, s.20). Değerlendirme kavramını Alkin, üç boyut ile açıklamıştır ve bu boyutlar aynı zamanda onun eğitime bakış açısını yansıtmaktadır. Bu boyutlar:

- Eğitim sisteminin girdisi olan öğrenci özellikleri ile eğitim süreci sonunda öğrencilerden beklenen ürünler (çıktı) arasındaki ilişkileri tanımlama,
- Eğitim maliyetini ve eğitim sürecine dahil olan dışsal faktörleri kontrol etme,
- Eğitimde niteliği ve verimi en üst seviyeye çıkaran diğer faktörleri belirleme

Alkin, UCLA program değerlendirme modelini tasarlarken programa etki eden tüm bağlamlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamış ve modelini sistemsel bir bakış açısı ile geliştirmiştir. Programa etki eden faktörler olarak eğitimin girdisi kapsamında öğrenci özelliklerini, ekonomik girdileri, eğitimin çıktılarını, dışsal faktörleri ve aracı faktörleri temel almıştır. Bu faktörler şu şekilde açıklanmıştır:

Eğitimin girdisi olarak öğrenci özellikleri: Sisteme giren öğrenci özelliklerini tanımlamak da UCLA program değerlendirme modeli için oldukça önemlidir. Öğrenci özellikleri arasında, öğrencilerin zekâ seviyesi, ilgi ve yetenekleri, önceki eğitim kademelerindeki başarısı, çalışma alışkanlıkları, çalışma ortamının olup olmaması, çevreden alınan destek, ilgi, beklentiler ve tutumlar yer almaktadır (Richards, 1986). Öğrenci özelliklerinin belirlenmesi, onların gelişimleri için kararlar ve tedbirler alınmasında ve dolayısı ile eğitimin niteliğinin arttırılmasında oldukça önem teşkil etmektedir. Alkin öğrenci özelliklerine ilişkin girdiler ile ilgili fikir sahibi olabilmek için toplumun genel yapısına ilişkin faktörlerin de dikkate alınmasında fayda olduğunu belirtmiştir (Alkin, 1967).

Ekonomik girdiler: Bir sistemin ekonomik kaynağı o sistemin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için oldukça önemlidir (Alkin, 1967, s.13). Bir eğitim programının etkili bir biçimde uygulanabilmesi için ekonomik kaynakların belirlenmesi ve sisteme aktarılması gerekmektedir. Bu bağlamda program değerlendirme çalışmaları yapılırken sisteme dahil edilen ekonomik girdilerin bilinmesinde fayda vardır.

Dışsal etkenler: Okulun bulunduğu yerin coğrafi özelliği, okulun örgüt yapısı, sosyo-kültürel düzeyi eğitim faaliyetlerini etkileyecek dışsal etkenlere örnek olarak

verilebilir (Alkin, 1967,s.14). Okul birçok sosyal öğeyi içinde barındıran bir sistemdir. Bu bağlamda okul sisteminin eğitim çıktılarını üretmeye katkısı açısından, ilgili bu dışsal etkenlerin özelliklerini, ilişkilerini tanımlamak ve ölçmek gerekmektedir. Bununla birlikte toplumun veya yöneticilerin özellikleri eğitim sistemi içerisinde yer alan kontrol edilemeyen (Baykul, 1992) fakat eğitim sistemi üzerinde etkili olan dışsal değişkenlerdir. Ancak söz konusu değerlendirme modelinde sadece sisteme giren öğrenci özellikleri ve ekonomik girdilerle ilgilenilmiş diğer dışsal etkenler kontrol değişkeni olarak kabul edilmiştir.

Aracı değişkenler: Eğitim sistemi içerisinde en önemli aracı değişken sistemdeki ekonomik girdidir ve dolayısı ile eğitim sistemi içerisinde çok çeşitli şekillerde kullanılabilir. Çünkü ekonomik girdi değişkeni, sisteme dahil olacak öğrenci-öğretmen oranını düşürebilir, öğretmenlerin işe alınmasında ölçüt alınması gereken belirli standartlar oluşturabilir, okul içinde farklı idari düzenlemeler geliştirebilir, daha fazla kütüphane, ders kitabı sağlayabilir, farklı eğitim programları sunabilir, farklı öğretim teknikleri kullanılmasına imkân tanıyabilir veya ek malzemeler sağlayabilir. Dolayısıyla, "aracılık" dediğimiz değişkenler kolayca şekillendirilebilir.

Eğitimin çıktısı olarak öğrenci kazanımları: Eğitim sistemine giren öğrenci özelliklerinde değişiklikler meydana gelir ve aracı değişkenlerin de etkisi ile öğrenci çıktıları diğer bir ifadeyle eğitim ürünleri ortaya çıkar (Alkin, 1967, s.18). Bir eğitim programı tüm öğeleri ile değerlendirildiğinde, eğitim sistemi sürecinin değerlendirmeden önceki son aşaması eğitim ürünleri ya da öğrenci kazanımlarıdır. Süreç sonunda belirlenecek olan öğrenci ürünleri, sistemin değerlendirilebilmesinde katkısı olan eğitim sisteminin önemli öğelerinden biridir (Baykul, 1992). Bundan ötürü sistemden çıkan öğrenci özelliklerinde meydana gelen değişikliklerle ayrıntılı analizlerle ortaya çıkarılması gerekir (Alkin, 1967).

3.2.1.Modelin aşamaları

Alkin'in program değerlendirme modeli, beş aşamadan oluşmaktadır. Bunların her biri programın işleyişine, devamlılığına veya uygulamadan kaldırılmasına ilişkin karar verebilmek için veri elde etmek, elde edilen bilgileri raporlaştırmak ve verilecek kararlar ile ilgili karar vericiye faydalı bilgiler sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu aşamalar şunlardır (Alkin & Wooley, 1969).

Sistemin değerlendirilmesi: Sistem değerlendirmesi, belirli bir duruma yönelik eğitim hedeflerinin kapsamını ve özgüllüğünü belirlemenin bir yoludur (Alkin & Wooley, 1969). Eğitimin amacını, temel kavram bilgisini, öğrencilerin anlama kabiliyetini, öğretim ortamını ve öğretim sisteminin çeşitli yönlerini içerir. Bir sistemin durumu hakkında bilgi sağlar (Fitzpatrick vd., 2019). Bu aşamada ihtiyaçlar, hedef ile olan durum arasındaki boşluk olarak gösterilebilir. Değerlendirme problemi öğrencilerin ve toplumun hali hazırdaki ihtiyaçlarının değerlendirilmesi de olabilir. Bu nedenle, sistemin istediği çıktılarla veya belirttiği ihtiyaçlarla kıyaslandığında, aslında değerlendirme, sistemde var olan tüm durumların ortaya konulmasıdır. Başka bir ifade ile ihtiyaç dahilinde oluşturulan sistemdeki hedeflerin neleri kapsadığının değerlendirilmesidir.

Programın planlanması: İkinci aşama olan program planlama, sistem için gerekli olan bilgilerin seçimini içerir. Karar verici sistem değerlendirme raporunu aldıktan sonra, ortaya çıkan planlama ihtiyacını karşılamada uygun yollarına karar verebilir. Alternatif olarak, planlama ile ilgili değerlendirici birkaç olasılık belirleyebilir ve belirlenmiş bu ihtimallerin olası etkileri hakkında karar vericilere bilgi vermesi istenebilir. Bu nedenle, program planlamasında program değerlendirme uzmanı, bir programla ilgili ilk önce programın değerlendirilmesi için veri sağlar. Program değerlendirme uzmanının görevi,

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

hedeflere ulaşılmasını öngörmek ve farklı eylem yollarının etkililiğini değerlendirmektir (Alkin & Wooley, 1969). Değerlendirmenin bu aşaması, öğrencilerin öğrenmesi için gerekli her türlü hazırlığı içerir ve belirlenen eğitim ihtiyaçlarını karşılamada etkili olabilecek programların seçimine yardımcı olur (Fitzpatrick vd., 2019).

Programın uygulanması: Programın uygun öğrenci topluluğuna uygulanmasını içerir. Bir programın uygun bir gruba amaçlandığı şekilde tanıtılıp tanıtılmadığı hakkında bilgi verir (Fitzpatrick vd., 2019). Karar verici uygulanacak programı seçtikten sonra, program uygulamasının değerlendirilmesi, uygulanan programın planlamada alınan kararı ne ölçüde karşıladığını belirler. Bu aşamadaki değerlendirme görevi, programın planlama ölçütlerinin uygulanan programla ne derece örtüştüğünü ve sisteme girdi olarak tanımlananların ne ölçüde varsayıldığını belirlemektir. Gözlemlenen girdilere karşılık gelir (Alkin & Wooley, 1969).

Programın iyileştirilmesi: Değerlendirici, programın her bölümünün başarısı ile ilgili olabildiğince fazla bilgi alarak dördüncü ihtiyaç alanı olan programın iyileştirilmesinde çok önemli rol oynar (Alkin & Wooley, 1969). Bu aşama öğrencilerin dersle ilgili kuralları yönetme ve hedeflerin nasıl işlendiğini belirleme becerisini içerir. Bir programın nasıl çalıştığı, ara hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı ve beklenmedik sonuçların ortaya çıkıp çıkmadığı hakkında bilgi verir (Fitzpatrick vd., 2019). Program değerlendirmesi yapabilmek için, program değerlendirme uzmanının müdahaleci rolünün programla ilgili olan diğer paydaşlar tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Programdan sorumlu karar vericiden bu aşamada beklenen, program çalışırken program değerlendirme uzmanının tanımladığı, analiz ettiği, hakkında bilgi topladığı sorunların ne olduğunu belirleyerek bunları sistem içinde olabilecek değişiklikleri de kapsayacak şekilde programı iyileştirebilmek adına bir karara bağlanması beklenir (Alkin & Wooley, 1969).

Programın onaylanması: Son olarak, beşinci değerlendirme alanı olan programın onaylanması aşamasında, karar vericiye programın tamamı hakkında ve olası durumlarla ilgili, programın genellenebilmesini sağlayacak bilgiler sunulmalıdır. Bu bilgiler, programın uygulamadan kaldırılması, değiştirilmesi, saklanması veya daha yaygın bir şekilde kullanılmasının gerekip gerekmediğini belirlemesini sağlayacak bilgilerdir. Bu aşamada hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirildiği ve diğer programların sonuçları üzerinde olabilecek etkisi incelenir. Genellikle geçerli ve güvenilir verilere ihtiyaç duyulduğundan, değerlendiricinin katı bir kontrol seti uygulaması gerekebilir. Ancak programın onay kararı için toplanan bilgi, büyük oranda belirlenen karar vericinin kim olduğuna da bağlıdır. Karar vericinin eğitimci, müdür veya mali destek sağlayan kurumdan olması durumunda farklı bilgiler gerekebilir (Alkin & Wooley, 1969). Bu durumun nedeni ise UCLA program değerlendirme modelinde program değerlendirme uzmanları ile yöneticilerin sürekli irtibat halinde olması ve değerlendirme sürecinde değerlendiricilerin etki altında bırakılmasıdır. UCLA Program Değerlendirme Modelinin bu özelliği aynı zamanda modelin sınırlılığıdır.

Tablo 2: Alkin'in UCLA Beş Aşamalı Program Değerlendirme Modeline Dayalı Öğretim Programı Değerlendirme Tasarım Örneği

Yapılacak işlemler	Veri kaynağı	Veri toplama yöntemi	Veri toplama aracı	Veri analiz yöntemi
I. Aşama: Sistemin değerlendirilmesi				
X dersi öğretim programının				
Program değerlendirme ekibinin belirlenmesi	Yöneticiler Yıllıklar Birim değerlendirme raporları	Görüşme Doküman inceleme	Görüşme formu Doküman analizi formu	İçerik analizi Doküman analizi
Uygulandığı okulun yöneticilerinin özelliklerinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Yönetici Veli Ürün-seçki dosyası Sertifikalar Diplomalar	Görüşme Doküman inceleme Ölçekler Anketler	Görüşme formu Ölçek/Anket formu Doküman analizi formu	İçerik analizi İstatistiksel analizler
Eğitimcilerinin özelliklerinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Yönetici Veli Ürün-seçki dosyası, Sertifikalar Diplomalar	Görüşme Doküman inceleme Ölçekler Anketler	Görüşme formu Ölçek/Anket formu Doküman analizi formu	İçerik analizi İstatistiksel analizler
Yapılacak işlemler	Veri kaynağı	Veri toplama yöntemi	Veri toplama aracı	Veri analiz yöntemi
Öğrencilerin özelliklerinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Veli Yöneticiler Ürün-seçki dosyası Sertifikalar Diplomalar	Görüşme Doküman inceleme Ölçekler Anketler Başarı testleri	Görüşme formu Ölçek/Anket formu Doküman analizi formu	İçerik analizi İstatistiksel analizler
Çevrenin fiziksel özelliklerinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Yönetici Veli Yerel yönetimler	Görüşme Gözlem	Görüşme formu Gözlem formu Kontrol listesi	İçerik analizi Betimsel analiz
Okulun sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi	Eğitimci Öğrenci Yönetici Veli Yerel yönetimler Dokümanlar	Gözlem Görüşme Ölçek/Anket Doküman inceleme	Yarı yapılandırılmış Görüşme formu Gözlem formu Ölçek/Anket formu Doküman analizi formu	İçerik analizi İstatistiksel analizler Doküman analizi
Karar				
Öğretim programının ait olduğu sistemle, sistemin girdileri ile ilgili karar vericilere rapor sunulması	Karar vericilerin ellerine geçen raporlar dahilinde ortaya konulan mevcut sistemin değerlendirmesi ile ilgili bir karara varması.			

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'in Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

Tablo 2: (Devamı)

II. Aşama: Programın planlanması				
X dersi öğretim programının				
Hangi program olduğunun belirlenmesi (ilkokul mu? Ortaokul mu? Yükseköğretim mi?)	Eğitimci Yönetici Raporlar	Doküman inceleme Görüşme	Doküman analizi Görüşme formu	Betimsel analiz İçerik analizi
Tüm özellikleri ile tanımlanması (programı geliştiren ekip, temel aldığı uzak yakın eğitim hedefleri ve eğitim felsefesi vb.)	Eğitimciler Yöneticiler Raporlar	Doküman inceleme Görüşme	Görüşme formu Doküman analizi formu	Betimsel analiz İçerik analizi
Öğretim programının değerlendirilmesinde faydalanılacak ölçme araçlarının, yöntemlerinin belirlenmesi	Eğitimciler Yöneticiler Raporlar	Doküman inceleme Görüşme Ölçekler Anketler	Görüşme formu Ölçek/Anket formu Doküman analizi formu	İçerik analizi İstatistiksel analizler Doküman analizi
Karar				
Öğretim programının planlama aşaması ile ilgili karar vericilere bir rapor sunulması	Karar vericilerin/yöneticilerin öğretim programının değerlendirmesi ile ilgili planlama aşaması ile ilgili bir karara varması. Program değerlendirme aşamalarının hangi yolları takip edeceğinin sunulan raporlar dahilinde kararına varması.			
III. Aşama: Programın Uygulanması:				
X dersi öğretim programının				
Uygulanan öğretim programının hedeflerinin değerlendirilmesi	Eğitimciler Öğrenciler Veliler Yöneticiler Raporlar	Görüşme Başarı testleri Proje Gözlem Anket Doküman inceleme	Gözlem Görüşme Anket formu Başarı testi Doküman analizi formu	İçerik analizi Betimsel analiz İstatistiksel analizler
Yapılacak işlemler	Veri kaynağı	Veri toplama yöntemi	Veri toplama aracı	Veri analiz yöntemi
Uygulanan öğretim programının içeriğinin değerlendirilmesi	Eğitimciler Öğrenciler Yöneticiler Veliler	Görüşme Başarı testleri Proje Gözlem Anketler Doküman inceleme	Gözlem Görüşme formu Anket formu Başarı testleri Doküman analizi formu	İçerik analizi Betimsel analiz İstatistiksel analizler
Uygulanan öğretim programına uygun öğrenme öğretme strateji, yöntem ve tekniklerinin değerlendirilmesi	Eğitimciler Öğrenciler Yöneticiler Veliler	Görüşme Başarı testleri Proje Gözlem Anketler Doküman inceleme	Gözlem Görüşme Anket formu Başarı testi Doküman analizi formu	İçerik analizi Betimsel analiz İstatistiksel analizler
Uygulanan öğretim programının ölçme değerlendirme uygulamalarının değerlendirilmesi	Eğitimciler Öğrenciler Yöneticiler Veliler	Görüşme	Görüşme formu	İçerik analizi
Karar				
Öğretim programının uygulama aşaması ile ilgili karar vericilere rapor sunulması	Karar vericilerin sunulan raporlar dahilinde özellikle eğitim girdilerinin niteliklerine uygun olarak bir program sürecinin sürdürülüp sürdürülmediği veya nasıl sürdürüldüğü ile ilgili bir karara varması.			

Tablo 2: (Devamı)

IV. Aşama: Programın İyileştirilmesi				
X dersi: Öğretim programının				
Uygulama aşamalarında oluşan aksamaların belirlenmesi	Eğitimciler Öğrenciler Yöneticiler Mezunlar	Gözlem Görüşme Doküman inceleme Başarı testleri Ürün seçki dosyaları Ölçekler Anketler	Gözlem formu Görüşme formu Doküman analizi formu Ölçek formu	İçerik analizi Betimsel analiz İstatistiksel analizler
Ekonomik harcamalarının tespit edilmesi	Eğitimciler Öğrenciler Yöneticiler Veliler	Gözlem Görüşme Doküman inceleme	Gözlem formu Görüşme formu, Doküman analizi formu	İçerik analizi Betimsel analiz
Karar				
Öğretim programının iyileştirilmesi ile ilgili karar vericilere bir rapor sunulması	Karar vericilerin programın eksik yönleri, iyi yönleri, aksayan yönleri ile ilgili bir karara varması.			
V. Aşama: Programın sertifikasyonu (Programın onaylanması)				
X dersi: Öğretim programının				
Uygulanabilirliğinin belirlenmesi	Eğitimciler Öğrenciler Yöneticiler Veliler Mezunlar	Gözlem Görüşme Doküman inceleme Anketler/Ölçekler	Gözlem Görüşme formu Raporlar Portfolyolar	İçerik analizi Betimsel analiz İstatistiksel analizler
Karar				
Karar vericilere program değerlendirmenin tüm aşamaları ile ilgili raporların sunulması	Karar vericilerin programın revize mi edilecek, yoksa uygulaması devam mı edecek ya da tamamen uygulaması iptal mi edileceği konusu ile ilgili değerlendirme sürecindeki tüm raporları dikkate alarak bir karara varması.			

4. Sonuç ve Öneriler

Eğitim Programı ve Öğretim alanı tüm eğitim süreçlerini bütünsel olarak ele alan bilimsel yapıya sahiptir. Bu anlamda program geliştirme ve değerlendirme çalışmalarında tüm sürecin temel bileşenlerini bünyesinde barındıran bir program değerlendirme modeli kullanılması, alana uygun ve bilimsel bir yaklaşımdır. Modeller her ne kadar program geliştirme ve değerlendirme sürecinin kılavuzları konumunda olsa da işlem basamaklarının oldukça soyut bir biçimde açıklanması ve uygulamaya dönük olması noktasında yeterli örnek sunulmaması halen tartışma nedenleridir. Yükseköğretim programlarının geliştirme ve değerlendirme çalışmalarının sürdürülebilir olması, modellerin anlaşılabilirliğiyle doğru orantılıdır. Yükseköğretimde programların, amacına uygun ve bilimsel ilkeler doğrultusunda değerlendirilmesi aynı zamanda nitelikli eğitime ve sürdürülebilir kalkınma amacına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmada yükseköğretim kurumlarında program değerlendirme çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla Eğitsel Uzmanlık ve Eleştiri modeli ile UCLA Program Değerlendirme modeli hakkında alanyazında yer alan kaynaklar incelenmiş ve derlenen bulgular doğrultusunda modeller açıklanmış ve aşamaları somutlaştırılarak tasarım örnekleri geliştirilmiştir. Tasarım örnekleri ilgili modellerin her bir aşamasında uygulanabilecek işlem basamaklarını içermektedir. İşlemlerin gerçekleştirilmesini sağlayacak veri toplama yöntemleri, veri kaynakları ve analiz yöntemleri örnek olacak nitelikte tasarımlarda yer almaktadır. Bu çalışmada ortaya konulan tasarım örnekleri daha etkili, somut, uygulamaya dönük program değerlendirme çalışmalarının yapılmasına katkı sağlayabilir.

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

Öneriler

1.Tasarım örnekleri hazırlanan bu modellerin aşamaları kapsamında yapılacak işlemler çeşitlendirilebilir.

2.Bu tasarımlar örnek alınarak, diğer program değerlendirme modellerinin aşamaları da somut, anlaşılır ve uygulamaya dönük bir biçimde tasarlanabilir.

5. Araştırmanın Etik Yönü

Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederiz.

6. Çıkar çatışması beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan eder/ederler.

7. Katkı oranı

Makaleye birinci yazar %50; ikinci yazar %25 ve üçüncü yazarda %25 oranında katkı sağladığını beyan eder.

8. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akbulut Yıldırımış, M. & Seggie, F. N. (2018). Yükseköğretim çalışmalarının akademik bir alan olarak gelişimi: Uluslararası ve ulusal düzeyde alanyazın incelemesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 8(3), 357–367. <https://doi.org/10.2399/yod.18.027>
- Akıncı, M. & Köse, E. (2021). Research trends of program evaluation studies conducted between 2010-2019 in Turkey. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 50(1), 77–120. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuefd/issue/59484/688142>
- Alkin, M. C. (1967). *Towards an evaluation model: A systems approach*. Los Angeles: UCLA Center for the Study of Evaluation of Instructional Programs. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED014150.pdf>
- Alkin, M. C. & Wooley, D. C. (1969). A model for educational evaluation. PLEDGE Conference (p. 1-11). Los Angeles: UCLA Center for the Study of Evaluation. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED036898.pdf>

- Aslan, M. & Sağlam, M. (2015). Türkiye’de 2005-2014 yılları arasında yapılan program değerlendirme tezlerinin metodolojik açıdan incelenmesi. 3. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Aydın, M. K. (2022). Marvin C. Alkin’in program değerlendirme alanına katkıları ve değerlendirme araştırmaları merkezi modeli. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 249–270. <https://doi.org/10.18039/ajesi.899059>
- Aydın, M. K. & Bavlı, B. (2019). Türkçe çeviriye ön söz. J. L. Fitzpatrick, J. R. Sanders, B. R. Worthen, M. K. Aydın, & B. Bavlı (Ed.), *Program değerlendirme: Alternatif yaklaşımlar ve uygulama rehberi içinde* (s. xiii-xv). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bağcıoğlu, G. (2019). *2015 ve 2018 ilkokul dördüncü sınıf Türkçe öğretim programının CIPP program değerlendirme modeline göre değerlendirilmesi* (Tez no: 548815) [Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden erişildi.
- Baykul, Y. (1992). Eğitim sisteminde değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (7), 85–94. <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1389-published.pdf>
- Bilgin, A. Ç. (2022). *Özel eğitim öğretmenliği programı’nın CIPP Program Değerlendirme Modeli ile incelenmesi* (Tez No: 780338) [Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden erişildi.
- Brown, A. L. (1992). Design experiments: Theoretical and methodological challenges in creating complex interventions in classroom settings. *The Journal of the Learning Sciences*, 2(2), 141–178. https://psycnet.apa.org/doi/10.1207/s15327809jls0202_2
- Burphy, J., Alkin, M. C. & Ruskus, J. (1984). *The administrator's role in evaluation use*. Los Angeles: University of California.
- Büyükkaragöz, S. (1997). *Program geliştirme: “ Kaynak metinler”*. Özel Eğitim Yayınları.
- Cahapay, M. B. (2021). Kirkpatrick model: Its limitations as used in higher education evaluation. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 8(1), 135–144. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1291600.pdf>
- Can Gülsat, E. (2021). Evaluation of English preparatory school curriculum at Başkent University using Alkin's UCLA evaluation model (Tez no: 697733) [Yüksek lisans

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Chen, H. T. (2014). *Practical program evaluation: theory driven evaluation and the integrated evaluation perspective and effectiveness*. Sage. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=Fc21BAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq>

Çelikel, F. (2022). *Ortaokul matematik dersi öğretim programının matematiksel yetkinlik bağlamında aydınlatıcı program değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi* (Tez No: 748357) [Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Demirtaş, A. O. (2022). *Eisner'in eğitsel eleştiri modeli ile ortaokul müzik öğretim programlarının değerlendirilmesi: bir durum çalışması* (Tez no. 745013) [Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Deniz, B. F. (2023). *2. sınıf matematik öğretmenlerinin yapılandırmacı ölçme-değerlendirme tekniklerini kullanabilme yeterliklerinin Metfessel-Michael program değerlendirme modeline göre değerlendirilmesi* (Tez no: 778371) [Yüksek Lisans Tezi, Ömer Halisdemir Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Djordjevic, A., & Cotton, D. R. E. (2011). Communicating the sustainability message in higher education institutions. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 12(4), 381–394. <https://doi.org/10.1108/146763711111168296>

Doll, R. C. (1992). *Curriculum improvement: Decision making and process*. Boston: Allyn and Bacon. <https://www.scribd.com/document/513161504/Curriculum-Improvement-Doll-Ronald-C>

Eisner, E. W. (1991). Taking a second look: Educational connoisseurship revisited. M. W. McLaoughlin, & D. C. Phillips (Ed.), *in Evaluation and education: At quarter century* (90th yearbook of the National Society for the Study of Education, Part II) (p. 169-187). Chicago: University of Chicago.

- Eisner, E. W. (1979). *The Educational imagination: On the design and evaluation of school programs*. New York: Macmillan. <https://stars.library.ucf.edu/cirs/1347/>
- Eisner, E. W. (2017). *The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Teachers College. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=09UcDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq>
- Elcan Kaynak, N., Altan, A. E., Abbak, Y., Alp, Z. A., Yavuz, E., & Toprak, E. (2023). Sürdürülebilir kalkınma açısından nitelikli eğitime teorik bir bakış. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 592–609. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1315268>
- Erden, M. (1998). *Eğitimde program değerlendirme*. Anı Yayınevi.
- Eyiol, K. Ö. (2019). *Ortaokul matematik uygulamaları öğretim programının Eisner'in Eğitsel Eleştiri Modeli'ne göre değerlendirilmesi* (Tez No: 564568) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R., & Worthen, B. R. (2019). *Program değerlendirme: alternatif yaklaşımlar ve uygulama rehberi*. (M. K. Aydın, & B. Bavlı, Çev.). Pegem Akademi Yayınları.
- Flinders, D. J., & Eisner, E. W. (2000). Educational criticism as a form of qualitative inquiry. In D. L. Stufflebeam, G. F. Madaus, & T. Kellaghan (Ed.). *Evaluation models* (p. 195–207), Kluwer Academic.
- Gargani, J., & Miller, R. L. (2016). What is program evaluation? *American Journal of Public Health*, 106(6), 13. <https://doi.org/10.2105/ajph.2016.303159>
- Garip, G. & Kalaycı, N. (2022). Yükseköğretimde program değerlendirme: ABD, Avustralya, İngiltere ve Kanada yükseköğretim sistemlerinden bazı uygulamaların karşılaştırmalı analizi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 140–163. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uad/issue/72147/992521>
- Gökmenoğlu, T. (2014). The wide angle: Program evaluation studies in Turkey in terms of models and approaches. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies (IJOCIS)*, 4(7), 55–70. <https://ijocis.com/index.php/ijocis/article/view/14>

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

Guskey, T. R. (2000). *Evaluation professional development*. California: Corwin.
<https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=CklqX4zgDtgC&oi=fnd&pg=PR9&dq>

Günay, D. (2019). *Üniversite felsefesi*. Büyüyenay.

Hewitt, T. W. (2018). Eğitim programı geliştirme. T. W. Hewitt, & S. Arslan (Ed.), *Eğitimde program geliştirme: Neyi neden öğretiyoruz içinde* (U. C. Özkurt, Çev., s. 229–252). Nobel Akademi Yayıncılık.

Hogan, R. L. (2007). The historical development of program evaluation: Exploring past and present. *Online Journal of Workforce Education and Development*, 2(4), 1–14.
<https://opensiuc.lib.siu.edu/ojwed/vol2/iss4/5>

İlhan, E., & Kalaycı, N. (2019). Yükseköğretimde öğretim programları nasıl değerlendirilmelidir? dört aşamalı değerlendirme ve farklar modellerine dayalı tasarımlar. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 9(3), 349–362. <https://doi.org/10.5961/jhes.2019.337>

Kalaycı, N., & Bayrakçı, Z. (2025). Okul Öncesi Eğitim Programlarının Karşılaştırılmalı Analizi ve Değerlendirilmesi (2013-2024). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23(1), 698–727. <https://doi.org/10.37217/tebd.1568266>

Koetting, R. J. (1988). *Educational connoisseurship and educational criticism: Pushing beyond information and effectiveness*. Fifth Annual Open Forum on the Foundational Issues of the Field (p. 442–457). Louisiana: Association for Educational Communications and Technology.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED295651.pdf>

Kumral, O. (2010). *Eğitsel eleştiri modeli ile eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği öğretim programının değerlendirilmesi: Bir durum çalışması* (Tez no: 312355) [Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Kuzu, A., Çankaya, S. & Mısırlı, Z. A. (2011). Tasarım tabanlı araştırma ve öğrenme ortamlarının tasarımı ve geliştirilmesinde kullanımı. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 1(1), 19–35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajesi/issue/1525/18728>

- Kuzu, H. A. (2023). *5. sınıf İngilizce programının Stake'in ihtiyaca cevap verici program değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi* (Tez no: 812405) [Yüksek lisans tezi, AfyonKocatepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Küçükkayhan, S. (2020). *Mesleki açık öğretim liseleri programının Hammond program değerlendirme modeli doğrultusunda değerlendirilmesi* (Tez No: 646482) [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Lukman, R., & Glavič, P. (2007). What are the key elements of a sustainable university? *Clean Technologies and Environmental Policy*, 9, 103–114. <https://doi.org/10.1007/s10098-006-0070-7>
- Madaus, G. F. & Kellaghan, T. (2000). Models, metaphors, and definition in evaluation. D. L. Stufflebeam, G. F. Madaus, & T. Kellaghan (Ed.) *in Evaluation Models* (p. 19–32). Kluwer Academic.
- Marsh, C. J. & Willis, G. (2007). *Curriculum: alternative approaches, ongoing issues*. New Jersey: Merrill Prentice Hall.
- Mathison, S. (2005). *Encyclopedia of evaluation*. London: SAGE. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=iyV1AwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq>
- Milli Avtan, S. (2023). *Cerrahi uzmanlık öğrencilerinin eğitiminde simülasyon temelli bir videoendoskopi programının program değerlendirme ilkeleri bağlamında incelenmesi* (Tez no: 843002) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.
- Mutluer, Ö. ve Gürol, M. (2022). Evde eğitim programının Eisner'in eğitsel uzmanlık ve eleştiri modeli 'ne göre değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3), 1859–1882. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tred/issue/72743/883811>
- Nygaard, C. & Belluigi, D. Z. (2011). A proposed methodology for contextualised evaluation in higher education. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 36(6), 657–671. https://www.researchgate.net/publication/232890982_Aproposed
- Oliva, P. F. & Gordon, II, W. R. (2018). Programın değerlendirilmesi. P. F. Oliva, W. R. Gordon II, & K. Gündoğdu (Ed.), *Program geliştirme içinde* (H. Akar, Çev., s. 451–497). Pegem Akademi Yayınları.

Abbak, Y., Kılıç, M., & Kalaycı, N., (2025). Yükseköğretimde eğitim programlarının sürdürülebilirliği için program değerlendirme Eisner'ın Eğitsel Uzmanlık ve Alkin'in UCLA Modellerine yönelik tasarım önerileri.

Özcan, B. (2020). *Türk, Avrupa ve Amerika yükseköğretim sistemlerinde uygulanan kurumsal değerlendirme süreçlerinin değerlendirilmesi* (Tez no: 634409) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Özdem, G. (2011). Yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarında yer alan vizyon ve misyon ifadelerinin analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1869–1894. <https://www.researchgate.net/profile/GuevenOezdem/publication/348183681>

Paksoy, E. N. (2020). *Okul öncesi eğitim programının Stufflebeam (CIPP) program değerlendirme modeli ile incelenmesi* (Tez no: 643367) [Yüksek lisans tezi, 7 Aralık Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Palabıyık, T. (2021). *Aydınlatıcı program değerlendirme modeline dayalı olarak ikinci sınıf İngilizce öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi* (Tez No: 683177) [Yüksek lisans tezi, Artuklu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Richards, D. M. (1986). *Productive and effective schools*. The Annual Conference of American Finance Association. Chicago, Illionis: AFA.

Sağlam, M. & Yüksel, İ. (2014). *Eğitimde program değerlendirme*. Pegem Akademi Yayınları.

Şen, E. Ö. & Ünal, D. P. (2021). Matematik dersi öğretim programının Eisner eğitsel eleştiri modeline göre değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 605–632. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuefd/issue/64416/1029100>.

UNESCO (2015). Education 2030. *Incheon Declaration and Framework for Action. Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. Paris, UNESCO*. <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/incheon-frameworkfor-action-en.pdf>

UNESCO. (2017). Education for sustainable development: Learning objectives. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000247444>

- Vars, G. F. (2002). Educational connoisseurship, criticism, and the assessment of integrative studies. *Issues in Integrative Studies*, 20, 65–76. https://interdisciplinarystudies.org/wpcontent/issues/vol20_2002/05_Vol_20_pp_65_76
- Wright, P. W. G. (1989). Who defines quality in higher education? Reflections on the role of professional power in determining conceptions of quality in English higher education. *Higher Education*, 18, 149–165. <https://www.jstor.org/stable/3447079>
- Yarmohammadian, M. H., Mozaffary, M. & Esfahani, S. S. (2011). Evaluation of quality of education in higher education based on Academic Quality Improvement Program (AQIP) Model. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 2917–2922. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811007609>
- Yükseköğretim Kurulu. (2019). *Yükseköğretimde kalite güvencesi el kitabı*. Yükseköğretim Kalite Kurulu Yayınları. <https://www.yok.gov.tr/Documents/KaliteGuvencesi/kalite-el-kitabi-2019.pdf>
- Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK]. (2022). *Yükseköğretim değerlendirme ve kalite güvence durum raporu*. Ankara: Yükseköğretim Kalite Kurulu. https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Site_Activity_Reports/Durum_Raporu_2022.pdf
- Yükseköğretim Kurulu [YÖK]. (2024). Üniversite izleme ve değerlendirme genel raporu. Ankara: Yükseköğretim Kurulu. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/2023-universite-izleme-ve>
- Yüksel, İ. (2010). How to conduct a qualitative program evaluation in the light of Eisner's educational connoisseurship and criticism model. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 78–83. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED537765.pdf>

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Derleme	Yıl	2025
Gönderi Tarihi	24.01.2025	Cilt	7
Kabul Tarihi	08.06.2025	Sayı	1
Yayın Tarihi	30.06.2025	ss.	272-285
DOI	10.51177/kayusosder.1626084		

Reenkarnasyon söylemlerinde bazı vakalar üzerine değerlendirmeler^Δ

Assessments on some cases in reincarnation discourses

Hatice GÜL¹

Öz

Kökleri doğu dinlerine dayandırılan reenkarnasyon inancı, son zamanlarda Dalai Lama'nın, kendisinin yerine "halefinin kim olacağı" tartışmalarıyla tekrar gündeme gelmiştir. Kimi ülkelerde belirli bir kültür çevresinde şekillenen ve reenkarnasyon olduğunu ileri süren kişilerde rastlanılan bu inanç veya öğreti dünyanın bazı yerlerinde halen ilgi görmektedir. Reenkarnasyon konusu ile ilgili tartışmaların yönü de aynı düzlem üzerinden değişmeden devam etmektedir. Reenkarnasyona dair ölçülebilecek somut bir alan olmayınca reenkarnasyon öğretisi de bilim camiasında ihtilafların konusu haline gelmektedir. Meslek yaşamı boyunca reenkarnasyon üzerine çok sayıda araştırmada veri toplayarak ilklere öncülük eden Dr. Ian Stevenson, çalışmaları ile bu inanç üzerine yapılan tartışmalara yön vermiştir. Stevenson, birçok ülkede sistemli bir şekilde çalıştığı ekip arkadaşları ile bilimsel çerçevede araştırmalarını sürdürmüş ve incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca ölmüş kişilerin bedenleri üzerinde yer alan, ölüme dayalı yara izlerinin çocuklarda doğum lekesi olarak ortaya çıkabileceği üzerinde durmuştur. Öte yandan fobilere de ağırlık vermiş ve bu konuda araştırmalar yapmıştır. Stevenson, reenkarnasyon iddiasıyla ortaya çıkan çocukların anlattıklarıyla ilgili raporlar ve dokümanlar üzerinde çalışmıştır. Bu makalede, araştırmanın amacına ulaşması, konunun anlaşılır olması için reenkarnasyonun tarihsel gelişim sürecinden yola çıkılarak Stevenson'ın çalışmalarına ve görüşlerine yer verilmiştir. Bunun için reenkarnasyon üzerine Stevenson'ın çalışma ekibiyle birlikte farklı ülkelerde yürüttüğü bazı örnek

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

¹ Dr., hgul11212@gmail.com.

vakalar incelenmiş ve reenkarnasyona dair bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca belirtilen bu örnek vakalarla ilgili rüyalar, yara izleri, fobiler ve geçmiş yaşam anıları gibi durumlar da bu vakalarla birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Reenkarnasyon, Yeniden Doğuş, Geçmiş Yaşam.

Abstract

The belief in reincarnation, which has its roots in Eastern religions, has recently become a hot topic again with discussions about who will be the successor to the Dalai Lama. This belief or teaching, which is shaped around a certain culture in some countries and is more common in children who claim to be reincarnated, still attracts interest worldwide. The direction of the discussions on the subject of reincarnation continues unchanged on the same plane. Since there is no concrete level that can be measured regarding reincarnation, the doctrine of reincarnation becomes a subject of controversy in the scientific community. Dr. Ian Stevenson, who has pioneered many studies on reincarnation throughout his career by collecting data, has also shaped the discussions on this belief with his studies. Stevenson continued his research within the scientific framework with his teammates with whom he worked in many countries and made numerous studies. Stevenson documented the reports and testimonies of children who claimed to have been reincarnated. In this article, Stevenson's works and views are included, based on the historical development process of reincarnation, in order to achieve the purpose of the research and to make the subject understandable. For this purpose, some sample cases conducted by Stevenson and his team in different countries on reincarnation were examined and an evaluation was made regarding reincarnation. In addition, situations such as dreams, scars, phobias and past life memories related to these sample cases are also discussed together with these cases.

Keywords: Sociology, Reincarnation, Rebirth, Past Life.

1. Giriş

Son zamanlarda sıklıkla gündeme gelen Dalai Lama'nın, kendisinin yerine "halefinin kim olacağı" yönündeki tartışmalarla ilgili olarak, seçilecek kişiyi belirleme yöntemi toplumsal alanda tartışmaların önünü açmıştır. Maneviyat meselelerinde söz konusu inanç olunca merak duygularına eşlik eden sorular göz ardı edilmemektedir. Reenkarnasyona dair ölçülebilecek somut göstergeler olmayınca reenkarnasyon öğretisi de bilimsel mecrada tartışmaların konusu haline gelmektedir. Bu makalede, bir bedenden başka bir bedene geçiş anlamına gelen reenkarnasyon inancı ile ilgili olarak ABD'li psikiyatrist Ian Stevenson'ın¹ çalışma ekibiyle birlikte farklı ülkelerde yürüttüğü bazı örnek vakalara yer verilmiş ve reenkarnasyona dair bir değerlendirme yapılmıştır. Makalede reenkarnasyon olarak ifade edilen bu öğretinin diğer dinlerdeki gelişim sürecinden bahsedilmiş ve Stevenson'ın yeniden bedenlenme vakalarından hareketle reenkarnasyon konusundaki araştırmaları ile yaşandığı belirtilen bazı vakalar özelinde rüyalar, yara izleri ve fobiler gibi faktörler ele alınarak incelenmiştir.

Reenkarnasyon öğretisi, biyolojik ölümden sonra ruhun, yeni doğan bedene geçişini ve geçmiş yaşam eylemlerinin ahlaki niteliğine göre bir bedende tekrar doğuşunu öne süren felsefi bir kavramdır (Tümer & Küçük, 1997, s.102). Bu kelimenin Türkçesi ruh göçü, Fransızcası Reincarnation, Arapçası tenasüh anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile reenkarnasyon, ruhun ölümden sonra yeniden bir insan vücudunda tekrar doğacağı inancına dayanmaktadır (Arslan, 2008, s. 23; Baloğlu, 2001, s. 26; Gölçük, 1999, s. 151; Holbeche, 1995, s.10).

Bu inanışa göre ruh ölümden sonra başka bir bedende tekrar doğmaktadır. Bu öğretiye inananların bir kısmı ruhların aynı cinsiyet kategorisinde doğabileceği gibi farklı

cinsiyet kategorilerinde de ruhların bedenlenmekte olduğunu düşünmektedir. Bu inanca göre ruhlar, bedenden bedene süreklilik halinde araya zaman dilimi girmeksizin diğer bedenlere de girmektedir. Ancak yine de araştırmalara konu olan yeniden doğuş, tekrar bedenlenme konuları ve süreçleri tartışmaya açıktır.

İnsanoğlu yeniden doğuşla ilgili bilgiye sahip olabilir mi ya da bu bilgileri hatırlayabilir mi? Bir insan başka bir bedene nasıl geçebilir? Dinler bu olaya nasıl bakmaktadır? Dinlerde reenkarneasyonun temel dayanaklarına bakıldığında bu konuda soruların peş peşe geldiği görülmektedir. Bir kısım inananlar bu olaya birkaç ayetten örnek vererek inançlarını temellendirmeye çalışırken diğer kısım inananlar da reenkarneasyonun olmadığına dair delillerle yaklaşmaktadır. Mesela bu ayetlerden birinde, *“Ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenenlere göğün kapıları açılmayacak ve onlar halat/deve iğne deliğine girinceye kadar cennete de giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandıracağız!”* ayetidir (Okuyan, 2022, el-A'râf 7:40). Bu ayette cehennemliklerin kötü bir akıbetle karşılaşacakları ve hiçbir şekilde cennet yüzü göremeyecekleri ima edilirken reenkarneasyona inananlar, halatın/devenin iğne deliğinden geçinceye kadar suçluların, günahlarından arınacağını yani bir bedenden başka bir bedene geçerek saflaşacaklarını, cennete gidileceği yorumundan hareket etmektedirler. Diğer bir ayette ise *“Siz ölü (cansız) iken size hayat veren Allah'ı nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz! Sonra sizi öldürecek, sonra sizi (tekrar) diriltecek ve sonunda yalnızca O'na döndürüleceksiniz”* (Okuyan, 2022, el-Bakara 2:28). Aynı şekilde bu ayette de insanların tekâmüle² ulaşması için ruhların bedenlerden ayrıldıktan sonra diğer bedenlere geçişi ve dünyaya yeniden geleceklerine yorulmaktadır. Zamanla tekâmüle erişemeyen ruhların, yeniden bedenlenme yoluyla cehennem olan bu dünya hayatına acı çekmek için yeniden geri dönecekleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla birkaç defa ölme ve dirilmeden bahsedildiği ileri sürülmektedir.

2. Reenkarneasyon inancının tarihsel süreci

Tekrar doğuş inancının, Kuzey Hindistan'da ilk defa M.Ö. 1000 veya 800 yılları arasında ortaya çıktığı ve Hindu kutsal metinleri olan Upanişadlar'da bulunduğu görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüş, reenkarneasyon inancının yaygınlaşması ve gelişiminin tam olarak Siddharta Gautama zamanında olduğu iddiasına dayalıdır (Baloğlu, 2016, ss. 53-54).

Hinduizm ve Budizm, binlerce yıldır iç içe geçmiş tarihi, felsefi ve coğrafi köklere sahiptir. Benzerlikleri göz ardı edilemezken, onları farklılaştıran belirgin özelliklere de sahiptirler. Hint dini literatüründe reenkarneasyon kavramı, ruhun tekâmül süreci tamamlanıncaya kadar farklı bedenler yoluyla gerçekleşen bir devamlılığı içermektedir. Hint dinlerinde bu anlamda kurtuluşu ifade etmek için “Moksha” kavramı öne çıkmakta ve sıklıkla kullanılmaktadır. Nihai kurtuluş, aydınlanma, özgürlük anlamına gelen “Moksha” inancı mutlak ruha ulaşma anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla kaynağı mutlak ruh olan tüm ruhların tekrar mutlak ruha ulaşma fikri yer almaktadır. Ruh göçünden nihai kurtuluş ise ölümü olmayan bir doğumdur. Yani sürekli hale gelen ölümlerden kurtuluşu ifade eden nihai ölüm de denilebilir. Nihai ölüme ise mutlak ruha erişimde temel döngüden kurtuluş ve mutlak doğumun gerçekleşmesini sağlayan mutlak ölüm olarak bakılmaktadır (Aksin & Seyfeli, 2022, ss. 217-218).

Budist literatüründe Budizm'in öğretileri, Siddharta Gautama'nın dinî ve mistik yaşam tecrübelerine dayanır. Yaşadığı dönemin çileci, hazcı ahlak ilkelerine, filozofların dünya görüşlerine ve kast sistemine tepki gösteren Budizm'in kurucusu Siddharta Gautama; doğum ve ölüm döngüsünü anlamak ve kurtuluş için dört temel gerçeklik, sekiz

dilimli yol ve bu yolun tabii sonucu olan “Nirvana” kavramını ortaya koymuştur. “Nirvana”, acıdan ve yeniden doğuştan özgürlük durumunu tanımlamak için kullanılan yaygın bir terimdir. “Nirvana”, arzuların ve acıların sona ermesidir (Buswell, 2004, s.600). Hindular bireysel ruhu, mutlak ruh ile birleştirmeyi ve “Moksha”ya ulaşmayı hedeflerken, Budistler ise “Nirvana” ile arzuların ve acının sona ermesine ulaşmayı hedeflemektedir. Siddharta Gautama doğum, ölüm ve yeniden doğum döngüsünü anlamak ve mutlak kurtuluş için dört yüce gerçeklik ve sekiz dilimli yol anlayışını benimsediğini, sekiz aşamalı anlayışı kavradığı için aydınlandığını, kendisini takip edenlerin de bu aydınlanmayı yaşayabileceğini açıklamıştır (Yitik, 2005, ss.54-55). Buda’nın orta yol doktrini olarak açıkladığı sistem, diğer Budist akımlar tarafından benimsenmiştir. Buda’ya göre, ölüm ve yeniden bedenlenme değişmez bir yasadır. Yapılması gereken şey, bu ıstıraba son vermektir. Bu ıstırabı sonlandırmak için bilgisizlik, cehalet ve şiddetli arzuların farkına varıp birbirini tetikleyen karmik tortulardan ve sonsuza kadar devam eden hayat döngüsünden kurtulmak ve mutlak kurtuluşu elde etmek gerekir. Bunun için hayatın her alanında ahlak üzerine inşa edilmiş doğru yolların takibi önemlidir. Bunlar; doğru inanç, doğru düşünce, doğru söz, doğru davranış, doğru odaklanma, doğru niyet, doğru gayret ve doğru geçim yollarıdır. Budizm’de yaşanmış ve yaşanılacak hayatlar geçmişle olan bağlantılarından bağımsız olarak değerlendirilmemektedir. Bir sebep sonuç ilişkisi içinde değerlendirilen sonuçların bir şekilde ortaya çıkacağına inanılmakta, nasıl ve ne zaman olacağı konusunda tartışmalar bulunmaktadır (Karataş, 2013, s. 139).

Budizm tarihsel süreç içerisinde savunduğu öğretiler ile dünyada en çok taraftara sahip dinlerden biri haline gelerek (Schimmel, 1955, s.90-92; Sümer, 2003, s.39; Yitik, 2005, s.62-64) iki büyük ekol şeklinde farklı ülkelerde varlığını sürdürmüştür. Bu ekoller Theravada ve Mahayana’dır. Güney ekolü olarak da bilinen Theravada ekolüne mensup olanlar, kendilerini “ataların öğretilerine sadık kalanlar ve onların yolunu takip edenler” olarak tanımlarlar. Theravada ekolünün mensupları, kendilerini ikinci büyük Budist konsiline katılan, en etkin gruplar arasında yer alan “Sthaviras” okulunun tek temsilcisi saymaktadırlar. Bu ekol, Sri Lanka olmak üzere Myanmar, Tayland, Laos, Kamboçya gibi Güneydoğu Asya ülkelerine girmiştir (Harris, 2005; Spiro, 1970).

Mahayana ekolü ise Kuzey ekolü olarak da bilinmektedir. Bu şekilde anılmasının sebebi bulunduğu coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Bu ekol daha çok Çin, Tibet, Orta Asya ülkeleri ve Japonya’da yayılmıştır. Bu ekol, Sanskritçe’de “büyük araç” anlamına gelen Mahayana ismini kullanmaktadır. Mahayana ekolü, Theravada ekolünü eksik yönleri olan küçük gruplar olarak görmüş ve bu ekolden daha büyük ve üstün olduğunu iddia etmiştir (Hirakawa, 1990, ss. 1-4; McGovern, 1922, ss. 21-24).

Eski Mısır literatüründe reenkarnasyon inancı, ruh göçünden ziyade ölenlerin şekil değiştirmesi gibi bir anlamla öne çıkmaktadır. Reenkarnasyon inancına göre çeşitli bedenlere girip çıkan kötü ruhlar, iyileşmeye yüz tutup tutmadıkları mevzusunda sınırlar, iyi ruhlar ise uzun süre bir cennet yaşayışından sonra tekrar dünyaya dönerlerdi. Yani eski Mısır dininde reenkarnasyon inancı, ruhun kendi bedenine tekrar gireceği ve yaşamını burada devam ettireceği anlayışına dayanmaktadır. Ölümden sonra hayatın devam ettiğine inanıldığından dolayı ceset; yiyecekler, bazı araç gereçlerle ve Ölüler Kitabı’yla gömülürdü (Arslan, 1997, s. 34). Ölüler Kitabı’yla ruh, dünyadaki durumuna göre yargılanırdı. Ölüler Kitabı, ruha yardımcı olabilecek erdemleri barındırmakta ve aynı zamanda hastalıklara çare olacak sihirli sözleri içermektedir. Ayrıca Mısırlılar öte dünyanın yansıması olarak bu dünyayı kabul ettikleri için inşa ettikleri piramitlerin ruhu ve bedeni dış tehlikelerden koruduğuna inanmaktadırlar. Geliştirdikleri mumyalama yöntemini ruhun bir barınağı olarak kabul etmişlerdir. Bu mumyalama işleminde bedenin çürümesinin engellenmesi için ölen kişinin kalbi ve iç

organları çıkarılır, çıkan kısma koruyucular ve baharatlar konulurdu (Baloğlu, 2016, s. 56).

İslam toplumu ve diğer semavi dinler içinde bazı fırka ve mezheplerde de reenkarnasyona inanılmaktadır. Genel olarak İslam ülkelerinde yaşayan Nusayrilik, İsmailiyye, Dürzilik ve Yezidilik gibi fırkalar tarafından bu inanç sahiplenilmiştir. Bunların arasında bazı Şii fırkaları da bulunmaktadır. Bu dini akımların çoğunda, ilahi ruhun bir kısım insanlara ineceği inancı vardır (Palabıyıkoglu, 1984, s. 4397). Türk dininin etkisi ve Budizm'in katkısıyla bazı Aleviler'de de tenasüh inancının olduğu, buna göre; kişi iyi bir insansa ruhunun iyi bir insan olarak geleceği, kötü bir insansa ruhunun kötü bir varlığa geçeceği ifade edilmektedir (Er, 1998, s.114). İsmaililer ise ruhların İmam'ı tanıyınca kadar doğum ve ölüm alemlerine gidip geleceklerine onu tanıyınca da kurtuluşa ereceklerine ve nur alemine yükseleceklerine inanmaktadırlar ancak ruhun hayvan bedenine girdiğine inanmazlar (Öz, 1993, s. 617). Nusayrilere göre gökyüzünde görülen parlayan yıldızlar ruhlar alemidir. Ruhlar, yıldızlar aleminde yerini almadan önce yedi aşamadan geçerler, bu geçişler sırasında günahlarından arınmaktadırlar. Allah'ın bilgisine ulaştıktan sonra en son mertebeye geçerler. Mümin kişi, insan bedeninden başka bir bedene intikal edemez. Kötü ruhlar da yıldızlar alemine gidemez. Kafirler ise kesilmek üzere devamlı azap çekmeleri için büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bedenine büründürülmektedir. Ayrıca Hz. Ali'ye ibadet etmeyen bir kişinin tekrar doğduğunda; katır, deve veya köpek vb. hayvanlar olacağına inanılmaktadır (Baloğlu, 2016, ss. 95-100; Çubukçu, 1969, s.51).

3. Yaşandığı öne sürülen reenkarnasyon vakaları

İnsanoğlu yeniden doğuşla ilgili bilgiye sahip olabilir mi ya da bu bilgileri hatırlayabilir mi? Bir insan başka bir bedene nasıl geçebilir? Bu durumun göstergeleri var mı? Bu bölümde, esasen bu konuyla ilgili çeşitli vakalar üzerinden hareketle bu sorulara yanıt aranmaktadır.

Birçok Batılı bilim insanı, reenkarnasyon fikrinin köklerini Doğu dinlerine ve bu dinlerin liderlerine dayandırmaktadır. Bu liderlerin başında Dalai Lama gelmektedir. Dalai Lama, Budizm'in kurucusu Siddharta Gautama'nın reenkarnasyon süreci içinde tekrarlayan bir döngüyle yeniden doğduğu düşünülen kişilere verilen isimdir. Tibet Budizm'inde hiyerarşinin en üst kısmında bulunan keşişler, ölümlerinin ardından ruhlarının seçilmiş veya seçilecek bir çocukta tekrar doğacağına inanmaktadırlar (Şarafullina, 2013, s. 50).

Budist inancında, doğumun bir başlangıcı olmadığına ve karma denilen bu olayla birlikte buna eşlik eden olumsuz duyguların üstesinden gelindiğinde, varoluş döngüsünden özgürleşme ve tekrar yeniden doğmama inancı vardır (Şarafullina, 2013, s. 4; Yitik, 2010, s. 282). Bu nedenle Budistler; yeniden doğmanın, karma ve yıkıcı duyguların bir sonucu olduğuna inanmaktadırlar. Ancak sıradan varlıkların çoğu ölüm ve yeniden doğuş aşamalarını deneyimlerken geçmiş yaşamlarını unuturlar. Geçmiş yaşam ve gelecek yeniden doğuşlar onlar için belirsiz olduğundan, gelecek yeniden doğuşları kanıtlamak için sezgi yoluyla ortaya çıkan belirtileri takip etmektedirler. Budistlerde görme yoluna ulaşmış Bodhisattvalar, karmalarının gücü ve yıkıcı duygularıyla doğmazlar. Onlar, duyarlı varlıklar olarak başkalarına şefkatin gücünü göstermek ve başkalarına fayda sağlamak için (Sümer, 2019, s.147) yaptıkları dualara dayanarak yeniden doğmaktadırlar. Onlar, sıradan insanların aksine gelecekteki ebeveynlerinin yanı sıra, doğum yerlerini ve zamanlarını da seçebilmektedirler. Yalnızca başkalarının yararına olan böyle bir yeniden doğuş, şefkat ve duanın gücüyle gerçekleşen bir doğuştur.

Budistlerde tulku olarak da bilinen rahiplerin tekrar dünyaya gelişlerini anlama yolları arasında, selefinin kehanet mektubu ile diğer talimat ve işaretleri yer almaktadır. Kişinin, önceki yaşamına dair güvenilir bir şekilde bilgi vermesi, o kişiye ait eşyaları tanınması ve yakın çevresini doğru şekilde tarif etmesi beklenir. Bunların dışında ilave yöntemler arasında güvenilir ruhani ustaların kehanetlerini istemek ve trans halindeki medyumlar aracılığıyla ortaya çıkan sıradan kahinlerin tahminlerini araştırmak ve güneyde kutsal olan Lhamo Latso gölünde tezahür eden vizyonları gözlemlemektir. Tulku olarak tanınmak için birden fazla potansiyel aday olduğunda ve karar vermek zorlaştığında, çağrı sırasında kutsal bir görüntünün önünde hamur topu yöntemini (zen tak) kullanarak kehanet yoluyla nihai kararı verme uygulaması vardır. Budistlere göre bir kişinin ölümden sonra yeniden doğmasının iki yolu vardır. Birincisi karmanın ve yıkıcı duyguların etkisi altında yeniden doğmak, diğeri ise şefkat, erdem ve duanın gücüyle yeniden doğmaktır. Birincisine göre, cehalet veya bilgisizlik nedeniyle negatif ve pozitif karma yaratılır ve bunların izleri bilinçte kalır. Bunlar, özlem ve kavrama yoluyla yeniden etkinleştirilir ve kişiyi bir sonraki hayata yönlendirir. Daha sonra istemsiz olarak daha yüksek veya daha düşük alemlerde yeniden doğuma inanılmaktadır. Bu, sıradan varlıkların, bir tekerleğin dönmesi gibi, varoluşun içinde durmadan dönme şeklidir. Bu tür koşullar altında bile sıradan varlıklar, günlük yaşamlarındaki erdemli uygulamalara yönelik olumlu bir istekle gayretle meşgul olabilirler. Ölüm anında yeniden etkinleştirilebilen ve onlara daha yüksek bir varoluş aleminde yeniden doğmaları için gerekli araçları sağlayan erdemi tanırırlar (Dalailama.com, 24 Eylül 2011).

Bu açıdan bakıldığında, ünlü psikiyatrist Ian Stevenson'ın dünyanın farklı yerlerinde üç bin çocuk üzerinde yürüttüğü çalışmalar dikkat çekicidir. Stevenson, reenkarnasyonun varlığını kanıtlamaya çalışırken, çocukların önceki yaşamlarına dair anılarını, sekiz yaşına geldiklerinde unutmaya başladıklarını gözlemlemiştir. Bu nedenle araştırmalarını, geçmiş yaşamlarından izler taşıdıklarını öne süren iki ila beş yaşları arasındaki çocuklar üzerinde devam ettirmiştir. Doğum lekeleri, anılar, tekrarlayan kabuslar, korkular, fobiler üzerinde durmuştur (Tucker, 2008, s.37). Ayrıca Stevenson geçmiş yaşamlarıyla ilgili Türk çocukları üzerinde araştırmalar yapmıştır.

Stevenson ve Godwin Samararatne'nin birlikte yürüttüğü çalışmalar arasında Sri Lanka'da Payagala yakınlarında doğan bir Thusitha Silva vakası bulunmaktadır. Thusitha adlı bir kız, yaklaşık üç yaşındayken birilerinin Kataragama'dan bahsettiğini duymuş ve kendisinin de oradan geldiğini anlatmaya başlamıştır. Kataragama'da nehrin yakınında yaşarken dilsiz bir çocuğun onu nehre ittiğini daha sonra bu nehirde boğulduğunu ifade etmiştir. Thusitha, bu yaşamında belirgin bir su fobisine sahiptir. Önceki yaşamında babasının bir çiftçi olduğunu ve ayrıca KiriVehera'nın (Budist stupası) yakınında bir çiçek dükkanına sahip olduğunu belirtmiştir. Evinin Kataragama'daki ana Hindu Tapınağı'nın (Devale) yakınında olduğunu, babasının Rathu Herath adlı bir kişi olduğunu ve onun kafasının kel olduğunu ileri sürmüştür. Ancak önceki yaşamıyla ilgili kendisine verilen herhangi bir isimden bahsetmemiştir. Sadece "Kataragama" ve "Rathu Herath" dışında hiçbir özel isim vermemiştir. Hatta önceki hayatında bir kız olduğunu da belirtmemiş sadece elbiselerden bahsedip saçının kesilmesine itiraz ettiğini dile getirmiştir. Bu yüzden şu anki ebeveynleri onun, önceki yaşamdan bir kızın hayatından bahsettiği sonucunu çıkarmıştır. Nimalkanthi ayrıca babasının çiftçi olup, çiçek satmasının yanı sıra tapınakta bir rahip olduğunu da ifade etmiştir. Ailenin iki evi olduğunu, bir tanesinin çatısının camlı olduğunu da eklemiştir. 15 Kasım 1985'te Nimalkanthi (önceki yaşamındaki adı) olayını araştıran ekip bu bilgileri doğrulamak adına Kataragama'ya gitmiş, oradaki çiçekçi tezgâhtarları ile konuşmuş ve birçok veriyi doğrulamıştır. Bu aşamada aile, biri Kasım 1986'da ve diğeri Ekim 1987'de olmak üzere iki kez ziyaret edilmiştir. Nimalkanthi adı verilen ve boğulan kızın, Haziran 1974 civarında öldüğünde henüz iki yaşında olmadığı

öğrenilmiştir. Nimalkanthi, öldüğü gün annesiyle birlikte nehre gitmiştir. Annesinin yanında, Nimalkanthi'nin biri dilsiz olan iki erkek kardeşi de varmış. Annesi çamaşır yıkarken, çocuklarının oyun oynadığı esnada aniden kızı Nimalkanthi'nin kaybolduğunu fark etmiştir. Konuşabilen erkek kardeşi, nereye gittiği ile ilgili bir şey anlatmamıştır. Nimalkanthi için nehirde arama yapılmış ve cesedi nehirden çıkarılmıştır. Üç çocuk da Nimalkanthi kaybolmadan hemen önce ortalıkta oynuyorlarmış. Araştırmalara göre Nimalkanthi'nin ayağı kaymış ya da suya düşmüş olması muhtemel görünmüştür; böylece Nimalkanthi'nin dilsiz kardeşinin onu nehre ittiğine dair önceki ifadesi doğrulanmamıştır. Ancak boğulmadan hemen önce erkek kardeşinin, onu şakacı bir şekilde itmiş olma ihtimali göz ardı edilmemiştir. Ayrıca babasının kel olmadığı ancak ailede iki erkek üyenin kel olduğu öğrenilmiştir. Böylece Thusith'nin, ifadelerinden önceki yaşamından ailesi ile ilgili atıfta bulunabileceği tek aileyi belirlediğinden şüphe duyulmamıştır. Çünkü önceki babasının Kataragama'daki Kiri Vehera yakınlarında bir çiçekçi tezgahının olması, dilsiz oğlunun ve nehirde boğulan bir kızının olması, olasılıkları sadece tek aileyle sınırlamıştır (Stevenson & Samararatne, 1988, ss. 221-225).

Stevenson'ın, yeniden bedenlenme vakalarına konu olan diğer vaka da AL vakasıdır. AL, 1983 yılında Tayland'ın kuzeydoğusundaki Loei yakınlarında doğmuştur. Annesi ona beklenmedik bir şekilde hamile kalmadan kısa bir süre önce rüyasında merhum kayınpederini görmüş ve rüyada kayınpederi, onun çocuğu olarak yeniden doğmak istediğini dile getirmiştir. Kayınpeder (WL), 1981 yılında 64 yaşındayken bir trafik kazasında ölümcül şekilde yaralanmıştır. Stevenson'ın çalışma ekibinden Jürgen Keil, 1997 yılında bu vakayı araştırmıştır. Keil; AL ve onun ebeveynlerini, amcasını, merhum kayınpederi hastaneye nakleden adamı ve ölümünden sonra cesedini gören üç aile üyesiyle görüşmüştür.

AL'ın doğumu ve erken yaşamı sorunsuz geçmiştir. Doğumundan hemen sonra onu temizleyen bir hemşire, AL'ın karnının derisinde yaygın anormallikler olduğunu fark etmiş ve bu bölgenin derisinin şeffaf bir şekilde ince görüldüğünü ifade etmiştir. Dolayısıyla bilgi verenlerin açıklamasına göre cildin altındaki organlar belirgin bir şekilde seçilebilmektedir. AL'ın karın bölgesinde doğumundan birkaç gün sonra pigmentasyon alanında artış görülmüştür. AL'ın 14 yaşındayken karın ve gövdesinin sağ yan tarafında geniş yara izine benzer deri alanları ve bunların bazılarında pigmentasyon artışının olduğu gözlemlenmiştir. Çocukluğunda AL zayıf olup ailesine onun dalak hastalığına yakalandığı bilgisi verilmiştir. Sık sık kan nakli alsa da zamanla ergenlik döneminde sağlıklı ve güçlü bir görünüm almıştır. AL, WL'in (önceki yaşamda ölen kişi) herhangi bir önceki yaşamından asla bahsetmemiştir. Bir keresinde kendisine WL'in bir fotoğrafı gösterildiğinde uzun süre ona bakıp gülümsemiş ve hiçbir açıklama yapmamıştır. WL yaralandığı ve öldüğü gün bir miktar pirinç taşımakla meşgulmüş. Trafığın yoğun olduğu bir otoyolda bisikletle seyahat ederken bir anda trafikte beklenmedik bir karışıklık yaşanmıştır. Bir motosiklet yana doğru yön değiştirerek WL'in bisikletine çarparak onu bisikletten düşürüp karnı üzerinde bir süre sürüklemiş ve bisikletin bir sapı WL'in karnına saplanarak çok kan kaybetmesine sebep olmuştur (Kazanın görgü tanığı bu paragraftaki bilgileri vermiştir). Daha sonra WL hastaneye kaldırılmış ve orada hemen ölmüştür. Kazadan dolayı motosiklet sürücüsünü sorumlu tutan bir polis, kazayla ilgili bir rapor tutmuştur. Karın kısmında büyük yaralar bulunan WL'e hastanede vücuduna dikiş atılmış ve daha sonra WL, ailesine teslim edilmiştir. AL'ın, WL'in şu anki reenkarnasyonu olduğu inancı, AL'ın annesinin rüyasında WL'i görmüş olması ve büyük ölçüde arada geçen yazışmaların içeriğine dayalıdır. AL'ın cildindeki anormallikler ile WL'in kaza sırasında rapor edilen yaralanmalar arasında benzerlikler bulunmaktadır (Pasricha vd., 2005, ss. 359-383).

Stevenson, yeniden bedenlenme vakalarında Adana'da incelediği bir örnek olay, Adana'nın Bahçe ilçesinde gerçekleşmiştir. İki eşiyle birlikte yaşayan Abit Süzülmüş, 1957 yılında tarlasında çalıştırdığı iki işçisi tarafından başından baltayla öldürülmüştür. İlk eşi Şehide de aynı kişilerce katledilmiştir. Daha sonra suçlular yakalanıp Ramazan adlı işçi idam edilmiştir. Abit'in ölümünden yaklaşık bir yıl sonra, olay yerine birkaç kilometre uzaklıktaki bir yerde Mehmet Altıncılık adlı şahsın bir oğlu dünyaya gelmiştir. Çocuk dünyaya geldiğinde, başında bir yara izi ile doğmuştur. Adını İsmail koydukları bu kişi, yürümeye başladığında tıpkı Abit Süzülmüş gibi omzunda havlu taşımayı adet edinmiştir. Çocuk dört yaşına bastığında sürekli olarak Abit'in ailesinden bahsedince bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve çocuk daha önceden yaşadığı eve götürülmüştür. İlk kez gittiği evde eski eşini görünce sarılarak ağlamış, çocuklarını sevmiştir. Beş yaşındaki İsmail, ilk kez geldiği yerde, doğruca ahıra giderek oradakilere olayı anlatmıştır. Benzer olayı ilk eşi Şehide de yaşamıştır (Pakman, 2009).

Stevenson'ın yürüttüğü çalışmalar arasında geçmiş eylemlerinin yani karmasının olumsuz etkisiyle doğan kişilerden biri de Ekber'de yaşayan Mehmet Bekler, 40'lı yıllarda dünyaya gelmiştir. Un değirmeninde çalışan Bekler, 1965'te bir gün bir müşterisiyle kavga etmiş ve müşterinin kafasına bir kürekle vurmasıyla hayatını kaybetmiştir. Kısa bir süre sonra yakınlarıdaki bir köyde hamile bir kadın rüyasında genç bir adam görmüş ve adam, rüyada hamile kadına, kafasına kürekle vurulup öldüğünü söyleyerek kendisiyle kalmak istediğini belirtmiştir. Kadın, bu rüyadan sonra Süleyman isminde bir çocuk dünyaya getirmiştir. Bebeğin kafasında bir yara izi bulunuyormuş. Çocuk konuşmaya başladığından beri geçmiş yaşamından anılarını anlatmaya başlamıştır. Ayrıca isminin Mehmet olduğunu belirtmiştir. Sonunda Mehmet'in ailesi de bu duruma inanmıştır. Küçük çocuk anılarına o kadar güveniyormuş ki Mehmet'i öldüren köylüyü öldürmek için babasının silahını bile istemiştir (Pakman, 2009).

Nedeni açıklanamayan korku ve fobilerin, rüyaların, geçmiş yaşamın hatırlanması ve bunlar arasında sebep sonuç ilişkilerinin kurulması, kişilerin geçmiş hayatında edindiği tecrübelerden kaynaklandığına inanılmaktadır. Kişilerin sebepsiz yere karşılaştıkları durumlara farklı tepkiler göstermeleri, geçmiş yaşamda yaşadığı izlerin bu yaşamda kalıcı izler bırakmasının sonucu olarak görülmektedir. Reenkarnasyonda rüyalar çok etkili rol oynamaktadır. Reenkarnasyonu savunanlara göre rüyalar insanın geçmiş hayatından kalan izlerin bir yansımasıdır. Ruhun tekâmül ettiği ve her gelişmeyi kaydettiği baz alınarak geçmiş yaşamlardan birçok tecrübenin ruha aktarıldığı iddia edilmektedir. Onlara göre anlamsız sandığımız rüyalar bile esasında geçmiş hayatımızla ilişkili izler taşımaktadır. Yani rüyalar, bu inancı benimseyenlere göre izlenilen bir yöntemdir (Bilyay Vakfı, 1997, s. 225).

Şu ana kadar çocukların geçmiş yaşam anılarına ilişkin dünya çapında yürütülen çalışmalarda çocukların bazıları kültürel olarak reenkarnasyon inancına inanılan bölgelerden gelmekte iken bazıları ise değildir. Çoğu durumda çocuğun geçmiş yaşamda ölen kişiyle ilgili verdiği ifadelerinin doğru olduğu doğrulanmıştır. Bazı çocuklarda, ölen kişinin vücudundaki yaralarla eşleşen doğum lekeleri veya doğum kusurları da bulunmaktadır. Buna ilave olarak pek çok çocukta, önceki aileye duyulan bir özlem vardır. Çocuklarda, önceki yaşamıyla ilgili ölüm şekline dair fobiler görülmüş ve geçmiş yaşam ifadeleriyle bağlantılı görünen davranışsal özellikler dikkati çekmiştir. Bazılarının önceki yaşamlardan insanları veya yerleri tanıdığı ortaya çıkmış ve bu tanışmalar kontrollü koşullar altında gerçekleşmiştir (Tucker, 2007, ss. 549-551). Stevenson'ın önceki yaşamını hatırladığını iddia eden 387 çocukta oluşan bir araştırmada 141 (%36) fobi ortaya çıkmıştır. Fobilerle ilgili yapılan araştırmada, çocukların hatırladıklarını iddia ettikleri şeyler, ölen kişinin hayatındaki ölüm şekline karşılık gelmektedir. Araştırmaya göre fobiler genellikle iki ile beş yaşları arasında ortaya çıkmakta ve bazen çocuklar fobiyi daha

önceki yaşamları hakkında konuşmaya başlamadan önce erken bebeklik döneminde göstermektedirler. Fobiler ailenin başka bir üyesini taklit etmekten ya da doğum sonrası herhangi bir travmatik deneyimden kaynaklanmamaktadır (Stevenson, 1990, ss. 243-254).

4. Sonuç

Siddharta Gautama, geçmiş ve gelecek yaşamların varlığını kanıtlamak için birçok farklı mantıksal argüman öne sürmüştür. Olayların öncesinde benzer türde olaylar ve nedenlerin olduğu, aklın geçmişteki durumlara aşinalık kazandığı ve geçmişte bazı durumlarla ilgili deneyim kazanma gibi argümanlar üzerinde durmuştur. Bu argümanlar, zihnin doğasının, bir açıklığa ve farkındalığa sahip olması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Mantıksal analiz yoluyla, yeni bir farkındalık akışı ve sebeplerin olması ve bu sebepler arasında bağlantıların olması gerektiği düşünülmektedir.

Reenkarnasyon üzerine çok sayıda bilimsel araştırma yapan ABD'li psikiyatrist Ian Stevenson, geçmişini hatırladığını iddia eden iki bin beş yüzden fazla çocuk üzerinde yaptığı çalışmalarda, bu çocukların raporlarını metotlu olarak belgeleyerek somut dokümanlarla desteklemeye çalışmıştır. Bu makaledeki vakalarda Stevenson, reenkarnasyon iddiasını öne sürenlerin anlattıklarını teyit için ölen kişilere ait olayları araştırmıştır. Bu araştırmalar sonucunda bazı vakaların doğruluğunu destekleyen paralelliklerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Stevenson'dan alıntılarladığımız örnek vakalarda Stevenson'ın araştırmalarını bilimsel bir çerçevede yürütmeye çalışan ekibi, vaka olaylarını araştırırken şüpheye yer vermemek için Thusitha Silva vakasında olduğu gibi kişinin daha önceden, geçmiş yaşamdan parçası olduğu aileyle, bu yaşamda da bir iletişiminin olup olmadığından emin olmaya çalışmışlardır. Araştırmalarını sürdürürken vakalarda fotoğraflara ve somut dokümanlara önem verilmiştir. Stevenson'ın çalışmaları değerlendirildiğinde küçük çocukların geçmiş yaşam anılarına ilişkin iddialarına karşı temkinli bir tutum sergilediği görülmektedir. Söz konusu yaşandığı ileri sürülen bu vakalarda yara izleri, nedeni açıklanamayan korku ve fobiler, rüyalar, geçmiş yaşamın hatırlanması ve bunlar arasında sebep sonuç ilişkileri gibi durumlar reenkarnasyon belirtileri olarak görülmüştür.

Genel itibariyle reenkarnasyonu benimseyen kişilerin üzerinde durduğu belirli hususlar bulunmaktadır. Kişilerin geçmiş yaşamlarını hatırlamaları, bununla ilgili çevresine anlattığı hikayeler ve bu kişilerin yakın çevrelerinin de buna dahil edildiği görülmektedir. Reenkarnasyonun varlığını iddia edenlere göre, ölen kişinin vücudundaki yaralarla eşleşen doğum lekeleri veya doğum kusurları bulunmaktadır. Ayrıca rüyalar, korku ve fobiler, geçmiş yaşamların hatırlanması ve bunlar arasında sebep sonuç ilişkilerinin kurulması ve buna ilave olarak pek çok kişide, önceki aileye duyulan bir özlem vardır.

Örnek vakalarda görüleceği üzere reenkarnasyon sürecinde bedenlenme belirtileri denilen vakalarda birçok faktör değerlendirilmektedir. Örneğin dördüncü vaka olan Mehmet Bekler olayında kadının, Süleyman doğmadan önce onu, rüyasında görmesi ve rüyada Süleyman ile yara izi olayını konuşması ve akabinde Süleyman'ı dünyaya getirdiğinde kafasında bir yara izine rastlaması gibi durumlar reenkarnasyon belirtisi olarak görülmektedir. Stevenson'ın çalışmaları değerlendirildiğinde küçük çocukların geçmiş yaşam anılarına ilişkin iddialarına karşı temkinli bir tutum sergilediği gözlemlense de Mehmet Bekler vakasında Süleyman'ı dünyaya getiren annenin, gördüğü rüyayı Süleyman'ın çocukluk döneminde sık sık tekrar ederek çocuğun bilinçaltında bu inancın yerleşmesine sebep olma ihtimali bulunmaktadır. Diğer taraftan AL vakasında,

AL'ın annesinin rüyasında WL'i (önceki yaşamda ölen kişi) görmesinin yanı sıra, AL dünyaya geldikten sonra, AL'ın bir önceki yaşamdan ölürken karın kısmından aldığı yaralara benzeyen kusurlarla dünyaya gelmesine etki eden faktörün, geçmiş yaşam izlerinin bir yansıması mı yoksa kalıtsal faktörlerin bir sonucu mu olduğu net değildir. Yani bu vakalarda ölen kişinin vücudundaki yaralarla eşleşen doğum lekeleri veya kusurlarının varlığı ile kişilerin kalıtım yoluyla aileden aldığı fiziksel özelliklerin araştırılıp araştırılmadığı muğlak kalmıştır. Söz konusu reenkarne durumu ile ilgili iddialarda genetik faktörlerin nasıl açıklanacağı tam olarak tatmin edici değildir. Ayrıca reenkarnasyonu savunanlara göre rüyalar kişilerin geçmiş hayatından kalan izlerin bir yansımasıdır. Ruhun tekâmül ettiği geçmiş yaşamlardan birçok tecrübenin ruha aktarıldığı iddia edilmektedir. Ancak rüyalarla ilgili mevzularda çocukluk döneminde yaşanan travmaların ve deneyimlenen olumsuz bazı psikolojik faktörlerin etkisinin araştırılıp araştırılmadığı bilgisine sahip değiliz. Öte yandan bir ebeveynin fobiye sahip olması, çocuğun da aynı veya benzeri türden bir fobiyi geliştirme olasılığını arttırabilir. Çocukluk döneminde yaşanan travmatik olaylar, yaşanan olumsuz bir deneyim veya aile içi stres gibi durumlar, rüyaları veya fobi gelişimini etkileyebilir. Bu türden faktörlerin de reenkarnasyon inancının benimsenmesinde bir rolü olabilir. Her ne kadar Stevenson bu konularda temkinli bir tutum sergilese de bilimsel camiada çalışmaların yetersiz kaldığı görülmektedir.

Söz konusu bu vakalar üzerine kanıtlar ortaya konulsa da reenkarnasyon meselesine gerek dini gerekse bilimsel camia ihtilaflı bakmaktadır. Bir taraftan reenkarnasyon konusuyla ilgili tartışmalarda dini argümanları öne sürenler arasındaki görüş farklılıkları, diğer taraftan da bilim dallarının reenkarne olduğunu iddia eden kişilerin yetiştiği kültürel çevreden etkilendiği üzerine tartışmaları devam etmektedir. Genelde reenkarnasyon çalışmalarında izlenilen yöntem, tekrar dünyaya geldiğini iddia edenlerle ilgili çalışmaları ve çocukları kapsamaktadır. Reenkarne olduğunu iddia etmeyenler ve yetişkinler açısından da durum muğlak kalmaktadır. Ayrıca bu araştırmalara diğer bilim kollarının katıldığı daha fazla tartışmanın yapıldığı bir zemin üzerinden yaklaşılmalıdır. Bu nedenle araştırmalar, reenkarnasyon kültürünün yaygın olmadığı bölgeleri de kapsayacak şekilde genişletilmeli ve farklı bilim dallarının da katılımıyla daha kapsamlı bir yöntem izlenmelidir.

5. Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

6. Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın yazarı bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

7. Katkı Oranı

Makale metni, yazar tarafından yazılmıştır. Bu çalışmaya ait veriler yazar tarafından toplanmıştır.

8. Finansal destek beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

NOTLAR

¹ Ian Stevenson özellikle küçük çocuklarda reenkarnasyon inancı ile Hindistan ve Sri Lanka'da araştırdığı vakalarla önemli çalışmalar yapmıştır. 1966'da *Reenkarnasyon Önerisi Yirmi Vaka*'yı yayınladı. Bu kitapta görüştüğü her kişinin listesini içeren ayrıntılı vaka raporlarının yanı sıra çocukların önceki hayatlarıyla ilgili yaptığı her açıklamanın yer aldığı uzun tablolar da bulunuyordu. Bunun dışında birkaç kitabı ve sayısız makalesi daha yayınlandı. Ian'ın çok ilgi duyduğu bir konu da ölen kişilerin hatırladıklarını söylediği bedensel yaralarıyla örtüşen doğum lekelerinin ve kusurlarının çocuklarda sıklıkla görülmesiydi. 1997'de, bu ilgisini kanıtlamak için *Reenkarnasyon ve Biyoloji: Doğum Lekeleri ve Doğum Kusurlarının Etiyolojisine Bir Katkı* adlı eserini yayınladı. Ayrıca *Reenkarnasyon Türünde Avrupa Vakaları* (2003) adlı bir eseri de bulunmaktadır. İlgi duyduğu bir diğer konu da çocukların davranışlarıydı. Stevenson'ın tüm çalışmaları değerlendirildiğinde küçük çocukların geçmiş yaşam anılarına ilişkin iddialarına karşı temkinli bir tutum sergilediği görülmektedir. Hiçbir vakanın reenkarnasyona inanmayı zorlayan kanıt sunmadığını belirtmiştir. Bkz. Jim Tucker, Ian Stevenson and Cases of the Reincarnation Type, *Journal of Scientific Exploration*, 2008, s.37.

² Tekâmül, bir varlığın zaman içinde belirli bir olgunluğa erişerek mükemmel hale gelmesidir. Evrendeki her varlık bir tekâmül konumuna sahiptir. Bkz. Hüseyin Aydoğdu, Bergson'ın Ontolojisinde Sürekli Bir Oluş, Özgürlük ve Yaratma: Evrim ve Evrimin Ontolojik İlkesi: "Hayat Atılımı". *Social Sciences Studies Journal*, 2017, s.1711.

KAYNAKÇA

- Aksin, S., & Seyfeli, C. (Nisan 2022). Mrtyu: Hinduizm'de ölüm. *Şarkiyat*, 14(1), 214–234.
<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1066730>
- Arslan, A. (1997). *İman esasları açısından reenkarnasyon*. Adese Yayınları.
- Arslan, A. (2008). *Çağdaş inkarcılığın eski çağ silahı reenkarnasyon*. Nesil Yayınları.
- Aydoğdu, H. (2017). Bergson'un Ontolojisinde sürekli bir oluş, özgürlük ve yaratma: "Evrin" ve evrimin ontolojik ilkesi: "Hayat atılımı". *Social Sciences Studies Journal*, 3(11), 1709–1718. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.238>
- Baloğlu, A. B. (2001). *İslam'a göre yeniden doğuş reenkarnasyon*. Avrasya Yayınları.
- Baloğlu, A. B. (2016). *İslam ve Reenkarnasyon* (1.baskı). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Berzin, A. (1988, Ağustos). Yeniden doğuşa inanıyor musunuz?
<https://studybuddhism.com/tr/tibet-budizmi/aydinlanmaya-giden-yol/karma-ve-yeniden-dogus/yeniden-dogusa-inaniyor-musunuz?>
- Bilyay Vakfı. (1997). *Evensel yasa tekrar doğuş I*. Ruh ve Madde Yayınları.
- Buswell, R. E. (2004). *Encyclopedia of buddhism*. MacMillan.

Gül, H., (2025). Reenkarnasyon söylemlerinde bazı vakalar üzerine değerlendirmeler.

Çubukçu, İ. A. (1969). Nuseyriler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1–4), 51–54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/71364/1147500>.

Dharamsala. (2011, September 24). Reincarnation. <https://www.dalailama.com/messages/retirement-and-reincarnation/reincarnation>

Er, P. (1998). *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, Evrak Yayınları.

Gölcük, Ş. (1999). Kur'an ve Reenkarnasyon. *Güncel Dini Konular*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Haber Global. (2022, 23 Mart). *Budizm'de siyasetin eli! Dalai Lama reenkarnasyon kararı verdi, Çin'in tepkisi merak konusu oldu*. <https://haberglobal.com.tr/dunya/budizm-de-siyasetin-eli-dalai-lama-reenkarnasyon-karari-verdi-cin-in-tepkisi-merak-konusu-oldu-93986>

Harris, I. (2005). *Cambodian Buddhism: History and practice*. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Hirakawa, A. (1990). *A History of Indian buddhism from sakyamuni to early mahayana*. edited and translated by paul groner. University of Hawaii Press.

Holbeche, S. (1995). *Journeys through time, a guide to reincarnation and your immortal soul*. Paperback – January 1, London Bridge

Karataş, H. (2013). Sakyamuni Buda'nın tarihsel kişiliği ve öğretisinin yeni bir din haline geliş süreci. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 129–142. <https://dergipark.org.tr/en/pub/da/issue/4479/61741>

McGovern, W. M. (1922). *An introduction to Mahayana Buddhism*, Kessinger Publishing.

Okuyan, M. (2022). *Kur'an meal-tefsir-geniş açıklamalı* (1.baskı). Haliç Üniversitesi Yayınları.

Öz, M. (1993). İsmâiliyye Mezhebi. *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (ss. 605–645). 13-15 Şubat, İstanbul, İlmî Neşriyat.

Pakman, B. (2015, Temmuz). Nusayriler'de Reenkarnasyon (Ruh göçü–Tekrar doğuş) İnancı. <https://bpakman.wordpress.com/reenkarnasyon/nusayrilerde-reenkarnasyon/>

- Pakman, B. (2009, Kasım). *Reenkarnasyon (Ruh göçü–Tekrar doğuş) örnekleri 2*. Pakman World. <https://bpakman.wordpress.com/reenkarnasyon/reenkarnasyon-olaylari/ornekler-2/>
- Palabıyıkoglu, E. (1984). *Büyük Kültür Ansiklopedisi*. Başkent Yayınları.
- Pasricha, S. K., Keil, J., Tucker, J. B., & Stevenson, I. (2005). Some bodily malformations attributed to previous lives. *Journal of Scientific Exploration*, 19(3), 359–383. <https://med.virginia.edu/perceptual-studies/wp-content/uploads/sites/360/2015/11/REI34.pdf>
- Schimmel, A. (1995). *Dinler tarihine giriş*. Alfa Yayınları.
- Spiro, M. (1970). *Buddhism and society: A great tradition and its Burmese Vicissitudes*. University of California Press.
- Stevenson, I. (1990). Phobias in children who claim to remember previous lives. *Journal of Scientific Exploration*, 4(2), 243–254. https://pearl-hifi.com/11_Spirited_Growth/01_Books/01_PLR_Lit/Stevenson_1990_Phobias_in_Children_Who_Claim_to_Remember_Previous_Lives_12pgs..pdf
- Stevenson, I., & Godwin S. (1988.) Three new cases of the reincarnation type in Sri Lanka with written records made before verifications. *Journal of Scientific Exploration*, 2(2), 217–238. https://journals.lww.com/jonmd/citation/1988/12000/Three_New_Cases_of_the_Reincarnation_Type_in_Sri.8
- Sümer, İ. (2003). *Lotusun içindeki inci Lamaizm’le Nirvanaya yolculuk*. Karakutu Yayınları.
- Sümer, N. (Eylül 2019). Dinler tarihçisi bir şair Asaf Hâlet Çelebi ve şiirlerinde dinlerle ilgili motifler. *Mevzu–Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 129–166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mevzu/issue/49072/606505>
- Şarafullina, A. (2013). *Budizm’de ve Tibet Budizm’inde inanç esasları* (Tez no. 333904) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden erişildi.
- Tucker, J. B. (September 2007). Children who claim to remember previous lives: past, present, and future research. *Journal of Scientific Exploration*, 21(3), 543– 552. [med.virginia.edu/perceptual-studies/wp-](https://med.virginia.edu/perceptual-studies/wp-content/uploads/sites/360/2015/11/REI34.pdf)
- Tümer, G. & Küçük A. (1997). *Dinler tarihi*. Ocak Yayınları.

Gül, H., (2025). Reenkarnasyon söylemlerinde bazı vakalar üzerine değerlendirmeler.

Yitik, A. İ. (2005). *Hint dinleri*. İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yitik, A. İ. (2010). Budizm. Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan dünya dinleri* (ss. 307–355) içinde.
Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.